

Šolska kronika

1

Revija za zgodovino šolstva in vzgoje – LVIII
School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education

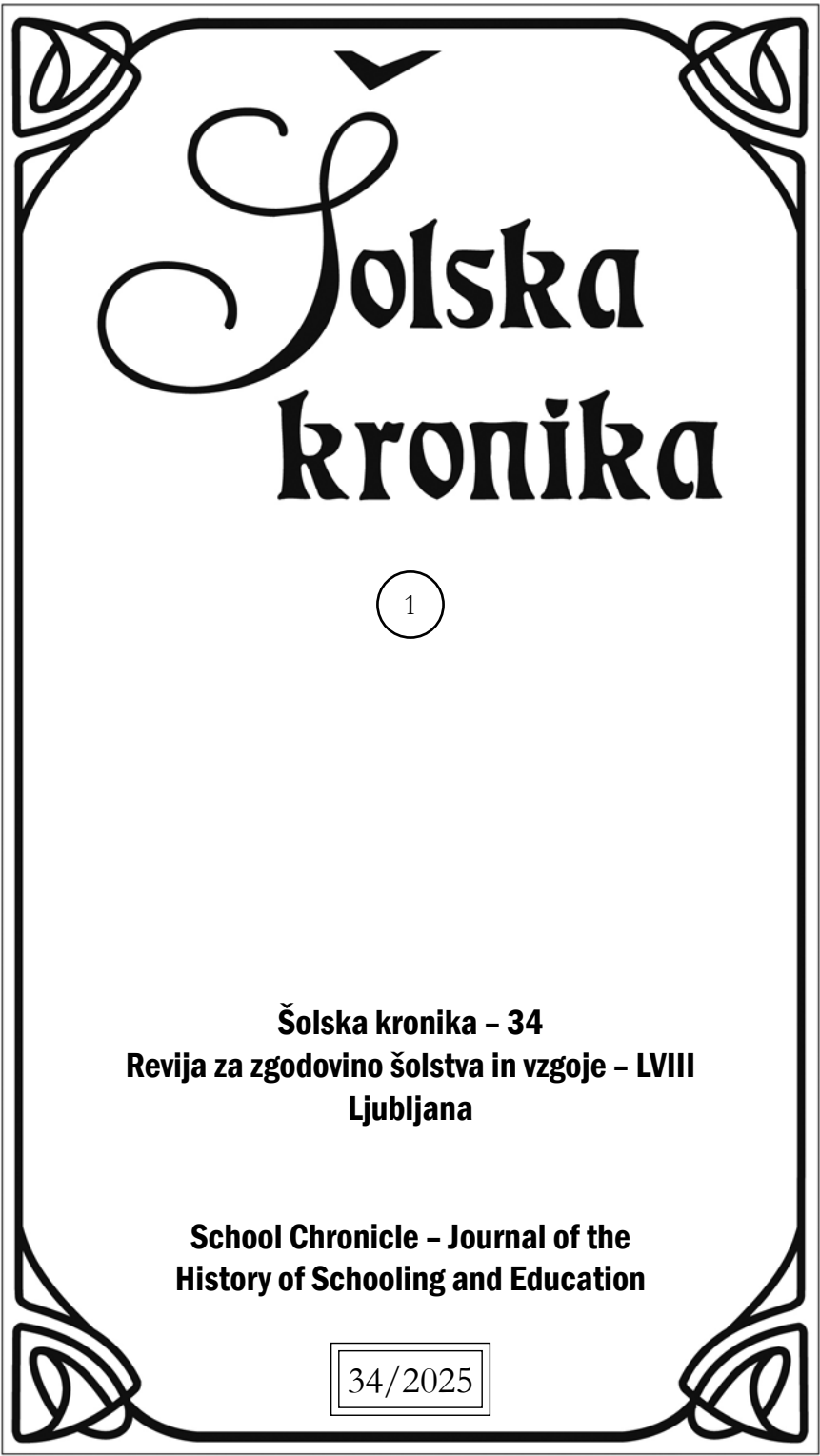
Tematska številka revije

Šolska kronika

Meja, jezik in šola

Slovenski
ŠOLSKI
MUZEJ

Šolska kronika

1

Šolska kronika – 34
Revija za zgodovino šolstva in vzgoje – LVIII
Ljubljana

**School Chronicle – Journal of the
History of Schooling and Education**

34/2025

SCHOOL CHRONICLE – JOURNAL OF THE HISTORY OF SCHOOLING AND EDUCATION
– BULLETIN OF THE SLOVENIAN SCHOOL MUSEUM. LJUBLJANA, SLOVENIA.

Urednik / Editor: Anton Arko

Uredniški odbor / Editorial board: Anton Arko, mag. Marjetka Balkovec Debevec, dr. Dragica Čeč, dr. Theodor Domej (Avstrija / *Austria*), dr. Darko Friš, Gregor Gartner, dr. Boris Golec, Ksenija Guzej, Matic Intihar, Klara Marija Keršič, dr. Piotr Kopiec (Poljska / *Poland*), Polona Koželj, mag. Marija Lesjak Reichenberg, Marko Ljubič, dr. Simon Malmenvall (namestnik urednika / *Deputy editor*), dr. Zdenko Medveš, mag. Stane Okoliš (odgovorna oseba izdajatelja / *Responsible person for the publisher*), dr. Mojca Peček Čuk, dr. Leopoldina Plut Pregelj (ZDA / *USA*), dr. Edvard Protner, Mateja Pušnik, dr. Vladislav Puzović (Srbija / *Serbia*), Mateja Ribarič.

Članke je recenziral uredniški odbor. Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. / *The articles have been reviewed by the Editorial Board. The authors are solely responsible for the content of their articles. No parts of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and full mention of the source.*

© Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum, Ljubljana*

Redakcija te številke je bila zaključena 7. 11. 2025.

The editing of this issue was completed on November 7th, 2025.

Prevodi / *Translation:* Alenka Ropret (angleščina / *English*)

Lektoriranje / *Proofreading:* Marjeta Žebovec (slovenščina / *Slovene*)

Paul Steed (angleščina / *English*)

Uredništvo in uprava /

Editorial and administrative office:

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon, fax / *Phone, Fax:*

+3861 2513 024

E-pošta / *E-Mail:*

tajnistvo@solskimuzej.si

Spletna stran / *Website:*

www.solskimuzej.si

Transakcijski račun / *Bank Account No.:*

01100-6030720893

Sofinancira / *Co-financed by:*

Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje /
Ministry of Education

Javna agencija Republike Slovenije za raziskovalno in
inovacijsko dejavnost - ARIS /
Slovenian Research and Innovation Agency

Izdajatelja / *Publishers:*

Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum*
Zveza zgodovinskih društev Slovenije /
Historical Association of Slovenia

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Matjaž Kavar, RAORA d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Abo grafika d.o.o.

Naklada / *Number of copies:*

250 izvodov

Revija je vpisana v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod zaporedno številko 43, z dne 14. 2. 2002.

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje je vključena v / *School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education is included in:*

Scopus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Index Copernicus, MIAR, ProQuest, EBSCO, COBISS, dLib.

Š O L S K A K R O N I K A
REVIJA ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN VZGOJE
Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana

Leto 2025, številka 1

Letnik 34 – LVIII

School Chronicle

Journal of the History of Schooling and Education.

Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana, Slovenia.

VSEBINA / CONTENTS

- Simon Malmenvall: Meja, jezik in šola: poročilo o izpostavljeni temi
v Slovenskem šolskem muzeju v letu 2025** ...9–14
*Border, Language, and School: Report on the Featured Theme
at the Slovenian School Museum in 2025*

ČLANKI IN PRISPEVKI / ARTICLES AND ANOTHER CONTRIBUTIONS

- Simon Malmenvall: Saint Stanislaus Institute: The First Slovene Classical
Gymnasium in the Pursuit of a National and Catholic Society** ...15–44
*Zavod svetega Stanislava: prva slovenska klasična gimnazija
v prizadevanju za narodno in katoliško družbo*

- Danijel Grafenauer: Pouk slovenskega jezika in dvojezični pouk
na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja** ...45–62
*Teaching the Slovenian Language and Bilingual Lessons in Austrian
Carinthia in the First Half of the 20th Century*

- László Göncz: Šolstvo na območju Prekmurja v prvi polovici
20. stoletja** ...63–94
Schooling in Prekmurje During the First Half of the 20th Century

Robert Devetak: **Slovenščina v vzgojno-izobraževalnem sistemu na območju Kanalske doline od sredine 19. stoletja do danes** ...95–122
The Slovenian Language in the Education System in the Kanal Valley Area from the Mid-19th Century to the Present Day

Matic Batič: **Šolska imena kot orodje italijanizacije na Goriškem: primer tolminskega šolskega okrožja** ...123–143
School Names as a Tool of Italianization in the Gorizia Region: The Case of the Tolmin School District

Milena Černe: **Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja** ...144–161
The Destruction of Slovenian Schools Under Italian Fascist Rule in the Case of the Tolmin Supervisory District

Robert Devetak: **Goriško slovensko šolstvo na prehodu iz Avstro-Ogrske v Italijo** ...162–185
Slovenian Education in the Gorizia Region During the Transition from Austria-Hungary to Italy

Damjan Hančič: **Prizadevanja nemškega okupatorja za ponemčenje in nacifikacijo slovenske mladine na Gorenjskem prek šolskega sistema** ...186–208
The German Occupier's Efforts to Germanize and Nazify Slovenian Youth in Gorenjska Through the School System

Anton Arko: **Lik voditelja v osnovnošolskih berilih na Slovenskem pod nacistično okupacijo** ...209–236
The Cult of the Leader in Primary School Readers in Slovenia Under Nazi Occupation

AVTORJI PRISPEVKOV Šolske kronike št. 1, 34/LVIII, 2025 / LIST OF AUTHORS ...237

SODELAVCI Šolske kronike št. 1, 34/LVIII, 2025 / LIST OF CONTRIBUTORS ...238

NAVODILA AVTORJEM IN AVTORICAM INSTRUCTIONS TO AUTHORS ...239–240

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje. Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana (Slovenija) je slovenska znanstvena in strokovna revija za zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje, ki jo od leta 1992 samostojno izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Revija ima začetke v skupnem zborniku šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, ki je začel izhajati leta 1964 kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete.

School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education. Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana (Slovenia), is a Slovenian scientific and professional publication concerned with schooling, pedagogy and education. Since 1992 it has been independently issued by the Slovenian School Museum in Ljubljana. The Miscellany has developed from a joint publication of the school-pedagogical museums in Ljubljana, Zagreb in Belgrade, which began to be published in 1964 under the title of A Miscellany of the History of Schooling and Education.

<http://www.ssolski-muzej.si/slo/schoolchronicles.php>

Simon Malmenvall*

Meja, jezik in šola: poročilo o izpostavljeni temi v Slovenskem šolskem muzeju v letu 2025

Posebna naloga

Slovenski šolski muzej (SŠM), osrednja ustanova, ki se v Sloveniji posveča proučevanju in predstavljanju zgodovine izobraževanja, je v letu 2025 pod vodstvom Simona Malmenvalla izpeljal t. i. posebno nalogo z naslovom *Meja, jezik in šola*. Kot vsebinsko izhodišče naloge je služilo dejstvo, da je prva polovica 20. stoletja na današnjem slovenskem ozemlju pomenila obdobje družbenih pretresov. Slovensko prebivalstvo je bilo s hitrim spreminjanjem državnih okvirov (Avstro-Ogrska, Italija, dve Jugoslaviji ...) vključeno v različne šolske sisteme, v katerih ospredju je bila vzgoja za vrednote kolektiva (država, narod, stranka ...). Kljub raznovrstnim pritiskom je na tem področju mogoče opaziti vztrajnost slovenskih učiteljev in drugih intelektualcev pri obrambi avtonomije mislečega posameznika in gojenju slovenskega jezika na vseh stopnjah izobraževanja, ki ostajata med prednostnimi nalogami vzgoje in izobraževanja tudi v sodobni Sloveniji. Ker predstavlja prepletanje državnih okvirov, javnih vrednot, jezikovne politike in šolstva večplastno in v sedanjem času aktualno tematiko, je SŠM z več dejavnostmi poskrbel za njeno boljšo sodobno osvetlitev. Na tak način je želel okrepiti svoje raziskovalno poslanstvo, nadgraditi vsebine stalne razstave *Šola je zakon!* in prispevati k širšemu družbenemu premisleku. 10. aprila je v knjižnici SŠM potekal znanstveni simpozij o spremembah državnih okvirov v slovenskem šolstvu prve polovice 20. stoletja. Nastopajoči na simpoziju iz različnih raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih organizacij so svoje prispevke objavili v pričujoči tematski številki revije *Šolska kronika* za leto 2025. Vsebinsko znanstve-

* Dr. Simon Malmenvall, kustos, Slovenski šolski muzej; izr. prof., Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si

nega simpozija je dopolnjevala razstava na Krakovskem nasipu v Ljubljani od 2. oktobra do 5. novembra 2025. Razstava je bila javno predstavljena 7. oktobra, ob njej pa je izšel tudi razstavni katalog.

Konceptualni okvir

S posledicami prve (1914–1918) in druge svetovne vojne (1939/1941–1945) je bilo na ozemlju današnje Slovenije in sosedstva povezano menjavanje državnih okvirov in premikanje meja. Na omenjenem prostoru je v tem obdobju obstajalo kar osem držav: Avstro-Ogrska, Italija, Avstrija, Madžarska, Nemčija, Svobodno tržaško ozemlje ter dve Jugoslaviji (kraljevina in socialistična). Prebivalstvo je bilo v razmeroma kratkem času vključeno v različne izobraževalne sisteme. Vsak od njih je prinašal svoja idejna izhodišča, v njihovem ospredju je bila zlasti vzgoja za vrednote kolektiva. Ena globljih sprememb, ki je v prvi polovici 20. stoletja vplivala na razvoj kolektivne identitete, se je kazala pri poučevanju zgodovine, književnosti in jezika. V avstro-ogorskem obdobju je bila ključna navezava na srednjo Evropo in njeno prevladujočo germansko razsežnost, izrazito je bila poudarjena vloga Habsburžanov in Katoliške cerkve. V času prve Jugoslavije je bil v središču prostor zahodnega Balkana s prevlado južnoslovanskih ljudstev in njihovega boja za svobodo proti tujim zavojevalcem, izpostavljena so bila samostojna slovanska kraljestva v srednjem veku. V drugi Jugoslaviji je bil v ospredju spoj pripadnosti mednarodnemu delavskemu gibanju in socialističnemu jugoslovanskemu patriotizmu, slavili so boj partizanske vojske med drugo svetovno vojno, zaslužne za oblikovanje nove družbe.

Kljub hitrim spremembam in političnim pritiskom so se na področju izobraževanja v prvi polovici 20. stoletja na slovenskem ozemlju vzpostavile določene stalnice: vztrajanje slovenskih izobražencev pri ohranjanju slovenskega jezika na vseh stopnjah izobraževanja; doživljanje šolstva kot družbene avtoritete; nerešena vprašanja o izobraževalni avtonomiji narodnih skupnosti (slovenska, nemška, madžarska, italijanska); mesto Ljubljana – ne glede na spreminjanje državnih meja – opravlja vlogo geografskega in kulturnega središča slovensko govorečega prebivalstva, ki okrepi svoj pomen z ustanovitvijo univerze leta 1919. Ohranjanje in razvijanje slovenskega jezika ostaja med prednostnimi nalogami vzgoje in izobraževanja tudi v sodobni Sloveniji. Slovenščina je skozi zgodovino povezovala prebivalstvo in s prizadevanjem rojenih govorcev postopoma oblikovala celovit izobraževalni sistem. Jezik še danes gradi kulturno in državljansko skupnost znotraj in zunaj meja slovenske države.

Zgodovinske razmere

V obdobju tik pred prvo svetovno vojno je glavnina ozemlja današnje Slovenije in sosedstva spadala v avstrijski del Avstro-Ogrske. Na osnovnih šolah

so poučevali in uradovali v slovenskem jeziku (izjema so bila nekatera narodno mešana območja), postopno se je slovenski učni jezik širil tudi v srednjih šolah, npr. leta 1905 z ustanovitvijo cerkvenega Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, prve povsem slovenske klasične gimnazije. Uveljavljanje slovenščine v izobraževanju je najuspešneje potekalo na Kranjskem, podobno je bilo na Goriškem, najteže pa je bilo na Koroškem. Z naraščanjem števila učencev in s širjenjem šolske mreže so se kazale tudi potrebe po več in bolj usposobljenih učiteljih. Na začetku 20. stoletja so na slovenskem ozemlju delovala štiri učiteljišča: po eno v Ljubljani, Celovcu, Mariboru in Kopru, od koder je bilo leta 1909 prestavljeno v Gorico. Pred prvo svetovno vojno je bila tako velika večina otrok vključena v osnovnošolsko izobraževanje, nepismenost pa je bila skoraj v celoti odpravljena.

Po koncu prve svetovne vojne je na ruševinah avstro-ogrske monarhije nastala tudi Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, leta 1929 preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo. Z mirovnimi pogodbami je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med štiri države: Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Slovensko prebivalstvo je kulturno in izobraževalno avtonomijo v svojem jeziku uživalo zgolj v Jugoslaviji, kjer je živel tudi največji delež Slovencev. Kljub centralističnim težnjam beograjskih oblasti je nova država odpirala možnost razvoja slovenskega jezika na vseh stopnjah poučevanja in področjih znanosti. Z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919 je slovensko šolstvo postalo celovit sistem. Po uvedbi diktature kralja Aleksandra I. leta 1929 (vladal: 1921–1934) se je pričela prenova izobraževalnega sistema. Ta je med drugim določala obvezno osemletno in brezplačno šolanje za otroke med šestim in štirinajstim letom starosti, po štiriletni osnovni šoli pa so učenci lahko nadaljevali izobraževanje na višji narodni šoli od petega do osmega razreda, nižji gimnaziji, meščanski ali strokovni šoli. Ena osrednjih nalog osnovne šole je bila oblikovati mladino v duhu državno-narodne enotnosti in verske strpnosti ter jo pripravljati za dejavne državljane.

Sloencem, ki so živeli zunaj jugoslovanskih meja, je bila po prvi svetovni vojni odvzeta pravica do izobraževanja v lastnem jeziku. Primorska in Istra sta takrat pripadli Italiji, Porabje je bilo del Madžarske, Koroška pa del Avstrije. Poitalijančenje slovenskega šolstva je intenzivno sprožila reforma ministra za izobraževanje Giovannija Gentileja (1875–1944, na položaju: 1922–1924). Od šolskega leta 1923/1924 so morale vse državne izobraževalne ustanove v Italiji kot učni jezik uporabljati zgolj italijanščino. Nacionalistični ukrepi so privedli do izselitve večjega dela primorskih učiteljev in drugih intelektualcev v Jugoslavijo. Pouk v slovenskem jeziku je odtlej skrivoma ohranjala predvsem narodno zavedna duhovščina in z njo povezan verski tisk. Edino izobraževalno ustanovo, kjer se je v Italiji slovenščina ohranila kot eden od predmetov, je predstavljalo malo semenišče v Gorici, nad katerim ni bedela država, temveč goriška nadškofija.

Ko je leta 1941 druga svetovna vojna zajela tudi Jugoslavijo, je slovensko ozemlje prešlo pod nadzor treh držav. Nemška vojska je zasedla Štajersko in Gorenjsko, italijanska Ljubljano, Dolenjsko, Belo Krajino in Notranjsko, madžarska pa Prekmurje. Čeprav so med nemškim, italijanskim in madžarskim okupacijskim

sistemom obstajale razlike, je politične in kulturne posege vseh treh držav zaznamoval skrajni nacionalizem, ki je med drugim predvideval izničenje slovenskega jezika in narodne zavesti. Ravno šolstvo je predstavljalo eno od osrednjih področij, na katerem so zasedbene sile uresničevale svoje cilje. S postopki asimilacije slovenskega prebivalstva je bil najbolj nasilen nemški okupator. Po koncu druge svetovne vojne je šolstvo v Sloveniji postalo sestavni del novega jugoslovanskega državnega aparata. Šolstvo je postalo orodje za vzgojo mladine po komunističnih načelih, poudarjeno je bilo izobraževanje delavske in kmečke mladine ter oblikovanje tehnično-strokovnega kadra. Odpravljen je bil vsakršen vpliv Katoliške cerkve na izobraževanje, posledično je bil leta 1945 ukinjen verouk kot obvezni učni predmet, sedem let kasneje pa je sledila njegova prepoved. Slovenski izobraževalni sistem je v tem obdobju dosegel največji kadrovsko-institucionalni razmah z ustanavljanjem specializiranih srednjih in visokih šol, leta 1975 je bila npr. ustanovljena druga slovenska univerza, to je Univerza v Mariboru. Rast na področju šolstva je sledila hitremu razvoju znanosti in družbenim spremembam v Evropi. V socialistični Sloveniji se je uredilo vprašanje manjšinskega šolstva v Sloveniji za italijansko govoreče prebivalstvo v Istri in madžarsko govoreče prebivalstvo v Prekmurju. Prvi so dobili osnovne in srednje šole z italijanskim učnim jezikom, drugi pa dvojezične madžarsko-slovenske osnovne šole.

Po drugi svetovni vojni so pravico do osnovnošolskega in srednješolskega pouka v maternem jeziku dobili Slovenci v Avstriji in Italiji, deloma tudi na Madžarskem. Obstoj lastnih šol je slovensko govorečemu prebivalstvu na Tržaškem in Goriškem še pred določitvijo meje med Jugoslavijo in Italijo leta 1954 priznala angloameriška zavezniška vojaška uprava. To ureditev je kasneje spoštovala tudi nova italijanska republika. Na južnem avstrijskem Koroškem je bilo med letoma 1945 in 1955 pod angleško vojaško zasedbo uvedeno obvezno dvojezično nemško-slovensko šolstvo. Toda nacionalistično usmerjena deželna oblast je leta 1959 izsilila sprejetje določila o vzporedni mreži nemških in dvojezičnih osnovnih šol, po katerem so se morali starši kandidatov za dvojezični pouk posebej prijaviti in tako izpostaviti svojo naklonjenost slovenščini. Zaradi tega so bili deležni različnih oblik družbenega pritiska. To je bil razlog, da je obisk dvojezičnega pouka na Koroškem upadel in se je pospešil proces asimilacije slovensko govorečega prebivalstva v nemško večino.

Znanstveni simpozij

V knjižnici SŠM se je 10. aprila 2025 odvil znanstveni simpozij z naslovom *Meja, jezik in šola: državni okviri v slovenskem šolstvu prve polovice 20. stoletja*. Na simpoziju je nastopilo deset govorcev iz različnih slovenskih raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih organizacij. Simpozij so sestavljali trije vsebinski sklopi z desetimi prispevki, ki so pretežno obravnavali zahodno, severno in vzhodno obrobje slovenskega ozemlja, dotaknili pa so se tudi njegovega središča. Na tej podlagi je bila vloga slovenskega jezika v šolstvu prve polovice 20. stoletja

celovito povezana s položajem sosednjih in zgodovinsko prisotnih jezikov – nemščine, italijanščine in madžarščine.

Prvi tematski sklop, naslovljen Središče, obrobje in manjšina: občutljivost rabe učnega jezika, ki ga je moderiral Anton Arko iz Slovenskega šolskega muzeja, so pokrivali Simon Malmenvall iz Slovenskega šolskega muzeja in Teološke fakultete Univerze v Ljubljani ter Danijel Grafenauer in László Göncz z Inštituta za narodnostna vprašanja. Malmenvall je predstavil prispevek Zavod svetega Stanislava: prva slovenska klasična gimnazija v prizadevanju za narodno in katoliško družbo, naslov Grafenauerjevega prispevka se je glasil Pouk slovenskega jezika in dvojezični pouk na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja, Göncz pa je svojo temo zajel z naslovom Šolstvo na območju Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja s poudarkom na izobraževanju madžarske manjšine med obema vojnama. Drugi tematski sklop z naslovom Primorska: ohranjanje in izključevanje slovenščine, ki ga je moderiral Simon Malmenvall, so oblikovali Robert Devetak z Inštituta za narodnostna vprašanja in Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici (Goriško slovensko šolstvo na prehodu iz Avstro-Ogrske v Italijo), Milena Černe iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici (Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja) in Matic Batič s Študijskega centra za narodno spravo (Gradnja italijanskih šol v Julijski krajini in njihova simbolna govorica (1918–1943)). V tretjem tematskem sklopu Druga svetovna vojna: ideološki pritiski in poskusi obuditve slovenskih šol, ki ga je moderiral Robert Devetak, so sodelovali Anton Arko (Lik voditelja v osnovnošolskih berilih na Slovenskem pod nacistično okupacijo), Damjan Hančič s Študijskega centra za narodno spravo (Neuspeh ponemčenja gorenjske mladine prek šolskega sistema v času nemške okupacije), Erika Jazbar s slovenskega programa Radiotelevizije Italije za Furlanijo – Julijsko krajino ('Fašistični strup'. Slovenska gimnazija pod Kapelo (Gorica, 1944–1945)) in Matic Intihar iz Slovenskega šolskega muzeja (Šolstvo Slovencev v Buenos Airesu: različni usodi dveh izseljenjskih skupnosti).

Vsebinska simpozija je posredno izpostavila tudi dejstvo o sedanjem obstoju slovensko govorečih skupnosti za mejami Republike Slovenije. Ob tem je pokazal na zgodovinsko pestrost rabe jezikov na širšem območju med severnim Jadranom, vzhodnimi Alpami in zahodno Panonsko nižino. Z vidika zgodovinskih dogodkov in procesov splošna uveljavljenost slovenščine v izobraževanju in javnem življenju ni bila samoumevna, temveč je bila pospremljena z družbenimi ovirami in osebnim odrekanjem številnih posameznikov.

Razstava in katalog

Obravnavano temo je nadgradila vsebinsko in vizualno bogata razstava Meja, jezik in šola: državni okviri in jezikovna politika v slovenskem šolstvu prve polovice 20. stoletja, sestavljena iz dvainvajsetih panojev s skupno enainšestdesetimi slikami in pripadajočimi besedili v slovenščini in angleščini. Razstava je

bila postavljena za osvetlitev pomena slovenskega jezika in različnih jezikovnih skupnosti v izobraževanju na ozemlju današnje Slovenije in sosedstva v burni prvi polovici 20. stoletja. Na razstavnih panojih so bili predstavljeni odlomki iz učbenikov, priročnikov in arhivskih dokumentov, čemur so se pridružile fotografije in razglednice, nastale v omenjenem obdobju. Razstavo si je bilo mogoče ogledati od 2. oktobra do 5. novembra 2025 na Krakovskem nasipu v Ljubljani. Razstava je nastala v partnerstvu SŠM in zavoda Turizem Ljubljana s finančno podporo Ministrstva za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije. Avtor razstave je Simon Malmenvall, za oblikovanje pa sta poskrbela Irena Gubanc in Matjaž Kavar. Vsebine razstave je bila dodatno predstavljena s pomočjo kataloga, v katerem so vsa besedila dvojezična (slovensko-angleška). Naslov kataloga se glasi: Meja, jezik in šola: državni okviri in jezikovna politika v slovenskem šolstvu prve polovice 20. stoletja (razstveni katalog). Prvi del kataloga sestavlja zgodovinska študija, drugi del pa prikazuje vseh dvaindvajset panojev istoimenske razstave. Katalog je uredil Simon Malmenvall, ki je zanj prispeval tudi zgodovinsko študijo.

V medijih

Vsebine o posebni nalogi Meja, jezik in šola so dosegle odmev tudi v medijskem svetu. Nad tem področjem je bdela Andreja Cigale, strokovna sodelavka za odnose z javnostjo v SŠM. Obravnavana tema je bila osvetljena skozi trinajst strokovnih in poljudnih objav (radijske oddaje, besedila v tiskanih publikacijah in na spletnih portalih) v vodilnih medijih v Sloveniji (npr. Radiotelevizija Slovenija, Slovenska tiskovna agencija) in zamejstvu (Rai, Trst). Za pregledno seznanjanje različnih plasti javnosti in promocijo opravljenega dela je bila na spletnem portalu SŠM ustvarjena podstran z naslovom Meja, jezik in šola. Prav tako so bile na spletni strani muzeja in na družbenem omrežju Facebook redno objavljane zgodovinske zanimivosti ter novice in poročila o dogodkih, povezanih s posebno nalogo. Informacije o razstavi na Krakovskem nasipu so bile objavljene na spletnem portalu zavoda Turizem Ljubljana in spletnem portalu Slovenske tiskovne agencije. Na dogodke, ki jih je v sklopu naloge organiziral SŠM, so nosilci javnih funkcij in različni deležniki s področja izobraževanja, znanosti in kulture prejeli osebna vabila v elektronski obliki.

Članki in prispevki

UDK 37:172.15:811.163.6(497.4Ljubljana)"1900/1920"

1.01 izvirni znanstveni članek

Prejeto: 6. 5. 2025

Simon Malmenvall*

Saint Stanislaus Institute: The First Slovene Classical Gymnasium in the Pursuit of a National and Catholic Society

Zavod svetega Stanislava: prva slovenska klasična gimnazija v prizadevanju za narodno in katoliško družbo¹

Abstract

This article sheds light on an important chapter in the process of full implementation of Slovene as a language of instruction and Slovene national consciousness as a societal value in the educational system on the territory with a majority Slovene-speaking population at the end of the nineteenth and in the first decades of the twentieth century. The central focus is given on the foundation, the main figures and the initial period of operation of the Saint Stanislaus Institute, for a time the largest building in Carniola, a classical gymnasium boarding school in Šentvid above Ljubljana, which was founded in 1905 by the Bishop of Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič. The mentioned gymnasium was the first where instruction and administration were conducted entirely in Slovene. In 1913,

Izvleček

Članek osvetljuje pomembno poglavje v sklopu procesa polnega uveljavljanja slovenščine kot učnega jezika in slovenske narodne zavesti kot družbene vrednote v izobraževalnem sistemu na ozemlju z večinsko slovensko govorečim prebivalstvom ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja. Središčna pozornost je namenjena ustanovitvi, glavnim osebnostim in začetnemu obdobju delovanja Zavoda svetega Stanislava, svoj čas največje stavbe na Kranjskem, klasične gimnazije s pridruženim internatom v Šentvidu nad Ljubljano, ki jo je leta 1905 ustanovil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Omenjena gimnazija je bila prva, kjer se je v celoti poučevalo in uradovalo v slovenščini, tam je leta 1913 potekala tudi prva matura v slovenskem jeziku, s katero je ta jezik prejel simbolno potrditev svoje

* Dr Simon Malmenvall, curator, Slovenian School Museum; university teacher – associate professor, Faculty of Theology, University of Ljubljana, e-mail: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si

1 This text is an extension and elaboration of the following article published in the same journal: Simon Malmenvall, Kulturnozgodovinsko ozadje ustanovitve Zavoda svetega Stanislava in prve mature v slovenskem jeziku, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 34, 2025, No. 2-3.

the first matura exam in Slovene was also held there, through which this language received symbolic confirmation of its scientific expressiveness. Bishop Jeglič designed the Institute as a central Slovene institution where talented young men would receive a high-quality and broad education supplemented by Catholic values and Slovene national consciousness. The "trinitarian" principle of the intertwining of knowledge, Catholicism and Sloveneness during the so-called culture war between the Catholic and liberal camps ought to enable the creation of new generations of socially active Catholic intellectuals from the priestly and lay ranks – regardless of changing state frameworks and social conditions.

znanstvene izraznosti. Škof Jeglič je Zavod zasnoval kot osrednjo slovensko ustanovo, na kateri bi nadarjeni mladeniči pridobili kakovostno in široko izobrazbo, dopolnjeno s katoliškimi vrednotami in slovensko narodno zavestjo. »Troedino« načelo prepletenosti znanja, katolištva in slovenstva naj bi v času t. i. kulturnega boja med katoliškim in liberalnim taborom omogočilo oblikovanje novih generacij družbeno dejavnih katoliških intelektualcev iz duhovniških in laičkih vrst – ne glede na spreminjanje državnih okvirov in družbenih razmer.

Keywords: Saint Stanislaus Institute, Bishop Anton Bonaventura Jeglič, Slovene as language of instruction, Slovene national consciousness, culture war

Ključne besede: Zavod svetega Stanislava, škof Anton Bonaventura Jeglič, slovenščina kot učni jezik, slovenska narodna zavest, kulturni boj

Introduction

The establishment of the Chair of Slavic Studies at the University of Vienna in 1848 marked a significant milestone in the gradual integration of Slovene into education and wider social life. One of its tasks was the study and teaching of Slovene as an independent Slavic language. Similar could be said of the opening of the real school, i. e., a lower secondary school of natural sciences in Idrija in 1901, which was the first such secondary school where instruction was entirely in Slovene. However, the first fully Slovene classical gymnasium where all official procedures were also conducted in Slovene was founded in 1905. It operated within the Prince-Bishopric Saint Stanislaus Institute in Šentvid above Ljubljana. This gymnasium, which had an attached student dormitory or boarding school for students, was privately owned, as it was founded by the Ljubljana diocese. The first and only state classical gymnasium with Slovene as the sole language of instruction in the Austro-Hungarian Empire opened in Gorizia in 1913. There, the local German state gymnasium was transformed into three independent institutions: a Slovene classical gymnasium and German and Italian real schools. In the year when the Slovene State Classical Gymnasium opened in Gorizia, the first matura exam in the Slovene language was held at the Saint Stanislaus Institute. This marked the symbolic and official confirmation of the status of Slovene as a scientific language. The professors and students of the Diocesan Gymnasi-

um in Šentvid had proven that the Slovene language was capable of covering a wide range of functional genres, including the terminology of various scientific disciplines. Preparation for the first matura exam in Slovene at the Gymnasium began from its inception, with professors themselves preparing textbooks and other literature in Slovene to teach the students.² It can generally be argued that at the transition from the nineteenth to the twentieth century, the presence of secondary schools with Slovene as the language of instruction was one of the key factors in preserving or spreading Slovene national consciousness in areas with Slovene-speaking populations.³

Expansion of the gymnasium network and the Slovene language

The beginnings of modern forms of gymnasium education in most of present-day Slovenia can be traced back to 1849, when the competent ministry of the central government in Vienna, officially known as the Ministry for Worship and Education (German: *Ministerium des Cultus und Unterrichts*), which covered the entire territory of the Austrian Empire, issued a document on the reform of the secondary school system. Attention to education was part of broader social processes of urbanization, industrialization and technological development. These led, among other things, to greater specialization of knowledge and diversification of educational institutions. This was intertwined with the gradual assertion of bourgeois-liberal views and land or vernacular languages in public life. The growing national consciousness of the individual linguistic communities resulted in demands for the strengthening of education and linguistic rights, which were expressed by many political groups that emerged in the preceding revolutionary year of 1848. The potentially dangerous consequences of this for the unity of the country forced the Austrian Empire to adopt a series of reforms in the economic, legal and cultural spheres.⁴ The document outlining the reform of secondary education, entitled “Draft for the Organization of Gymnasiums and Real Schools in Austria” (German: *Entwurf zur Organisation der Gymnasien und Realschulen in*

2 David Papež, *Prva matura v slovenskem jeziku 1913*, diploma thesis, Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2020, p. 6; Mateja Ribarič, *Od mature do mature (Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50–1994/95)*, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 14, 2005, No. 2, p. 238.

3 Andrej Vovko, *Slovensko šolstvo na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ed. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, p. 77.

4 The interdependence between education, national consciousness and the state in the formation of modern societies from the late eighteenth to the early twentieth century is addressed in two theoretically focused studies: Andy Green, *Education and State Formation Revisited*, *Historical Studies in Education*, 6, 1994, No. 3, pp. 1–17; Karin Almasy, *An Unintended Consequence: How the Modern Austrian School System Helped Set Up the Slovene Nation*, *Austrian History Yearbook*, 54, 2023, pp. 1–19.

Österreich), was conceived by the philosophers and educators Franz Exner (1802–1853) and Hermann Bönitz (1814–1888). *The Draft* changed the gymnasium from a six-year to an eight-year general education secondary school, with the most significant change being the abolition of Latin as the main language of instruction and its replacement with German. The legislative text also introduced the matura exam, which students had to pass in all subjects except Religion and Propædæutic Philosophy, i. e. Introduction to Philosophy. The matura exam consisted of written and oral components. The written part comprised a paper in the language of instruction (usually German), a translation from Latin and Greek into the language of instruction, a translation from the language of instruction into Latin and Greek, a mathematical problem and a paper in the land language. In areas with a Slovene population, Slovene gradually assumed a greater role as the land language, alongside German. The matura exam was both a compulsory requirement for completing gymnasium education and a prerequisite for university entry for individuals intending to further their knowledge at the highest level. Notably, Article 84 of *The Draft* emphasizes the ethical purpose of the matura exam, which was supposedly not so much to demonstrate detailed knowledge of individual subjects, but rather to achieve inner maturity and general knowledge for further professional and social life.⁵

The gymnasiums on the Slovene-speaking territories, i. e. in Ljubljana, Klagenfurt and Gorizia, also became eight-grade schools, introducing a new operating model in the 1849/50 school year. Changes soon followed in the field of matura exams, with the first Slovene-speaking graduates appearing on Slovene territory as early as 1850. Even then, Slovene was included among the subjects in the matura exam for the first time. It was compulsory for students who had chosen Slovene as one of their subjects in eight year. Although Slovene remained part of the written assignments for the matura exam in subsequent decades, it had the status of a second land language, which meant that students could pass the matura exam even if they failed the Slovene section. The Slovene language was not significantly important for further education in a university setting, as there were no higher education studies in Slovene at the time.⁶ The scope of the matura curriculum was reduced when gymnasiums were reformed in 1908. The written part no longer included translations from Latin and Greek into the language of instruction, the mathematical problem was eliminated, and physics was dropped from the oral part. Following the collapse of the Austro-Hungarian monarchy, the gymnasium curriculum underwent two significant changes that also affected the orientation of the matura exam: in the Slovene part of the newly formed Yu-

5 Papež, *Prva matura*, pp. 7–8; Ribarič, *Od mature do mature*, pp. 234–236; Vovko, *Slovensko šolstvo*, pp. 82–83; Matej Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*, Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 89–90; *Entwurf der Organization der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Wien: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849, p. 71.

6 Papež, *Prva matura*, p. 8; Ribarič, *Od mature do mature*, p. 236.

goslav state, Slovene was introduced as the language of instruction everywhere; along with this, science subjects and living languages, particularly French and Serbo-Croatian, were given a greater prominence at the expense of Latin and Greek. One of the most significant differences between primary schools and gymnasiums, which applied in both the Austrian and Yugoslav periods, was that the financing and organization of primary schools, including the choice of the language of instruction, was handled by the land and local authorities, i. e. the land school boards and municipal councils, whereas gymnasiums were administered by the state ministry of education. The “national” status of gymnasiums brought, among other things, relatively high incomes and social prestige to their professors, while at the same time requiring them to have a university education.⁷

When discussing the expansion of the gymnasium network and the Slovenization of the education system, it is worth highlighting the real schools that emerged in the mid-nineteenth century. These were primarily institutions for the upper-middle classes of the bourgeois population, particularly those with a technical or commercial education. As their curriculum favored mathematics and science subjects, students who passed the matura exam from real schools were eligible to enroll in technical colleges and, with additional or differential exams in Latin, Greek and Propaedeutic Philosophy, also at universities. Real schools lasted six years, while their more advanced versions, known as real gymnasiums or higher real schools, lasted eight. The first real school on Slovene territory, where classes were taught in German, opened its doors in Ljubljana in 1851. The real school in Idrija, founded in 1901, was one such example, being the first real school with an entirely Slovene language of instruction. Following the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy, real schools – officially abolished by the 1929 school reform – were gradually transformed into eight-year real gymnasiums, which became the dominant type of gymnasium in the Slovene part of the first Yugoslav state. There were three real gymnasiums in Ljubljana, and one each in Maribor, Celje, Kranj, Murska Sobota and Kočevje. From 1869, the matura exam also marked the end of the educational process at teacher training colleges, where the education lasted for four years. Students who received matura certificates there could not continue their studies at university but instead were trained to teach children in primary schools. At the beginning of the twentieth century, there were four teacher training colleges on Slovene territory: one each in Ljubljana, Klagenfurt, Maribor and Koper, the latter being moved to Gorizia in 1909.⁸

In 1870, the lower secondary school in Kranj was granted a parallel department in which lessons were taught in Slovene, making it the first *utraquist* or bilingual German-Slovene secondary school in the Slovene-speaking area. In

7 Papež, *Prva matura*, p. 12; Ribarič, *Od mature do mature*, p. 235, 241; Vovko, *Slovensko šolstvo*, p. 85.

8 Ribarič, *Od mature do mature*, pp. 240–241; Vovko, *Slovensko šolstvo*, p. 79; Hriberšek, *Klasični jeziki*, p. 90.

1894, it was transformed into a full gymnasium, finally coming to life with all eight grades in the 1900/01 school year. The first 23 senior students passed their exams in 1901.⁹ At the time, Slovene was better represented in the lower grades of gymnasiums and other secondary schools, but less so in the upper grades. The resistance to the gradual Slovenization of gymnasiums in German nationalist circles of the Austro-Hungarian Monarchy of the time was so strong that the budget item voted for in June 1895 to introduce parallel Slovene classes at the German-Slovene lower gymnasium in Celje led to the fall of the Austrian national government of Prince Alfred Windisch-Grätz (1851–1927) after barely two years in power. Before World War I, there were state gymnasiums on the Slovene-speaking territory in Ljubljana, Maribor, Trieste, Gorizia and Celje, while other gymnasiums were private: in Šentvid above Ljubljana under the diocese, in Novo Mesto under the Franciscans, in Klagenfurt under the Benedictines, and in Koper under the municipality. During this period, the number of secondary school graduates in Slovenia grew slowly but steadily. From 1850 to 1900, 4,513 people passed the matura exam, from 1900 to 1920, this figure increased to 7,493, of whom 91 (1.2%) were girls, and just before World War II, the number of secondary school graduates exceeded 13,000.¹⁰

The linguistic and organizational foundations of the Diocesan Gymnasium

In 1905, a gymnasium began operating which, at the request of its founder, the Prince-Bishop of Ljubljana Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937, in office: 1898–1930), used Slovene as the language of instruction for all subjects for the first time in history. Furthermore, all its administrative matters were conducted entirely in Slovene.¹¹ Officially called the Prince-Bishopric Private Gymnasium at

9 Papež, *Prva matura*, pp. 9, 11; Ribarič, *Od mature do mature*, p. 238, 240; Vovko, *Slovensko šolstvo*, p. 83.

10 Papež, *Prva matura*, p. 12; Ribarič, *Od mature do mature*, pp. 238, 242; Vovko, *Slovensko šolstvo*, pp. 83–84; Peter Štih, Vasko Simoniti and Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2016, pp. 311–312. The first female gymnasium graduate on Slovene territory was Medea Norsa (1877–1952), born in Trieste in 1877, who graduated from the gymnasium in Koper in 1900. After earning a doctorate in literature from the University of Florence, she taught Italian at the girls' lyceum in her hometown from 1907 to 1912. Her teaching and research career peaked between 1935 and 1949, when she headed the Papyrological Institute at the University of Florence. See: Antonio Carlini, *Medea Norsa e Vittorio Bartoletti alla Scuola Normale Superiore di Pisa, Ricordo di Vittorio Bartoletti a Cinquant'Anni dalla Scomparsa (1967–2017)*. *Atti della Giornata di Studio (Florence, December 5, 2017)* (ed. Diletta Minutoli), Firenze: Accademia Fiorentina di Papirologia e di Studi sul Mondo Antico, pp. 21–34.

11 Robert A. Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava: ob stoletnici začetka gradnje (1901–2001)*, Ljubljana: Zavod Sv. Stanislava, 2001, p. 21.

the Saint Stanislaus Institute in Šentvid above Ljubljana (Slovene: *Knezoškofijska privatna gimnazija v Zavodu svetega Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano*), the institution became better known as the Diocesan Classical Gymnasium (Slovene: *Škofijska klasična gimnazija*). The term “Bishop’s Institutes” (Slovene: *Škofovi zavodi*) also became commonplace. This referred to the original idea of a single gymnasium with two boarding schools attached to it, which was not realized for the sake of easier and cheaper management. The first would be a minor seminary intended for future priestly candidates, and the second for other students with lay vocations in mind. The original idea was retained in the architectural design of the building, consisting of a central part and two side parts.¹² One of the Institute’s most important achievements was setting an example in the Slovenization of the entire educational system within the Austro-Hungarian Monarchy before World War I and within the new Yugoslav state afterwards.¹³ In 1919, the Higher Education Council of the National Government in Ljubljana made an interesting statement: “Without the Bishop’s Institutes with the Slovene gymnasium, the complete lack of textbooks in the current economic and printing crisis would make the immediate Slovenization of state gymnasiums virtually impossible.”¹⁴

A more noticeable difference between the diocesan and the state gymnasiums manifested itself already when the third year was introduced at the former in 1907, with Slovene being used for the first time also in the teaching of Ancient Greek. The first generation of students consolidated their knowledge with the help of an unpublished grammar book and a textbook¹⁵ by Josip Tominšek (1872–1954), a professor of classical languages at the Ljubljana State Classical Gymnasium at the time, as they were gradually being published in parts.¹⁶ At the end of the 1912/13 school year, the first matura exam was held at the Diocesan Gymnasium and was conducted entirely in Slovene. The written part of the exam took place between June 9 and 12, 1913, followed by oral examinations from July 5 to 9.¹⁷ Evidence of the quality of the gymnasium and the preparation for the

12 Bogdan Kolar, Namen zavoda in šole v Šentvidu and Ljubljana, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 375–376; Anton B. Jeglič, O naših zavodih, *Ljubljanski škofijski list* 1899, No. 7, p. 93; Roman Globokar, Duhovna opredelitev Zavoda sv. Stanislava, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 379–380.

13 Kolar, Namen zavoda, p. 374.

14 Anton Koritnik, *Ob srebrnem jubileju Škofijskega zavoda sv. Stanislava in Škofijske gimnazije*, Št. Vid nad Ljubljano: Zavod Sv. Stanislava, 1930, p. 56.

15 Josip Tominšek, *Grška slovnica*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1908; Josip Tominšek, *Grška vadnica*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1908.

16 Tominšek’s grammar and exercise book, officially published in 1908 and designed for lower gymnasium grades with Slovene as the language of instruction, represented a breakthrough in the field of classical philology in the Slovene-speaking area. The textbook and exercise book were a prerequisite for teaching Greek in Slovene. See: Hriberšek, *Klasični jeziki*, pp. 190–192.

17 VIII. izvestje *knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1913, p. 50; Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 48; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 18.

matura exam is seen in the fact that half of the 30 students passed the exam with distinction, while the other half were recognized as mature by the unanimous decision of all the members of the committee.¹⁸ The students' success and the groundbreaking nature of the first Slovene-language matura exam contributed to the external recognition of the Diocesan Classical Gymnasium. On January 8, 1914, the State Ministry of Education in Vienna finally granted the school public validity or "permanent public right", giving it the right to conduct matura exams and issue officially recognized certificates. Prior to this (from 1905 to 1913), the "public right" was granted separately each year.¹⁹ From the first matura exam in 1913 until its closure in 1945, 742 students successfully graduated from the gymnasium.²⁰ At the time of the first matura exam, there were eighteen professors at the institution in total. Most of the first generation of teaching staff were referred to educational institutions by Bishop Jeglič himself, who sent six of them to study in Vienna, where they acquired the best knowledge available at the time, which they then passed on to Slovene students to the best of their ability.²¹

When the written matura examination was held at the Diocesan Gymnasium in June 1913, the exams had to be taken for the subject of the language of instruction, i. e. Slovene, and for three other subjects – German, Latin, and Greek. In the written test in the language of instruction, which involved submitting an essay, students could choose between three topics. Similar to the written tests, the oral part of the matura exam also included Slovene as the language of instruction and German. Unlike the written part, the oral part also consisted of mathematics, which was joined by a classical language, i. e. Latin or Greek. The oral exam also included local studies, a subject dedicated to history and geography.²² At this gymnasium, the selection of subjects and the procedure for taking the matura exam remained almost unchanged until the 1929/30 school year. At that time, the Belgrade Ministry of Education and Religion issued rules on the matura exam, adapting them to the new law on secondary schools.²³ This also coincided with nationwide reforms in the administrative, judicial, and cultural spheres following the proclamation of the royal dictatorship, and the law on primary schools was also passed in the same year, followed a year later by a law on universities.²⁴

18 Stane Okoliš, Od zamisli do uresničitve škofovih zavodov; *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, p. 87.

19 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 51.

20 Stane Gabrovec, Škofijska klasična gimnazija v doživetju in presoji nekdanjega študenta, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ed. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, p. 124.

21 Papež, *Prva matura*, p. 17.

22 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 107.

23 The wording of the law is provided by the publication: *Zakon o srednjim školama: od 31. avgusta, 1929. god. sa izmenama i dopunama od 20. jula, 1931. god.*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931.

24 Ervin Dolenc, Država, Cerkev in šolstvo v prvi Jugoslaviji, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 171–172.

The first major innovation was that the written and oral mathematics exams were abolished in classical gymnasiums, and the second was that Slovene gymnasiums no longer held exams in the subject dedicated to Serbo-Croatian language. As with the first matura exam, the Diocesan Gymnasium continued to demonstrate a high level of acquired knowledge among its students in the following years. Thus, in the first quarter of a century of the Saint Stanislaus Institute existence, only two students (in 1929 and 1930 respectively) had to repeat the matura exam the following year, whereas a large proportion of students – as many as 31% of all matura graduates – completed the matura exam with an excellent grade.²⁵

The first school year at the Diocesan Classical Gymnasium began on September 17, 1905, with a Holy Mass celebrated by Bishop Jeglič, followed by the inauguration on September 21, which was also attended by the Bishop of Ljubljana. Diocesan priest and linguist Janez Frančišek Gnidovec (1873–1939, in office: 1905–1919),²⁶ who was later a member of the Lazarist missionary congregation and Bishop of Skopje and Prizren (in office: 1924–1939) in the south-west of the Kingdom of Yugoslavia, was appointed as the principal. At the opening, the students were divided into two, or rather three groups – 69 students attended two regular first-year classes, which merged into one in January 1906, and 27 were enrolled in a preparatory class. As the total number of students increased with each new year and financial constraints did not allow for the employment of additional professors, the preparatory class was discontinued in 1908. Of the 86 students accepted, 45 came from Gorenjska (Upper Carniola), 26 from Dolenjska (Lower Carniola), 20 from Notranjska (Inner Carniola), three from Ljubljana, and two from outside the Ljubljana diocese territory. The preparatory class curriculum included two hours of religious education, four hours of Slovene, four hours of mathematics, then called arithmetic, two hours of calligraphy, and as many as twelve hours of German per week.²⁷ The high proportion of German lessons probably reflects the fact that most eleven- or twelve-year-old young boys, who predominantly used Slovene in their home environment, were not accustomed to using German to the extent required for a smooth transition to gymnasium-level education, where German was taught at a more demanding level.

Prior to the start of the fifth year in the 1909/10 school year, the Diocesan Gymnasium was faced with serious issues. As lessons in the higher grades of state gymnasiums were taught in German at the time, no Slovene textbooks or similar manuals were available for these grades. To prevent this obstacle from halting the

25 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 108–110; Robert A. Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava v letih 1918–1941, Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 187–188.

26 Gnidovec's achievements in the field of education are highlighted in the following articles: Justin Stanovnik, Dr. Janez F. Gnidovec – učitelj in vzgojitelj, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, pp. 59–82; Alojz Pirnat, Gnidovec – ravnatelj vzgojnega zavoda, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, pp. 83–88.

27 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 47–49; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 10.

development of the first entirely Slovene gymnasium, Principal Gnidovec took the initiative to have the missing textbooks written in Slovene. The organization of this undertaking was taken over by the secular and partly liberal-oriented Association of Slovene Professors in Ljubljana, founded in 1906, and the publishing was entrusted to the Institute. The Association enthusiastically supported this endeavor through the efforts of its president, Jakob Žmavc (1867–1950). A Doctor of History and at the time a professor at the Ljubljana State Classical Gymnasium, Žmavc sought to develop Slovene scientific and pedagogical terminology and to generally establish Slovene as the language of instruction in all gymnasiums in the Slovene-speaking area. The connection between the Association and the local Church was further consolidated by Bishop Jeglič, who was one of its main benefactors.²⁸ However, due to the lack of Slovene teaching materials, the land school board for Carniola initially rejected the Diocesan Gymnasium's request in 1909 to teach entirely in Slovene in the fifth and all subsequent senior years of the gymnasium. The unfavorable decision prompted Bishop Jeglič to travel to Vienna and personally intervene with the Minister of Education and future Prime Minister Karl von Stürgkh (1859–1916). On September 20, 1909, Bishop Jeglič informed Principal Gnidovec by telegram of the successful outcome of events and wrote the meaningful words: "Start everything in Slovene!" The very next day, the land school board sent a decision to the gymnasium, allowing all lessons to be taught in Slovene, in accordance with instructions from the Vienna ministry.²⁹

The curriculum for the eighth year at the Diocesan Gymnasium in the 1912/13 school year reflected the desire to provide a broad education in the humanities and natural sciences, which was characteristic of gymnasium education as a whole. Compared to previous years, however, the range of subjects was narrower and more targeted towards the matura exam. Eighth grade students had two religious education classes per week, during which they studied church history. Three hours per week were dedicated to Slovene language classes, covering the history of Slovene literature from the poet France Prešeren (1800–1849) to the present day, alongside content from the literature of other Slavic nations. The third subject in the curriculum was German, which comprised four hours per week.³⁰ The next subject was Latin, with five hours per week. Greek had the same number of hours. "Earth studies" (Slovene: *zemljepis*), a subject combining content from the fields of history and geography, covered four hours per week in the first semester and three in the second. Only two school hours per week were devoted to mathematics, during which time students revised material from previous years with an emphasis on equations and geometry, rather than learning

28 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 49; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 17; Hriberšek, *Klasični jeziki*, pp. 214, 216–218.

29 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 50.

30 Papež, *Prva matura*, p. 23; *VIII. izvestje*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1913, pp. 19, 30.

new material. Meanwhile, more time was devoted to physics: three hours per week in the first semester and four in the second.³¹ The relatively high proportion of physics classes in the final year can be explained by the fact that at the Diocesan Gymnasium, which had a classical-humanistic focus, physics was only taught in the final two years. Furthermore, physics was combined with chemistry in the seventh year, whereas it was taught separately only in the final year.³² However, to ensure the public validity of certificates, the Diocesan Gymnasium followed a similar curriculum to state classical gymnasiums. One significant difference was the greater number of hours devoted to German – because instruction was given in Slovene, knowledge of German, which was essential for the scientific, cultural and political life in the country at that time, was reinforced by a greater number of hours devoted to the subject. Following the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy, German was retained, albeit with fewer hours. Within the framework of the new Yugoslav state, the subject of Serbo-Croatian was introduced. This language was taught in the upper grades from late 1918, and, from the 1921/22 school year, in the lower grades too.³³

The conceptual background to establishing the Institute

The Saint Stanislaus Institute was founded by Anton Bonaventura Jeglič, the Prince-Bishop of Ljubljana. Construction of the Institute began in 1901, with most of the building completed by 1905, when the first generation of students began classes there. However, construction work was fully completed in 1910. Upon completion, the Institute building became the largest in the land of Carniola. The intention to establish the Institute sparked bitter political controversy at the time, further exacerbating the divide between the Catholic and liberal camps on the Slovene territory.³⁴ Many former students who attended the Institute during its first forty years of existence (1905–1945), 271 of whom were ordained as priests, left a significant mark on the Slovene ecclesiastical and cultural space. Notable figures among them include: Archbishops of Ljubljana Anton Vovk (1900–1963; in office: 1945–1963) and Alojzij Šuštar (1920–2007; in office: 1980–1997); Bishop of Koper Janez Jenko (1910–1994; in office: 1977–1987), who worked as an educational prefect at the Institute between 1934 and 1940; Auxiliary Bishop of Ljubljana Stanislav Lenič (1911–1991; in office: 1967–1988); Valentin Meršol, a doctor and politician (1894–1981); Janez Janež, a doctor and mission-

³¹ Papež, *Prva matura*, pp. 24–25.

³² Papež, *Prva matura*, p. 26.

³³ Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 59–61.

³⁴ For more details on the negative perception of Bishop Jeglič in the Slovene liberal political camp, see: Jurij Perovšek, *Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventura Jegliča, Jegličev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 357–385.

ary (1913–1990); Stane Gregar, a painter (1905–1973); Janko Moder, a translator (1914–2006); Kajetan Gantar, a classical philologist (1930–2022); Stane Gabrovec, an archaeologist (1920–2015); Maks Peterlin, a lawyer and athlete, first head of the Yugoslav Orel Association (1894–1982); Blaž Svetelj, a geographer and founder of the Slovene Stenographic Society (1893–1944); and France Bučar, a lawyer and president of the first parliament in the independent Slovene state (1923–2015; in office: 1990–1992).³⁵

From the outset, the idea behind establishing the Institute was to educate future scholars defined by their Slovene national consciousness and their public affiliation with the Catholic faith. The Bishop of Ljubljana at the time wanted to found a secondary school that would be entirely Slovene in language and spirit, educating young people according to Catholic standards. To him, loyalty to the faith meant loyalty to the nation. He envisaged an institution where future priests and lay intellectuals would be educated to reduce the influence of liberal views among the Slovene people and revive their traditional Catholic identity.³⁶ During the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century, most Slovene liberal intellectuals and politicians still privately professed the Catholic faith but rejected the influence of the Catholic Church on social life. The value center of the liberals of the time was national consciousness, combined with free economic initiative and secular state education. In contrast, Catholic politics advocated national consciousness against the backdrop of socially oriented economic policy, as well as religious elements in education and public life in general.³⁷ It was precisely in the field of education, with which the Catholic Church had been involved with for centuries, that the conflict between the liberal and Catholic camps was the strongest and longest-lasting – it recurred

35 Papež, *Prva matura*, pp. 14–15, 33–34; Tone Česen, Vzgojitelji – prefekti v Zavodu, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 476–477, 486–487; Stane Gabrovec, Ustanovitev Zavoda sv. Stanislava in prve popolne slovenske gimnazije, *Jegličev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, p. 414.

36 Papež, *Prva matura*, p. 15; Jakob Šolar, Vzgojiteljska osebnost nadškofa Jegliča, *Vestnik Društva Jeglič*, 4, 1937, No. 10/12, pp. 34–35. The beginnings of the cultural struggle on Slovene territory, which at the transition from the nineteenth to the twentieth century was closely intertwined with the political assertion of Slovene national consciousness and with the personality of Anton Mahnič (1850–1920), are discussed in a monographic study by historian Egon Pelikan: *Akomodacija politične ideologije katolicizma na Slovenskem*, Maribor: Obzorja, 1997. Pelikan's research is complemented by a comprehensive monograph by Slovene theologian Jožko Pirc: *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*, Ljubljana: Družina, 1986. It is dedicated to the Catholic socio-political movement at the turn of the century considering the views of Aleš Ušeničnik (1868–1952), professor of philosophy at the Faculty of Theology in Ljubljana, as well as the ideological leader of Catholic social engagement in Slovenia before World War II. Philosopher Bojan Žalec presents contemporary approaches to the phenomenon of cultural struggle in the Slovene and Central European spaces in the article: Ušeničnikova vizija družbene prenoje, *Bogoslovni vestnik*, 2022, 82 p. 4, pp. 955–973.

37 Jurij Perovšek, Politične in narodnostne razmere na Kranjskem v začetku 20. stoletja, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 11–12.

in various forms in both the Austro-Hungarian monarchy and in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (after 1929 named Kingdom of Yugoslavia).³⁸ Both sides claimed the exclusive right to regulate this important social building block and tried to allow the other as little influence as possible.³⁹

Jeglič's views were significantly influenced by the fact that he rose to the position of Bishop of Ljubljana shortly after serving for a total of sixteen years as a canon of the cathedral chapter (1882–1890), a vicar general (1890–1897), and an auxiliary bishop (1897–1898) in Sarajevo.⁴⁰ The local Archbishop, Josip Stadler (1843–1918, in office: 1881–1918), focused most of his plans on Catholic education, including establishing a theological seminary in 1893, with Jeglič directly involved in organizing it and obtaining financial resources from other Austro-Hungarian dioceses.⁴¹ This experience led the Bishop of Ljubljana to develop ambitious ideas for his own diocese, the key element of which was providing moral and financial support for educational activities. In this area, he strove for harmony between three ideals: high levels of expertise; a Christian way of life; and Slovene national consciousness. He identified one of the implementers of this idea in Janez Frančišek Gnidovec, the first principal of the gymnasium and later also the rector of the Institute, who ensured the mutual complementarity of education and the educational spiritual order.⁴² Bishop Jeglič summarized his thoughts in a speech on July 16, 1901, at the laying of the foundation stone to mark the beginning of construction of the gymnasium: "Our Institutes should first serve science in the light of eternal truths as revealed by God; our Institutes should serve true Christian life according to the God's will; our Institutes should serve our Slovene nation, so that it may more surely achieve its temporal and eternal purpose, as

38 The following fact testifies to the strong social influence of the Catholic Church in the Yugoslav state, which differed from the Austro-Hungarian monarchy, among other things, in that it was not officially confessional: at the end of the 1930s, forty-eight different educational institutions of all levels – from preschool to vocational and higher education – were administered by dioceses or religious orders in the Slovene part of Yugoslavia (Dolenc, *Država*, pp. 175–176).

39 For more details about the conflict between the liberal and Catholic camps regarding the issue of education before and after World War I, see: Ervin Dolenc, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996, pp. 118–128.

40 In many of his writings, Jeglič explicitly addressed pedagogical and ethical issues, considering various segments of the population, including parents, teachers, priests, and young people. He published his most important professional work entitled *Uzgojeslovje*, intended for teachers and teacher candidates, in the Croatian language as a self-publisher in Sarajevo in 1887. At that time, he also served as principal of the St. Josip Institute, a teacher training college under the auspices of the Daughters of Divine Charity, a female religious community. See: Šolar, *Vzgojiteljska osebnost*, pp. 31–32; Alojzij S. Snoj, *Jegličevi vzgojni spisi, Jegličev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 177, 180–182; Antun Jeglič, *Uzgojeslovje za učitelje i učiteljske pripravnike*, Sarajevo: self-published, 1887.

41 On Jeglič's time in Sarajevo: Mato Zovkić, *Anton Jeglič kao kanonik i pomoćni biskup u Sarajevu, Jegličev simpozij v Rimu* (ed. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 37–62.

42 Kolar, *Namen zavoda*, p. 365; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 71–72.

ordained by God.”⁴³

The Institute’s planning and operations partly continued and mostly supplemented the tasks of the educational institution in central Ljubljana, known as the *Collegium Aloysianum* (Slovene: *Alojzijevisčje*) after its founder, Anton Alojzij Wolf (1782–1859), the Prince-Bishop of Ljubljana (in office: 1824–1859).⁴⁴ This boarding school or minor seminary existed between 1846 and 1910, after which its premises were taken over in 1919 by the Faculty of Theology of the University of Ljubljana, which is still located there today.⁴⁵ The *Collegium Aloysianum* was abolished just as the first matura exam was approaching at the new institute in Šentvid, as Bishop Jeglič believed that its mission had been fulfilled. Before that, in line with Wolf’s vision, the institution was intended primarily for young men from poorer peasant families who attended a state gymnasium where German was the language of instruction, while staying in the aforementioned ecclesiastical residence hall. At the *Collegium Aloysianum*, educators helped students to master school subjects, taught them the rules of polite behavior in a bourgeois-educated environment, inspired Slovene national consciousness in them, and prescribed a regular prayer life and reading of theological literature. The main purpose of the *Collegium Aloysianum* was to educate well-informed candidates with a national consciousness and a Catholic mindset who, having completed the gymnasium, would then choose to study theology and be ordained as priests in the service of the Ljubljana diocese, or to pursue secular professions and bring a national and Catholic spirit to Slovene society. Living and being educated in an institution where students were protected from the “harmful” influences of the liberal bourgeoisie was intended to provide favorable conditions for considering the possibility of a priestly vocation. However, of all the students who attended the institution over more than sixty years, no more than 40 percent decided to pursue a career in the priesthood. Interestingly, one of the most prominent students to have lived in the aforementioned institution was Anton Bonaventura Jeglič, who was formed there between 1862 and 1869.⁴⁶

The idea of establishing a Catholic classical gymnasium as a boarding school arose at a gathering of “Slovene high schoolers”, i. e. university students, which took place at the Narodni Dom Hall in Ljubljana from 21 to 23 August 1898. All attendees supported the fundamental demand for a university to be established

43 *Naši zavodi: Kn.-šk. zavod sv. Stanislava*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1905, pp. 26–27.

44 An overview of much of the history of *Collegium Aloysianum* is provided in the monograph: Jožef Lesar, *Doneski za zgodovino Alojzijevisčja*, Ljubljana: Alojzijevisčje, 1896. An in-depth study of the lives of the students and the pedagogical approach of this institution is offered in the dissertation by Andrej Rupnik de Maiti: *Collegium Aloysianum – zgodovina Alojzijevisčja s posebnim poudarkom na pedagoškem delu in učni uspešnosti gojencev (1846–1910)*, doctoral thesis, Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2003.

45 Kolar, *Namen zavoda*, p. 366.

46 Kolar, *Namen zavoda*, pp. 367–368; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 69–70.

on Slovene territory with Slovene as the language of instruction. However, the Catholic minority of high schoolers informed the bishop that the liberal majority had rejected the unification of student groups and organizations on religious grounds for the greater good of Sloveneness. They believed that Catholicism, due to its "backwardness," would not pave the way for the future.⁴⁷ Against this backdrop, Bishop Jeglič observed a pronounced anti-Catholic sentiment among Slovene youth, which led him to conceive of an exclusively Slovene ecclesiastical gymnasium with an associated residence hall for prospective priests and lay intellectuals. He surmised that Slovene secondary school and university students were exposed to liberal ideas and moral confusion, primarily due to German gymnasiums and universities, which hindered both the political and cultural development of Slovenes, as well as the preservation of the Catholic faith. However, Jeglič's concerns were not limited to Germanization and the spread of liberal views, as he also wanted to use the gymnasium to provide better educational opportunities for young people from disadvantaged backgrounds and to demonstrate that the Catholic Church did not impede scientific progress.⁴⁸

The organizers of the first and second Catholic congresses, the central events of political Catholicism at the time, held under the auspices of the Catholic National Party in 1892 and 1900, respectively, also expressed desires similar to those of the bishop.⁴⁹ Thus, at the first congress, six years before Jeglič took up the office of bishop, the priest Jožef Lesar (1858–1931), professor of the New Testament at the Ljubljana Theological College, gave a meaningful speech. As one of the organizers of the rally and a representative of its committee for secondary and higher education, he emphasized: "A significant percentage of our younger intelligentsia are, if not irreligious, then lukewarm. Therefore, we should not wait, but rather act as follows: Help yourself, and God will help you."⁵⁰ Bishop Jeglič expressed almost the same thought in his speech at the laying of the foundation stone of the institute on July 16, 1901: "It is therefore necessary that we prepare ourselves now for the dangers that lie ahead, so that we can ward off the

47 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 4; Perovšek, *Politične in narodnostne razmere*, pp. 33–34. A comprehensive assessment of this event from a Catholic perspective is given by priest and philosopher Aleš Ušeničnik: Po shodu slovenskih visokošolcev, *Katoliški obzornik*, 2, 1898, No. 4, pp. 345–353. In this article, he directly states a position that was also internalized by Bishop Jeglič: "If we want our nation to be a nation, and not a languishing crowd without hope and purpose, we must give it Christian intelligence. And intelligence is acquired in schools. Therefore, Christian schools must be our first and constant postulate! ... Of course, the modern state is a stepmother, and Christian nations are the true stepchildren. ... If nations do not help themselves, the state will certainly not help them for a long, long time. Therefore, the second postulate is that we establish Christian schools ourselves. Christian university, Catholic gymnasium, this shall be our ideals!" See: *Ibid.*, p. 350.

48 Papež, *Prva matura*, p. 15; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 4; Kolar, *Namen zavoda*, p. 370.

49 Kolar, *Namen zavoda*, pp. 368–369; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, p. 74.

50 Ivan Janežič, *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, Ljubljana: Pripravljalni odbor, 1893, p. 57.

dangers from our people. We must therefore do everything we can to educate not only good priests but also Catholic laypeople of firm character.”⁵¹ At the transition from the nineteenth to the twentieth century, such views were also advocated by the Catholic National Party (Slovene: *Katoliška narodna stranka*), renamed the Slovene People’s Party (Slovene: *Slovenska ljudska stranka*) in 1905, which at that time became the leading political force in Carniola. The party strove for a Catholic spiritual and moral foundation, the establishment of the Slovene language in state education, the smooth operation of the Slovene Catholic gymnasium, and the foundation of a Slovene university.⁵²

Preparations for operation and teaching staff

When the bishop made his idea public by explaining it in the *Ljubljana Diocesan Gazette* (Slovene: *Ljubljanski škofjski list*) on St. Nicholas Day (December 6) in 1898,⁵³ the liberal camp reacted vehemently. Representatives of the Carniolan liberals organized protest rallies, and their opposition was even more evident in newspaper articles.⁵⁴ In February 1899, a delegation from the city of Ljubljana visited the bishop and asked him to abandon the idea of building the Institute. The reasons they gave him were deliberately exaggerated, as they mentioned that a private Slovene gymnasium could harm the state gymnasium with Slovene as the language of instruction, which did not yet exist. They claimed that such gymnasiums were useful abroad, but that Slovenes were still sufficiently devoted to the Catholic faith not to need two types of gymnasiums, as this could further deepen ideological differences among the intelligentsia. Contrary to this accusations, Bishop Jeglič stated in his speech at the Institute’s opening that it was intended for all Slovenes, thereby expressing his desire not to divide Slovene national affiliation. At the urging of some Slavic-oriented priests, he chose the young Polish Jesuit Stanislaus Kostka (1550–1568) as the patron saint of the educational institution, thereby emphasizing the Slovene and wider Slavic character of the gymnasium.⁵⁵ The decision of the Ljubljana Ordinary to establish the Institute was part of the Catholic Church’s broader efforts at the time to pro-

⁵¹ *Naši zavodi*, p. 25.

⁵² Perovšek, *Politične in narodnostne razmere*, pp. 11, 22. In light of Jeglič’s interference in political affairs, it is significant that the Bishop of Ljubljana (although officially anonymously) published a booklet in 1902 in which he clearly explained the reasons for the Catholic Church’s opposition to liberalism: *Naši liberalci*, Vol. 1: *Liberalna »vera«*, Ljubljana: Obrambno društvo, 1902.

⁵³ Anton B. Jeglič, Vsem duhovnikom ljubljanske škofije, *Ljubljanski škofjski list* 1898, No. 10, pp. 146–147.

⁵⁴ Janko Prunk, Škof Jeglič in ustanovitev Zavoda sv. Stanislava, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ed. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, pp. 88.

⁵⁵ Papež, *Prva matura*, p. 15; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 10; Kolar, *Namen zavoda*, pp. 373, 375.

mote education and social impact. In November 1898, he visited the Lourdes pilgrimage site in France, entrusting his idea to the protection of the Virgin Mary. Later, in Rome, he personally met with Pope Leo XIII (reigned: 1878–1903), who expressed his support. In January of the following year, he traveled to Vienna, where his intention was confirmed by Cardinal Anton Gruscha, Archbishop of Vienna (in office: 1890–1911), and Emperor Franz Joseph I (reigned: 1848–1916).⁵⁶

The initial plan for the gymnasium boarding school was to construct the building on the diocesan property near St. Peter's Church, east of the center of Ljubljana. However, representatives of liberal politics, united in the National Progressive Party (Slovene: *Narodno napredna stranka*) with a majority in the Ljubljana City Council, threatened not to approve the building permit. Bishop Jeglič then reconsidered and chose a new site in the neighboring municipality of Šentvid above Ljubljana, which was owned by the local parish. It turned out that the Šentvid municipal councilors supported the bishop's idea. There, the construction and maintenance costs would be lower than in Ljubljana, and at the same time, the new location would still be close enough to the capital of Carniola and the cultural center of Sloveneness. Thus, the Ljubljana Diocese purchased a sixteen-acre meadow from the Šentvid parish priest Gregor Malovrh. On May 21, 1901, Malovrh broke ground and blessed the land, while on July 16 of the same year, Bishop Jeglič blessed the foundation stone. The plans for the new building were drawn up by architect Josip Vancaš (1859–1932) from Sarajevo, who in later years designed several prestigious buildings in nearby Ljubljana, such as the Municipal Savings Bank and the Union Hotel.⁵⁷

The construction and furnishing of the new educational institution incurred enormous costs for the Diocese of Ljubljana, which by 1909 had risen to two million Austrian crowns, bringing the local Church to the brink of financial collapse. Since these costs could not be covered by parish collections, personal donations, and bequests from priests and other individuals, Anton Bonaventura Jeglič resorted to selling wood from the diocesan forests in the Gornji Grad area, taking out bank loans, and requesting financial assistance from Croatian, Hungarian and Polish bishops, and also those from the United States of America. Due to financial burdens, the gymnasium building was incomplete at the time of its official opening and the start of classes. Only the central and right wings were finished, while the construction of the left wing continued until 1909. The financial difficulties and the associated extension of the construction period also delayed the planned start of classes in the fall of 1904. However, in September of the following year, it was determined that there was sufficient space for students, educators, and professors, enabling classes to begin.⁵⁸ Once completed, the building had a total of 294 rooms, 1,181 windows, and 481 doors, with the

⁵⁶ Kolar, *Namen zavoda*, p. 372; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 74–75.

⁵⁷ Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, pp. 5–6; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 78–80, 86–87.

⁵⁸ Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, pp. 8–10; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 67–68, 75, 90.

longest corridors measuring 126 meters each. The total area of all rooms, excluding corridors and atriums, was 3,000 square meters, whereas the total built-up area, including courtyards, was just over 10,000 square meters. The gymnasium became the largest and most modern building in the land of Carniola at the time. It was designed to accommodate up to 400 students for boarding and schooling.⁵⁹

To realize his idea of a classical gymnasium with Slovene as the language of instruction as soon as possible and to provide it with teaching staff who were both scientifically qualified and rooted in the Catholic faith, the Ljubljana Ordinary sent several young diocesan priests, who had demonstrated the ability and interest, to study at various Austrian universities, especially in Vienna, as early as 1899. There, they expanded their previous theological education by earning degrees or doctorates in secular sciences necessary for teaching at the new gymnasium and for the educational process at the residence hall. While studying, they also became accustomed to the communal living that awaited them at the Institute and strengthened their national consciousness and general knowledge by joining the Slovene Catholic student society Danica. There, they met, among others, Slovene deputies of the Austrian State Assembly from the Catholic National Party, Josip Pogačnik (1866–1932) and Janez Evangelist Krek (1865–1917). After World War I, when the University of Ljubljana was already operating, most of the future professors graduated from or obtained doctorates from its Faculty of Arts or Faculty of Theology. Eighteen professors graduated from this university and five obtained their doctorates. Thus, Bishop Jeglič's approach differed from that of most previous bishops, who usually entrusted the care of Catholic education to one or more religious orders or communities primarily focused on science and education, which at that time was particularly true of the Dominicans, Jesuits, and Piarists.⁶⁰

Most of the first-generation teaching staff candidates completed their studies in 1904. Then they gained experience at state gymnasiums, where they acquired their professorship certification, before the Diocesan Gymnasium opened. Bishop Jeglič modeled the educational concept, organization of classes and selection of teaching staff on diocesan secondary schools that existed in Austria at the time, such as those in Graz, Lienz and Brixen, which he also visited personally. Diocesan priests with teaching qualifications taught there, whereas students, during their schooling, lived in a residence hall attached to the gymnasium, where they had educators – also from the ranks of the diocesan clergy. When the Institute opened, six professors worked there, but by the 1910/11 school year, their number had grown to 14. In the school year after the first Slovene matura exam, i. e., 1913/14, the teaching staff consisted of 18 members. The number of professors, which fluctuated around 20, remained largely unchanged until the beginning of

59 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 1; Okoliš, *Od zamisli do uresničitve*, pp. 88–90.

60 Matjaž Ambrožič, *Profesorski zbor, Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 423–424, 461–462.

World War II. With the exception of the physical education professor, the entire teaching staff during the Institute's first twenty-five years consisted of priests from the Ljubljana diocese. Seventy-nine percent of all the professors who ever taught at this institution during its forty years of existence from 1905 to the end of World War II, were priests.⁶¹ During the gymnasium's inauguration ceremony on September 21, 1905, Bishop Jeglič expressed pride in the fact that his professors had a dual higher education – in theology and secular studies. This would allow them to convey to their students an awareness of the harmony between faith and science and protect them from the one-sided exaltation of “temporal” categories that is characteristic of liberal-minded intellectuals. “The curriculum is the same as it must be in all Austrian gymnasiums. This is possible because our men of God have exactly the same education as secular gymnasium professor: a gymnasium education and a university education. But, no, they also have theological studies, where they have been thoroughly trained in all theological sciences, as well as philosophy. This makes them particularly suited to gymnasium classes, where they will be better able to distinguish between true science from false science. They can easily avoid the various fatal fallacies in historical subjects, and especially in natural sciences, and protect the young people entrusted to their care from them.”⁶² In this context, it is also significant from the point of view of imparting quality knowledge that 40 percent of all individuals who ever taught at the Institute had a doctorate.⁶³

Spiritual and moral orientation of the gymnasium

The Institute's religious identity was reflected in the ideational and organizational complementarity of its two units within the same building: the gymnasium and the residence hall, in which all students were required to live. The inscription on the institution's facade indicated that it was dedicated to “Christ, the Savior of the World.” There, young men were to be formed into “deeply religious and practical Christians” who would spend the rest of their lives working for “the glory of God,” that is, placing the Catholic faith at the center of their personal and social endeavors. To achieve this, during the crucial years of their intellectual and moral growth, they required a protected environment, such as a boarding school, where they would be shielded from “harmful” external influences, including growing liberal views, and at the same time, receive appropriate encouragement and examples to inspire them to embrace “Christian ideals.” The primary purpose of this environment was to form priests who were broadly educated and nationally

61 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 77–78; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, pp. 11–12; Kolar, *Namen zavoda*, p. 376.

62 *Naši zavodi*, pp. 47–48.

63 Ambrožič, *Profesorski zbor*, p. 461.

conscious, and the secondary purpose was to nurture a Catholic lay intelligentsia who would assume responsible positions in society.⁶⁴ The cultivation of religious life was the starting point for realizing both purposes, as discussed in detail by Janez Jenko, the educational prefect of the institute at the time and later Bishop of Koper, in his paper of August 27, 1936. "Religious life encompasses the whole person, including all his relationships with himself, God, and his fellow man. Therefore, religious education must strive to develop all aspects of the person, release all spiritual forces, and bring them together into a harmonious whole, so that one will not feel within himself a divide between faith and life. This can be achieved mentally through appropriate instruction. Boys need to be introduced to the inner world of Christian truths in a vivid way, showing them their beauty, importance, and validity, and giving them a central place."⁶⁵

The creators of the Institute's educational principles believed that a strong spiritual foundation was established through compulsory daily morning and evening prayers, daily attendance at Holy Mass, attending two Masses on Sundays, and receiving confession and communion at least once a month. Annual silent spiritual retreats, which were held separately for younger and older students, also played an important role. Equally important were the Sunday evening talks given by the boarding school's educational prefects, who provided practical guidance on polite behavior in the Institute community as well as guidelines for future public life. Another incentive was the recommended membership in the Institute's Marian Congregation, an association with its own chapel that cultivated devotion to the Mother of God. In the period between the two world wars, most senior students were involved in it. The diligent and persistent fulfillment of intellectual school obligations, monitored by the boarding school prefects according to a precise schedule, was also presented within the Institute as a path to holiness and a way to follow "God's will," appropriate to the status of (future) Catholic intellectuals. Students were expected to study in order to promote high-quality education, national consciousness, and life according to church teachings among Slovenes.⁶⁶ In the spirit of the public mission of acquired knowledge, the following words from the anthology published for the Institute's twenty-fifth anniversary are significant: "Only those who learn to work at a young age will later become hard-working men in public life, honoring their professions and bringing happiness to human society. Indeed, many of our students diligently study various languages, shorthand, music, drawing, and so on, in addition to

64 *I. izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1906, pp. 3–4; Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 162–163.

65 Archdiocesan Archives of Ljubljana, Diocesan Archives of Ljubljana (ŠAL), Institute Št. Vid, File 2, Minutes, 27 Aug 1936.

66 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 163–164, 166–167; Globokar, *Duhovna opredelitev*, pp. 383–385; *I. izvestje*, p. 4.

their compulsory school subjects. They are now gathering knowledge like bees so that they can share it with those in need later on.”⁶⁷

In the *Rules for Students of the Diocesan Institute of St Stanislaus*, Bishop Jeglič wrote in 1924 that students should strive for two things – “education of the mind” and “education of the heart.”⁶⁸ Similarly, Anton Čepon (1895–1995), the Institute’s professor of Latin and Greek, stressed the primary role of character formation in an article published in the *Jeglič Society Newsletter* (Slovene: *Vestnik društva Jeglič*) in 1933: “The Institute places the greatest importance on character education, and only then on intellectual education. For one can be great in the realm of science and yet be an unprincipled person.”⁶⁹ Among the subjects that transcended the confines of the traditional school curriculum since the Gymnasium’s inception, the cultivation of literary creativity stands out as particularly noteworthy. The main vehicle for this activity was the *Mentor* magazine, founded in 1908 by Anton Breznik (1881–1944), a professor of Slovene at the Gymnasium and a versatile linguist. Students and professors published prose compositions, poetry, philosophical reflections and scientific texts in the magazine. Prominent representatives of Slovene literature of the time were also among the external contributors, most notably the writers Fran Saleški Finžgar (1871–1962), Franc Ksaver Meško (1874–1964) and Ivan Pregelj (1883–1960). Starting in the 1910/11 school year, the Institute also began publishing the *Domače vaje* (“Home Exercises”) literary magazine, which was transferred from *Collegium Aloysianum*, where it had been published since 1868. Many Slovene humanist intellectuals were formed through this magazine over the decades, including the priest and poet Anton Medved (1869–1910) and the priest and philosopher Aleš Ušeničnik (1868–1952). Among the publications in both journals, literary historical studies were particularly valuable, while works in the Expressionist style dominated artistically after World War I.⁷⁰

Similarly, one could argue that the Diocesan Gymnasium not only strengthened the intellectual and spiritual aspects of student life but also recognized the importance of healthy physical development. It was the first gymnasium on Slovene territory to introduce compulsory physical education classes. To this end, a gym measuring 6 meters high, 21 meters long, and 6 meters wide was constructed in the left wing of the building. It became one of the largest and best-equipped school sports facilities in the Austro-Hungarian Monarchy. Students were also involved in the Orel Gymnastic Society, which demonstrated gymnastic exercis-

⁶⁷ Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 164.

⁶⁸ Anton B. Jeglič, *Pravila za gojence škofijskega zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano*, Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 1924, p. 4.

⁶⁹ Anton Čepon, Poslanstvo našega zavoda, *Vestnik društva Jeglič*, 1, 1933, p. 5.

⁷⁰ Jože Kurinčič, Besedno ustvarjanje in dramska dejavnost v Zavodu sv. Stanislava, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ed. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 555, 557–558.

es at various occasions and were received with great enthusiasm.⁷¹ Illustrative in that regard is the text entitled “How the physical development of the youth was promoted” in the report on the gymnasium’s activities in the 1913/14 school year, which followed the first matura exam in the Slovene language. The text states that students mostly used the sports ground “three times a day”, went for walks “regularly three times a week”, while in winter “sledging was also cultivated.”⁷²

However, efforts to comprehensively shape students’ lives were not always well received. Between the two world wars, some of the Ljubljana diocese’s clergy wanted to transform the Institute into a minor seminary and reproached the Institute’s management for having produced too few candidates for the priesthood. This criticism intensified in the second half of the 1930s, when the costs of running the institution were rising due to the declining number of enrolled students. The economic crisis at that time also resulted in a decrease in the proportion of students from rural backgrounds and a consequent increase in the proportion of those from bourgeois backgrounds, of whom even fewer chose the priestly vocation.⁷³ Conversely, some of the Institute’s professors doubted the rationality of a hierarchically based and minutely prescribed educational order, which they saw as stifling students’ personal initiative and responsibility on their path of preparation for adult life in society. The most prominent example of this was the case of Jakob Šolar (1896–1968), a specialist in Slovene and French languages, which came to light during the so-called educational crisis of 1929. This occurred at the end of principal Anton Koritnik’s second term, when the differences between the majority conservative or “German” and the minority or “French” educational and moral orientation became more apparent. Bishop Jeglič himself became involved in this matter, as he sided with the conservative-hierarchical tendency, without hindering the activities of professor Šolar and his associates. He merely forbade Šolar to receive students in his institutional apartment, where they would discuss philosophical and life issues for hours at the students’ request.⁷⁴ This dispute signaled the emergence of deeper divisions within the Slovene Catholic camp, which became more evident in the second half of the 1930s. On one side were the adherents of the youth organization of students committed to official Church doctrine and clear discipline, led by Ernest Tomec (1885–1942), a professor of Latin at the Ljubljana State Classical Gymnasium. On the other side were the supporters of the “crusader” movement, which favored literary creation and the

71 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 14.

72 IX. izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1914, p. 57.

73 Globokar, *Duhovna opredelitev*, p. 390; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 184.

74 Globokar, *Duhovna opredelitev*, pp. 386–388; Kurinčič, *Besedno ustvarjanje*, p. 554; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava v letih*, pp. 182–183.

integration of socialist views.⁷⁵ As in the case of the so-called educational crisis, Bishop Jeglič smoothed over these and similar differences by calming passions and seeking compromises. In doing so, Bishop Jeglič acted in the same way as in the case of the so-called educational crisis: his approach was to calm passions and seek compromises in favor of an apparent harmony within the already divided Catholic camp.⁷⁶

It is worth pointing out that, at the very beginning of its operations, the Institute faced issues in the field of education and interpersonal relationships, but in the opposite direction. When Janez Frančišek Gnidovec, a reserved person, held the positions of principal and rector, the faculty repeatedly disobeyed his authority and lived somewhat arbitrarily. The professors' lax attitude was evident, among other things, in their refusal to participate in communal meals, their purchase of wine and other alcoholic beverages for personal use, and their frequent visits to nearby taverns for socializing and drinking.⁷⁷ In contrast, a movement for total abstinence from alcohol was spreading among the students, and at the request of Gnidovec, himself a teetotaler, all celebrations and outings were alcohol-free.⁷⁸ This also applied to the trip to Carinthia to support the local Slovenes in their efforts to join Yugoslavia. On this trip, which took place on June 10, 1920, half a year after Gnidovec's departure from the Institute, students and professors "quenched their thirst with cold spring water".⁷⁹ Similar problems also occurred in later decades. Jeglič's successor, Bishop Gregorij Rožman of Ljubljana (1883–1959, in office: 1930–1945), did not follow the Institute's activities with as much interest as his predecessor. Since he had no personal attachment to the institution,⁸⁰ he was able to address two pressing educational issues with greater critical distance in 1938: he ordered improvements to the quality and serving of student meals and restricted educators from opening students' letters.⁸¹

Educational ideals were realized with the help of the supervisory work of prefects, who organized students into divisions or departments. Each of the pre-

75 The circle of "crusaders" included Edvard Kocbek (1904–1981), one of the central Slovene writers and politicians of the twentieth century, a member of the partisan movement during World War II and a critic of Yugoslav communism in the post-war period. Kocbek's influence on the pre-war student "crusader" movement is summarized in the study: Albin Kralj, *Katoliško mladinsko gibanje in Kocbek*, master's thesis, Ljubljana: Faculty of Theology, University of Ljubljana, 1998. A comprehensive monograph provides a complete biography of Kocbek: Andrej Inkret, *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo*, Ljubljana: Modrijan, 2011.

76 Globokar, *Duhovna opredelitev*, p. 380; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava v letih*, pp. 193–194.

77 Ambrožič, *Profesorski zbor*, pp. 425–426.

78 *XV. in XVI. izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1921, p. 10.

79 *Ibid.*, pp. 29–30.

80 Jeglič's personal attachment to the school – which he himself founded, diligently raised funds for and spread good opinion about – is confirmed, among other things, by the fact that on May 30, 1919, he solemnly celebrated his seventieth birthday at the Institute. (*XV. in XVI. izvestje*, pp. 12–21).

81 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava v letih*, pp. 185–186.

fects – who were all diocesan priests – was in charge of a division of around 40 or up to a maximum of 60 students. The prefects accompanied the students at all times when they were not in the classroom, where professors provided instruction. The prefects supervised the students' afternoon studies and helped the younger ones in particular with additional explanations of learning material, accompanied them at meals in the canteen, and were also present during their physical recreation on the sports field or during their walks. The prefects' responsibilities included "supporting the hesitant, consoling the depressed, encouraging the sluggish" and "punishing mischief" if necessary. This job was said to require "great attention and strong nerves" and "much prudence and patience" from the prefects.⁸² Since the Institute's founding, the prefects had their own superior called the rector or the head of the educational council. The first rector was Janez Evangelist Zore (1875–1944), who held the position from 1905 to 1909. He later established himself as a professor of ecclesiastical history at the Ljubljana Theological College and the Faculty of Theology. His successor was Janez Frančišek Gnidovec, who, from 1909 to 1919, held the position of rector in addition to his position as principal of the gymnasium, also. From 1919 to 1922, Andrej Karlin (1857–1933) took over the position. He was the last principal of the *Collegium Aloysianum*, as well as former Bishop of Trieste (1910–1910) and later Bishop of Maribor (1923–1933). He was followed by Martin Štular (1877–1964).⁸³ By 1930, fifty-one prefects had served at the Institute.⁸⁴

Socio-cultural impact

Among the publicly visible members of the assembly of professors and educators who shaped the work of the diocesan classical gymnasium and residence hall during and immediately after the first matura exam in Slovene, it is worth mentioning at least six individuals: Janez Frančišek Gnidovec, Anton Koritnik (1875–1951), Anton Breznik, Frančišek Jere (1881–1958) and Franc Kulovec (1884–1941). Gnidovec left his mark on the history of the Institute as a Doctor of Philosophy and the gymnasium's first principal. After 1924, he became known as a great supporter of charity and an example of an ascetic lifestyle as Bishop of Skopje and Prizren. Koritnik, a classical philologist, was a long-time principal of the gymnasium (1919–1937) at the peak of its social visibility between the two world wars. Breznik, a Doctor of Philosophy and Slavic studies, was considered one of the most influential experts on the Slovene language and authors of linguistic manuals already in his time. He also served as principal from 1937 to 1944. Arh, a versatile linguist, taught Slovene, German and Latin at the gymnasium,

82 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 166–167.

83 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, p. 169; Česen, *Vzgojitelji*, pp. 467, 469.

84 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 173–174; Ambrožič, *Profesorski zbor*, pp. 460–461.

and initiated aesthetic education and literary creativity within the *Mentor* student magazine, which was later edited by Breznik. Jere, a classical philologist and Doctor of Philosophy, taught Greek, Latin and Slovene at the Diocesan Gymnasium from 1910 to 1941. From 1933 on, he worked as a lecturer of ancient Greek and from 1946 on, as a librarian at the Faculty of Theology in Ljubljana, where he distinguished himself by translating biblical books from Greek. Kulovec taught religious education at the gymnasium from 1911 to 1918. After World War I, he had a rich political career in ministerial and parliamentary positions being a part of the central authorities in Belgrade and one of the leaders of the Slovene People's Party, which had been victorious among the Slovenes.⁸⁵

The Institute's professors played a very important role in publishing textbooks and related study materials in Slovene, particularly in classical philology. Even during the Austro-Hungarian Monarchy, they published textbooks in Slovene for their subjects, making the literature from the Institute indispensable for developing Slovene secondary and higher education after World War I. For instance, Anton Dokler (1871–1943), a professor at the Ljubljana State Classical Gymnasium, published the renowned *Greek-Slovene Dictionary*⁸⁶ in the Institute's publishing house in 1915, which remains unsurpassed. The dictionary was a fundamental resource for learning Greek until classical gymnasiums were abolished in Slovenia in 1958.⁸⁷ Another groundbreaking work was the *Slovene Grammar for Secondary Schools*,⁸⁸ written in 1916 by Anton Breznik, a professor of Slovene at the Institute. Another notable manual is the groundbreaking *Slovene Orthography*, which was in force for many decades and which was published in 1935 by Breznik and Fran Ramovš (1890–1952), a professor of Slovene at the Faculty of Arts in Ljubljana.⁸⁹ It is also worth mentioning two members of the Šentvid teaching staff: Frančišek Jere (1881–1951), who translated the New Testament into Slovene, and Franc Omerza (1885–1940), who was one of the first Slovenes to translate the major part of Homer's ancient Greek epics, the *Iliad* and the *Odyssey*, as well as the entire Aeschylus's tragedy, the *Oresteia*, into Slovene. Omerza was also among the first to translate the works of early Christian writers into Slovene, notable among them the editions⁹⁰ of the writings of the Apostolic Fathers and the Patriarch of Constantinople, John Chrysostom (c. 347–407, in of-

85 Ambrožič, *Profesorski zbor*, pp. 428, 431–432, 436 443–444; Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, pp. 79–83; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 12.

86 Anton Dokler, *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1915; Hriberšek, *Klasični jeziki*, p. 210.

87 Hriberšek, *Klasični jeziki*, p. 213.

88 Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1916.

89 Papež, *Prva matura*, p. 16; Prunk, *Škof Jeglič*, p. 93; Kolar, *Namen zavoda*, p. 373; Ambrožič, *Profesorski zbor*, p. 432.

90 *Spisi apostolskih očetov*, transl. by Franc P. Omerza, Celje: Mohorjeva družba, 1939; *Svetega Janeza Krizostoma Izbrani spisi*, Vol. 1, transl. by Franc K. Lukman and Frančišek P. Omerza, Celje: Mohorjeva družba, 1942.

fice: 397–403).⁹¹ In the field of art, it is impossible to overlook the aforementioned art education professor, Stane Kregar, a pioneer of surrealism in Slovene painting and one of the first abstract painters in Yugoslavia.⁹²

The attention paid to classical languages and ancient culture was evident not only in the official name of the gymnasium but also in its modernly fitted theater hall and the regular staging of plays and concerts. A golden age of theatrical creativity can be said to have occurred between 1919 and 1921, when students, under the mentorship of Franc Omerza, a professor of Latin, Greek, and Slovene, staged the extensive and demanding tragedy for the actors, *Oresteia* by the ancient Greek author Aeschylus, first performed on June 24 and 27, 1920. Partly because it was staged for both internal audiences and external visitors, it received praise throughout the wider Slovene cultural sphere. The students made the scenery for the performance themselves, as well as some of the costumes, while they borrowed the rest from the Slovene National Theatre Drama in Ljubljana.⁹³ The importance of drama as an extracurricular activity at the Institute is evidenced by the large number of other theatrical performances. Between 1908 and 1930 alone, there were 58 at the Institute.⁹⁴

Conclusion

The establishment of the Department of Slavic Studies at the University of Vienna in 1848 and the opening of the first real school with Slovene as the language of instruction in Idrija in 1901 were milestones in the process of Slovenizing the education system on a territory with a predominantly Slovene-speaking population. A key event in this process was the opening of the first classical gymnasium boarding school in Šentvid above Ljubljana in 1905, where all teaching and administration were conducted in Slovene. At this institution, officially named the Prince-Bishop's Private Gymnasium at the Saint Stanislaus Institute, the first matura exam in Slovene was held in 1913. Thus, the Slovene language achieved symbolic confirmation of its expressiveness in various scientific fields.

The opening of the Saint Stanislaus Institute, where 742 students completed their education from the first matura exam to its closure in 1945, brought an important innovation to Slovene education and wider social life. Bishop Jeglič, the founder of the Institute, wanted it to provide a high-quality education and a

91 A comprehensive overview of his translation work is provided in the article: Benjamin Bevc, *Portret Franca Omerze*, *Keria*, 7, 2005, No. 2, pp. 107–123.

92 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, pp. 12–13; Kurinčič, *Besedno ustvarjanje*, p. 554.

93 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, p. 16; Kurinčič, *Besedno ustvarjanje*, pp. 555, 560–561; Bevc, *Portret*, p. 119.

94 Kurinčič, *Besedno ustvarjanje*, p. 561; *XV. in XVI. izvestje*, p. 25.

spiritual and moral foundation for future priests and lay intellectuals who would appear in public as nationally conscious and Catholic-oriented Slovenes. Among its students were some renowned individuals, including the Ljubljana archbishops Anton Vovk and Alojzij Šuštar, the painter Stane Gregar, the translator Janko Moder, and the archaeologist Stane Gabrovec. The gymnasium and its associated residence hall were committed to a comprehensive educational program, promoting the intellectual, spiritual, moral, and physical progress of its students. The success of the approach taken by the school's professors and educators was reflected, among other things, in the students' high grades on their matura exams and their rich literary output, particularly their theatrical performances. The school's quality was confirmed at the first matura exam, which half of the thirty students passed with distinction. The Institute also delivered its mission by publishing the first textbooks and related materials for upper gymnasium level in Slovene, thereby facilitating the adoption of Slovene in secondary and higher education after World War I.

References

- Almasy, Karin: An Unintended Consequence: How the Modern Austrian School System Helped Set Up the Slovene Nation, *Austrian History Yearbook*, 54, 2023, pp. 1–19.
- Ambrožič, Matjaž: Profesorski zbor, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 423–464.
- Bevc, Benjamin: Portret Franca Omerze, *Keria*, 7, 2005, No. 2, pp. 107–123.
- Breznik, Anton: *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1916.
- Carlini, Antonio: *Medea Norsa e Vittorio Bartoletti alla Scuola Normale Superiore di Pisa, Ricordo di Vittorio Bartoletti a Cinquant'Anni dalla Scomparsa (1967–2017). Atti della Giornata di Studio (Firenze, 5 dicembre 2017)* (edited by Diletta Minutoli), Firenze: Accademia Fiorentina di Papirologia e di Studi sul Mondo Antico, pp. 21–34.
- Čepon, Anton: Poslanstvo našega zavoda, *Vestnik društva Jeglič*, 1, 1933, pp. 5–7.
- Česen, Tone: Vzgojitelji – prefekti v Zavodu, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 467–492.
- Dokler, Anton: *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1915.
- Dolenc, Ervin: Država, Cerkev in šolstvo v prvi Jugoslaviji, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 161–176.
- Dolenc, Ervin: *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Wien: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849.
- Gabrovec, Stane: Ustanovitev Zavoda sv. Stanislava in prve popolne slovenske gimnazije, *Jegličev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 399–416.
- Gabrovec, Stane: Škofijska klasična gimnazija v doživetju in presoji nekdanjega študenta, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (edited by Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, pp. 123–129.
- Globokar, Roman: Duhovna opredelitev Zavoda sv. Stanislava, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 379–402.
- Green, Andy: Education and State Formation Revisited, *Historical Studies in Education*, 6, 1994, No. 3, pp. 1–17.
- Hriberšek, Matej: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*, Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Inkret, Andrej: *In stoletje bo zardelo: Kocbek, življenje in delo*, Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Janežič, Ivan: *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, Ljubljana: Pripravljalni odbor, 1893.
- Jeglič, Anton B.: Vsem duhovnikom ljubljanske škofije, *Ljubljanski škofijski list* 1898, No. 10, pp. 145–148.
- Jeglič, Anton B.: O naših zavodih, *Ljubljanski škofijski list* 1899, No. 7, pp. 91–94.
- Jeglič, Anton B.: *Pravila za gojence škofijskega zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano*, Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 1924.
- [Jeglič, Anton B.:] *Naši liberalci*, Vol. 1: *Liberalna »vera«*, Ljubljana: Obrambno društvo, 1902.
- Jeglić, Antun: *Uzgojoslovje za učitelje i učiteljske pripravnike*, Sarajevo: self-published, 1887.
- Jernejčič, Robert A.: *Zavod sv. Stanislava: ob stoletnici začetka gradnje (1901–2001)*, Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2001.
- Jernejčič, Robert A.: Zavod sv. Stanislava v letih 1918–1941, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 177–194.
- Kolar, Bogdan: Namen zavoda in šole v Šentvidu and Ljubljano, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 365–378.
- Koritnik, Anton: *Ob srebrnem jubileju Škofijskega zavoda sv. Stanislava in Škofijske gimnazije*, Št. Vid nad Ljubljano: Zavod sv. Stanislava, 1930.
- Kralj, Albin: *Katoliško mladinsko gibanje in Kocbek*, master thesis, Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 1998.
- Kurinčič, Jože: Besedno ustvarjanje in dramska dejavnost v Zavodu sv. Stanislava, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 553–563.

- Lesar Jožef: *Doneski za zgodovino Alojzijevega gimnazija*, Ljubljana: Alojzijevega gimnazija, 1896.
- Malmenvall, Simon: Kulturnozgodovinsko ozadje ustanovitve Zavoda svetega Stanislava in prve mature v slovenskem jeziku, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 34, 2025, No. 2–3.
- Naši zavodi: *Kn.-šk. zavod sv. Stanislava*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1905.
- Okoliš, Stane: Od zamisli do uresničitve škofovih zavodov, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 67–94.
- Papež, David: *Prva matura v slovenskem jeziku 1913*, diploma thesis, Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2020.
- Pelikan, Egon: *Akomodacija politične ideologije katolicizma na Slovenskem*, Maribor: Obzorja, 1997.
- Perovšek, Jurij: Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventura Jegliča, *Jegličev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 357–385.
- Perovšek, Jurij: Politične in narodnostne razmere na Kranjskem v začetku 20. stoletja, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (edited by France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, pp. 9–36.
- Pirc, Jožko: *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*, Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirnat, Alojz: Gnidovec – ravnatelj vzgojnega zavoda, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, pp. 83–88.
- Prunk, Janko: Škof Jeglič in ustanovitev Zavoda sv. Stanislava, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (edited by Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, pp. 87–94.
- Ribarič, Mateja: Od mature do mature (Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50–1994/95), *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 14, 2005, No. 2, pp. 233–253.
- Rupnik de Maiti, Andrej: *Collegium Aloysianum – zgodovina Alojzijevega gimnazija s posebnim poudarkom na pedagoškem delu in učni uspešnosti gojencev (1846–1910)*, doctoral thesis, Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2003.
- Spisi apostolskih očetov*, transl. by Franc P. Omerza, Celje: Mohorjeva družba, 1939.
- Stanovnik, Justin: Dr. Janez F. Gnidovec – učitelj in vzgojitelj, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, pp. 59–82.
- Svetega Janeza Krizostoma Izbrani spisi*, Vol. 1, transl. by Franc K. Lukman and Frančišek P. Omerza, Celje: Mohorjeva družba, 1942.
- Archdiocesan Archives of Ljubljana, Diocesan Archives of Ljubljana (ŠAL), Zavod št. Vid, File 2, Minutes, August 27, 1936.
- Snoj, Alojzij S.: Jegličevi vzgojni spisi, *Jegličev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 175–187.
- Šolar, Jakob: Vzgojiteljska osebnost nadškofa Jegliča, *Vestnik Društva Jeglič*, 4, 1937, No. 10/12, pp. 23–35.

- Štih, Peter, Simoniti, Vasko and Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2016.
- Tominšek, Josip: *Grška slovnica*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1908.
- Ušeničnik, Aleš: Po shodu slovenskih visokošolcev, *Katoliški obzornik*, 2, 1898, No. 4, pp. 345–353.
- Vovko, Andrej: Slovensko šolstvo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (edited by Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, pp. 77–85.
- Zakon o srednjim školama: od 31. avgusta, 1929. god. sa izmenama i dopunama od 20. jula, 1931. god.*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931.
- Zovkić, Mato: Anton Jeglič kao kanonik i pomoćni biskup u Sarajevu, *Jegličev simpozij v Rimu* (edited by Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1991, pp. 37–62.
- Žalec, Bojan: Ušeničnikova vizija družbene prenove, *Bogoslovni vestnik*, 2022, 82, No. 4, pp. 955–973.
- I. *izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1906.
- VIII. *izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1913.
- IX. *izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1914.
- XV. in XVI. *izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava*, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1921.

Danijel Grafenauer*

Pouk slovenskega jezika in dvojezični pouk na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja

Teaching the Slovenian Language and Bilingual Lessons in Austrian Carinthia in the First Half of the 20th Century

Izvleček

Oblikovanje modernih narodov in njihovih nacionalnih držav je v evropski zgodovini relativno mlad pojav. Njegovi začetki segajo v 18. stoletje, težišče pa je imelo v 19. in deloma tudi še v 20. stoletju. Povezano je z oblikovanjem kolektivnih nacionalnih identitet, katerih ključno orodje je jezik. Jezik tako ni zgolj sredstvo za komunikacijo, temveč je tudi pomemben simbol etnične pripadnosti in kulturne dejavnosti.

Na avstrijskem Koroškem je v prvi polovici 20. stoletja potekal na šolskem področju ključen narodnostni boj. Na južnem Koroškem, večinsko poseljenem s slovensko govorečim prebivalstvom, je bila namreč od 70. let 19. stoletja naprej prevladujoča oblika osnovnega šolstva t. i. utrakvistična šola, katere glavni namen je bil posredovati otrokom s slovensko materinščino nemški jezik. Ta oblika je prevladovala vse do anšlusa, ko je bila raba slovenskega jezika do leta 1945 odpravljena. Z uveljavitvijo nacionalnega principa, na podlagi katerega so bile v Evropi po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske bolj ali manj uspešno začrtane nove državne meje, je avstrijsko-slovenske odnose, ki jih je bilo treba na novo definirati, bistveno zaznamovalo manjšinsko vprašanje v vseh njegovih razsežnostih.

Abstract

The formation of modern nations and their nation states is a relatively recent phenomenon in European history. Its origins date back to the 18th century, but it was grounded in the 19th and partly in the 20th century. This phenomenon is associated with the formation of collective national identities, for which language is a key tool. Therefore, language serves not only as a means of communication, but also as an important symbol of ethnic origin and cultural activity.

In the first half of the 20th century, a significant national struggle took place in the field of education in Austrian Carinthia. In southern Carinthia, which had a predominantly Slovenian-speaking population, the dominant form of primary education from the 1870s onwards was the so-called utraquist school, the main purpose of which was to convey the German language to children whose mother tongue was Slovenian. This form prevailed until the Anschluss, after which the use of the Slovenian language was banned until 1945.

Following the establishment of the national principle, whereby new national borders were more or less successfully drawn in Europe after the end of World War I and the collapse of the Austro-Hungarian monarchy, Austrian-Slovenian relations had to be redefined

* Dr. Danijel Grafenauer, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, e-pošta: danijel.grafenauer@inv.si

Po drugi svetovni vojni in koncu nacističnega nasilja je koroška deželna vlada sprejela oktobra 1945 uredbo o obveznem dvojezičnem šolstvu, ki jo je v glavnem zasnoval dr. Joško Tischler, poznejši ustanovitelj in ravnatelj slovenske gimnazije v Celovcu. Zaradi pritiska nemških nacionalnih organizacij je bila ta oblika dvojezičnega šolstva odpravljena v letih 1958/59.

and were fundamentally shaped by the minority issue in all its dimensions.

In October 1945, after World War II and the end of the Nazi violence, the Carinthian state government adopted a decree on compulsory bilingual education, which was mainly conceived by Dr Joško Tischler, who would later found and become headmaster of the Slovenian Grammar School in Klagenfurt. However, due to pressure from German national organizations, this form of bilingual education was abolished in 1958/59.

Ključne besede: koroški Slovenci, narodnostni boj, utrakvistična šola, dvojezično šolstvo

Keywords: Carinthian Slovenians, national struggle, utraquist school, bilingual education

Uvod

V prispevku bom orisal razvoj osnovnega šolstva na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja na območju, ki ga opredeljujemo za slovensko etnično ozemlje oz. kjer živi slovenska narodna skupnost. Ob koncu 19. stoletja in skozi prvo polovico 20. stoletja je dvojezična šola na Koroškem postala osrednje prizorišče nacionalnih politik, narodnostnih sporov in identitetnih politik. Šolska politika je v tem obdobju postala odraz razmerja moči med nemško govorečo večino in slovensko govorečo manjšino ter instrument nacionalne integracije. Vprašanje učnega jezika je bilo neločljivo povezano s politično močjo, nacionalnimi ideologijami ter asimilacijskimi ali emancipacijskimi težnjami. To je presegalo pedagoški okvir in je bilo tesno zvezano z državnopravnimi režimi ter z mednarodnimi zavezami po prvi in drugi svetovni vojni. Za slovensko manjšino je bilo ključno, v kolikšni meri je slovenski jezik v šoli (po)ostal nosilec pismenosti, identitete in medgeneracijskega prenosa ali pa je bil potisnjen v pomožno vlogo v okviru t. i. utrakvističnega sistema (dvojezične šole s pretežno nemškim učnim jezikom). Temeljne prelomnice tega obdobja so: uvedba posebnega učnega načrta za slovenščino in utrditev utrakvistične ljudske šole leta 1869, kratka vzpostavitev slovenskega šolstva pod jugoslovansko upravo v coni A (1919–1920), nadaljevanje utrakvističnega šolskega modela do njegove ukinitve 1938–1945 ter uvedba dvojezičnega šolstva na ljudskih šolah po drugi svetovni vojni do njegove ukinitve leta 1958. Slovenščina kot sporazumevalni jezik in jezik okolja je danes kljub zgodovinski prisotnosti v šolah na jugu Koroške vse bolj potiskana na rob, kar je imelo in ima dolgoročne posledice za jezikovno zmožnost in identiteto koroških Slovencev. Na avstrijskem Koroškem sta namreč znanje in odnos do jezika tesno povezana z družbenopolitičnim dogajanjem.

Narodnostne razmere konec 19. in v začetku 20. stoletja

Da bi lahko bolje razumeli narodnostne razmere konec 19. in na začetku 20. stoletja, moramo vprašanju šolstva dodati širši, zgodovinski okvir. V tem času je namreč na Koroškem potekal oster narodnostni boj. Ta je vedno povezan z oblikovanjem kolektivnih nacionalnih identitet, katerih ključno orodje je jezik. Jezik tako ni zgolj sredstvo za komunikacijo, temveč je tudi pomemben simbol etnične pripadnosti in kulturne dejavnosti. Nemški krogi na Koroškem v drugi polovici 19. stoletja niso gledali z naklonjenostjo na narodnostne zahteve koroških Slovencev; ne samo to: dosledno so jih odklanjali in v njihovem vztrajanju videli neposreden napad na enotnost dežele Koroške. Jezik je bil pomembno torišče, kjer sta se oba naroda spopadala. Ker je bil slovenski jezik osnovni element slovenske etnične skupnosti, je bilo njegovo omejevanje in zatiranje učinkovit pristop k sistematičnemu raznarodovanju. Utrakvistične šole kot tudi pristranski popisi prebivalstva so spodkopavali trdnost slovenske skupnosti, kar je imelo za posledico, da se je začelo zmanjševati število slovensko govorečih Korošcev. Primerno sredstvo za omejevanje slovenske narodne ideje in jezika je nemško govoreča elita videla v utrakvistični šoli. »Utrakvistična šola učencem ni posredovala slovenskega knjižnega jezika. Naučila je sicer učence brati in pisati, kolikor je bilo to nujno, vendar glavni učni cilj je bilo učenje nemščine. Nemška strategija je bila, da se koroški Slovenci ne naučijo slovenskega knjižnega jezika, in tak odnos je veljal najmanj do leta 1945, v zametkih pa tudi pozneje,« je v intervjuju povedal dr. Teodor Domej, slovenski zgodovinar in slavist iz avstrijske Koroške.¹

Leta 1897 je npr. nemško nacionalno glasilo Freie Stimmen v Celovcu v uvodniku Sovražniki okoli nas objavilo: »/.../ Prav zares je že veliko izgubljenega. Širok pas slovenskega in italijanskega ozemlja nas Nemce danes ločuje od našega južnega morja; Kranjska, dežela Anastazija Grüna, je skoraj čisto slovenizirana, na Spodnjem Štajerskem se vzdigujejo samo še posamezna mesta kot nemški jezikovni otoki iz slovenske poplave, v našem pristaniškem mestu Trstu vlada laštvo /.../.«² Treba je dodati, da govori prispevek o območjih, ki nikoli niso spadala med tradicionalno nemška območja. Na kongresu nemške nacionalne stranke v Celovcu istega leta je neki koroški deželni poslanec izjavil: »/.../ Nemci sicer lahko služimo državi, toda v nobeni državi ne bomo igrali vloge služabnikov; kajti Nemci smo gosposki narod in do gospodovanja moramo priti /.../.« Poveljevanje nemške kulture je na Koroškem spremljalo sistematično podcenjevanje

¹ Žiga Volf Stepančič, *Windischar ali Slovenec: Politični pritisk in propaganda na avstrijskem Koroškem*. Spletni vir: <https://www.rtvsllo.si/kultura/dediscina/windischar-ali-slovenec-politichni-pritisk-in-propaganda-na-avstrijskem-koroskem/758345> (pridobljeno 1. 10. 2025).

² Franc Kukovica, *Dvojezična ljudska šola na Koroškem od začetka do danes / Die zweisprachige Volksschule in Kärnten von Beginn an bis heute*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 2002, str. 8.

in preziranje slovenske kulture (Slovenci niso zgodovinski narod, jezika nista enakovredna, ni prevodov antičnih del v slovenskem jeziku, itd.) in zmožnosti slovenskega naroda.³

Začetki organiziranega osnovnega šolstva na južnem Koroškem

V delu današnje južne Koroške, ki jo tradicionalno poseljujejo Slovenci, se gajo začetki osnovnega šolstva v obdobje po sprejetju Splošnega šolskega reda leta 1774,⁴ kjer je bilo zasidrano načelo splošne šolske obveznosti.⁵ Osnovne šole so po koroških vaseh nastale večinoma po letu 1820,⁶ vendar je trajalo ponekod vse do konca 19. stoletja, da se je vzpostavila osnovnošolska mreža. Učni jezik začetnega pouka v podeželskih ljudskih šolah v slovenskem delu dežele je bila skoraj vedno slovenščina, nemščina pa učni cilj, ki naj bi ga otroci čim hitreje dosegli.⁷ V razredu z več ali vsemi šolskimi stopnjami je pogosto v začetku poučeval en učitelj – mežnar ali župnik. Šolski zakon iz leta 1805 je torej obdržal vse bistvene elemente terezijanske šolske reforme iz leta 1774, predvsem obvezno, a neenotno osnovno šolo. Zakon je poudarjal vzgojno vlogo verouka, uvažal je ponovno cerkveno nadzorstvo od krajevne do deželne stopnje. Tako so sedaj večinoma župniki kot krajevni šolski nadzorniki nadzirali vsebino in metodo pouka, vedenje učencev in učiteljev ter odnos staršev do šole, nadzorstvo osnovnih šol pa je prešlo na škofijske ordinariate – dekane.⁸ Ker je imela duhovščina med letoma 1805 in 1869 na takrat še skoraj sklenjenem slovenskem delu Koroške odločilen vpliv, šolske razmere za Slovence niso bile neugodne.⁹ So pa bile v tem času podobno kot drugod v cesarstvu slabše ali slabe razmere glede šolskih poslopij in plačevanja učiteljev. Veliko zarezov predstavlja revolucija leta 1848, ko so državne oblasti določile, da naj bo materinščina otrok učni jezik elementarnega pouka. Kmalu je nastopil intenzivnejši čas narodnostnega boja, ki se je razplamenel zlasti ob začetku demokratizacije avstrijske družbe v šestdesetih letih 19. stole-

3 Danijel Grafenauer, Marija Wakounig, Podoba drugega ali sosed v ogledalu sosedu, *Na obeh straneh Alp: slovensko-avstrijska zgodovina* (ur. Peter Stih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt, Peter Vodopivec), Ljubljana: Cankarjeva založba, 2025, str. 507–517.

4 Prim. Simon Malménwall, Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 75–103.

5 Teodor Domej, Šolstvo za prebivalstvo jugovzhodne avstrijske Koroške, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec-Ljubljana-Dunaj 2000/2001, str. 25–55.

6 Kukovica 2002, str. 9.

7 Domej 2000/2001, str. 26.

8 France Ostanek, Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963, *Šolska kronika*, 32, 1999, št. 1, str. 55.

9 Franc Kukovica, *Šolski vsakdan na dvojezičnem Koroškem/Schulalltag im zweisprachigen Kärnten*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 1999, str. 20–21.

tja, še bolj pa v obdobju dvojne monarhije Avstro-Ogrske (1867–1918).¹⁰ V nobeni drugi dvojezični avstrijski deželi pa ni prišla ureditev osnovne šole po uzakonitvi Državno ljudskošolskega zakona (Volksschulgesetz) z dne 14. maja 1869 v tako nasprotje s paragrafom 21 tako imenovanega kromeriškega ustavnega načrta iz leta 1848, ki je razglašal enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, uradih in v javnem življenju in bil pozneje kot znameniti člen 19 v skoraj nespremenjeni obliki prevzet v ustavni zakon dne 21. decembra 1867. Lojze Ude, odličen poznavalec koroškega šolstva, je ob tem zapisal, da trditev Vlada Schmidta, da se je s šolskim zakonom leta 1869 pokazalo, da je povečana objektivna potreba po višji izobraženosti najučinkoviteje nasprotovala raznarodovalni nalogi šole,¹¹ za Koroško ne velja.¹²

Kljub mnogim sporom zaradi učnega jezika na posameznih ljudskih šolah imamo lahko obdobje med 1851 in 1858 (ta čas je bil deželni šolski nadzornik za Koroško duhovnik Simon Rudmaš)¹³ za najplodnejše, saj je bilo v tem času na dvojezičnem ozemlju Koroške (kljub 216 nemškim šolam) 15 šol s slovenskim jezikom in 67 šol s slovensko-nemškim učnim jezikom.¹⁴ Okoli leta 1848 je imela Koroška do etnične meje okoli 132.000 prebivalcev, koroški deželni stanovi so izračunali, da naj bi bilo Slovencev 114.527 (86,76 %), kritična analiza Czoernigovega materiala pa je pokazala, da naj bi bilo Slovencev okoli 118.000 (89,4 %).¹⁵

Utrakvistična šola

Z letom 1869 je šolanje popolnoma prevzelo posvetno nadzorstvo v želji (pod cerkvenim nadzorstvom je ostal le šolski predmet verouk), da bi se ljudsko šolstvo reformiralo. Dunajski državni zbor je sprejel Državni ljudskošolski zakon. Šolsko obveznost so podaljšali na 8 let, profesionalizirali so učiteljski poklic, ukinili prispevek za šolnino, uvedli učiteljišča – učitelji so dobili ugled ter glede učnega jezika določili, »da o njem in o pouku v drugem deželnem jeziku določa deželna šolska oblast po zaslišanju tistih, ki šolo vzdržujejo«.¹⁶ Uvedba Državnega

¹⁰ Domej 2000/2001, str. 26–27.

¹¹ Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, III. del*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 276.

¹² Lojze Ude, *Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana, 1970, str. 172.

¹³ Krški škof leta 1860 kot nadzorna šolska oblast izda odlok, da je treba poučevati v osnovnih šolah, ki so v okoliših farah, v katerih je verski pouk v cerkvi slovenski, v slovenščini. Ude 1970, str. 173.

¹⁴ Prim. Ude 1970, str. 172–173; Kukovica 2002, str. 16–17.

¹⁵ Bogo Grafenauer, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*, Zbirka zgodovinskega časopisa 10, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1994, str. 22–23.

¹⁶ Kukovica 2002, str. 16.

ljudskošolskega zakona je bila dvorezen meč. Na eni strani je pomenila izboljšavo šolske oskrbe. Na slovenskem ozemlju je bilo ustanovljenih mnogo novih šol,¹⁷ prav tako je vpis naraščal. Na drugi strani se je položaj slovenščine kot učnega jezika strmo slabšal, ker je bila slovenska duhovščina izrinjena s položaja šolskih oblasti.¹⁸

S sprejetjem tega zakona je nastopil čas utrakvistične osnovne šole, po Domejevih besedah gre za značilen primer asimilacijske šole. V utrakvističnih šolah bi morali po zakonu poučevati v nemškem in slovenskem jeziku. Šole zakona niso upoštevale. Utrakvistične šole so bile dvojezične le na papirju, v realnosti pa predvsem nemške.¹⁹ Tedanja oblast je slovenske učitelje pošiljala v strogo nemško govoreče kraje, medtem ko je nemške učitelje (brez znanja slovenščine) v slovenske kraje. Mestoma so že v prvem razredu (drugod najpozneje v drugem) začeli poučevati v nemškem jeziku, ki je kaj kmalu postal edini učni jezik. Glavna naloga slovenskega jezika je bila, da so z njegovo pomočjo dosegli znanje nemškega jezika. Slovenski jezik je pridobil status pomožnega jezika. Pedagogi so pogrešali ustrezen učni načrt in zelo pomembne pedagoške smernice za izvajanje dvojezičnega pouka. Leta 1891 je bil objavljen prvi učni načrt za poučevanje v slovenščini na utrakvističnih šolah.²⁰ Utrakvistična šola je bila v veljavi vse do leta 1938 oz. 1941,²¹ dokler ni nacistična oblast slovenščine povsem izrinila iz osnovnih šol. Slovenski jezik je v šolskem in družbenem življenju dolgo obdobje zavzemal položaj manj cenjenega in manj potrebnega jezika. Ta miselnost se je globoko zasedrila v glave širšega kroga prebivalstva. Na političnem prizorišču so predstavniki dominantnega naroda neenak položaj slovenščine poglobljali z govoricami, da je slovenščina jezik, »/.../ ki ga uporablja deželi in državi nevarna iredenta«.²²

Državni zakon o osnovnih šolah iz leta 1869 je določil, da glede učnega jezika in pouka v drugem deželnem jeziku odločajo koroški deželni šolski svet in

17 V letih 1871 do 1906 je naraslo število šol na Koroškem s 318 na 372, število učiteljstva v tem obdobju s 358 na 975, število šolo obiskujočih otrok na 100 učencev z 59,8 % na 91,1 %. Na Kranjskem na 73,6 %, kar kaže, da je bila šolska mreža v južnih predelih s Slovenci poseljenem ozemlju slabše razvita. Koroška ima višji odstotek na račun severnejših nemških delov dežele. Prim. Aleš Gabrič, Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 186. Zanimivi so tudi podatki o učiteljiščnikih na celovškem učiteljišču (npr. leta 1874 56 Nemcev in 15 Slovencev; učencev po maternem jeziku leta 1875 okoli 26.300 nemških in okoli 9500 slovenskih. Ude 1970, str. 172–174.

18 Prim. Tatjana Feinig, *Slovenščina v šoli/Slowenisch in der Schule. Zgodovina pouka slovenščine na Koroškem/Die Geschichte des Slowenischunterrichts in Kärnten*, Celovec: Drava, 2008.

19 Teodor Domej, Položaj manjšinskega jezika v izobraževanju na Koroškem, *Materni jezik na pragu 21. stoletja/The mother tongue on the doorstep of 21st century* (ur. Milena Ivšek), Ljubljana 1999, str. 172–192.

20 Nina Mrzel, *Slovenščina v dvojezičnih ljudskih šolah na avstrijskem Koroškem*, magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 2020, str. 3–4.

21 Kukovica 2002, str. 17–22.

22 Mrzel 2020, str. 4; po Domeju 1999, str. 177.

zastopniki občin.²³ Tem so velikokrat načelovali nemško usmerjeni ljudje. Skratka, do leta 1918 iz pravnega zornega kota ne moremo govoriti o manjšinskem šolstvu v pravem smislu besede, čeprav so Slovenci na Koroškem živeli v tipičnem manjšinskem položaju, v razmerah političnega in jezikovnega zapostavljanja.²⁴

Leta 1872 je koroški deželni šolski svet, glede na povpraševanje, razdelili šole na šole z nemškim učnim jezikom, t. i. utrakvistične šole, in šole s slovenskim učnim jezikom (nemščina kot obvezni predmet). Torej s pomočjo slovenščine v prvem letu in deloma v drugem letu naj bi prišli na utrakvističnih šolah na popolnoma nemški pouk. Na določanje in upoštevanje slovenščine so sledile številne pritožbe, začel se je boj proti takšni šoli. Oblike borbe so bile peticije, pritožbe, resolucije, govori in interpelacije v dunajskem parlamentu in koroškem deželnem zboru (leta 1887 so bile izročene šolskemu odboru državnega zbora – ker Slovenci na Koroškem niso nič dosegli – 104 prošnje 22 občinskih odborov, 34 krajevnih šolskih svetov in 1700 posestnikov; za čas od leta 1874 do 1892 naštejemo številne pritožbe in prošnje glede neupoštevanja slovenskega pouka na ljudskih koroških šolah: 107 na državni zbor, 55 na razne šolske oblasti itd.). Rezultat tega je bil odlok koroškega deželnega šolskega sveta iz leta 1891, ki je natančneje opredelil učni načrt za utrakvistične šole. V vseh letih pritožb Slovenci niso dosegli niti tega, da bi postala slovenščina od tretjega šolskega leta dalje obvezen učni predmet. V šolskem letu 1864–65 (pred sprejetjem zakona leta 1869) je bilo na slovenskem narodnostnem ozemlju po učnem jeziku na Koroškem 73 slovenskih šol in 5 slovensko-nemških,²⁵ leta 1923 je bilo 86 utrakvističnih šol, leta 1938 pa 78.²⁶

23 Deželni šolski svet je spraševal občinske in krajevne šolske odbore po željah glede jezikovnega pouka po uveljavitvi zakona 1869. V obzir moramo vzeti večji kulturni, družbeni in ekonomski kapital, ki ga je imel nemški jezik, brez znanja nemškega jezika se je bilo nemogoče povzpeti po socialni lestvici (razen v primeru večjih kmetovalcev in npr. koroško-slovenskih duhovnikov), koroški upravni sistem je silil Slovence k učenju nemščine in k dejstvu, da že iz praktičnih razlogov (trgovina, promet itd.) niso odgovarjali na vprašanje o jeziku, da bi njihovi otroci obiskovali samo slovensko šolo. Mnogi so se izrekli za izključno slovenski jezik v začetku, nato za nemški jezik in za slovenščino kot obvezni učni predmet. Žal pa Deželni šolski svet pogosto ni upošteval želja Slovencev. Prim. Ude 1970, str. 180–181.

24 Domej 2000/2001, str. 27.

25 Schmidt 1988, str. 279. Prim. tudi Rudolf Vouk, *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918*, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1980.

26 Ude 1970, str. 192–193. Za ponazoritev razmer v tem času je dobro citirati časnik *Mir*, glasilo koroških Slovencev: »/.../ Na Koroškem živi glasom zadnjega štetja 25,1 % Slovencev, v resnici pa veliko več. Glasom uradnih izkazov iz leta 1900 imajo Slovenci pet ljudskih šol, razun tega registrira uradni izkaz 88 mešanih ljudskih šol. (Dvomim, da je ta izkaz pravilen, vsaj po zasebnih poročilih, katerih dosedaj nisem mogel kontrolirati, je popolnoma slovenskih šol manj! – Popolnoma slovenska ljudska šola je le narodna šola v Št. Rupertu pri Velikovcu in ta je zasebna; vzdržuje jo družba sv. Cirila in Metoda. Pripomba uredništva.) To pomeni seveda samo toliko, da se mora na nemških šolah v slovenskih krajih, kjer nobeden otrok nemški ne zna, v prvem letu šolskega obiska vsaj nekoliko govoriti slovenski ž njimi. Nemški učitelji na teh šolah sami za to skrbijo, da takšna šola pravzaprav postane nemška. Za dunajsko nepravico ni treba več besed! Težko je tudi v tem oziru mirno kritikovati ... /.../. Šolstvo na Slovenskem, *Mir*, 21. 12. 1905, leto 24, št. 51, str. 308.

Večja uspeha samoorganiziranja Slovencev na Koroškem sta bila gradnja privatne slovenske osnovne šole v Št. Rupertu pri Velikovcu, ki jo je ustanovila Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (iniciator duhovnik Franc Treiber). Poslopje je bilo dograjeno leta 1896, šola je bila uspešna. Leta 1909 je šola postala štirirazrednica ter se obdržala do konca prve svetovne vojne. Drugi primer je šentjakobska osnovna šola ali Ražunova šola (iniciator duhovnik Matej Ražun) v Št. Petru pri Šentjakobu v Rožu. Bila je last Slovenskega šolskega društva v Celovcu in je delovala od leta 1908 dalje.²⁷ Po plebiscitu leta 1920 je koroška deželna oblast ukinila tudi ti dve slovenski šoli. Koroški Slovenci so se pritožili na Društvo narodov. Predstavniki koroških Slovencev so to prvič storili že leta 1922 zaradi uradnega preprečevanja obnovitve slovenskih privatnih šol v Šentrupertu pri Velikovcu in Šentjakobu v Rožu. Prej s sklicevanjem na določbe mirovne pogodbe niso uspeli pred avstrijskimi oblastmi in tudi jugoslovanske intervencije niso zalegle. V treh letih praviškega dopisovanja med Ženevo, Dunajem in Celovcem je pritožba postala neaktualna.

V tem nacionalnem boju so odločilno sodelovali slovenski duhovniki na Koroškem, v tem času edini akademiki in zaradi tega vodje kulturno-političnega delovanja koroških Slovencev ter gojitelji slovenske besede. S svojim delovanjem so preprečevali hitro in grobo asimilacijo Slovencev.²⁸ Konstantno pa lahko sledimo v slovenskem manjšinskem tedniku opisom ciljev utrakvistične šole: »/.../ Največ škodujejo slovenskemu ljudstvu takozvane utrakvistične šole. Obiskuje jih največ slovenskih otrok, to je od 17.000 11.802. Te šole so utrakvistične samo na papirju, v resnici so pa popolnoma nemške, ki imajo predvsem namen zatreti v slovenskih otrocih vsako narodno čustvovanje in jim pristuditi njihov materni jezik. To je edini in glavni cilj vseh teh šol /.../.«²⁹

Iz zgodovine boja za slovenski pouk na koroških osnovnih šolah je treba omeniti veselje znotraj narodne skupnosti zaradi vsakega uspeha pri uvajanju slovenskega jezika v šole. Npr. okrajni šolski svet v Velikovcu je bil v začetku 20. stoletja v rokah nemških nacionalistov. V letu 1905 so na občinskih volitvah od 31 občin okrajnega glavarstva Slovenci zmagali v 17. Kljub postavljanju številnih ovir je bil zaradi takšnega razmerja v deželni šolski svet izvoljen župnik Franc Treiber, kar je predstavljalo prvo zmago Slovencev v okrajnem šolskem svetu v Velikovcu.³⁰

Leta 1892 je bilo na Koroškem 92 utrakvističnih ljudskih šol, leta 1897 jih je bilo 84, leta 1902 pa 83. Pred izbruhom prve svetovne vojne je bilo na Koroškem 89 utrakvističnih ljudskih šol, poleg tega pa tri javne ljudske šole s slovenskim

27 Prim. npr. Konvent šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu (izd.), *Jubilejni zbornik: ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru*, Vetrinj: Mohorjeva 2008, str. 30–43; Ude 1970, str. 192–195 itd.

28 Jože Till, *Koroški Slovenci in krška škofija, Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2000/2001, str. 58.

29 Ljudsko šolstvo, *Mir*, 13. 9. 1913, leto 32, št. 37, str. 264.

30 Pomenljiva slovenska zmaga, *Mir*, 21. 12. 1905, leto 24, št. 51, str. 305.

učnim jezikom (Jezerško, Šentjakob, Sele) in dve zasebni šoli s slovenskim učnim jezikom (v Šentrupertu pri Velikovcu in v Šentjakobu v Rožu).³¹

Šolstvo v času jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A v letih 1919–1920³²

Razpad Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne in nastanek nove državne tvorbe južnoslovanskih narodov – sprva Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. oktobra 1918) ter nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1. decembra 1918) – sta sprožila globoke družbene in politične spremembe tudi na šolskem področju. Narodna vlada v Ljubljani je z ustanovitvijo Poverjenišтва za uk in bogočastje ter Višjega šolskega sveta novembra 1918 začela sistematično organizacijo šolstva na območjih pod svojo upravo. Z imenovanjem slovenskih šolskih nadzornikov na zasedenem ozemlju na Koroškem (Franc Aichholzer, Rudolf Mencin, Pavel Košir) je bila zagotovljena lokalna uprava, ki je izvajala ukrepe za uvedbo slovenščine kot izključnega učnega jezika. Novi odloki so določili, da je nemščina postala fakultativni predmet, učni jezik pa se je določal, glede na materinščino učencev, ob obveznem preverjanju *pristine narodnosti*. Ti ukrepi so pomenili preobrat v razmerju med slovenščino in nemščino ter odraz političnega in narodnega prebujanja slovenskega prebivalstva po desetletjih germanizacijskih pritiskov.

V času jugoslovanske uprave je v plebiscitni coni A delovalo 82 ljudskih in 3 meščanske šole s skupno 12.841 učenci ter 253 učitelji. Učni kader je prihajal z različnih slovenskih območij, zlasti iz Primorske, kar kaže na pomanjkanje domačih učiteljev in hkrati na slovensko prizadevanje za utrditev slovenskega šolskega sistema. Pomemben korak je bila ustanovitev slovenskih šolskih zavodov, npr. državne gimnazije in učiteljišča v Velikovcu (1919), ki ju je vodil dr. France Kotnik. Učni jezik je bila slovenščina, nemščina pa obvezen predmet. Učni načrti so bili prilagojeni novi državni realnosti (vključitev zgodovine in geografije Kraljevine SHS), težave pa sta povzročala pomanjkanje učbenikov in socialna stiska dijakov. Ob zavodih so bili organizirani internati, kuhinje in podporna društva. Gimnazijo je v šolskem letu 1919/20 obiskovalo 49 dijakov (36 v prvem, 13 v drugem razredu), učiteljišče pa 23 študentov. Večina slovenskih dijakov in študentov je po izgubljenem plebiscitu leta 1920, ko se je jugoslovanska uprava plebiscitne cone A morala umakniti, šolanje nadaljevalo v tedanji jugoslovanski Sloveniji.

31 Theodor Domej, Schulwesen, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016, Bd. 3, str. 1192–1199.

32 Povzeto po Danijel Grafenauer, Schulwesen unter jugoslawischer Verwaltung in der Zone A in den Jahren 1919–1920, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016, Bd. 3, str. 1199–1202.

Poleg gimnazije in učiteljišča so v obdobju jugoslovanske uprave delovale še Državna puškarska strokovna šola v Borovljah ter Državna kmetijska šola pri Velikovcu, kjer je bil učni jezik prav tako slovenščina. Znova so se organizirali in se začeli povezovati v času po prvi svetovni vojni tudi slovenski koroški dijaki in študenti. Na več srečanjih in zborovanjih v letih 1919 in 1920 so poskušali povezati srednješolce, bogoslovce in študente. Oživili oz. ustanovili so *koroško podružnico Slovenske dijaške zveze* oz. Klub koroških akademikov, ki mu je vseskozi predsedoval Franc Sušnik. Zveza oz. klub se je ukvarjal z aktualnimi vprašanji, še posebej ob plebiscitu. V času jugoslovanske zasedbe se je bolje kot pred vojno organiziralo tudi učiteljstvo na Koroškem. Ustanovili so Pedagoško društvo v Velikovcu, ki sta se mu kmalu pridružili še učiteljski društvi v Pliberku in Borovljah, vsa tri pa so bila vključena v krovno stanovsko liberalno organizacijo Zavezo jugoslovanskih učiteljev. V šolskem letu 1919/20 so imela vsa tri društva skupaj 234 članov. Iz odbornikov vseh treh društev se je 15. avgusta 1919 oblikoval Učiteljski svet za Koroško, ki je bil avtonomen stanovski organ učiteljev na ljudskih in meščanskih šolah na Koroškem.

Velika večina teh učiteljev je po plebiscitu morala zapustiti Koroško. Vzrok za to so bili fizični napadi, grožnje in odpuščanja. Res je Višji šolski svet v Ljubljani takoj po plebiscitu pozval učitelje, da naj »na Koroško pristojno in tam rojeno uradništvo, učiteljstvo in duhovništvo vztraja na svojih mestih«. Vendar na kaj takega ni bilo misliti, ker je koroško deželno (in za duhovnike tudi cerkveno) vodstvo prošnje za ponovno nastavitev na šolah v slovenskem delu Koroške dosledno zavračalo. Vodilo koroških oblasti je bilo, da na utrakvističnih šolah ne morejo biti nameščeni učitelji, ki so se v plebiscitnih pripravah eksponirali v jugoslovanski agitaciji.

Po plebiscitu je moralo vsaj 61 slovenskih učiteljev – domačinov zapustiti Koroško. Od štirih narodno zavednih učiteljev, ki so ostali, sta bila dva po nekajletnem sodnem dokazovanju leta 1925 zopet nastavljena, a v nemškem delu dežele, eden učiteljske službe ni dobil, le eden pa je ostal na šoli v slovenskem delu dežele.

Šolstvo na južnem Koroškem po letu 1920

Po plebiscitu 1920 je skupaj z jugoslovanskim učiteljstvom, uradništvom in orožništvom z glasovalnega območja ali postopoma v naslednjih mesecih zaradi odkritega protislovenskega pritiska – v veliko manjši meri pa zaradi boljših zaposlitvenih in življenjskih možnosti – Koroško zapustilo od dva do tri tisoč koroških Slovencev. Vendar kljub manjšemu številu koroških Slovencev v primerjavi s primorskimi begunci pomeni odhod izobraženega in vitalnega dela prebivalstva izgubo *človeškega kapitala*, ki je močno zaznamovala družbeno stvarnost koroških Slovencev po plebiscitu in kasneje. V deželi Koroški so bili nezaželeni, ker so se aktivno izpostavili v plebiscitnih bojih oz. pri politični agitaciji za Kraljevino

SHS, njihova življenjska eksistenca je bila na Koroškem onemogočena ali vsaj zelo otežena. Bili so odpuščeni iz javnih služb, tudi služb drugih gospodarskih podjetij, odpovedovale so se zakupne pogodbe, prihajalo je do nasilja, groženj in šikaniranja. Slovenske oblasti v Ljubljani so takoj po plebiscitu pozivale, da naj ljudje, ki imajo stalno prebivališče na Koroškem, tam tudi ostanejo. Ker jim je dežela Koroška na tak način odpovedovala *gostoljubnost*, so morali iskati življenjsko eksistenco drugje. In našli so jo v takratni osrednji Sloveniji oz. Kraljevini SHS. Žal deželna oblast na Koroškem kljub vsem zagotovilom koroškim Slovencem, mdr. s soglasno sprejeto izjavo koroškega deželnega zbora 28. 9. 1920, da hoče Koroška in Avstrija slovenskim rojakom »za vse čase zavarovati njihov jezikovni narodni značaj ter skrbeti za njihov duhovni, kulturni in gospodarski razcvet enako kot pri nemških prebivalcih dežele«,³³ takrat ni znala ali hotela umiriti strasti v deželi.³⁴ Zaradi zaostrenih odnosov med narodoma je ostalo posebej vprašanje jezikovnega pouka oz. dvojezičnega šolstva še naprej stvar napetosti.³⁵ O tem je redno poročal tudi slovenski manjšinski tednik, ki je ugotavljal, »/.../ da se nadaljuje z vso silo že pred vojno preiskušena nemška praksa s takozv. utrakvističnimi šolami, ki so v bistvu nemške. Na teh šolah vzgajajo naše otroke sistematično v tem pravcu, da se pričnejo sramovati materinskega jezika in ga polagoma celo mrziti. Glavni namen teh šol in v njih nameščenega učiteljstva je ta, da bi slovenskega otroka vzgojili tako, da bi tudi izven šole opustil rabo svojega jezika. V teh šolah se slovenščina uporablja za pomoč le nekaj mescev v prvem šolskem letu. Komaj pa se učenci priuče nemški abecedi, izgine slovenščina popolnoma iz šole. Otroci, ki v odmorih slovensko govorijo, se kaznujejo. Našim otrokom nalagajo sramotilne naloge, da morajo pisati po cele strani na pr. stavek 'Ich bin ein windischer Esel' /.../«. ³⁶

Kot posledica izida koroškega plebiscita so postali Slovenci na Koroškem narodna manjšina v smislu mednarodnega prava. V Saintgermainski pogodbi (1919) se je Republika Avstrija v 68. členu zavezala, da bo »/.../ kar se tiče javnega pouka avstrijska vlada v mestih in okrajih, kjer živi razmeroma precejšnje število državljanov drugega jezika (anderssprachiger) kakor nemškega, dovolila primerne olajšave, da zagotovi v ljudskih šolah otrokom teh avstrijskih državljanov pouk v

33 Prim. npr. Janko Pleterski, *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu/Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 27/Ethnicity 5, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, Inštitut za narodnostna vprašanja 2003.

34 Danijel Grafenauer, *Koroški Slovenci – begunci po plebiscitu 1920 v slovenski kulturi in družbi*, njihova družbena integracija ter prizadevanja za skupen slovenski kulturni prostor, *Koroški plebiscit – 100 let kasneje* (ur. Danijel Grafenauer), Odstiranje 5, Zbirka Ethnicity 17, Ljubljana 2021, str. 167–187.

35 Theodor Domej, Sabine Sandrieser, Cäcilie Schönherr, *Jahresbericht über das Schuljahr 2010/11*, Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII – Minderheitenschulwesen, str. 79.

36 Šolske razmere na slovenskem Koroškem, *Koroški Slovenec*, 30. 9. 1925, leto 5, št. 39, str. 2–3.

lastnem jeziku /.../«. ³⁷ Kljub temu je Državni ljudskošolski zakon ostal v veljavi, prav tako učni načrti za utrakvistične ljudske šole. Za slovenske organizacije na Koroškem je vprašanje učnega jezika ostalo najbolj žgoče. Vendar so koroške oblasti storile vse, da bi čimprej prevzgojile tiste Slovence na Koroškem, ki so se še potegovali za svoje pravice. ³⁸ Pri tem so izpopolnile sistem nastopanja proti koroškim Slovencem in izrabile vse možne oblike izigravanja prebivalstva in zavlačevanja reševanja prošenj na področju šolstva s strani koroških Slovencev. ³⁹ Šolstvo je bilo tudi v središču pogajanj o kulturni avtonomiji za koroške Slovence v letih 1925–1931. Pogajanja niso prinesla dogovora. ⁴⁰

Utrakvistične šole so torej z vprašljivo kakovostjo poučevanja v slovenskem jeziku in slovenščine kot predmeta, učnih pripomočkov za slovenski jezik, učiteljstva in njegovih zmožnosti prispevale k zmanjševanju uporabe slovenskega jezika in posledično k raznarodovanju. Treba je zapisati, da koroški Slovenci niso nikoli hoteli pregnati nemškega pouka iz šole, vedno je šlo za vprašanje, koliko šolskih let naj bi bila slovenščina učni jezik, želeli so pametno sorazmernost med nemškim in slovenskim poukom, za razumevanje praktičnih potreb in za to, da bi bilo zadoščeno objektivnim in priznanim pedagoškim metodam, ki zahtevajo vzgojo in izobraževanje v maternem jeziku. Da je bil v narodnostnem konfliktu najprej na udaru jezik, je razumljivo. Takšna ljudska šola je bila tudi po mnenju nekaterih avstrijskih zgodovinarjev »suveren instrument za preprečevanje nacionalne emancipacije koroških Slovencev«. Takšen šolski model je onemogočal socialni razvoj koroških Slovencev in je bil sokriv gospodarske zaostalosti slovensko govorečega južnokoroškega prebivalstva. Škoda, ki je bila na ta način storjena slovenskemu prebivalstvu in slovenskemu jeziku, je nepopravljiva. ⁴¹

Sredi 30. let 20. stoletja je bilo na Koroškem nominiranih 78 utrakvističnih ljudskih šol, od tega jih 29 ni imelo učitelja, ki bi bil izprašan iz slovenščine. Pogosto so bili nastavljeni učitelji, ki so slovenski jezik slabše obvladali ali ga sploh niso, ⁴² s takšnimi kadrovskimi ukrepi pa se je kvaliteta slovenskega pouka in pouka v slovenskem jeziku zmanjševala. Priključitev Avstrije Nemškemu rajhu (anšlus) leta 1938 je razmere le še poslabšala. Jeseni 1938, ob začetku prvega šolskega leta pod nacistično oblastjo, je bilo utrakvistično šolstvo ukinjeno. Nemščina je postala edini učni jezik. ⁴³

37 [s. n.], *Senžermenska pogodba in varstvo narodnih manjšin v Avstriji*, str. 6.

38 Avguštin Malle, Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938, *Zgodovinski časopis*, 42, 1988, št. 1, str. 43–60.

39 Avguštin Malle, Poskusi obnovitve slovenskega šolstva na Koroškem v dvajsetih letih našega stoletja, *Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 1–2, str. 169–180.

40 Tone Zorn, Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama, *Zgodovinski časopis*, 28, 1974, št. 3–4, str. 347–366.

41 Avguštin Malle, Spremna beseda, *Pričevanja učiteljstva/LehrerInnenenerlebnisse* (ur. Franc Kukovica), Celovec 2004, str. 6–7.

42 Deželni šolski svet in mi, *Koroški Slovenec*, 1. 7. 1925, leto 5, št. 26, str. 2.

43 Domej 2016, str. 1192–1199.

Dvojezična ljudska šola po letu 1945

Po drugi svetovni vojni in koncu nacističnega nasilja pride do jugoslovanskih zahtev po združitvi slovenskih etničnih delov na Koroškem z matično Slovenijo. Zaradi tega in pod pritiskom so bile koroške deželne oblasti pripravljene popuščati in sprejemati kompromise. Član takratne provizorične Koroške deželne vlade je leta 1945 postal koroški Slovenec dr. Joško Tischler, sicer kasnejši oče slovenske gimnazije v Celovcu. Na njegovo pobudo je koroška deželna vlada 3. oktobra 1945 objavila odredbo, ki na novo ureja pouk v obveznem šolstvu na dvojezičnem območju⁴⁴ (od Brda pri Šmohorju na zahodu do Laboda v Labotski dolini na vzhodu – celoten politični okraj Velikovec brez občine Pustrica; približno petina vse Koroške; šlo je za okoli 108 osnovnih šol). Na podlagi odredbe in po švicarskem vzoru je bila ustanovljena nova dvojezična šola, ki je vse učence na dvojezičnem ozemlju vpisala k obveznemu pouku v materinščini in drugem deželnem jeziku (ne glede na jezik staršev ali pripadnost slovenski narodni skupnosti). Na prvih treh šolskih stopnjah so učence poučevali enakovredno v slovenskem in nemškem jeziku. Na četrti šolski stopnji se je obseg poučevanja v slovenskem jeziku zmanjšal na štiri ure tedensko, od pete do osme šolske stopnje pa na tri ure tedensko.⁴⁵

Opisani šolski model, ki predstavlja sicer presenetljiv korak naprej, je bil v permanentni krizi, večina prebivalstva ga je odklanjala, a je pomemben del deželnih in državnih politikov vztrajal pri njem zgolj iz oportunističnih razlogov, ker jim je šlo zlasti za ohranitev avstrijske predvojne državne meje z Jugoslavijo.⁴⁶

Nova dvojezična šola je odprla novo poglavje v zgodovini dvojezičnega šolanja. Koncept dvojezične šole je bil ponuditi nemškim in slovenskim govornikom možnost, da sooblikujejo skupno bodočnost, negujejo odgovornost za rabo maternega jezika in enakovredno souporabljajo oba jezika ter izpolnjujejo obveznost do dvojezičnega poučevanja. Osnovna zamisel, ki jo je v glavnem snoval dr. Tischler, je bila, da se prebivalci južne Koroške, ne glede na etnično pripadnost, naučijo nemškega in slovenskega jezika. V ospredju vzgojno-izobraževalnih prizadevanj je bilo sožitje obeh narodov, dvojezičnost je bila razglašena za cilj celotnega dvojezičnega območja.⁴⁷ V sklopu dvojezične šole je slovenščina postala učni in delovni jezik. Izgubila je stigmo pomožnega in domačega jezika, ki so ji jo nadeli v utrakvistični šoli.⁴⁸ Uspešnost takšnega poučevanja je bila odvisna pred-

44 Avguštin Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov* (ur. Hanzi Filipič et al.), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2009, str. 118.

45 Kukovica 2002, str. 25–40; Mrzel 2020, str. 4–5.

46 Domej 2000/2001, str. 32.

47 Tomaž Ogris, Dvojezični pouk in pouk slovenskega jezika na Koroškem, *Slovensko šolstvo* (ur. Božidar Založnik), Nova Gorica 2006, str. 91–94.

48 Vladimir Wakounig, *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung. Die zweisprachige Schule in Kärnten*, Klagenfurt/Celovec: Drava, 2008, str. 161–184; Prim. Mrzel 2020, str. 4–5.

Karta prikazuje dvojezično šolstvo na ozemlju, na katero se nanaša odredba z dne 3. oktobra 1945. Odredba je bila osnova za določitev dvojezičnega šolstva v Zakonu o manjšinskih šolah (1959). Karto so pripravili sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja v 50. letih 20. stoletja. (Arhiv INV, Indok, 2025. Šolstvo na ozemlju, na katero se nanaša uredba z dne 3. oktobra 1945, <https://indok.si/dokument/solstvo-na-ozemlju-na-katero-se-nanasa-uredba-z-dne-3-okt-1945> (dostop 30. 9. 2017)).

vsem od usposobljenega učiteljstva, ki je obvladalo slovenski jezik. Tega pa ni bilo. Deželni glavar Hans Piesch je na zborovanju šolskih nadzornikov julija 1945 izjavil: »Šol ne moremo očistiti tako, da bi rekli: vsi nacionalsocialistični učitelji morajo proč, sicer bi morali zapreti vse šole.« Sčasoma so se razmere izboljšale, kar so ugotavljali številni sodobniki.⁴⁹

Leta 1955 sklenjena Državna pogodba o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP) vsebuje poseben člen (7), ki okvirno določa posebne pravice slovenske in hrvaške manjšine. Namen tega člena je bil, da mednarodno-pravno zagotovi manjšini vsaj standard, ki je ob sklenitvi veljal za manjšinsko šolstvo. Ta standard je določala šolska odredba iz leta 1945.⁵⁰

Po sklenitvi ADP leta 1955 in zagotovitvi predvojne avstrijsko-jugoslovanske meje je prišlo do ponovnega oživljanja nemških nacionalističnih organizacij, ki so izkazovale odpor proti obveznemu dvojezičnemu poučevanju. Sledili so pritiski, šolske stavke ter demonstracije. Takratni koroški deželni glavar Ferdinand Wedenig je 22. septembra 1958 izdal odlok, ki je staršem, ki so občutili dvojezični pouk (slovenski del) »kot obremenitev«, omogočil odjavo otrok od dvojezičnega pouka. V obveznih šolah (ljudskih in glavnih) je bilo septembra 1958 12.774 učencev (od tega v ljudskih šolah 10.030 učencev). Po koncu odjavnega roka je pri dvojezičnem pouku ostalo le še 2399 učencev (od tega v ljudskih šolah 2094

⁴⁹ Ude 1970, str. 216–217.

⁵⁰ Domej 2000/2001, str. 33.

otrok), torej le še približno 17 %. Mnogi otroci, ki jim je bila slovenščina prvi jezik, so tako ostali brez pouka v maternem jeziku.⁵¹ Slovenska narodna skupnost je postala socialno ranljiva, deležna šikaniranja in izpostavljena mnogim sovražnim dejanjem. Pričel se je razvoj, ko je bil velik del slovenskega prebivalstva na Koroškem s pomočjo takšnega šolskega modela in šole odtujen narodnostni identiteti, jezikovni pripadnosti in lastni kulturi.⁵² Leta 1959 je bil sprejet Zakon o manjšinskem šolstvu. Ta je razveljavil obvezen dvojezični pouk na območju dvojezičnega šolstva in ga nadomestil s principom prijavljanja. To ostaja praksa vse do danes.

V času zaostrenih razmer in napetosti med slovensko in avstrijsko narodno skupnostjo je bila za Slovence velika pridobitev ustanovitev Slovenske zvezne realne gimnazije v Celovcu v šolskem letu 1957/58, ki postane v naslednjih desetletjih kovnica slovenske intelektualne elite.⁵³

Zaključek

Manjšinsko šolstvo je ključen instrument ohranjanja jezika, kulture in identitete narodnih manjšin. V primeru koroških Slovencev ima šolski sistem vlogo temeljnega nosilca narodne zavesti ter orodja politične in kulturne enakopravnosti. Zgodovinski razvoj šolstva na Koroškem jasno kaže, da so se pravice Slovencev do šolanja v maternem jeziku gibale v skladu s političnimi razmerami: od delne prisotnosti slovenščine v utrakvističnih šolah v Avstro-Ogrski prek poskusa slovenizacije šolstva med jugoslovansko upravo plebiscitne cone A 1918–1920 do omejevanja po plebiscitu 1920, ko je večina slovenskih učiteljev izgubila zaposlitev. Utrakvistična ljudska šola je v prvi avstrijski republiki pripomogla k nadaljnjemu in še hitrejšemu germanizacijskemu pritisku na slovensko manjšino, kar doseže vrh v času druge svetovne vojne s preganjanjem slovenščine iz javnega prostora, nasiljem ter izgonom okoli 220 družin koroških Slovencev leta 1942 v stari rajh. Po letu 1945 posijejo žarki upanja na področju elementarnega pouka na južnem Koroškem, vpeljeni model dvojezičnega pouka je pomembno izboljšal stanje na področju manjšinskega šolstva. Žal, takšno stanje traja le do odprave tega dvojezičnega šolskega modela leta 1958. Manjšinsko šolstvo koroških Slovencev presega pedagoški okvir – je nosilec kolektivnega spomina, institucija, ki krepi jezikovno in narodno identiteto ter je posledično mehanizem politične vidnosti manjšine. Dolgoročni obstoj slovenske skupnosti na Koroškem je tesno povezan z vitalnostjo njenega šolskega sistema ter s podporo države in družbe večkulturnosti. Primer koroških Slovencev v Republiki Avstriji kaže, da je prav šolski sistem odločilen za preživetje manjšine in za uresničevanje jezikovnih in kulturnih pravic, ki jih zagotavljajo nacionalni in mednarodni pravni akti.

51 Domej 2000/2001, str. 33; Feinig 2008, str. 82.

52 Kukovica 2002, str. 42; Mrzel 2020, str. 4–5.

53 Joško Tischler, Državna gimnazija za Slovence, *Koroška in koroški Slovenci* (ur. Vladimir Klemenčič, Janko Pleterski, Tone Zorn, Janko Kos), Maribor 1971, str. 216–223.

Viri in literatura

Viri

Mir, leto 1905, 1913

Koroški Slovenec, 1925

Literatura

Domej, Teodor: Položaj manjšinskega jezika v izobraževanju na Koroškem, *Materni jezik na pragu 21. stoletja/The mother tongue on the doorstep of 21st century* (ur. Milena Ivšek), Ljubljana 1999.

Domej, Teodor: Šolstva za prebivalstvo jugovzhodne avstrijske Koroške, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2000/2001.

Domej, Theodor, Sandrieser, Sabine, Schönherr, Cäcilie: *Jahresbericht über das Schuljahr 2010/11*, Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII – Minderheitenschulwesen.

Domej, Theodor: Schulwesen, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016. Bd. 3.

Feinig, Tatjana: *Slovenščina v šoli/Slowenisch in der Schule. Zgodovina pouka slovenščine na Koroškem/Die Geschichte des Slowenischunterrichts in Kärnten*, Celovec 2008, Drava.

Gabrič, Aleš: Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.

Grafenauer, Bogo: *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*, Zbirka zgodovinskega časopisa 10, Ljubljana 1994.

Grafenauer, Danijel: Schulwesen unter jugoslawischer Verwaltung in der Zone A in den Jahren 1919–1920, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška : von den Anfängen bis 1942* (ur. Katja Sturm-Schnabl, Bojan-Ilija Schnabl), Wien, Böhlau 2016. Bd. 3.

Grafenauer, Danijel: Koroški Slovenci – begunci po plebiscitu 1920 v slovenski kulturi in družbi, njihova družbena integracija ter prizadevanja za skupen slovenski kulturni prostor, *Koroški plebiscit – 100 let kasneje* (ur. Danijel Grafenauer), Odstiranja 5, Zbirka Ethnicity 17, Ljubljana 2021.

Grafenauer, Danijel, Wakounig, Marija: Podoba drugega ali sosed v ogledalu soseda, *Na obeh straneh Alp: slovensko-avstrijska zgodovina* (ur. Peter Štih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt, Peter Vodopivec), Ljubljana: Cankarjeva založba, 2025.

Konvent šolskih sester v Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu (izd.), *Jubilejni zbornik: ob 100-letnici izobraževalne ustanove Zavoda šolskih sester v Št. Petru/Festschrift: 100 Jahre Bildungseinrichtung der Schulschwestern in St. Peter, Vetrinj*, Mohorjeva, 2008.

- Kukovica, Franc: *Šolski vsakdan na dvojezičnem Koroškem/Schulalltag im zweisprachigen Kärnten*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 1999.
- Kukovica, Franc: *Dvojezična ljudska šola na Koroškem od začetka do danes/Die zweisprachige Volksschule in Kärnten von Beginn an bis heute*, Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 2002.
- Malle, Avguštin: Poskusi obnovitve slovenskega šolstva na Koroškem v dvajsetih letih našega stoletja, *Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 1–2.
- Malle, Avguštin: Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938, *Zgodovinski časopis*, 42, 1988, št. 1.
- Malle, Avguštin: Spremna beseda, *Pričevanja učiteljstva/LehrerInnenenerlebnisse* (ur. Franc Kukovica), Celovec 2004.
- Malle, Avguštin: Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov* (ur. Hanzi Filipič et al.), Celovec–Ljubljana–Dunaj 2009.
- Malmenwall, Simon: Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.
- Mrzel, Nina: *Slovenščina v dvojezičnih ljudskih šolah na avstrijskem Koroškem*, magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 2020.
- Ogris, Tomaž: Dvojezični pouk in pouk slovenskega jezika na Koroškem, *Slovensko šolstvo*, (ur. Božidar Založnik), Nova Gorica, 2006.
- Ostaneč, France: Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963, *Šolska kronika*, 32, 1999, št. 1.
- Pleterski, Janko: *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu/Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 27/Ethnicity 5, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III. del, Ljubljana: Delavska enotnost.
- Till, Jože: Koroški Slovenci in krška škofija, *Koroški Slovenci 1900–2000* (Izd. Andreas Moritsch), Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2000/2001.
- [s. n.], *Senžermenska pogodba in varstvo narodnih manjšin v Avstriji*, Ljubljana, 1920.
- Tischler, Joško: Državna gimnazija za Slovence, *Koroška in koroški Slovenci* (ur. Vladimir Klemenčič, Janko Pleterski, Tone Zorn, Janko Kos), Maribor 1971.
- Ude, Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostaneč), Ljubljana, 1970.
- Volf Stepančič, Žiga: Windischar ali Slovenec: Politični pritisk in propaganda na avstrijskem Koroškem. Spletni vir: <https://www.rtv slo.si/kultura/dediscina/windischar-ali-slovenec-politici-ritisk-in-propaganda-na-avstrijskem-koroskem/758345> (pridobljeno 1. 10. 2025).

Vouk, Rudolf: *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918*, Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1980.

Wakounig, Vladimir: *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung. Die zweisprachige Schule in Kärnten*, Klagenfurt/Celovec: Drava, 2008.

Zorn, Tone: Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema vojnama, *Zgodovinski časopis*, 28, 1974, št. 3–4.

László Göncz*

Šolstvo na območju Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja

Schooling in Prekmurje During the First Half of the 20th Century

Izvleček

V članku so predstavljene značilnosti izobraževanja v različnih sistemih v prvi polovici 20. stoletja na območju današnjega Prekmurja. Študija je nastala na osnovi slovenskih in madžarskih (lokalnih, regionalnih in državnih) arhivskih, časopisnih in drugih virov ter sicer skromne strokovne literature.

Osnovna ugotovitev glede vloge in organiziranosti šolstva, ki z manjšimi odstopanji oz. razlikami velja za sleherno oblast, ki se je uveljavila v Prekmurju od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja, je, da so nosilci izvršne veje oblasti učne načrte in organiziranost izobraževalnega procesa praviloma prilagodili oblikovanju narodne identitete po pričakovanjih aktualnega državotvornega naroda. Težnje manjšinskih narodnih skupnosti glede lastnega obstoja in oblikovanja svoje narodne identitete ter prizadevanja za razvoj maternega jezika so bile v večini primerov – tako ali drugače – zanemarjene ali celo prepovedane. To je veljalo tako takrat, ko so bili manjšina Slovenci, kot takrat, ko so to postali Madžari. Razen redkih izjem, manjšinski narodnostni interesi niso bili upoštevani, javno pa se je venomer prikazovalo in poudarjalo nasprotno. Iz tega sledi, da odrasčajoči prekmurški mladini, ne glede na narodnost, v prvi polovici 20. stoletja ni bilo lahko slediti dogodkom, njihovo izobraževanje in sociali-

Abstract

The article presents the characteristics of education in various systems in the area of present-day Prekmurje in the first half of the 20th century. The study is based on Slovenian and Hungarian archival, newspaper and other sources (local, regional and national), as well as the limited amount of specialist literature available.

The fundamental observation regarding the role and organization of schooling is that, with minor variations or differences, under every government that established itself in Prekmurje from the end of the 19th century to the mid-20th, the holders of the executive branch of government generally adapted the curricula and the organization of the educational process to foster a national identity according to the expectations of the state-forming nation then in power. The aspirations of minority ethnic communities to exist and develop their own national identity, as well as their efforts to promote their mother tongue, were in most cases – one way or another – neglected or even banned. This was true both when Slovenians were a minority and when Hungarians became one. With few exceptions, minority national interests were not considered, while the opposing interests were consistently demonstrated and emphasized publicly. This suggests that it was not easy for the youth of

* Dr. László Göncz, zgodovinar, raziskovalec manjšinskega (narodnostnega) vprašanja, e-pošta: gonc.laszlo1960@gmail.com

zacija pa sta bili zaradi večkratnih družbenih sprememb ter spremembe državne pripadnosti vse prej kot lahki.

Prekmurje, regardless of their nationality, to follow the developments in the first half of the 20th century, and that their education and socialization were anything but easy due to the multiple social transformation and changes in state affiliation that they lived through.

Ključne besede: manjšinsko šolstvo, prekmursko slovensko narečje, državni jezik, narodna identiteta, učni jezik, šolska oblast

Keywords: minority education, Prekmurje Slovenian dialect, state language, national identity, language of instruction, school authority

Uvod

V prvi polovici 20. stoletja je območje današnjega Prekmurja pripadalo vsaj petim državnim tvorbam: do konca oktobra 1918 Avstro-Ogrski, nato do avgusta 1919 madžarski državi (v okviru tega do 21. marca 1919 Károlyijeve ljudski republiki,¹ po tistem pa Madžarski sovjetski republiki), po jugoslovanski zasedbi 12. avgusta 1919 Kraljevini SHS (po letu 1929 imenovani Kraljevina Jugoslavija), v času druge svetovne vojne, po madžarski zasedbi 16. aprila 1941 do začetka aprila 1945 spet Madžarski (od aprila 1944 do konca vojne je bila Madžarska sicer pod nemško okupacijo), od pomladi 1945 pa spet južnoslovanski državi, tedaj imenovani Federativna ljudska republika Jugoslavija. Pri naštevanju državnih formacij, ki so integrirale Prekmurje, pa nismo omenili statusno vprašljive *državne* tvorbe devetih mesecev t. i. prevratnega obdobja (od konca oktobra 1918 do sredine avgusta 1919), med drugim Tkalcéve Murske republike.²

V obravnavanem obdobju je bila namera sleherne oblasti glede organiziranja in izvajanja osnovnošolskega izobraževanja na območju današnjega Prekmurja skorajda identična. Vsakokratna oblast je učne načrte ter organiziranost izobraževalnega procesa praviloma prilagodila oblikovanju narodne identitete po pričakovanih aktualnega državotvornega naroda, pri čemer so narodno identiteto marsikdaj kar poistovetili z državno oz. državljansko identiteto (pripadnostjo). Težnja manjšinskih narodnih skupnosti glede oblikovanja lastne narodne identitete ter njihovo prizadevanje za razvoj lastnega maternega jezika sta bili zanemarjeni ali prepovedani, pa naj so bili manjšina Slovenci ali Madžari. Razen redkih izjem manjšinski narodnostni interesi niso bili upoštevani, čeprav

¹ Po Mihályju Károlyiju, predsedniku takratne madžarske vlade.

² Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci 1919–1941*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1984, str. 11–16; László Göncz, *A muravidéki magyarság 1918–1941*, Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (Zavod za kulturo madžarske narodnosti), 2001, str. 8–18.

se je javno prikazovalo in poudarjalo nasprotno. Takšno je bilo stanje v obdobju madžarske oblasti pred prvo svetovno vojno in v času druge svetovne vojne (ko je bilo Prekmurje med letoma 1941 in 1945 spet priključeno Madžarski) ter v jugoslovanskem obdobju med obema vojnama in po letu 1945.

Druga pomembna značilnost, ki sicer velja za večino držav in pokrajin srednje Evrope, se nanaša na vsebinsko zasnovo učne snovi nekaterih predmetov po družbenih spremembah, vključno s spremembo državne pripadnosti. Po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS leta 1919 se je korenito spremenila učna snov nekaterih predmetov (zemljepis, zgodovina, literarna zgodovina itd.). Po začetnih dilemah, ko se je praviloma improviziralo, sta v ospredje prišla zgodovina in zemljepis slovenskega naroda ter drugih južnoslovanskih narodov. Nova snov na začetku ni bila tuja zgolj pripadnikom madžarske manjšine, temveč do precejšnje mere tudi prekmurskim Slovencem. Učenci, ki so obiskovali osnovno šolo v obdobju med vojnama, so imeli – ne glede na narodno pripadnost niti ne zgolj zaradi jezikovnih pomanjkljivosti, ker se je uporabljala knjižna slovenščina – precejšnje težave zaradi spremenjene vsebine učne snovi, povezane z narodno in državno pripadnostjo. V šoli pridobljene informacije so bile v marsičem v nasprotju z vsebinami in vrednotami, ki so jih spoznali v družini ali v okviru socializacije v ožji okolici. Podobno se je dogajalo pod madžarsko oblastjo pred letom 1919, ko so se pri nekaterih učnih predmetih – poleg poučevanja splošnih svetovnih in evropskih zgodovinskih, literarnih in kulturnih vrednot – prvenstveno poudarjale zgodovina, književnost ter kulturne vrednote zgolj madžarskega naroda. V zanemarljivem obsegu so bile omenjene večje narodne manjšine, ki so skorajda tisočletje sobivale z Madžari v skupni državi. Slovence, ki so s približno 70.000 prebivalci sodili med maloštevilne manjšinske skupnosti, so kvečjemu le omenili. Nič bolje ni bilo leta 1941, ko je spet sledila korenita sprememba učne snovi, ki je v precejšnji meri ugodila pričakovanjem madžarske revizionistične politike. Nekaj let pozneje, po letu 1945, se je znova vse obrnilo za 180 stopinj, vendar tokrat tudi z ideološkega vidika. Socialistični šolski model je bil bistveno drugačen, kot so bile prakse v prejšnjih sistemih, z vidika madžarske narodne manjšine še dodatno zahteven in zapleten, kar je leta 1959 pripeljalo do uvedbe dvojezičnega šolskega modela. Lahko ugotovimo, da odraščajoči prekmurski mladini v prvi polovici 20. stoletja ni bilo lahko slediti dogodkom, njihovo izobraževanje in socializacija sta bili zaradi večkratnih korenitih družbenih sprememb (vključno s spremembami državne pripadnosti) vse prej kot lahki.³

V tem članku na osnovi strokovne literature, arhivskih virov in časopisnih člankov (ki so v nekaterih primerih skorajda edini vir obravnavane vsebine) predstavimo nekatere vidike in značilnosti izobraževanja na območju današnje-

3 László Göncz, Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919), *Studia Historica Slovenica*, 21, 2021, št. 3, str. 728–735; László Göncz, Oktatás a Muravidéken – Ahogy egykori tanulók és tanítók megélték, *Vasi Szemle*, LXV (65), 2011, št. 1, str. 41–58.

ga Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja s poudarkom na obdobjih pred letom 1919, med vojnoma in v času druge svetovne vojne, organiziranost osnovnega šolstva po letu 1945 pa presega okvire te študije. Pri argumentih in sklicevanjih smo bili pozorni na specifičnost pokrajine ob Muri, zato smo vsebino članka pripravili na osnovi slovenskih in madžarskih ter lokalnih in regionalnih (delno tudi državnih) arhivskih, časopisnih in drugih virov. Kljub temu je članek zgolj začetek morebitnega nadaljnega obsežnejšega proučevanja izobraževalnih procesov na območju Prekmurja od znamenitega šolskega zakona madžarskega ministra Józsefa Eötvösa iz leta 1868 do različnih izobraževalnih modelov, ki so bili uvedeni do konca 20. stoletja.

Državne šole ob koncu Avstro-Ogrske in slabitev narodne identitete prekmurskih Slovencev

Leta 1868, manj kot leto dni po nastanku avstrijsko-madžarske dualistične državne tvorbe (1867), je bil sprejet Zakon o šolstvu, ki je na območjih, kjer so na ozemlju tedanje Ogrske živele avtohtone narodne skupnosti, zagotavljal možnost izobraževanja v maternem jeziku. Za šestrazredne državne osnovne šole je 58. paragraf (člen) zakona določil, naj se vsak otrok izobrazí v lastnem maternem jeziku, pri čemer učenje madžarskega jezika v narodnostnih ustanovah ni bilo predpisano. Madžarski jezik kot predmet je bil predpisan zgolj za t. i. višje narodnostne državne osnovne šole (ki so jih morali ustanoviti v naseljih z več kot pet tisoč prebivalci) in za meščanske šole. Za osnovne šole, ki so delovale v okviru verskih ustanov, zakon ni določil predmetnika niti jezika izobraževanja, saj je bilo to v pristojnosti ustanoviteljice, torej verske ustanove.⁴ Dobro desetletje pozneje, leta 1879, je prišlo do bistvene spremembe. Sprejeto je bilo dopolnilo k omenjenemu zakonu, s katerim so kot obvezni pogoj za zasedbo učiteljskega mesta v vseh narodnostnih osnovnih šolah določili poznavanje madžarskega jezika, zato so vsem učiteljiščem predpisali izobraževanje, ki bo zagotovilo izvedbo omenjene določbe. Poleg tega so tudi uzakonili, da se v vseh javnih osnovnih šolah, vključno z narodnostnimi, obvezno uvaja madžarščina kot predmet. Izvedbo slednje določbe so sicer uredili tako, da se je madžarski jezik kot obvezni predmet uvažal postopno, in sicer je bilo uvajanje pogojeno s kompetentnim učiteljskim kadrom. Če je šola že v prvem šolskem letu po sprejetju dopolnitve zakona razpolagala z učiteljem, ki je obvladal madžarski jezik in bil usposobljen za njegovo poučevanje, je morala že takrat zadostiti zakonski določbi. Če pogoj ni bil izpolnjen, pa se je izvedba zakonske določbe lahko prenesla v naslednje leto oz. eno od naslednjih let, dokler jim ni uspelo zagotoviti primerne pedagoškega kadra. Vendar se postopno uvajanje madžarskega jezika ni zavleklo, saj so učiteljišča v

4 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában – Zakon št. XXXVIII o osnovnošolskem izobraževanju. Vir: 1868. évi XXXVIII. törvénycikk - Ezer év törvényei.

naslednjih nekaj letih izobrazila primerne učitelje, kar je bil tudi namen novele zakona.⁵ V Zalski županiji so po mnenju nekaterih do konca 19. stoletja vsi učitelji slovenskega rodu obvladali madžarski jezik. Kljub temu so dobro desetletje pred koncem 19. stoletja v lokalnem časopisu, ki je izhajal v madžarskem jeziku, opozarjali na *težave*, da dijaki dolnjelendavske meščanske šole, ki so prihajali iz slovensko govorečih naselij, niso obvladali madžarskega jezika. Pozivali so k spremembi stanja, v zvezi s tem so v članku lokalnega časopisa 27. januarja 1889 med drugim zapisali: »V novejšem času so sicer bili uvedeni ukrepi glede širitve madžarskega jezika, kajti v večino slovenskih naselij, kjer so zaposleni učitelji brez znanja madžarščine, so k njim nastavili tudi mlade madžarske učitelje, zato upamo, da bo ta domoljubni ukrep prej ali slej imel pozitivne posledice.«⁶

Kljub splošnemu družbenemu razvoju na Madžarskem v drugi polovici 19. stoletja so bile na podeželju, predvsem na območju, kjer je živela slovenska skupnost, obstoječe osnovne šole slabo obiskane. V murskosoboškem okraju, kjer so predstavljali večino prebivalstva Slovenci, sredi zadnjega desetletja 19. stoletja osnovne šole ni redno obiskovalo blizu 45 odstotkov šoloobveznih otrok. Med razlogi so pristojne županijske ustanove omenjale nesorazmerno mrežo šolskih ustanov, kar je na Goričkem nedvomno predstavljalo veliko težavo, zato so predstavniki določenih naselij, ki so izpolnjevali večino pogojev, vlagali prošnje za gradnjo oz. ustanovitev občinskih ali državnih osnovnih (ljudskih) šol. Kot drugi pomemben razlog so omenjali pomanjkanje delovne sile na kmetijah v nekaterih predelih Prekmurja, zato so otroci marsikje kljub tedaj že prakticiranemu sankcioniranju izostali iz šole, da so lahko pomagali pri kmečkih opravilih.⁷

Do osemdesetih let 19. stoletja so na osnovi določb zakona iz leta 1868 poučevali v jeziku manjšin, kar je veljalo tudi za Slovence v Železni in Zalski županiji. Na območju današnjega Prekmurja se je pri slovenski narodni skupnosti v stoletjih uveljavilo prekmursko slovensko narečje, ki so ga v okviru šolstva uporabljali tudi v prvih desetletjih Avstro-Ogrske. Pozneje se je tudi zaradi neuspešnih poskusov oblikovanja konsenza s po številu velikimi, tudi milijonskimi narodnimi manjšinam (Romuni, Slovaki, Srbi) madžarska asimilacijska politika stopnjevala, kar je posredno čutiti tudi iz sporočila omenjene spremembe zakona iz leta 1879. Poleg tega je bila v zadnjih desetletjih 19. stoletja prisotna občutna modernizacija družbe, da se je lahko sledilo pospešenemu tehnološkemu razvoju, zaradi česar so bile tudi manjšinske skupnosti prisiljene slediti spremenjenim trendom. To

5 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben – Zakon št. XVIII o poučevanju madžarskega jezika v ljudskih izobraževalnih ustanovah. Vir: 1879. évi XVIII. törvénycikk - Ezer év törvényei.

6 Alsó-Lendva, 1889. jan. 27., *Alsó-Lendvai Híradó* [lokalni časopis z dvotedensko, pozneje tedensko objavo] (ur. Kálmán Pataky in Károly Vachott), 1, 27. 1. 1889, št. 3, str. 1.

7 Prošnja občine Gerlinci za postavitev državne ljudske osnovne šole (13. 2. 1897), *Viri za zgodovino Prekmurja 2* (ur. László Mayer in András Molnár), Szombathely–Zalaegerszeg 2008, str. 156–158.

ni bilo mogoče brez poznavanja državnega, v tem primeru madžarskega jezika, kar je bilo čutiti tudi pri slovenski manjšini. S tega vidika je bila uvedba učenja madžarskega jezika v narodnostne šole logična odločitev, saj je madžarščina pomenila podlago uspešnejši integraciji pripadnikov narodnih manjšin v širšo družbo oz. državo (kot velja tudi danes za vse narodne manjšine v širšem srednjeevropskem prostoru). Hkrati pa je preveč intenzivno potencirana širitev madžarskega jezika zavirala razvoj maternega jezika manjšinskih narodnih skupnosti ter njihovo narodnostno identiteto, kar je veljalo tudi za Slovence. Na območju Slovenske krajine, kot so pripadniki same skupnosti velikokrat imenovali območje, kjer je na Ogrskem živela slovenska narodnost, so državni organi in ustanove, ki so delovali v podporo širitve madžarske kulture, ki naj bi postopno obveljala kot temelj celotnega prebivalstva madžarske kraljevine kot enovite nacije, vedno bolj zavzeto pritiskali glede uporabe madžarskega jezika. Med temi organizacijami je bilo vodilno Madžarsko prosvetno-kulturno društvo Slovenske (»Vendske«) krajine, ki je na prelomu 19. v 20. stoletje postalo gonilna sila madžarizacije. Njegovo vodstvo je zahtevalo rabo madžarščine kot učnega jezika (ne zgolj kot predmeta) v vseh izobraževalnih ustanovah, kar se je postopoma tudi uresničilo.⁸ Ta proces je bil skorajda usoden za prekmursko slovensko narečje, ki je v zadnjih desetletjih dualistične države postopno izginilo iz prekmurskih šol. V šolskem letu 1905/1906 je delovalo zgolj še sedem osnovnih šol, kjer je poleg madžarščine v določenem obsegu potekal pouk v prekmurskem slovenskem narečju. Čez tri leta, v šolskem letu 1908/1909, slovenski jezik ni bil več učni jezik v nobeni osnovni šoli na območju današnjega Prekmurja, kjer so večinsko prebivali Slovenci. Neposredno pred prvo svetovno vojno so trem osnovnim šolam sicer formalno omogočili rabo slovenščine oz. prekmurskega slovenskega narečja kot pomožnega jezika, a to ni bistveno vplivalo na razmere, ki so nastale zaradi izključitve maternega jezika iz osnovnošolskega izobraževanja.⁹

Večji pritisk na stopnjevanje uvajanja madžarskega jezika v prekmurske osnovne šole je pri pristojnih madžarskih oz. županijskih šolskih oblasteh spodbudilo več dejavnikov. Med drugim niso bili zadovoljni z integracijo slovenske skupnosti v madžarsko družbo, čeprav se je število tistih Slovencev, ki so na začetku 20. stoletja obvladali madžarščino, povečalo za najvišji odstotek med narodnimi manjšinami, ki so živele v zahodnem delu tedanje Madžarske. V Železni županiji se je npr. število Slovencev, ki so govorili madžarski jezik, v desetih letih do leta 1908 s 15,9 odstotka povečalo na 26 odstotkov. Podrobne informacije o tedanjih prekmurskih in porabskih razmerah na področju šolstva v omenjeni županiji so bile predstavljene v poročilu, ki so ga v povezavi s širitvijo mreže

8 Magyarosítási törekvés a Muravidéken. *Viri za zgodovino Prekmurja 2* (ur. László Mayer in András Molnár), Szombathely–Zalaegerszeg 2008, str. 241–244.

9 László Göncz, Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja, *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II* (ur. Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanović), Ljubljana 2020, str. 150–158.

državnih šol v prid krepitve madžarske narodne zavesti in madžarskega jezika pripravile pristojne županijske službe v letih 1908 in 1909.¹⁰

Na Madžarskem so v drugi polovici 19. stoletja prevladovalе osnovne šole v upravljanju verskih ustanov, ki so bile tudi na območju Prekmurja v absolutni večini. Tovrstna oblika osnovnošolske mreže z vidika tendenciozne širitve madžarske narodne (in državne) zavesti med manjšinskim prebivalstvom po kriterijih pristojne oblasti ni prinesla zelenega rezultata, zato so predlagali povečanje števila šol v državnem upravljanju, ker so bile te ustanove lažje nadzorovane ter z vidika krepitve madžarskega jezika učinkovitejše. Jezikovno-etnično mejo območja, do koder bi naj prevladoval madžarski jezik v Železni županiji, so načrtovali do navidezne cone med naselji Rechnitz (Rohoncz)–Güssing (Németújvár)–Monošter (Szentgotthárd)–Murska Sobota (Muraszombat). Večji del omenjenega območja je bil na stičišču madžarskega in nemškega jezika, območje južno od Monoštra pa se je razprostiralo na stičišču slovenskega in madžarskega jezika. Trend oz. odstotek naraščanja deleža Slovencev, ki so obvladali madžarski jezik, so ocenili za ugoden, ker – kot smo poudarili – je bil najvišji med narodnimi manjšinami v Železni županiji. Uspeh so upravičevali in v pretežni meri pripisovali že pred letom 1890 ustanovljenim državnim šolam z madžarskim učnim jezikom. To je bil razlog, da so tovrstne ustanove v prvih letih 20. stoletja še bolj pospešeno ustanavljali. Glede pismenosti je bilo stanje pri slovenski manjšini – v primerjavi z Madžari, Nemci in Hrvati, ki so živeli na območju tedanje Železne županije – najbolj neugodno, kar so županijske službe pripisovale slabo razviti mreži državnih ljudskih šol. Na neustrezno oz. pomanjkljivo prisotnost državnih osnovnih šol na območju Prekmurja je vplivala tudi sorazmerna majhnost naselij oz. zaselkov z večinskim slovenskim življem. Da bi se stanje korenito spremenilo, so županijski veljaki v vseh naseljih, kjer šole ni bilo, predlagali ustanovitev državne izobraževalne ustanove. Kjer pa je že delovala šola v upravljanju verske skupnosti, so v nekaterih primerih predlagali njen prenos v mrežo državnih šol, poleg tega pa so zagovarjali ustanavljanje vzporednih državnih šol. V naseljih zahodno od Monoštra, kjer je v nekaterih vaseh prevladoval slovenski živelj, so posebej poudarili potrebo po razširitvi madžarske jezikovne meje do avstrijskega oz. nemško govorečega območja. Če bi se to dejansko zgodilo, bi to pomenilo učinkovitejšo madžarizacijo tamkajšnjega življa. Na osnovi omenjenih načrtov in zahtev so v Železni županiji na koncu prvega desetletja 20. stoletja predlagali ustanovitev 21 državnih šol v naseljih z večinsko slovenskim življem v murskosoboškem in monoštrskem okraju, in sicer v tistih naseljih, kjer šole prej ni bilo. Predlagali so tudi ustanovitev dodatnih oddelkov v nekaterih naseljih z večinskim slovenskim prebivalstvom, kjer so šole že obstajale. Omenjeni načrti nadgradnje mreže madžarskih državnih šol na območju tedanje Slovenske krajine oz. dela Prekmurja,

¹⁰ MNL VaML (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Madžarski narodni arhiv, Arhiv Železne županije), IV. 401/a, škatla št. 5, 5/1909: Poročilo o narodnostnih razmerah Železne županije ter opažanja glede širitve mreže osnovnih šol v državnem upravljanju, str. 3–4.

ki je spadalo k Železni županiji, so bili udejanjeni v zelo majhnem obsegu, saj je za predvidene spremembe zmanjkalo časa. Negotovi madžarski notranjepolitični dogodki, nato pa izbruh prve svetovne vojne ter po letu 1919 sprememba državne pripadnosti območja so potek dogodkov preusmerili drugam.¹¹

Razgradnja madžarskih manjšinskih šol med obema svetovnima vojnama

S priključitvijo Prekmurja k novonastali jugoslovanski državi so prekmurski Slovenci postali državotvorni subjekt oz. večina, ki so praviloma uporabljali prekmursko slovensko narečje, prebivalci pokrajine, ki so bili po narodnosti Madžari in so na svoje presenečenje in razočaranje pristali v Kraljevini SHS, pa so postali manjšina. Poleg splošnih težav, ki so sledile po spremenjeni državni pripadnosti Prekmurja, je organiziranje izobraževanja v novem okolju otežilo nemogoče stanje šolskih poslopij, v katerih je bila jeseni 1919 marsikje še prisotna vojska (prvotno madžarska, pozneje jugoslovanska). Različne vojaške formacije so uničevale šolske objekte že od jeseni 1918 naprej. O takratnih razmerah ter o prvih korakih organiziranja osnovnošolskega izobraževanja je zadnji od treh civilnih komisarjev v Prekmurju, pozneje t. i. sreski oz. okrajni glavar Gašper Lipovšek v poročilu (kroniki) velikemu županu mariborske oblasti nekaj let pozneje poročal takole:

Učitelji, ki niso znali prekmurščine, so bili odpuščeni. Za ureditev šolskih razmer se je izvolil okrožni šolski sosvet, v katerega so bili izvoljeni najvplivnejši možje iz narodnega sosveta. Temu sosvetu je isto tako predsedoval dr. Lajnšič oz. njegova namestnika civilna komisarja. Šolski nadzornik in referent na tem sosvetu je bil Rado Jurko iz Maribora. Temu sosvetu so pripadali sedanji poslanec Jožef Klekl, župnik Ivan Baša iz Bogojine, Jožef Klekl mlajši iz Velikih Dolencev, Štefan Kühar iz Beltincev, Jožef Sakovič iz Turnišča, kaplana Štefan Horvat od Sv. Jurija in Štefan Lejko iz Beltincev, evangeličanski župniki Štefan Godina iz Gornjih Petrovcev, Adam Luthar iz Puconcev in Karol Šiftar iz Bodoncev. Nadalje učitelji – domačini Jožef Džuban iz Križevcev, Karol Kočar iz Cankove, Ivan Preininger iz Ižakovcev pri Beltincih ter učitelja iz sosednje štajerske strani, kasnejši šolski nadzornik Fran Cvetko iz Vučje vasi in Ferdo Šprager iz Veržeja. Ker je bil Klekl mlajši kmalu od Madžarov ujet in 15 mesecev zaprt ter se Cvetko tudi ni mogel udeleževati sej, sta bila v sosvet pritegnjena Božidar Sever, gerent iz Dolnje Lendave, in Gustav Puš, gerent iz Murske Sobote ... Šolski sosvet je energično posegel v ureditev žalostnih šolskih razmer. Kot glavno na-

¹¹ Prav tam, str. 5–9.

čelo je vzdrževal geslo, naj se poleg književne slovenščine jemlje vedno ozir na domače narečje. Višji šolski svet je priredil v počitnicah leta 1920 na državne stroške za prekmurske učitelje domačine učni tečaj v škofijskih zavodih v Sv. Vidu pri Ljubljani, kjer so se z veliko koristjo seznanili s slovenskim slovstvom in slovenskim knjižnim jezikom. Z otvoritvijo šol po deželi so bile velike težave. Šolska poslopja so bila po večini radi številnih vojaških nastavitov osobito v času komunizma skoraj brez izjeme tako poškodovana, da jih ni bilo mogoče izročiti njihovemu namenu.¹² Učnih moči tudi ni bilo na razpolago. Prva v Prekmurju otvorena šola je bila gimnazija s početnim I. razredom.¹³

Na območju Prekmurja je neposredno po priključitvi pokrajine h Kraljevini SHS delovalo 93 izobraževalnih ustanov, v okviru tega 30 državnih ljudskih šol, 41 osnovnih šol pod okriljem Rimskokatoliške cerkve, 14 osnovnih šol v upravljanju Evangeličanske cerkve, ena šola judovske skupnosti, pet ljudskih šol, ki so bile v občinskem upravljanju, ter dve meščanski šoli. Ta mreža izobraževalnih ustanov je bila skorajda identična tisti v času pred jesenjo 1919, ko je Prekmurje spadalo še k Madžarski. Poleg omenjenih ustanov se je v poslopju meščanske šole v Murski Soboti že jeseni 1919 ustanovila slovenska gimnazija.¹⁴

V zvezi z organiziranostjo in financiranjem izobraževanja na območju Prekmurja ter zagotovitvijo pedagoškega kadra je 31. oktobra 1919 odločal višji šolski svet v Ljubljani. Med drugim so sklepali o tem, da nova država prevzame vse t. i. državne šole s polno obveznostjo za njihovo vzdrževanje in opremljanje, v katere lahko pošljejo učitelje tudi z drugih območij Slovenije. Ker so po madžarskem osnovnem izobraževalnem modelu vodenje izobraževalnih ustanov usmerjali t. i. šolski stolci, je slovenski višji šolski svet odločil, da učitelji omenjenih državnih ljudskih šol ne bodo podrejeni šolskim stolcem, temveč okrajnemu šolskemu svetu v Murski Soboti, ki so ga ustanovili na novo. Glede upravljanja osnovnih šol pod okriljem verskih skupnostih in občin višji šolski svet na omenjeni seji ni sprejel nobenih odločitev, v zapisnik oz. poročilo s seje sveta so zapisali, da se teh ustanov »država ne dotakne«. Verske šole so opredelili kot zasebne šole, ki so v začetni fazi jugoslovanskega obdobja nadomeščale javne ljudske šole. Višji šolski svet je menil, da bi morale namesto njih občine ustanoviti javne šole. Na osnovi sklepa višjega šolskega sveta pa je država kljub omenjenim zadržkom sprejela obveznosti za plačevanje prejemkov vseh učiteljev v prekmurskih osnovnih oz. ljudskih šolah, tudi za pedagoški kader v tistih šolah, ki so v začetni fazi delovale

12 V tem kontekstu se pod izrazom »komunizem« razume obdobje t. i. Madžarske sovjetske republike med 21. marcem in 1. avgustom 1919.

13 Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota (v nadaljevanju: SI_PIŠK), Sresko načelstvo Murska Sobota - 0001/001/006/0001: Uradna kronika sreskega poglavarja v Murski Soboti iz leta 1926, sestavljena po naročilu velikega župana Mariborske oblasti.

14 Miroslav Kokolj, Bela Horvat, *Prekmursko šolstvo*, Murska Sobota : Pomurska založba, 1977, str. 352–363.

pod okriljem verskih ustanov in občin. Pri tem so izrecno poudarili, da sprejeta obveza velja zgolj za učitelje, ki ne bodo odslovljeni, kar pomeni, da so se odločili za odstranitev tistega dela pedagoškega kadra, ki je veljal za madžarsko naravnana, ter za učitelje, ki niso obvladali nobene različice slovenskega jezika. Glede jezika izobraževanja je višji šolski svet odločil, da bo v ljudskih šolah na območju celotnega Prekmurja, ki so jih obiskovali v večini otroci slovenske narodnosti, slovenščina učni jezik, madžarski in nemški jezik pa sta od 3. razreda naprej lahko neobvezna učna predmeta, če se za to odločijo starši otrok ter če se je za učenje enega od omenjenih jezikov prijavilo vsaj 15 učencev (če jih je bilo manj, so jih lahko vključili v nižje ali višje razrede). V ljudskih šolah, kjer so večino predstavljali učenci madžarske narodnosti (oz. nemške narodnosti v nekaj naseljih na severozahodu Prekmurja), je za učni jezik višji šolski svet določil madžarščino (oz. nemščino) ter uvedel obvezno učenje slovenskega jezika tedensko tri do štiri ure od 3. razreda naprej. Sprejeta je bila tudi odločitev, da se na manjšinskih ljudskih šolah, ki jih je obiskovalo najmanj 40 otrok, lahko organizirajo vzporedni slovenski oddelki, kjer se madžarščina lahko poučuje kot neobvezni predmet. Na meščanski šoli v Murski Soboti je postala slovenščina na podlagi odločitve višjega šolskega sveta učni jezik, madžarščino in nemščino so lahko poučevali kot neobvezna predmeta v obsegu treh ur na teden. Na dolnjelendavski meščanski šoli je višji šolski svet madžarščino začasno določil za učni jezik, slovenščina pa je postala obvezni predmet.¹⁵ Poleg pogojev, ki za učiteljstvo prejšnjega obdobja v spremenjenih razmerah niso bili ugodni, je bil tudi rok za njihovo prijavo za pedagoško službo v okviru Kraljevine SHS sorazmerno kratek. Iztekel se je 20. novembra 1919. Tedanji civilni komisar za Prekmurje Bogumil Berbuč je omenjeni rok jemal zelo strogo. Še isti dan je seznanil komando 6. orožniške čete v Murski Soboti, da bodo učitelji, ki se do omenjenega dne niso prijavili za službo, ter tisti, ki zaradi pogojev ali drugih razlogov niso bili sprejeti, izgnani.¹⁶ Kot se je pozneje izkazalo, so bili izgnani praviloma tisti, ki niso obvladali slovenskega jezika ali pa so jih ocenili za nevarne z vidika interesov nove države. Bili so tudi zelo nenavadni primeri, kot npr. izgon učiteljice oz. vzgojiteljice iz Puconcev, ki je – poleg negativnega odnosa do nove države (kar je bilo v prvih mesecih po jugoslovanski zasedbi Prekmurja med starim kadrom prej pravilo kot izjema) – morala zapustiti dotedanje delovno mesto prvenstveno zato, ker je želel komandir orožarske čete v Murski Soboti, kapetan Sagadin, za potrebe kuhinje tamkajšnje orožarske postaje pridobiti stanovanje, kjer je učiteljica prebivala.¹⁷

15 Arhiv Republike Slovenije, AS-60 (Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo), Prekmurje IV. škatla (31), 16.200: Pismo Višjega šolskega sveta pri slovenski vladi civilnemu komisarju za Prekmurje z dne 31. 10. 1919 o ureditvi šolstva v Prekmurju.

16 SI_PISK,0001/001/006/00011, Tk 20, ovoj 2/59: Dopis civilnega komisarja za Prekmurje komandi 6. orožniške čete v Murski Soboti z dne 20. 11. 2019, v zvezi z morebitnim izgonom določenih učiteljev.

17 Prav tam: Pismo komandirja 6. orožarske čete v Murski Soboti, kapetana Sagadina civilnemu komisarju za Prekmurje z dne 18. 10. 1919.

Glede oblikovanja kadrovske strukture pedagoških delavcev, je višji šolski svet na svoji seji 24. novembra 1919 odobril prošnjo 40 prekmurskih učiteljev, ki so tako lahko ostali v starih službah na šolah, kjer so poučevali tudi pred letom 1919, predlagali pa so odstavitev drugih 40 učiteljev, medtem ko so osem učiteljev premestili na druge šole, sedem pa so jih upokojili. Od starega pedagoškega kadra jih 67 ni prosilo za sprejem v prekmurske šole, v katerih so do takrat poučevali, ker so najbrž takoj po zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske odšli na območje madžarske države, zato so jih višjemu šolskemu svetu formalno predlagali za odslovitev. Na izpraznjena mesta učiteljev v prekmurskih šolah je višji šolski svet 24. januarja 1920 začasno imenoval 44 pedagoških delavcev z drugih območij Slovenije, ki so zaprosili za to službo. Poldrugi mesec pozneje, 6. marca 1920, je bilo imenovanih še 16 novih učiteljev. V poročilu je šolski nadzornik Jurko prekmurskemu sosvetu 17. marca 1920 poročal o do tedaj izvedenih odslovitvah in namestitvah pedagoškega kadra v Prekmurju ter poudaril, da je bilo dotlej na 81 šol imenovanih 122 novih učiteljev oz. učiteljic, manjkalo pa jih je še 53. Na devetih šolah v času nastanka poročila sploh ni bilo učitelja. Šolski nadzornik Jurko je upal, da bodo do začetka naslednjega, po njegovem mnenju že z vseh vidikov popolnega šolskega leta 1920/1921 kljub izogibanju nekaterih, ki so iskali bolj ugodne službe na drugih območjih Slovenije, našli manjkajoče učitelje, predvsem med tistimi, ki so bili v zaključni fazi študija na ljubljanskem in mariborskem učiteljišču.¹⁸

Sprva so novi učitelji v Prekmurje prihajali predvsem iz sosednjih delov Štajerske, pozneje pa tudi z drugih območij Slovenije ter Primorske in Istre, ki sta po prvi svetovni vojni pristali pod italijansko oblastjo. Med raznolikim učiteljstvom je prihajalo do konfliktov – skupina tistih, ki so v Prekmurje prišli iz drugih slovenskih regij, je prekmurske učitelje okarakterizirala za madžarsko misleče, nekatere celo za *madžarone*, medtem ko je domači kader pedagoške delavce z drugih območij praviloma štel za prišleke. Ker državna meja v prvih letih ni bila do potankosti določena (za to nalogo je bila pristojna razmejitvena komisija, ki je pričela delati šele jeseni 1921), nekatere družine – tudi zaradi intenzivne propagande madžarske strani – svojim otrokom niso pustile obiskovati izobraževalnih ustanov. Posebej napeto je bilo med prebivalstvom vseh z absolutno madžarsko večino na območju etnografskega okoliša Őrség na skrajnem severovzhodu Prekmurja (območje Hodoša in Domanjševcev), kjer je bila edina možnost organiziranje izrecno madžarskih oddelkov. Podobno se je zgodilo tudi na širšem območju Dolnje Lendave, kjer so prvotno ustanovili 14 madžarskih manjšinskih šol. Ponekod so v teh ustanovah odpuščene madžarske učitelje nadomestili s slovenskimi učitelji iz Prekmurja, ki so obvladali madžarski jezik. Ugotovimo lahko, da so bile v prekmurskih vaseh z večinsko madžarskim življenjem kljub kadrovskim in drugim težavam prvotno ustanovljene šole z madžarskim učnim jezikom, na

¹⁸ SI_PISK/0001/001/001/00025. Zapisnik 3. seje sosveta civilnega komisarja za Prekmurje z dne 17. 3. 1920: II. Poročilo šolskega nadzornika Jurka.

območju nekdanjega okraja Dolnja Lendava torej skupaj 14 (Motvarjevci, Dobrovnik, Genterovci, Radmožanci, Mostje, Dolga vas, Dolnja Lendava, Čentiba, Dolina, Petišovci, Gornji Lakoš, Gaberje in Kapca ter v Pincah, ki so pred letom 1919 spadale k letinskemu okraju). Na območju starega okraja Murska Sobota so bile ustanovljene tri šole z madžarskim učnim jezikom (Hodoš, Domanjševci, Prosenjakovci). V vseh madžarskih manjšinskih šolah je bilo 29 madžarskih oddelkov oz. razredov. V novoustanovljeni gimnaziji v Murski Soboti in v tamkajšnji meščanski šoli so poučevali samo v slovenskem jeziku, v slednjem je sicer bila možna izbira madžarskega jezika kot neobveznega predmeta. V meščanski šoli v Dolnji Lendavi, ki je dobila slovenskega ravnatelja, so prvotno poučevali v madžarskem jeziku ob obveznem poučevanju slovenščine kot učnega predmeta, od šolskega leta 1922/23 dalje pa se je stanje korenito spremenilo. Od takrat je tam poučevanje potekalo v celoti v slovenščini, madžarski jezik je postal zgolj fakultativni predmet.¹⁹

Dne 18. junija 1921 je bilo ustanovljeno učiteljsko društvo za Prekmurje, 23. februarja istega leta pa je bil razpuščen prekmurski šolski sosvet, namesto katerega je kot strokovno posvetovalno telo nastal šolski odbor, ki ga je vodil bogojinski župnik Ivan Baša. Člani omenjenega društva so imeli pravico zgolj predlagati morebitna vsebinska dopolnila ali sklepe glede organiziranja in vsebine prekmurskega šolstva. V prvih letih po letu 1919 je glede primernosti strokovnega kadra in izbire učnega jezika v Prekmurju vladalo nesoglasje glede uporabe prekmurskega slovenskega narečja, ki so ga zagovarjali domači, prekmurski učitelji ter tamkajšnji veljaki, in knjižno slovenščino, ki je bila podprta s strani pristojnih državnih oz. deželnih strokovnih ustanov. V že omenjenem poročilu tretjega prekmurskega civilnega komisarja Gašperja Lipovška je v zvezi s širšim kontekstom te kompleksne problematike ter glede uveljavitve t. i. štajerskega zakona na območju Prekmurja in nedvoumnega ukrepanja pristojne oblasti za leto 1921 med drugimi zapisano:

Domače učiteljstvo je v tem letu polagalo dopolnilni izpit iz slovenščine pred izpraševalno komisijo na državnem učiteljišču v Mariboru in Ljubljani. Zaradi pomanjkanja kvalificiranih učiteljev je bilo v tem letu nameščenih 46 pomožnih moči. Da se priučijo književni slovenščini ter zlomi mnogokrat občuteni službeni odpor nekaterih učiteljev – domačinov, je bilo premeščenih na jesen t. l. več učiteljev, Prekmurcev v notranjo Slovenijo. Sedem učiteljev se ukazu ni pokorilo; le ti so bili odpuščeni iz šolske službe. To premeščenje je rodilo najboljši uspeh. Učitelji – domačini so imeli priliko spoznati lepoto Slovenije, priučili so se književni slovenščini ter imeli priložnost se osebno prepričati, da so razmere pri nas v Sloveniji dosti bolj urejene, kot so bile v nekdanji madžarski kraljevini. Šolstvu in njegovemu

¹⁹ Kokolj, Horvat 1977, str. 297–315, 524.

razvoju v Prekmurju je bilo najbolj ustrezno z razširitvijo štajerskega šolskega zakona na Prekmurje. Res je, da uživajo do dokončnega šolskega zakona konfesionalne šole še vedno gotove privilegije, katerih ni mogoče kratiti, vendar je štajerski šolski zakon nudil oblastvu vsaj toliko opore, da je moglo pričeti s smotrnim delom, da se ni bilo treba loviti za tem, kakšni zakoni naj se v splošnem uveljavijo.²⁰

Ustava Kraljevine SHS, sprejeta leta 1921, je zagotovila možnost ustanavljanja manjšinskih šol, kar je zagovarjal tudi prekmurski poslanec Jožef Klekl. Konkretnega izvedbenega oz. področnega zakona niso pripravili, zato so bile za območje Prekmurja upoštevane določbe zakona, ki so veljale za štajerski del države. V Dolnji Lendavi je bila leta 1922 ukinjena rimskokatoliška osnovna šola, v Murski Soboti pa rimskokatoliška in evangeličanska osnovna šola, ki sta se združili v državno osnovno šolo. V šolskem letu 1922/1923 je prekmurske osnovne šole skupaj obiskovalo 12.942 otrok (pribl. 6000 fantov in 6315 deklet), ki jih je skupaj poučevalo 145 učiteljev ter 46 pomožnih učiteljev (stanje na dan 31. 12. 1922). Pred koncem šolskega leta 1922/1923 je upokojenega šolskega nadzornika za Prekmurje Rada Jurka zamenjal nov strokovnjak Fran Cvetko. Z letom 1924 je širše območje Dolnje Lendave spet postalo samostojni okraj, s tem pa se je tudi strokovni nadzor izobraževalnih ustanov razdelil na dva okraja.²¹

Prekmurski Madžari niso bili zadovoljni z načinom in vsebino izobraževanja, saj so pristojni strokovni organi od začetka ustvarjali za omenjeno manjšinsko skupnost manj prijazen milje v šolah, poleg tega so – podobno kot v prejšnjem obdobju madžarske oblasti – intenzivno podžavljali tiste madžarske manjšinske ustanove, ki so bile pod upravljanjem verskih skupnosti. Oblasti so marsikdaj tudi po nepotrebnem vnašale konflikte med pripadnike madžarske skupnosti, med drugim se je konstantno poudarjalo, da so prekmurski Madžari pomadžarjeni Slovani.²² Tudi otroci madžarske narodnosti so bili ponekod neposredno podvrženi omalovaževanju. Na lendavski državni ljudski šoli je neka učiteljica grajala in pretepla učenca zgolj zato, ker je bil po narodnosti Madžar. Pred celim razredom mu je zagrozila, da ga bo namerno ocenila z negativno oceno.²³

Položaj madžarskega narodnostnega šolstva v Prekmurju je bistveno poslabšal odlok ministra Pribičevića z dne 18. junija 1925. Čeprav manjšinam formalno ni prepovedal izobraževanja v lastnem maternem jeziku, je omenjeni odlok določil, da mora biti od šolskega leta 1925/26 dalje učni jezik v vseh javnih osnovnih šolah državni jezik, torej slovenščina. Če je bilo v razredu več kot 30 učencev pripadnikov narodne manjšine, jim je bilo omogočeno odprtje vzporednega oddelka, kjer

20 SI_PISK/0001/001/001/00025: Poročilo civilnega komisarja glavarja Gašperja Lipovška pristojnim državnim službam.

21 Prav tam.

22 Göncz 2001, str. 267–268.

23 Ez történt, *Népújság*, 3, 1928, 12, 10. 6. 1928, str. 3.

se je v prvih štirih razredih lahko poučevalo v madžarskem jeziku, razen pri t. i. narodnih predmetih (zgodovina, zemljepis itd.), ki so se obvezno izvajali v slovenskem jeziku. Če število učencev manjšinske skupnosti v okviru določenega razreda ni doseglo 30, je pa njihovo skupno število v šoli oz. ustanovi preseglo 50, so morali uvesti kombinirane oddelke. Če tega pogoja ni bilo možno izpolniti, so vzporedne razrede ukinili. Tovrstnim kriterijem v večinsko madžarskih naseljih marsikdaj niso bili kos, zato se je število slovenskih oddelkov in razredov konstantno povečevalo. Država je sicer formalno spoštovala določbe mirovne pogodbe, vendar se je na področju manjšinskega izobraževanja pojavilo vse več pomanjkljivosti. Stanje se je še dodatno poslabšalo po razpustitvi parlamenta leta 1929, posebej po 5. decembru 1929, ko se je uveljavil zakon o državnih šolah Kraljevine Jugoslavije. Določbe zakona so ugodile političnim pričakovanjem, da je za oblikovanje manjšinskih oddelkov potrebnih 30 učencev. To je bilo sicer obdobje, ko so se številni pripadniki madžarske narodnosti, bodisi zaradi političnega pritiska ali iz ekonomskih razlogov (npr. dostop do zemlje, delovnih mest itd.), izrekli za Jugoslovane oz. Slovence, kar je odločilno vplivalo tudi na vpis njihovih otrok v šolo. Če so se zgolj zaradi morebitnih gospodarskih ali socialnih ugodnosti opredelili za pripadnike večinskega naroda, čeprav so se dejansko čutili Madžare, svojih otrok niso mogli vpisati v narodnostne šole oz. oddelke, in to je v nekaterih primerih vplivalo na oblikovanje učnega jezika oddelkov.²⁴ Primer Petišovcev jasno kaže, da je kljub absolutni večini prebivalcev madžarske narodnosti v naselju primarni oz. favorizirani oddelek postal razred s slovenskim učnim jezikom. Najbrž je bilo to povezano tudi s tem, da so leta 1921 na nekdanjo Esterházyjevo posest na območju Petišovcev, ki je bila podvržena agrarni reformi, namestili prvo skupino t. i. kolonistov iz Primorske in Istre, torej z območja, ki je tedaj spadalo pod Italijo. Ne glede na to se je z vidika madžarske narodne manjšine izoblikovalo stališče, da so bili njeni interesi tudi na področju izobraževanja drugotnega pomena. Iz pisma Julija Kontlerja, takratnega predstojnika šole v Turnišču, sicer pomembnega prekmurskega intelektualca med obema vojnama, upokojenemu župniku in državnozbornemu poslancu Jožefu Kleklu starejšemu z dne 23. maja 1927 je razvidno, da je živelo tedaj v starem delu naselja Petišovci 933 prebivalcev (brez prebivalcev t. i. petišovske kolonije), med katerimi je bilo 858 Madžarov, 50 Slovencev in 25 pripadnikov drugih narodnosti, kljub temu pa je bil temeljni razred osnovne šole pod okriljem Rimskokatoliške cerkve slovenski. Sicer sta bili v okviru tamkajšnje ustanove organizirani tudi dve madžarski vzporednici, vendar – po Kontlerju – ne kot temeljna oddelka.²⁵ Julij Kontler bi si zaslužil, da se njegovo življenje in njegova pedagoška dejavnost podrobneje proučita, saj velja za človeka, ki je v širšem kontekstu dojemal bistvo in poslanstvo strokovnjaka večjezičnega območja. V tem članku omenimo zgolj to, da se je leta 1892 v Dolnji Lendavi rojeni Kontler, ki je obiskoval učiteljske v Čakovcu (ni podatka, da je

²⁴ Kokolj, Horvat 1977, str. 347–351.

²⁵ MNL VaML, XIV. 10 (Klekl József iratai – Dokumentacija Jožefa Klekla), Pismo šolskega upravitelja Julija Kontlerja poslancu Jožefu Kleklu z dne 23. 5. 1927.

izobraževanje tudi tam končal), kjer se je seznanil s specifikami večjezične in narodno pestre avstro-ogrske monarhije, po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS zelo hitro prilagodil spremenjenim razmeram tako, da je novo politično realnost sicer sprejel, vendar ni tendenciozno omalovaževal madžarskih kulturnih vrednot in pozitivne dediščine prejšnje države. Eden od njegovih učencev Štefan Barbarič (literarni zgodovinar, slavist) je v spominih na nekdanjega učitelja zapisal, da je bil zelo kreativen pri svojem delu glede učne vsebine, kar je bilo v prvem desetletju jugoslovanskega obdobja pri predmetih, kot so zgodovina, zemljepis, književnost itd., zelo pomembno. Barbarič je o Kontlerju, ki je bil zadnji dan leta 1944 žal usmrčen v plinski celici v koncentracijskem taborišču v Flossenburgu, tudi zapisal: »Brez vsakega pomišljanja je sprejel skupni slovenski knjižni jezik za kulturno-posredovalno sredstvo,« ker je zgodaj spoznal, da obvladanje zgolj narečja za sodobno in celovito komunikacijo ne zadošča.²⁶

Julij Kontler je bil dovolj razgledan, strokoven in kritičen tudi pri analizi kakovosti madžarskih manjšinskih izobraževalnih ustanov v Prekmurju. Večina slovenskih učiteljev formalno ni nasprotovala manjšinskemu šolstvu, saj bi to bilo protizakonito, vendar so njegovo kakovost mnogokrat kritizirali, praviloma brez strokovnih argumentov. Kontler je to počel drugače, svoje mnenje je vedno podkrepil z argumenti. Ni trdil, da so madžarske manjšinske šole kakovostne, prej nasprotno. Ker je o tej problematiki tudi javno pisal, so ga zaradi tega ovadili, kar ga je spodbudilo, da se je še bolj posvetil analizi kakovosti prekmurskega – slovenskega in manjšinskega – izobraževanja. Njegova spoznanja in ugotovitve so v marsičem postavili ogledalo strokovnim krogom (in tudi Prekmurcem) glede omenjene problematike. Kontler je zapisal, da s kakovostjo manjšinskega izobraževanja v Prekmurju ni bil zadovoljen in da sam tovrstnega izobraževanja nikoli ne bi podprl. Da je bilo z organiziranostjo manjšinskega izobraževanja marsikaj narobe, pa ni bilo zgolj njegovo mnenje, temveč je bil podobnega stališča sleherni prebivalec pokrajine, ki se je poglobil v spoznavanje modela. V svojih analizah je večkrat predlagal, naj glede izobraževalnega modela madžarske manjšine vprašajo tudi ljudi oz. določene skupine prebivalstva. V zvezi z izključevanjem enega ali drugega jezika iz izobraževalnega procesa v večjezičnem okolju, o čemer je v tistem obdobju v političnih in strokovnih krogih ter v časopisih potekala nekonstruktivna, tendenciozna in s strani večine večkrat narodno pregreta razprava, je Julij Kontler zagovarjal jasno stališče, da naj se pripadniki madžarske manjšine učijo in se tudi dobro naučijo državnega jezika (slovenščine), sicer bodo v neenakopravnem položaju v širši družbi, vendar naj se odlično naučijo tudi madžarščine, kar jim narekujejo »božji in državni zakoni«. Pri argumentiranju svojega stališča je med drugim trdil:

Nisem zadovoljen s tukajšnjim manjšinskim šolstvom, ker se v tem sistemu nameni premalo časa poučevanju v madžarskem jeziku ter madžarskega jezika, glede poučevanja v slovenskem jeziku pa so

²⁶ Štefan Babarič, Spomin na Julija Kontlerja, *Stopinje* (ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Jože Smej), Murska Sobota 1974, str. 56–58.

kadrovske možnosti prešibke. Stanje je takšno, da ubogi učitelj v narodnostni šoli dvakrat toliko časa potrebuje za poučevanje kot npr. jaz v Turnišču, glede znanja učencev pa doseže kvečjemu četrtno tistega, kot je to možno uresničiti v slovenski enojezični šoli. Menim, da v Prekmurju ni naselja, kjer ne bi želeli, da se otroci naučijo državnega, torej slovenskega jezika. Nasprotno. Žal stanje je tako, da otroci niti pri slovenščini niti pri madžarščini ne dosežejo zelene ravni. Zato je med prebivalstvom že možno slišati tudi glas, da naj ostane zgolj slovenska šola, ne pa ta miš-maš, od katerega ni koristi ... Meni naj nihče ne očita, da sem proti temu, da se madžarski otroci naučijo slovensko. To ni res, namreč jaz iz hvaležnosti do madžarske populacije si želim najboljše tej skupnosti. Če bi zahteval v sedanjih razmerah, da se učijo zgolj madžarsko in se naj ne učijo slovenskega jezika, bi škodoval madžarski manjšini. Jaz niti svojim nasprotnikom ne želim nobene škode, zakaj bi kaj takega želel tistim, katere spoštujem.²⁷

Različni pogledi ter enostranski pristop lokalne in regionalne oblasti so privedli do konfliktov, kar je dodatno slabo vplivalo na izobraževanje v Prekmurju. Zaradi uskladitve pogledov je bil 22. septembra 1928 v Murski Soboti organiziran sestanek, ki so se ga udeležili predstavniki državnega društva učiteljev ter nekateri učitelji dolnjelendavskega in murskosoboškega okraja, kjer so slednji zahtevali, da se jih preneha kritizirati, saj izobraževanje v Prekmurju poteka v posebnih razmerah. Nasprotniki narodnostnih šol so kategorično zahtevali ukinitve manjšinskih šol, kar je bilo po njihovem mnenju »domoljubni interes Prekmurja«. Eden od udeležencev posveta je trdil, da bi manjšinske šole, če bi ostale, najverjetneje ogrožale jugoslovanski narodni interes. Po njegovem mnenju bi prišlo do stanja, da na morebitnem referendumu o državni pripadnosti Slovenci ne bi imeli večine.²⁸

Kazalec asimilacijskih prizadevanj oblasti v povezavi z madžarskim manjšinskim šolstvom je tudi primer, da so pristojni uradniki k vpisu otrok v šole s slovenskim učnim jezikom usmerjali tiste starše, za priimke katerih so menili, da so slovenskega ali slovanskega izvora, ter v primerih, ko so bili predniki enega od staršev Slovenci.²⁹ Na začetku leta 1930 je šolsko ministrstvo odredilo podražavljanje vseh osnovnih šol v Prekmurju, s čimer se je večletna težnja po ukinitvi verskih oz. konfesionalnih šol uresničila, vsebina pouka pa je bila *de jure* v celoti podrejena asimilacijskim težnjam oblasti.³⁰

Zaradi vprašljivega pristopa do izobraževanja učencev iz vrst madžarske narodnosti so bili njihovi rezultati na začetku tridesetih let 20. stoletja izred-

27 Julij Kontler: A kisebbségi iskola ellen?, *Népújság*, 3, 1928, 20, 23. 9. 1928, str. 2–3.

28 Julij Kontler, A nagy per után, *Népújság*, 3, 1928, 21, 7. 10. 1928, str. 3.

29 Júlia T., Se szlovén, se magyar, *Népújság*, 3, 1928, 25, 2. 12. 1928, str. 1–2.

30 A prekmurjei elemi iskolák államosítása, *Muravidék*, 9, 1930, 10, 9. 3. 1930, str. 3.

no slabi. Na seji skupščine okrajne izobraževalne skupnosti v Murski Soboti so ugotovili, da je bilo med 7071 osnovnošolci v tamkajšnjem okraju le 116 takih, ki so bili zabeleženi kot pripadniki madžarske narodnosti. To so pristojni enostransko razlagali tako, da je bilo Prekmurje »vedno izrazita jugoslovanska regija«. Če predpostavljamo, da je v obmejnih madžarskih vaseh murskosoboškega okraja takrat živelo okrog dva tisoč pripadnikov madžarske narodnosti ter v mestu Murska Sobota in drugje v okraju dodatnih 300–400, in če predvidevamo, da je približno 10 odstotkov prebivalstva sodilo v skupino šoloobveznih otrok, je pri izkazovanju števila učencev pripadnikov madžarske narodnosti možno ugotoviti precejšen odklon (vsaj 50 odstotkov). *Manjkajoče* moramo iskati med osnovnošolci, ki so bili prikazani kot pripadniki slovenske skupnosti.³¹

Banska uprava v Ljubljani je 4. septembra 1936 izdala ukaz, ki je še poslabšal oz. praktično izničil pravice madžarske manjšine v Prekmurju na področju izobraževanja. Določili so, da učenke in učenci 7. in 8. razredov osnovnih šol ne morejo obiskovati narodnostnih razredov oz. oddelkov, kar je onemogočilo delovanje višjih razredov tudi v tistih redkih ustanovah, kjer je sredi tridesetih let 20. stoletja poučevanje v madžarskem jeziku še obstajalo. Ukaz pristojne banske službe je tudi določil, da morajo učenci, ki so zaključili izobraževanje v osnovni šoli, ustno in pisno obvladati slovenski jezik.³² Težave so se stopnjevale tudi pri zaposlovanju pedagoškega kadra iz vrst madžarske manjšine. Od sredine tridesetih let 20. stoletja je le redkokateri učitelj, ki je veljal za prekmurskega Madžara, prišel do službe. Tudi tistih nekaj učiteljev, ki so si v vmesnem času pridobili izobrazbo ali so tam delovali že od leta 1919, je pristojna šolska oblast premestila v oddaljene slovenske kraje, ki so bili daleč od Prekmurja, nekatere pa celo na druga jugoslovanska območja. Med slednjimi najdemo Istvána Bánfija, Lászla Ratkajja in Imreja Telkesa, ki so jih premestili v Donavsko banovino. Na območju Goriškega, kjer so živeli v večini evangeličani, bi potrebovali kader za učenje verouka v madžarskem jeziku, za kar se je leta 1936 zavzemal in si prizadeval tudi državnozborski poslanec Jožef Benko. Vendar rezultata ni bilo, oblast tudi v tem primeru ni dovolila namestitve primerne strokovnega kadra.³³

Pristojna oblast je v celotnem obdobju med vojnama posvečala veliko pozornosti sistemskemu preoblikovanju narodne zavesti prekmurskega prebivalstva, tudi tamkajšnjih Madžarov. Kot primer navajamo ukrep, ki se je neposredno nanašal na regionalno gimnazijo, vendar so bila s strani oblasti podobna dejanja vsiljena tudi v okviru osnovnošolskega izobraževanja. Na začetku leta 1938 je bil podan predlog, da se gimnazija v Murski Soboti, ki je bila ustanovljena leta 1919, poimenuje po Koclju, slovanskemu knezu, ki je vladal na ozemlju zahodnega Podonavja v 9. stoletju. S tem so želeli slabiti pozitiven odnos dijakov oz. prebi-

31 Zaključek šolskega leta na drž. meščanski šoli v Dolnji Lendavi, *Murska Krajina*, 1, 1932, 20, 17. 7. 1932, str. 2.

32 Kokolj, Horvat 1977, str. 351.

33 Namestitev naših učiteljev v Dunavski banovini, *Murska Krajina*, 5, 1936, 49, 6. 12. 1936, str. 3.

valstva do prvega ogrskega kralja svetega Štefana I., ki je do začetka 20. stoletja veljal za enega temeljnih verskih in državnih simbolov na območju Prekmurja.³⁴ Srečanje pedagoških delavcev 14. maja 1938 v Murski Soboti, kjer se je po poročanju lokalnega časopisa zbralo okrog 700 učiteljev iz Prekmurja in z drugih območij Slovenije (v glavnem iz Štajerske), je bilo najbrž organizirano zaradi sporočila, da se je v pokrajini ob Muri stabiliziralo *slovensko izobraževanje* ter se je glede šolstva ta pokrajina integrirala v enoten slovenski izobraževalni prostor.³⁵

Z vidika celovite ukinitve madžarskega manjšinskega šolstva v Prekmurju je bilo usodno navodilo šolskega ministrstva z dne 15. maja 1940 v zvezi s vpisom manjšinskih otrok v osnovne šole. Odlok je določal, da imajo zgolj ravnatelji šol pravico odločati o vpisu otrok v osnovno šolo, kar je pomenilo, da se je s tem lahko tudi manipuliralo. Poznamo primere, ko so madžarske družine neuspešno dokazovale svojo narodno pripadnost, ker so želele svoje otroke vpisati v madžarske manjšinske oddelke (kjer so še bili), vendar so ravnatelji šoloobvezne otroke praviloma vpisali v slovenske šole oz. oddelke. Bili so primeri, ko so pristojni enostransko *ugotovili*, da so starši slovenskega izvora, zato otrok ne morejo vpisati v narodnostne šole oz. oddelke. To potrjuje konkreten primer iz Genterovcev, ko so prošnjo Ferenca Gerebica, ki je prosil, da bi njegovo hčer vpisali v madžarski oddelek, zavrnili, češ da se lahko v madžarski oddelek vpišejo zgolj otroci staršev, ki so madžarske narodnosti. Za dokazovanje nasprotnega pa vaški ljudje v tedanjih okoliščinah niso imeli ne moči ne dejanskih pravnih sredstev.³⁶

Prekmursko šolstvo med letoma 1941 in 1945 po pričakovanjih zgrešene vendske teorije

Po zasedbi Prekmurja s strani madžarske vojske 16. aprila 1941, ki je sledila nemškemu napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941, je nekaj časa, do meseca avgusta, področje izobraževanja sodilo v pristojnost vojaške uprave. Med prvimi konkretnimi dejanji na področju šolstva je bil prevzem murskosoboške državne gimnazije 18. aprila 1941. Ta dogodek je veljal za simbolno dejanje uprizoritve prehoda prekmurskega izobraževanja pod madžarsko oblast, saj prevzemi drugih osnovnih in srednjih šol niso bili tako pompozni in o njih časopisi niso poročali. V večini primerov tovrstnih ceremonij sploh ni bilo, upoštevala se je zgolj spremenjena politična situacija. Pri prevzemu murskosoboške gimnazije sta s strani madžarskega okrajnega vojaškega poveljstva sodelovala Rezső Rhosóczy, poznejši šolski nadzornik oz. strokovni svetovalec za Prekmurje, ki je vodil proces prevzema, Jenő Antauer, učitelj domačin v vlogi prevzemnika ustanove, in Marij Hvala, do-

³⁴ Za ime soboške gimnazije, *Murska Krajina*, 7, 1938, 6, 6. 2. 1938, str. 3.

³⁵ Odmev velikega učiteljskega zborovanja. *Murska Krajina*, 7, 1938, 22, 29. 5. 1938, str. 2.

³⁶ Göncz 2001, str. 273–274.

tedanji pomočnik ravnatelja gimnazije.³⁷ Dan pred tem, torej dan po madžarski zasedbi Prekmurja, je zasedal učiteljski zbor gimnazije v Murski Soboti, kjer so prebrali uredbo glavarja Dravske banovine z dne 9. aprila 1941, v kateri je ban naročil, da učiteljski zbor po lastni presoji določi zaključne ocene dijakov za tekoče šolsko leto ter o tem izda potrdila oz. spričevala z datumom 1. april 1941. Učiteljski zbor gimnazije je naročilo bana uresničil, zato so lahko dijaki, sicer predčasno, vendar uspešno zaključili šolsko leto 1940/1941.³⁸ V tem članku prvenstveno analiziramo položaj osnovnošolskega izobraževanja, kljub temu pa lahko v zvezi s prehodom murskosoboške gimnazije iz slovenske organiziranosti v madžarsko leta 1941 še dodamo, da je sredi maja 1941 Rezső Rhosóczy, glavni svetovalec za šolstvo madžarske oblasti za Prekmurje, obvestil dijake osmega (zaključnega) razreda gimnazije v Murski Soboti o poteku mature med 15. in 20. junijem 1941. Glede na izredne razmere, med drugim je bilo izobraževanje predčasno zaključeno oz. prekinjeno, je Rhosóczy obljubil maturantom pripravljalne programe.³⁹ V okviru omogočenega programa so zagotovili možnost priprave na maturo s pomočjo profesorjev, ki so bili pristojni za izvajanje mature. Dijaki so lahko maturo opravljali v madžarskem ali slovenskem jeziku.⁴⁰

Učitelji, ki so bili nameščeni oz. so prišli v Prekmurje v času med obema vojnama, so se po madžarski zasedbi območja znašli v težkem položaju. Tisti, ki madžarskega jezika niso obvladali, niso imeli možnosti ostati v službi. Položaj učiteljev, ki niso izhajali z območja Prekmurja, je bil še težji, kajti večina jih je prihajala iz slovenskih pokrajin, ki so bile pod nemško okupacijo, kamor se največkrat niso imeli možnosti vrniti, nekateri pa tovrstne želje najbrž niti niso imeli. Iz pisem, ki so jih naslovili na pristojne madžarske organe, lahko sklepamo, da so v tedanjih negotovih okoliščinah raje želeli ostati pod madžarsko kot pod nemško zasedbo. Konec aprila in na začetku maja 1941 je zgolj v okraju Murska Sobota 85 osnovnošolskih učiteljev in okrog 20 srednješolskih profesorjev prosilo pristojno madžarsko vojaško oblast, da jih prevzame. Prošnje so v večini primerov poslali v madžarskem jeziku, kar pomeni, da so jim jih napisali drugi, saj večina ni obvladala madžarskega jezika. V pismih so kot argument za podkrepitev prošnje praviloma omenili, da so se v preteklih letih naučili prekmurskega slovenskega narečja in se čutijo Prekmurce, zavezali pa so se, da se bodo v najkrajšem času naučili madžarskega jezika. V nekaterih pismih je tudi besedilo: »... dovolite mi, da javno prisegam in dajem obljubo madžarski državi, da bom do svoje smrti ostal zvest madžarski državi,« kar priča o hudi stiski in obupnem

37 Pokrajinski arhiv Maribor (v nadaljevanju: SI_PAM), Poveljstvo Vojaške uprave murskosoboškega okraja – šolski okraj 1941 – 1143008/1 (v nadaljevanju: 1143008/1), 1/1 – 1/2/2: Prezemni zapisnik okrajnega vojaškega poveljstva Murskosoboške gimnazije ter priložena dokumentacija.

38 Prav tam: 1/2/3.

39 Prav tam: 1/2/5.

40 A gimnáziumi érettségizők figyelmébe!, *Muraszombat és Vidéke* (Lokalni tednik, v nadaljevanju: *MéV*), 35, 1941, 1, 24. 5. 1941, str. 8.

položaju ogroženih učiteljev.⁴¹ Na vojaško poveljništvo so prispela tudi pisma, ki so jih poslali prekmurski učitelji, ki so med vojnama poučevali v Prekmurju. Ko je bila večina njih sprejeta v službo, so nekateri zaprosili za premestitev v drugo naselje. Za pedagoško službo v murskosoboškem (in tudi dolnjelendavskem) okraju je zaprosilo tudi več deset učiteljev iz drugih madžarskih regij ali županij, bilo pa je tudi nekaj prošenj s strani prekmurskih študentov višjih letnikov, ki takrat še niso imeli predpisane izobrazbe. Zaradi pomanjkanja učiteljskega kadra so bili skorajda vsi omenjeni sprejeti v službo.⁴²

Komanda madžarske južne armade je 30. maja 1941 poslala navodilo mestnim in okrajnim vojaškim poveljstvom, naj omogočijo vpis v šole do konca junija. Hkrati so odločili tudi o tem, da se šolsko leto 1940/1941 uradno zaključi 29. junija 1941. Spričevala so morali pripraviti po kriterijih madžarske zakonodaje.⁴³

Madžarska vojaška uprava je v šolah zahtevala spremembe, s katerimi je želela krepiti madžarsko državno zavest pri Prekmurcih. Murskosoboško okrajno vojaško poveljstvo je na podlagi ukaza načelnika generalštaba madžarske vojske (št. 16) pozvalo vodstva šol, da nemudoma odstranijo srbsko-slovenske napise v osnovnih šolah, če tega že prej niso storili, in jih nadomestijo z izključno madžarskimi. Iz šolskih poslopij so morali odstraniti tudi vse učbenike, slike, zemljevide in izobraževalne pripomočke, ki so kakor koli izražali negativno stališče do madžarske države. Odstranjene učne vsebine, predmete in druge artikle so nadomestili z gradivom, ki je koristilo renomeju madžarske kraljevine. Med tendencioznimi zahtevami je bila naslednja izjemoma sprejemljiva: »Kjer poteka izobraževanje zaradi velikega števila učencev, pripadnikov narodnih manjšin, v več jezikih, naj bo napis na šoli dvojezičen, in sicer tako da je besedilo v manjšinskem jeziku napisano z enako velikimi črkami kot madžarsko.«⁴⁴ Že maja 1941 so prekmurske protestantske cerkvene občine v sodelovanju z vojaškim poveljstvom naročile tisoč zastavic z madžarskimi nacionalnimi barvami, ki so jih večinoma dostavili v šole naselij z večinskim slovenskim življem. V vsako učilnico so obvezno morali namestiti tudi fotografijo madžarskega gerenta Miklósa Horthyja.⁴⁵

V tednih neposredno po zasedbi Prekmurja s strani madžarske vojske so mnogi občani zlonamerno – največkrat zaradi osebnih zamer – ovadili nekatere učitelje pri vojaškem poveljstvu. V večini primerov niti ni šlo za konflikt na narodnostni osnovi, kajti večina prijav je prišla iz vasi s slovensko večino in tudi učitelji so bili slovenskega rodu. Pri nadaljnji zaposlitvi ovadenih učiteljev so to-

41 SI_PAM, Poveljstvo vojaške uprave 1/5 – I-II: Pisma učiteljev murskosoboškega okraja madžarski vojaški komandi za Prekmurje, v katerih prosijo, da jih Madžarska država prevzame.

42 Prav tam, 1/5 – III-V.

43 Prav tam 1/3: Pismo komande madžarske južne armade okrajnim in mestnim vojaškim poveljstvom z dne 30. 5. 1941 o zaključku šolskega leta 1940/1941.

44 Prav tam, 1/4: Pismo okrajnega vojaškega poveljstva izobraževalnim ustanovam v Prekmurju v zvezi z odstranitvijo jugoslovanskih simbolov.

45 Prav tam, 1/2/4, 1/2/7. Korespondenca okrajnega vojaškega poveljstva in prekmurskih izobraževalnih ustanov.

vrstne zlonamerne prijave lahko pomenile oteževalno okoliščino.⁴⁶ Ne glede na zaplete in oteževalne okoliščine je vojaško poveljstvo murskosoboškega okraja že do 23. junija 1941 izdelalo seznam začasno imenovanih in premeščenih učiteljev.⁴⁷

Sredi avgusta (natančneje 15. avgusta) je vojaški upravi Prekmurja sledila civilna uprava. Rezső Rhosóczy je s tem tudi uradno postal predstojnik okrožnega prosvetnega oddelka za izobraževanje in strokovni referent za območje Prekmurja in Medmurja.⁴⁸

Na pedagoške delavce so vršili pritisk tudi lokalni politični veljaki. Ko so učitelji, ki so bili imenovani v osnovne šole dolnjelendavskega in murskosoboškega okraja, 5. avgusta 1941 prisegli v Murski Soboti, jih je župan mesta Ferdinand Hartner v uvodnem slavnostnem nagovoru pozval, naj »izpulijo plevel iz ljudskih duš, ki ga je v 22 letih jugoslovanske zasedbe v njih vcepil prejšnji režim«. V vlogi predsednika Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine je Hartner pozval učitelje, naj se pridružijo omenjenemu društvu ter se naučijo prekmurskega slovenskega narečja.⁴⁹ V drugi polovici omenjenega šolskega leta, torej spomladi 1942, je v okviru izobraževanja na območju Prekmurja in Medmurja (sosednji pokrajini, ki sta bili glede števila prebivalstva skorajda identični, je madžarska šolska oblast pretežno obravnavala skupaj) delovalo 700 učiteljev oz. pedagoških delavcev (slaba polovica na območju Prekmurja), od katerih jih je približno 500 prišlo z drugih območij tedanje Madžarske, da bi nadomestili slovenske in hrvaške učitelje, ki bodisi niso bili prevzeti s strani madžarske oblasti bodisi so po lastni odločitvi zapustili omenjeni območji. Dve petini učiteljskega kadra na območju dveh sosednjih pokrajin, torej približno 200 oseb, so šteli za domačine. Jezik poučevanja je bila vsepovsod madžarščina, slovensko prekmursko narečje (in hrvaščino v Medmurju) so lahko uporabljali kvečjemu kot pomožni jezik, vendar se je ta pravica formalno uredila nekoliko pozneje. Večina šol na območju, kjer so bili Slovenci v večini, je v prvem šolskem letu po zasedbi območja s strani Madžarske – predvsem v nižjih razredih – uporabljala prekmursko slovensko narečje kot pomožni jezik, vendar ne vsepovsod.⁵⁰

Predstavniki prosvetnega ministrstva so v prvi polovici avgusta 1941 obiskali območje Prekmurja z namenom, da ugotovijo stanje šolskih zgradb ter na osnovi strokovnih stališč predlagajo morebitno obnovo ali popravilo objektov. To se je tudi zgodilo, pristojni so predlagali obnovo ali rekonstrukcijo več šolskih stavb. István Szüts, veliki župan Železne županije, se je 6. oktobra 1941 v Murski Soboti

46 Prav tam, 1/2: Pisma, naslovljena na okrajno vojaško poveljstvo, v katerih so prijavljali učitelje zaradi resničnih ali neresničnih dejanj.

47 Prav tam, 1/4: Odlok murskosoboškega okrajnega vojaškega poveljstva z dne 23. 6. 1941 o začasni namestitvi in premostitvi učiteljev.

48 Rhosóczy Rezső igazgató tanító lesz a vendvidék és a Muraköz tanügyi szakelőadója, *MéV*, 35, 14, 22. 8. 1941, str. 4.

49 Kedden tettek fogadalmat a Muravidék új tanítói és tanárai, *MéV*, 35, 12, 8. 8. 1941, str. 2.

50 A magyar közoktatás célja: ne nevelkedhessék fel több analfabéta a Muravidéken, *MéV*, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 2.

konkretno dogovoril o gradnji oz. prenovi šol, med drugim v Hodošu, Sebeborcih, Murski Soboti in Vadarcih.⁵¹ Občinski svet mesta Murska Sobota pa je dal soglasje k odločitvi Ministrstva za verska vprašanja in izobraževanje o ustanovitvi dekliškega internata v Murski Soboti. V sklepu so zapisali, da je občina pripravljena priskrbeti vso moralno in materialno podporo v prid ustanovitve omenjenega zavoda, med drugim je bila pripravljena odstopiti del poslopja soboškega gradu za realizacijo internata.⁵² Kljub temu so imeli še naprej prostorske težave, za kar so lokalni politiki in vodilni predstavniki izobraževalne sfere krivili prejšnjo jugoslovansko oblast ter poudarjali, da madžarske izobraževalne ustanove tudi v nemogočih razmerah poskušajo zagotoviti izobraževanje vsem šoloobveznim otrokom in učenja željnim dijakom, »da ne bi bilo več nobenega analfabeta na območju Prekmurja«.⁵³ V zvezi s tem, da se prekmurški otroci celovito pripravijo na izobraževanje, je 8. aprila 1942 Ferdinand Hartner, murskosoboški župan, prekmurški državnozborski poslanec in član Skupščine Železne županije, na seji sveta za upravná vprašanja omenjene Skupščine v Sombotelu predlagal takojšnjo ustanovitev 18 vrtcev in otroških domov na območju okraja Murska Sobota. Potrebo po omenjenih ustanovah je utemeljeval s socialnimi in vzgojnimi argumenti ter z izboljšanjem pogojev pri madžarizaciji prebivalstva.⁵⁴

V šolskem letu 1941/1942, ki se je že začelo v t. i. madžarskem obdobju, je bila kot pomemben cilj izobraževanja v ospredju težnja, da se v šolah na vse možne načine utrjujejo vrednote madžarskega življenja, pod čemer se je razumelo oblikovanje identitete v prid močne navezanosti mladine na madžarsko državo in madžarske kulturne vrednote. V murskosoboški dekliški šoli so npr. dekleta hodila v šolo v enakih temno modrih oblekah, ki so jim rekli Bocskaijeva uniforma. Ravnateljica omenjene ustanove Margit Kovács je starše spodbujala, naj z otroki doma govorijo madžarsko, da bi jim s tem olajšali učenje.⁵⁵ Na to nalogo izobraževalnih ustanov in učiteljev so pristojne državne službe posebej opozorile v objavljenih uradnih razlagah metodike poučevanja učne snovi in predstavitve predmetnikov. O domoljubju in spodbujanju narodne zavesti so npr. pri predmetu zemljepis za višje razrede osnovnih šol zapisali, da sodi med najvažnejše naloge poučevanja tega predmeta »zagotavljanje izobraževanja v prid utrditve narodne zavesti«, ter dodali, da te naloge učitelji in profesorji nikoli ne smejo zapostavljati. Posebej je bilo poudarjeno, da šole oz. učitelji temeljito seznanijo učence oz. dijake tudi s tistimi območji, ki sicer leta 1941 formalno niso spadala k

51 Dr. Vitéz Szűcs István főispán megbeszélései Múraszombatban, *MéV*, 35, 21, 10. 10. 1941, str. 1.

52 Múraszombat rendkívüli közgyűlése, *MéV*, 35, 28, 28. 11. 1941, str. 1, 3.

53 A magyar közoktatás célja: ne nevelkedhessék fel több analfabéta a Muravidéken, *MéV*, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 2.

54 18 napközi gyermekotthon és óvoda felállítását kérte Hartner Nándor a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén, *MéV*, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 1.

55 Tükörképek a polgári leányiskola életéből, *MéV*, 35, 14, 24. 10. 1941, str. 2.

Madžarski, vendar so bila do leta 1918 sestavni del nekdanje Ogrske.⁵⁶ Béla Bálint, tedanji profesor murskosoboške gimnazije, je v časopisnem članku jasno nakazal na tendenco ciljev izobraževanja, prvenstveno gimnazije, glede oblikovanja in utrjevanja madžarske narodne zavesti, pri čemer je napačna vendska teorija⁵⁷ predstavljala eno od njegovih osnovnih stebrov. Profesor Bálint je poudaril, da se mora s pomočjo izobraževanja oblikovati nov prekmurski srednji in vodilni sloj prebivalstva, ki bo kot edino možno alternativo zagovarjal navezanost Prekmurja na Madžarsko ter se bo čutil pripadnika zgodovinsko pogojene prekmurske madžarsko-vendske skupnosti. Ta cilj je opravičeval s tem, da »se je po jugoslovanski zasedbi Prekmurja leta 1919 dotedanji, predvsem vodilni sloj prebivalstva razpršil in izginil, tistih pa, ki so bili nameščeni v pokrajino iz drugih predelov Slovenije, Prekmurci niso sprejeli za svoje«.⁵⁸

Pristojno regionalno šolsko ravnateljstvo s sedežem v Sombotelu je decembra 1941 izmed prekmurskih učiteljev imenovalo nadzornike. Ker je bilo območje Prekmurja glede organiziranosti osnovnošolskega izobraževanja razdeljeno na pet enot oz. okrožij (tri v murskosoboškem in dve v dolnjelendavskem okraju), so bili v murskosoboškem okraju imenovani Pál Rostás (I. okrožje, Murska Sobotka), Rezső Stevancsec (II. okrožje, Tišina) in János Paulik (III. okrožje, Gornji Petrovci), v dolnjelendavskem okraju pa János Szép (I. okrožje, Dolnja Lendava, Beltinci) in Antal Turza (II. okrožje, Dobrovnik).⁵⁹

Z željo po kvalitativni nadgradnji izobraževanja v prekmurskih ustanovah, kar je bilo – med vrsticami – tudi povezano z ugotavljanjem uspešnosti utrjevanja madžarske narodne identitete, so proti koncu šolskega leta 1941/1942 organizirali pedagoške seminarje za učitelje. Med drugim je bil tovrstni seminar v Gornji Lendavi oz. Gradu, najbolj množičnega pa so s približno 200 udeleženci organizirali maja 1942 v Dolnji Lendavi. Ugotovili so, da bo treba v višjih razredih osnovne šole posvetiti več pozornosti izboljšanju jezikovnih spretnosti oz. izražanju v madžarskem jeziku, ker se je stanje v zvezi s tem po mnenju ocenjujočih v t. i. jugoslovanskem obdobju močno poslabšalo. Zaradi te ugotovitve so predlagali posebno pozornost pri procesu zagotovitve večjih jezikovnih kompetenc otrok in

56 SI_PAM, Zbrano gradivo v okviru mednarodnih arhivskih taborov, *Tanternv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára* (IV. zvezek), Izdano na osnovi odredbe ministra za izobraževanje in verska vprašanja št. 55.000/1941. V, 1941, str. 237.

57 Zagovorniki t. i. vendske teorije so brez verodostojnih zgodovinskih argumentov in predvsem iz tendencioznih madžarskih narodno-političnih razlogov oporekali obstoju slovenske skupnosti na območju Zalske in Železne županije oziroma poznejšega Prekmurja. Za Slovence so praviloma trdili, da so potomci starodavnih skupnosti tega območja, ki so tam živeli pred naselitvijo Slovanov. Tovrstna retorika je bila intenzivno prisotna na območju Prekmurja proti koncu prve svetovne vojne in v t. i. prevratnem obdobju ter med drugo svetovno vojno, ko je bila ta pokrajina ponovno pod madžarsko upravo, v času med vojnama pa so ga prvenstveno poudarjali na Madžarskem in v krogih diaspore prekmurskega izvora.

58 Béla Bálint, A gimnázium diaspore szerezpe az új muravidéki magyar középiskolák kialakításában, *MéV*, 36, 14, 3. 4. 1942, str. 2.

59 Új körzeti iskolafelügyelők, *MéV*, 35, 30, 12. 12. 1941, str. 5.

šele ko se bo to doseglo, so pristojni načrtovali tudi popestritev vsebine učne snovi pri posameznih predmetih. V okviru seminarja v Dolnji Lendavi so določeni učitelji predstavili svoj način izvajanja pedagoškega dela, pri čemer sta bili poleg drugih uspešnih predavanj posebej pohvaljeni učiteljici domačinki Júlia Zaunfuchs za odlično predstavitev Prekmurja v okviru geografske učne ure in Irén Varga za uro zgodovine.⁶⁰ Tudi v prid spoznavanja in utrjevanja znanja prekmurskega slovenskega narečja so med 20. julijem in 22. avgustom 1942 v Murski Soboti organizirali dodatno izobraževanje za učitelje, ki se ga je udeležilo 53 učiteljic in 14 učiteljev. Čeprav je v času druge svetovne vojne prekmursko slovensko narečje veljalo zgolj za alternativo v določenih primerih pri izbiri učnega jezika v prekmurskih osnovnih in drugih šolah, je pristojna šolska oblast podprla in zagotovila strokovno izpopolnjevanje učiteljev v omenjenem narečju. V poročanju o seminarju sicer ni bilo navedenih argumentov, vendar bi pri tej odločitvi lahko bila v ospredju želja, da se prekmurska inteligenca čim bolj oddalji od slovenskega knjižnega jezika. Za direktorja seminarja je bil imenovan Ede Törnár, gimnazijski profesor in po letu 1942 ravnatelj murskosoboške gimnazije, sicer kanonik iz katoliške redovniške skupnosti premontrejevcev, po rodu Prekmurec. Med predavatelji je bil tudi priznani jezikoslovec in literarni strokovnjak prekmurskih korenin Avgust Pavel.⁶¹ Za tovrstna izobraževanja in seminarje učiteljev je bilo v prvi polovici leta 1942 iz madžarskega državnega proračuna zagotovljenih 60.000 forintov, za adaptacijska gradbena dela vaških šol so namenili 80.000 forintov, za murskosoboško gimnazijo pa dodatnih 240.000 forintov. Madžarska vlada je vprašanje prekmurskega (in medmurskega) šolstva ter podporo v zvezi s tem obravnavala prioritarno.⁶²

Če je bilo poučevanje prekmurskega slovenskega narečja do pomladi 1943 priložnostno, se je kljub negodovanju določenih skupin prebivalstva to vprašanje vsaj do neke mere v maju 1943 formalno uredilo. Ministrska uredba je šolam, ki so jih obiskovali pripadniki slovenske skupnosti, zagotovila uvedbo prekmurskega slovenskega narečja oz. prekmurščine kot maternega jezika v obsegu šest ur na teden. Učni jezik, torej jezik poučevanja učnih predmetov, je na vseh prekmurskih šolah kljub temu ostala madžarščina. V ministrski uredbi je bilo izpostavljeno, da lahko po uveljavitvi omenjene uredbe starši, ki se z vsebino uredbe ne strinjajo, ministru predložijo prošnjo za oprostitev svojega otroka učenja prekmurskega slovenskega narečja.⁶³ V tedanjem tendenciozno madžarsko usmerjenem družbenem ozračju so se našli tudi taki posamezniki iz vrst prekmurskih Slovencev, ki se z omenjeno uredbo niso strinjali ali so jih nagovorili, da dvignejo svoj glas zoper učenje prekmurskega slovenskega narečja. V pismih, ki naj bi jih pošiljali na

60 200 tanító az alsólendvai pedagógiai szemináriumon, *MéV*, 36, 23, 5. 6. 1942, str. 3.

61 Dr. Törnár Ede a muraszombati tanítói tanfolyam igazgatója, *MéV*, 36, 30, 24. 7. 1942, str. 1.

62 Nagyösszegű államsegélyek a muravidéki iskolák fejlesztésé, *MéV*, 36, 32, 7. 8. 1942, str. 1; *MéV*, 36, 33, 14. 8. 1942, str. 3.

63 Heti 6 órában, *MéV*, 37, 22, 28. 5. 1943, str. 7.

uredništvo lokalnega časopisa (verodostojnosti tega danes ni mogoče ugotoviti), naj bi nekateri zapisali, da je poučevanje prekmurskega narečja v prekmurskih šolah povsem odveč, ker se ga otroci lahko naučijo tudi v družini. Tovrstne vsebine naj bi pošiljali nekateri predsedniki občinskih odborov ter vaški gerenti, česar v celoti ni mogoče izključiti, vendar je bolj verjetno, da je bila to manipulacija tedanje oblasti z namenom slabitve tamkajšnjega slovenskega narečja ter onemogočanja uporabe slovenskega knjižnega jezika.⁶⁴

Poleg prej omenjenih zadev, ki potrjujejo zanimanje in odnos madžarskega šolskega ministrstva do območja Prekmurja po letu 1941, nas lahko o drugačini, zelo zapleteni resnici na tem področju prepriča njihova naslednja odločitev. Pristojni minister je na izpraznjeno funkcijo regionalnega inšpektorata s 15. oktobrom 1943 imenoval Rezsőja Rhosóczyja, vodjo nadzorno-svetovalne izobraževalne službe v Murski Soboti, istočasno pa ukinil murskosoboško enoto. Ob tem ni dvoma, da si je Rhosóczy s svojim vestnim delom v prid madžarskih interesov zaslužil priznanje in strokovno napredovanje. Vendar je ukinitve enote za šolstvo v Murski Soboti hkrati dokaz, da so se glavni cilji madžarske oblasti do tedaj že uresničili, v bolj centraliziranem okolju pa so se jim nadaljnji koraki zdeli lažje izvedljivi.⁶⁵

Na seji županijske skupščine ter njenih komisij v Sombotelu 10. novembra 1943 je Rezső Rhosóczy, že v novi funkciji, poročal o stanju osnovnošolskega izobraževanja v Prekmurju s poudarkom na razmerah v okraju Murska Sobota. Ker je njegovo poročilo vsebovalo več pomembnih informacij, ki nam pomagajo razumeti tedanje razmere glede izobraževanja v Prekmurju, povzemamo bistvo njegovega predavanja. Rhosóczy je menil, da so jugoslovanske oblasti v času med obema vojnama premalo vlagale v modernizacijo prekmurskih šol, ker niso bile prepričane, da je državna pripadnost pokrajine dokončna. Glede organiziranja izobraževanja v madžarskem jeziku po zasedbi Prekmurja aprila 1941 je Rhosóczy pojasnil, da so morali že v času vojaške uprave starši pisno sporočiti, v katerem jeziku želijo izobraževati svoje šoloobvezne otroke. Po njegovem mnenju se je skoraj 100 odstotkov prebivalstva izjavilo za izobraževanje v madžarskem jeziku (kar je nedvomno enostranska trditev), zato je pristojni minister razglasil vse ljudske šole za ustanove z madžarskim učnim jezikom. Pozneje je bilo sicer odrejeno, da so morali v šolah, kjer je bilo več kot 20 učencev, ki jim materni jezik ni bila madžarščina, zagotoviti poučevanje prekmurskega slovenskega narečja kot predmeta v obsegu šest ur na teden. Ker pa je po mnenju Rhosóczyja večina prebivalstva prekmurščino v šolah odklanjala, se je vodstvo Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine obrnilo na ministra, da to določbo umakne ali omili. Minister za izobraževanje je ugodil njihovi prošnji ter spremenil uredbo tako, da so ugodili tistim staršem, ki so pri vpisu pisno zaprosili za oprostitev šestih ur prekmurščine. Od skupno 7069 staršev naj bi jih 5100 vložilo omenjeno vlogo,

64 A vend nyelv oktatásáról írnak a vendek, *MéV*, 37, 23, 4. 6. 1943, str. 1.

65 MNL VaML, Zapisnik redne seje Skupščine Železne županije z dne 20. 9. 1943, str. 182.

1969 pa se jih ni izjavilo. Ker naj bi se pri tem dogajale zlorabe (kar je več kot verjetno), je vodstvo Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine pozvalo ministra, naj na terenu konkretno proučijo morebitne nezakonitosti. To se je tudi zgodilo, nato pa je zaradi morebitnega dogovora o spornih vprašanjih madžarska vlada sklicala sestanek, ki je bil 7. oktobra 1943 v Murski Soboti. Rhosóczy ni poročal, da bi se kaj konkretnega tudi dejansko dogovorili, povedal pa je, da so se omenjenega sestanka poleg strokovnjakov in predstavnikov učiteljev udeležili pooblaščenca vlade, cerkveni predstavniki, ki so delovali na območju Prekmurja, ter vodilni funkcionarji mest Dolnja Lendava in Murska Sobota ter obeh okrajev. Iz poročila šolskega nadzornika Rhosóczyja je treba še izpostaviti, da je pred novembrom 1943 na območju Prekmurja delovalo 165 učiteljev, od katerih jih je 55 tam službovalo že v t. i. jugoslovanskem obdobju, 110 učiteljev pa je bilo po letu 1941 nameščenih iz preostalih predelov Madžarske (med njimi tudi takšni, ki so izvirali iz Transilvanije, Slovaške in Bačke, torej pokrajin, ki so bile v času druge svetovne vojne tudi priključene k Madžarski). Pomembno je tudi navesti, da je bilo med tedanjimi prekmurskimi učitelji 131 učiteljev madžarske narodnosti, 25 prekmurskih Slovencev, sedem Slovencev iz drugih slovenskih pokrajin in en učitelj nemške narodnosti.⁶⁶ Na pedagoški konferenci 4. decembra 1943 v Murski Soboti pa je Rhosóczy izpostavil, da je madžarska država po letu 1941 v precejšnjem številu ohranila delovna mesta prejšnjih učiteljev, in sicer tistih, ki so se zavezali za madžarsko državo. Razložil je, da nikjer drugje v tedanji madžarski državi niso imenovali učiteljev brez diplome za redne učitelje, zgolj v Prekmurju, in sicer zato, da bi mladi kader lahko v tej regiji našel delo. Povedal je tudi, da je madžarska država od njih v zameno zahtevala brezpogojno zvestobo.⁶⁷

Zgovorno in konkretno je tudi poročilo o učnem jeziku osnovnih šol v okraju Murska Sobota, ki je bilo na začetku leta 1944 predstavljeno na februarški seji Skupščine Železne županije. To poudarja, da je po uredbi ministra za šolstvo v šolah naselij z absolutno in krepko večinskim madžarskim prebivalstvom učni jezik – brez uporabe kakršnekoli oblike prekmurskega slovenskega narečja – izključno madžarski. Takih šol je bilo v času druge svetovne vojne na območju okraja zgolj nekaj, in sicer so delovale v Domanjševcih, na Hodošu, v Prosenjakovcih in v podružnici prosenjakovske osnovne šole v Čikečki vasi. V osnovnih šolah v naseljih s slovenskim večinskim prebivalstvom, kjer starši šoloobveznih otrok, število katerih ni presegalo 20 učencev, niso *zahtevali* ukinitve uporabe prekmurskega slovenskega narečja, je bil glavni učni jezik madžarski, vendar so te ustanove morale prekmursko slovensko narečje uporabljati pri vsakem predmetu. Tovrstnih šol je bilo v okraju 31. V osnovnih šolah, kjer je število učencev, starši katerih niso *zahtevali* oprostitev poučevanja prekmurskega slovenskega narečja, preseglo 20,

66 Rhosóczy Rezső tanfelügyelő a muraszombati járás közoktatási helyzetéről, *MéV*, 37, 47, 19. 11. 1943, str. 1–2.

67 A jugoszlávoktól átvett tanítók teljesen egyenrangúak a csonkaországbeliekkel, *MéV*, 37, 50, 10. 12. 1943, str. 1.

je pristojni minister odredil, da so se učenci teh ustanov šest ur tedensko učili v maternem jeziku, torej so uporabljali prekmursko slovensko narečje. V mur-skosoboškem okraju so evidentirali 21 takih šol, vendar v vseh ustanovah zaradi kadrovske težave niso sledili odločbi. Podobno kot v okraju Murska Sobota je bilo število tovrstnih šol najbrž tudi v dolnjelendavskem okraju (konkretnega števila tam ne poznamo). Učni jezik teh šol je še naprej ostala madžarščina, vendar je bilo pisanje, branje in sporazumevanje predpisano in – razen nekaterih izjem – izvajano tudi v prekmurskem slovenskem narečju.⁶⁸

Nekaj informacij o madžarskem narodnostnem šolstvu v Prekmurju po letu 1945

Spomladi 1945, po prevzemu oblasti s strani jugoslovanske (slovenske) uprave, so v Prekmurju na področju izobraževanja izbrali dve poti. Na območju z večinskim slovenskim prebivalstvom so bile organizirane državne šole s slovenskim učnim jezikom. V teh šolah, ki so se postopoma kot enakovredne izobraževalne ustanove integrirale v slovenski republiški izobraževalni sistem, madžarščina ni več igrala nobene vloge. Na t. i. narodnostno mešanem območju, kjer je večinsko prebivala madžarska narodna skupnost oz. manjšina, pa so bile poleg slovenskih oddelkov in razredov organizirane madžarske narodnostne šole oz. oddelki. Takšen sistem je ostal v veljavi do šolskega leta 1959/1960, ko je bilo na narodnostno mešanem območju Prekmurja uvedeno dvojezično šolstvo za pripadnike obeh skupnosti, torej za Madžare in Slovence. O uvedbi omenjenega modela v tem članku ne morem poglobljeno razpravljati, ker presega časovne okvire, ki smo si jih zastavili, zato zgolj povzemamo, da so bili pri tem odločilni tako strokovni kot politični motivi in argumenti (krepko upadanje števila učencev v madžarskih narodnostnih oddelkih, kar je nedvomno terjalo spremembe, pri čemer se je zaradi težav z dvojezičnimi šolami na avstrijskem Koroškem predlog pri političnem odločanju hitro prevesil v podporo dvojezičnemu modelu v Prekmurju, kar je bilo med drugim tudi v korist tedanji oblasti glede bilateralnih odnosov z Avstrijo). Napotki in zahteve glede uvedbe dvojezičnega modela na narodnostno mešanem območju v Prekmurju so prišli tudi od tedanje najvišje politične oblasti, od CK ZKS, prekmurski Madžari pa so bili prepuščeni lastni presoji oz. usodi. Na pomoč in politično podporo matične države niso mogli računati, saj zaradi izredno hladnih odnosov med Jugoslavijo in Madžarsko v t. i. poinformbirojskem obdobju ter takratne pasivnosti matične države do madžarskih zamejskih skupnostih slednja s prekmurskimi Madžari ni imela nikakršnih stikov. Za primerjavo omenimo, da je bila, kar se tiče organiziranosti šolstva, italijanska narodna skupnost – ne glede na to da obe skupnosti živita na območju

⁶⁸ A muraszombati járás 16 iskolájában tanítják heti egy órában a vend nyelvet, *MéV*, 38, 8, 18. 2. 1944, str. 1.

Slovenije – v bistveno ugodnejšem položaju, saj so določbe londonskega memorandumu ter avtoriteta matične države Italije na Obali prejudicirale vzpostavitev celovitega narodnostnega šolskega modela od vrtca do vključno srednješolskega izobraževanja, torej se tam dvojezični model ni pojavil niti kot alternativa.⁶⁹

Če se vrnemo k organiziranosti šolstva madžarske narodne skupnosti v letih neposredno po drugi svetovni vojni, je vse od začetka veliko težavo, pravzaprav slepo ulico predstavljalo dejstvo, da so bile madžarske šole oz. oddelki organizirani zgolj na osnovnošolski ravni, možnosti nadaljnega srednješolskega izobraževanja v madžarskem jeziku pa v Prekmurju ni bilo. To se je do določene mere spremenilo šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bil dvojezični model razširjen tudi na srednješolsko raven. Če dodamo, da je bil za poučevanje v madžarskih narodnostnih šolah po letu 1945 na razpolago skorajda v celoti neprimerno ali pomanjkljivo izobražen učiteljski kader, si lahko predstavljamo težko situacijo, v kateri se je znašla prekmurska madžarska narodna skupnost. Resnici na ljubo je organiziranost izobraževanja madžarske manjšine v Prekmurju predstavljala trd oreh tudi za novo slovensko politično oblast tedanjega enopartijskega sistema, zato so različna telesa Komunistične partije, Osvobodilne fronte ter pristojni republiški organi, predvsem tisti, ki so skrbeli za izobraževanje, o tej zadevi večkrat razpravljali. Glede konkretnih podatkov o narodnostnem šolstvu lahko povzamemo, da so neposredno po drugi svetovni vojni ustanovili osnovne šole z madžarskim učnim jezikom v tistih narodnostno mešanih naseljih v Prekmurju, kjer so med obema vojnama tudi delovale izobraževalne ustanove. V tedanjem dolnjelendavskem okraju so npr. šole z madžarskim učnim jezikom delovale v Dolnji Lendavi, Motvarjevcih, Genterovcih, Radmožancih, Gornjem Lakošu, Gaberju, Dolini, Dobrovniku Dolgi vasi, Čentibi, Petišovcih in na Kapci.⁷⁰

Na koncu pogledjmo, kako so predstavniki tedanje oblasti videli šolstvo madžarske narodnosti v prvih letih po koncu druge svetovne vojne. V poročilu okrajnega komiteja za notranje zadeve Dolnja Lendava iz leta 1953 so med drugim zapisali, da so bile madžarske šole oz. oddelki takoj po letu 1945 dobro obiskovani in celo slovenski starši so v precejšnjem številu želeli vpisati svoje otroke v omenjene šole. Vendar se je situacija hitro spremenila oz. obrnila in je vedno več staršev madžarske narodnosti vpisalo svoje otroke v šole s slovenskim učnim jezikom. Pristojni so, kot sledi iz poročila, uvideli, da je bil z vidika madžarske manjšine ta proces negativen, zdrži pa tudi ugotovitev, da je bila v madžarskih narodnostnih šolah kakovost izobraževanja slabša kot v slovenskih oddelkih. Negativni trend so opravičevali s tem, da so ustanove v številnih primerih zapo-

69 László Göncz, Muravidéki magyar tantervű iskolák 1945 után (Adalékok a muravidéki magyar közösség oktatási helyzetéhez 1945-től a kétnyelvű oktatás bevezetéséig), *Sokszínű nyelvészet – Nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére* (Ur. Gábor Kiss), Budapest – Unterwart) 2014, str. 132–145.

70 Državni arhiv Slovenije, Republiški sekretariat za notranje zadeve, 1931, 1184 (4321-2): Poročilo Zdravka Tavčarja, dolnje-lendavskega okrajnega sekretarja za notranje zadeve o madžarski narodni manjšini iz leta 1952.

slovale slabo izobražene mlade madžarske učitelje, ki so se kvečjemu udeležili nekajmesečnega usposabljanja v Murski Soboti, pozneje pa svojega znanja niso izpopolnjevali.⁷¹

Žal iz omenjenega poročila (in drugih podobnih poročil) ni mogoče ugotoviti, zakaj pristojni niso drugače ukrepali, zakaj niso več pozornosti in sredstev namenili za boljši strokovni kader, posredno s tem pa tudi za kakovostnejše, šolam s slovenskim učnim jezikom konkurenčno izobraževanje madžarske narodne skupnosti. Prav tako ostaja odprto vprašanje, zakaj se niso odločili za uvedbo sistemsko ustreznega srednješolskega izobraževanja za madžarsko narodno skupnost, saj dolnjelendavska nižja gimnazija to nikakor ni bila, čeprav je predstavljala nekakšno vmesno stopnjo med osnovno iz nekdanjo meščansko šolo. Tako pa so to ustanovo, namesto da bi jo nadgradili, čez čas celo ukinili.

Viri in literatura

Viri

Časopisni viri

Alsó-Lendvai Híradó [lokalni časopis z dvotedensko, pozneje tedensko objavo] (ur. Kálmán Pataky in Károly Vachott), Alsólendva (Dolnja Lendava).

Alsó-Lendva, 1889. jan. 27, 1, 27. 1. 1889, št. 3

Népújság, Politikai, társadalmi és gazdasági havilap (Mesečnik v madžarskem jeziku), ur. Ferenc Bajlec, Murska Sobota.

Ez történt, 3, 1928, 12, 10. 6. 1928, str. 3.

Julij Kontler: A kisebbségi iskola ellen?, 3, 1928, 20, 23. 9. 1928, str. 2–3.

Julij Kontler, A nagy per után, 3, 1928, 21, 7. 10. 1928, str. 3.

Júlia T., Se szlovén, se magyar, 3, 1928. 25, 2. 12. 1928, str. 1–2.

Muravidék, Politikai, gazdasági és társadalmi hetilap (ur. in založ. István Kühar), Murska Sobota.

A prekmurjei elemi iskolák államosítása, 9, 1930, 10, 9. 3. 1930, str. 3.

Murska Krajina, Tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko, Murska Sobota.

Zaključek šolskega leta na drž. meščanski šoli v Dolnji Lendavi, 1, 1932, 20, 17. 7. 1932, str. 2.

Namestitev naših učiteljev v Dunavski banovini, 5, 1936, 49, 6. 12. 1936, str. 3.

Za ime soboške gimnazije, 7, 1938, 6, 6. 2. 1938, str. 3.

Odmev velikega učiteljskega zborovanja, 7, 1938, 22, 29. 5. 1938, str. 2.

Muraszombat és Vidéke (Lokalni tedenik). Gl. ur. Nándor Hartner, ur. Ernő Szász, Murska Sobota.

A gimnáziumi érettségizők figyelmébe!, 35, 1941, 1, 24. 5. 1941, str. 8.

⁷¹ Državni arhiv Slovenije, Republiški sekretariat za notranje zadeve, 1931, 1184 (4321-2), 85: Poročilo sekretariata za notranje zadeve o madžarski narodni manjšini iz leta 1953.

- Rhosóczy Rezső igazgató tanító lesz a vendvidék és a Muraköz tanügyi szakelődője, 35, 14, 22. 8. 1941, str. 4.
- Kedden tettek fogadalmat a Muravidék új tanítói és tanárai, 35, 12, 8. 8. 1941, str. 2.
- A magyar közoktatás célja: ne nevelkedhessék fel több analfabéta a Muravidéken, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 2.
- Dr. Vitéz Szücs István főispán megbeszélései Muraszombatban, 35, 21, 10. 10. 1941, str. 1.
- Muraszombat rendkívüli közgyűlése, 35, 28, 28. 11. 1941, str. 1, 3.
- A magyar közoktatás célja: ne nevelkedhessék fel több analfabéta a Muravidéken, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 2.
- 18 napközi gyermekotthon és óvoda felállítását kérte Hartner Nándor a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén, 36, 15, 10. 4. 1942, str. 1.
- Tükörképek a polgári leányiskola életéből, 35, 14, 24. 10. 1941, str. 2.
- Béla Bálint, A gimnázium szerepe az új muravidéki magyar középosztály kialakításában, 36, 14, 3. 4. 1942, str. 2.
- Új körzeti iskolafelügyelők, 35, 30, 12. 12. 1941, str. 5.
- 200 tanító az alsólendvai pedagógiai szemináriumon, 36, 23, 5. 6. 1942, str. 3.
- Dr. Törnár Ede a muraszombati tanítói tanfolyam igazgatója, 36, 30, 24. 7. 1942, str. 1.
- Nagyösszegű államsegélyek a muravidéki iskolák fejlesztésére, 36, 32, 7. 8. 1942, str. 1; 36, 33, 14. 8. 1942, str. 3.
- Heti 6 órában, 37, 22, 28. 5. 1943, str. 7.
- A vend nyelv oktatásáról írnak a vendek, 37, 23, 4. 6. 1943, str. 1.
- Rhosóczy Rezső tanfelügyelő a muraszombati járás közoktatási helyzetéről, 37, 47, 19. 11. 1943, str. 1–2.
- A jugoszlávoktól átvett tanítók teljesen egyenrangúak a csonkaországbeliekkel, 37, 50, 10. 12. 1943, str. 1.
- A muraszombati járás 16 iskolájában tanítják heti egy órában a vend nyelvet, 38, 8, 18. 2. 1944, str. 1.

Arhivski viri

- MNL VaML (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Madžarski narodni arhiv, Arhiv Železne županije), IV. 401/a, škatla št. 5, 5/1909: Poročilo o narodnostnih razmerah Železne županije ter opažanja glede širitve mreže osnovnih šol v državnem upravljanju.
- MNL VaML, XIV. 10 (Klekl József iratai – Dokumentacija Jožefa Klekla), Pismo šolskega upravitelja Julija Kontlerja poslancu Jožefu Kleklu z dne 23. 5. 1927.
- MNL VaML, Zapisnik redne seje Skupščine Železne županije z dne 20. 9. 1943, str. 182.
- Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota (v nadaljevanju: SI_PIŠK), Sresko načelstvo Murska Sobota - 0001/001/006/0001:⁷² Uradna kronika

⁷² Navedeno arhivsko gradivo hrani Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota.

sreskega poglavarja v Murski Soboti iz leta 1926, sestavljena po naročilu velikega župana Mariborske oblasti.

SI_PIŠK/0001/001/006/00011, Tk 20, ovoj 2/59: Dopis civilnega komisarja za Prekmurje komandi 6. orožniške čete v Murski Soboti z dne 20. 11. 2019, v zvezi z morebitnim izgonom določenih učiteljev, Pismo komandirja 6. orožarske čete v Murski Soboti, kapetana Sagadina civilnemu komisarju za Prekmurje z dne 18. 10. 1919.

SI_PIŠK/0001/001/001/00025. Zapisnik 3. seje sosveta civilnega komisarja za Prekmurje z dne 17. 3. 1920: II. Poročilo šolskega nadzornika Jurka.

SI_PIŠK/0001/001/001/00025: Poročilo civilnega komisarja glavarja Gašperja Lipovška pristojnim državnim službam.

Arhiv Republike Slovenije, AS-60 (Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo), Prekmurje IV. škatla (31), 16.200: Pismo Višjega šolskega sveta pri slovenski vladi civilnemu komisarju za Prekmurje z dne 31. 10. 1919 o ureditvi šolstva v Prekmurju.

Arhiv Republike Slovenije, Republiški sekretariat za notranje zadeve, 1931, 1184 (4321-2): Poročilo Zdravka Tavčarja, dolnje-lendavskega okrajnega sekretarja za notranje zadeve o madžarski narodni manjšini iz leta 1952.

Arhiv Republike Slovenije, Republiški sekretariat za notranje zadeve, 1931, 1184 (4321-2), 85: Poročilo sekretariata za notranje zadeve o madžarski narodni manjšini iz leta 1953.

Pokrajinski arhiv Maribor (SI_PAM), Poveljstvo Vojaške uprave murskosoboškega okraja – šolski okraj 1941 – 1143008/1 (1143008/1), 1/1–1/2/2, 1/2/3, 1/2/5.

SI_PAM, Poveljstvo vojaške uprave 1/5–I–II, 1/5–III–V, 1/3, 1/4, 1/2/4, 1/2/7, 1/2.

SI_PAM, Zbrano gradivo v okviru mednarodnih arhivskih taborov, *Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára* (IV. zvezek), I.

Spletni viri

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában – Zakon št. XXXVIII o osnovnošolskem izobraževanju. Vir: 1868. évi XXXVIII. törvénycikk - Ezer év törvényei.

1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben – Zakon št. XVIII o poučevanju madžarskega jezika v ljudskih izobraževalnih ustanovah. Vir: 1879. évi XVIII. törvénycikk - Ezer év törvényei.

Literatura

Barbarič, Štefan: Spomin na Julija Kontlerja, *Stopinje* (ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Jože Smej), Murska Sobota 1974.

Göncz, László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*, Lendava: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (Zavod za kulturo madžarske narodnosti), 2001.

- Göncz, László: Muravidéki magyar tannyelvű iskolák 1945 után (Adalékok a muravidéki magyar közösség oktatási helyzetéhez 1945-től a kétnyelvű oktatás bevezetéséig), *Sokszínű nyelvészet – Nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére* (Ur. Gábor Kiss), Budapest – Unterwart 2014, str. 132–145.
- Göncz, László: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919), *Studia Historica Slovenica*, 21, 2021, št. 3.
- Göncz, László: Oktatás a Muravidéken – Ahogy egykori tanulók és tanítók megélték, *Vasi Szemle*, LXV (65), 2011, št. 1.
- Göncz, László: Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja, *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II* (ur. Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanović), Ljubljana 2020.
- Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.
- Kokolj, Miroslav; Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
- Magyarosítási törekvés a Muravidéken. *Viri za zgodovino Prekmurja 2* (ur. László Mayer in András Molnár), Szombathely–Zalaegerszeg 2008.
- Prošnja občine Gerlinci za postavitev državne ljudske osnovne šole (13. 2. 1897), *Viri za zgodovino Prekmurja 2* (ur. László Mayer in András Molnár), Szombathely–Zalaegerszeg 2008.

Robert Devetak*

Slovenščina v vzgojno-izobraževalnem sistemu na območju Kanalske doline od sredine 19. stoletja do danes¹

The Slovenian Language in the Education System in the Kanal Valley Area from the Mid-19th Century to the Present Day

Izvilleček

Članek predstavlja glavne značilnosti razvoja osnovnega šolstva na območju Kanalske doline s poudarkom na vlogi slovenskega jezika v vzgojno-izobraževalnem sistemu od sredine 19. stoletja do danes. Na slednje so v tem obdobju ključno vplivale narodnostne dinamike. Območje leži na stiku slovanskega, romanskega in germanskega sveta, danes pa ga poseljujejo poleg avtohtonih nemške in slovenske skupnosti še italijanska ter furlanska. V zadnjih dveh stoletjih so se na območju zvrstile različne državne, politične in ideološke strukture, ki so posebno pozornost namenjale šolskemu sistemu. Članek se osredotoča na to, s kakšnimi izzivi, težavami in odporom se je soočal slovenski jezik v vzgojno-izobraževalnem sistemu od formalne vzpostavitve modernega šolskega sistema ob koncu 60. let 19. stoletja do današnjih razmer. V tem času je šel slovenski jezik skozi proces postopnega vzpostavljanja v šolskem sistemu, omejevanja s strani nemške narodne in politične elite v času Avstro-Ogrske, ukinitve v obdobju fa-

Abstract

The article presents the main features of the development of primary education in the Kanal Valley, with a focus on the role of the Slovenian language in the education system from the mid-19th century to the present day. During this period, it was crucially influenced by ethnic dynamics. Situated at the junction of the Germanic, Romance and Slavic worlds, the area is currently home to Italian and Friulan communities, alongside indigenous German and Slovenian populations. Over the last two centuries, various state, political and ideological structures have emerged in the area that have paid particular attention to the school system. The article focuses on the challenges, difficulties and resistance that the Slovenian language has faced within the education system from the formal establishment of the modern school system in the late 1860s to the present day. During this time, the Slovenian language underwent a process of gradual establishment in the school system, followed by restriction by the German national and politi-

* Dr. Robert Devetak, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja; docent, Fakulteta za humanistične študije Univerze v Novi Gorici, e-pošta: robert.devetak@inv.si / robert.devetak@ung.si

¹ Prispevek je nastal v okviru strokovno razvojne naloge Šolstvo narodnosti in zamejstva – Podpora in razvoj pouka slovenskega jezika v zamejstvu ter podpora in razvoj šolstva narodnosti v Sloveniji, ki jo financira Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije, in raziskovalnega programa P5-0409 z naslovom Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

šistične Italije ter ponovnega vključevanja v šolski sistem po drugi svetovni vojni – najprej neformalnega, v obliki zasebnih tečajev, ob koncu 20. stoletja pa tudi formalnega s postopnim vračanjem v javno šolstvo.

cal elites during the Austro-Hungarian period, subsequent prohibition during the Fascist Italian period, and finally reintegration into the education system after World War II – first informally, through private courses, and, at the end of the 20th century, also formally through a gradual return to the public-school system.

Ključne besede: Kanalska dolina, Italija, šolstvo, nacionalizem, slovenski jezik, Slovensko kulturno središče Planika

Keywords: Kanal Valley, Italy, primary education, nationalism, Slovenian language courses, Slovenian Cultural Centre Planika

Uvod

Kanalska dolina (italijansko *Val Canale*, furlansko *Val Cjanâl*, nemško *Kanaltal*) predstavlja skrajni severovzhodni del Italije, leži pa ob avstrijsko-italijansko-slovenski tromeji. Čeprav gre za relativno majhen prostor, dolino zaznamuje pestra etnična sestava, saj na območju poleg večinske italijanske in furlanske skupnosti živita še avtohtona slovenska in nemška narodna manjšina. Umeščenost doline na stiku germanske, romanske in slovanske poselitve ter večkratne spremembe političnih in ideoloških sistemov so predvsem v zadnjih dveh stoletjih zaznamovali narodnostne, družbene ter politične značilnosti območja. Slovenci v Kanalski dolini danes predstavljajo del širše slovenske skupnosti v Italiji, ki poseljuje obmejna območja od Jadranskega morja na jugu do Karnijskih Alp na severu. Tamkajšnja slovenska skupnost se je v preteklosti pogosto soočala s poskusi raznarodovanja in pritiski, v habsburškem obdobju z nemške strani, po letu 1918 pa z italijanske. Enega ključnih elementov je v tem oziru predstavljal šolski sistem, kjer se je slovenski jezik soočal s številnimi izzivi, težavami pri vključevanju in izključevanju, ki je trajalo več desetletij. Od začetka 19. stoletja do danes je šlo slovensko šolstvo v Kanalski dolini od postopnega vzpostavljanja, omejevanja s strani nemške narodne in politične elite v času Avstro-Ogrske, ukinitve v obdobju fašistične Italije ter ponovnega vključevanja slovenščine v vzgojno-izobraževalni sistem po drugi svetovni vojni – najprej neformalnega, v obliki zasebnih tečajev, ob koncu 20. stoletja pa tudi formalnega, s postopnim vračanjem v javno šolstvo.

Prispevek na kratko predstavlja razvoj in delovanje različnih oblik slovenskega izobraževanja na območju Kanalske doline v zadnjih dveh stoletjih. Izpostavljeni so glavni dogodki, procesi in dejavniki, ki so zaznamovali slovensko šolstvo na tem območju. Za razumevanje pestre dinamike, ki se je razvijala v različnih državnih, političnih in ideoloških sistemih, sta besedilu dodani še uvodni poglavji, ki opisujeta splošne ter narodnostne značilnosti Kanalske doline. V poglavjih o šolstvu je del besedila namenjen tudi splošnim izobraževalnim razmeram v habsburškem in italijanskem okviru.

Splošni pregled družbenih, političnih in gospodarskih razmer v Kanalski dolini med 19. ter 21. stoletjem

Kanalska dolina je ozka, 23 kilometrov dolga dolina, postavljena v smeri vzhod-zahod, umeščena med Karnijske in Julijske Alpe. Okvirno sega od vasi Kokovo (*Coccau*) blizu Trbiža (*Tarvisio*) do železniškega vozlišča Pontabelj/Tablja (*Pontebba*). Gre za skrajni severovzhodni del avtonomne dežele Furlanija - Julijska krajina ob italijansko-avstrijsko-slovenski tromeji. Do leta 2018 je sodila pod upravno-politično enoto Videmsko pokrajino, ki je bila takrat nadomeščena z desetimi medobčinskimi teritorialnimi zvezami (*Unione teritoriale intercomunale*). Območje doline sodi pod Medobčinsko zvezo Železne (*Canal del Ferro*) in Kanalske doline s sedežem v Trbižu in obsega tri občine: Trbiž, Naborjet-Ovčja vas (*Malborghetto-Valbruna*) in Tablja s skupnim obsegom 424 km².² Poselitev je skoncentrirana v nižjih predelih doline, ob rekah Bela (*Fella*) in Ziljica (*Slizza*). Gre za večinoma manjša naselja, središče pa predstavlja kraj Trbiž, kjer danes živi okoli 3000 oseb. Demografska podoba doline izkazuje po drugi svetovni vojni izrazite negativne trende. Prebivalstvo je med letoma 1961 in 2021 upadlo za skoraj polovico. Leta 1961 je tam živelo 11.842, leta 1991 9181, leta 2021 pa le še 6229 oseb.³ Na te negativne demografske kazalce vpliva predvsem izseljevanje, pomanjkanje delovnih mest v lokalnem okolju in zmanjševanje rodnosti.⁴ Dolina leži na stičišču štirih kultur, jezikov in narodnosti: slovenske, avstrijsko-nemške, italijanske in furlanske, kar ji daje poseben pečat. Gre za dejavnike, ki so pomembno vplivali na zgodovino območja in na njegovo družbeno podobo.

Gospodarstvo doline definira predvsem njena geografska in prometna lega. Gre za pomembno cestno in železniško vozlišče, ki povezuje Jadransko morje in Sredozemlje s srednjo Evropo. Prelaz pri Žabnicah omogoča najnižji prehod čez Alpe. Dolino prečkata tudi plinovod in naftovod.⁵ V preteklosti sta bili osrednji gospodarski panogi kmetijstvo in gozdarstvo ob razviti lokalni obrti ter trgovini. V zgodnjem novem veku se je na območju vzpostavilo tudi fužinarstvo.⁶ Predvsem po vključitvi v Italijo je bil pomemben tudi rudnik svinca, cinka in železa,

2 Pavel Strajn, *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst, Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1999, str. 53–60.

3 <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/58-malborghetto-valbruna/statistiche/censimenti-popolazione/>; <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/63-tarvisio/statistiche/censimenti-popolazione/>; <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/91-pontebba/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).

4 Salvatore Venosi, Miran Komac, Kanalska dolina/Val Canale. *Razprave in gradivo*, 1987, št. 20, str. 164–166.

5 Marijan Klemenčič, Kanalska dolina, *Enciklopedija Slovenije* (Zv. 4: Hac-Kare) (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 392.

6 Pavel Strajn, Kanalska dolina: kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva, *Razprave in gradivo*, 1992, št. 26/27, str. 75.

ki je deloval do leta 1992.⁷ Po drugi svetovni vojni je prišlo do hitrega gospodarstvenega prestrukturiranja. Med letoma 1951 in 1981 je delež prebivalstva, primarno zaposlenega v kmetijstvu, padel z 21 % na 4 %. Delež prebivalstva, zaposlenega v industriji, se je zmanjšal s 36 % na 26 %, delež v storitvenih panogah pa je narasel s 43 % na 70 %, pri čemer je šlo predvsem za panoge, vezane na promet, trgovino in gostinstvo.⁸ Danes je pomembna gospodarska panoga, v katero se intenzivno vloga, predvsem turizem.

V upravno-političnem smislu je območje od srednjega veka do leta 1918 sodilo pod habsburški imperij – večina je bila del dežele Koroške, manjši, vzhodni del pa je bil vključen v deželo Kranjsko. Izjema je bilo krajše obdobje v začetku 19. stoletja, ko je bila dolina priključena k Ilirskim provincam in Italijanskemu kraljestvu, ki ju je ustanovil francoski cesar Napoleon I.⁹ Po letu 1866 so obmejna lega med Avstro-Ogrsko in Italijo ter prometne povezave, predvsem železniško omrežje, ki se je na območju vzpostavilo v 70. letih 19. stoletja, dolini dajale pomembno strateško vlogo. To nakazuje tudi več vojaških utrd, ki so bile takrat zgrajene na tem območju (utrdbi Hansel in Beisner, zapora pri Rabeljskem jezeru). Dolino je močno prizadela prva svetovna vojna, saj je bilo območje neposredno na ali ob frontni črti (jugozahodna oz. italijanska fronta), kjer sta se bojevali italijanska in avstro-ogrsko vojska. Del prebivalstva je moral v begunstvo, infrastruktura pa je bila ponekod uničena.

Po koncu prve svetovne vojne je prišlo na podlagi Saintgermainске (1919) in Rapalske mirovne pogodbe (1920) do radikalnih družbeno-političnih sprememb, saj je območje prešlo pod Kraljevino Italijo, vključeno pa je bilo v pokrajino Julijsko krajino. Obdobje 20. in 30. let 20. stoletja so zaznamovali raznarodovalna politika državnih oblasti, močan pritisk ter nasilje nad slovensko in nemško narodno skupnostjo, ki sta izgubili svoje organizacije ter možnost političnega, kulturnega in izobraževalnega delovanja.¹⁰ Med drugo svetovno vojno so po italijanski kapitulaciji septembra 1943 območje zasedle nemške vojaške enote. Z namenom nadzora severnojadranskega prostora je bila ustanovljena Operacijska cona Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*), ki je obsegala Videmsko, Tržaško, Goriško, Puljsko, Reško in Ljubljansko pokrajino, sedež pa je bil v Trstu.¹¹ Partizansko odporiško gibanje se na tem območju ni množič-

7 Nataša Komac, Slovenska jezikovna skupnost v Kanalski dolini, *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 9, 2003, št. 2, str. 131.

8 Vladimir Klemenčič, Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 65.

9 Strajn 1999, str. 58.

10 Prav tam, str. 69–75.

11 Tone Ferenc, Operacijska cona Jadransko primorje, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 8: Nos–Pli* (ur. Dušan Voglar), Ljubljana 1994, str. 143–144.

no razvilo. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje ni bilo uspešno pri organiziranju okrožja za Kanalsko dolino.¹²

Po drugi svetovni vojni je nova jugoslovanska oblast zahtevala revizijo državne meje ter vključitev vzhodnega dela Kanalske doline v pogajanja. Pri tem je imela podporo Sovjetske zveze, katere predlog nove meje je bil na tem območju postavljen bolj na zahod in je zajemal območje celotne Kanalske doline.¹³ Druge tri velesile – Francija, Velika Britanija in Združene države Amerike tega predloga niso podprle. Neuspešni pozivi k vključitvi v Jugoslavijo so prišli tudi s strani nekaterih predstavnikov slovenske skupnosti v Kanalski dolini.¹⁴ Mejo med Italijo in Jugoslavijo je določila mirovna pogodba, podpisana v Parizu februarja 1947, že v času vzpostavljanja hladne vojne, ki je zaznamovala povojno Evropo. Pod suverenost Italije so poleg Kanalske doline prišla tudi s Slovenci poseljena območja v Reziji, Beneški Sloveniji in na Goriškem, na tržaškem in istrskem območju pa je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje.¹⁵ Predvsem v prvem povojnem desetletju je bila italijansko-jugoslovanska meja eno od konfliktnih žarišč povojne Evrope, v veliki meri neprepustna in izredno nadzorovana.¹⁶ Slovenska skupnost v Italiji se je v tem obdobju srečevala s številnimi pritiski, omejitvami, neupoštevanjem in tudi nasiljem.¹⁷ Stanje se je pričelo postopno izboljševati po podpisu Londonskega memoranduma (1954) in Videmskega sporazuma (1955), ko je bilo med drugim rešeno vprašanje Svobodnega tržaškega ozemlja ter urejeno presstopanje državne meje za maloobmejni promet.¹⁸ Novo poglavje v odnosih se je pričelo s podpisom Osimskih sporazumov leta 1975, ki so uredili vprašanje meje med državama in postavili temelje za pospeševanje gospodarstva in izboljšanje položaja slovenske skupnosti v Italiji.¹⁹ Vseeno pa so tako Videmski kot Osimski sporazumi priznavali obstoj slovenske skupnosti v Italiji samo na območju Goriške in Tržaške pokrajine. Do sprememb je prišlo na prehodu iz 20. v 21. stoletje, ko je bila z Zakonom št. 482 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin na ozemlju Republike Italije formalno-pravno priznana prisotnost slovenske jezikovne

12 Tone Ferenc, Kanalska dolina: NOB, *Enciklopedija Slovenije*. Zv. 4: *Hac-Kare* (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 395.

13 Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000, str. 118.

14 Cvetko Vidmar, *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947)*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2009, str. 235.

15 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 119–121.

16 Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan (ur.), *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005.

17 Kacin, Vidmar 2000, str. 127–153.

18 Jože Sušmelj, Videmski sporazum, *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954* (ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan), Koper, 2005, str. 307–322.

19 Nataša Gliha Komac, *Glasovi Kanalske doline*, Ljubljana, Nova Gorica: ZRC SAZU, 2014, str. 17.

skupnosti na območju Videmske pokrajine. Pravice skupnosti pa so bile formalno zagotovljene leta 2001 z Zakonom št. 38 o celostni zaščiti Slovencev v Italiji.²⁰

Narodnostne razmere v Kanalski dolini od konca 19. stoletja do danes

Podobno kot za nekatere druge dele habsburške dežele Koroške je bila tudi za Kanalsko dolino značilna večnarodnostna sestava prebivalstva. Gre za stičišče treh velikih jezikovnih skupin: slovanske, germanske in romanske. Predvsem 20. stoletje je zaznamovala ključna dinamika, ki je korenito vplivala na kulturno, jezikovno in predvsem narodnostno podobo tega sorazmerno majhnega območja ali jo celo spremenila. V začetku 20. stoletja so v dolini sobivali večinski nemška in slovenska narodna skupnost, poleg njih pa še zelo majhna italijanska skupnost.²¹ Prve je bilo več v urbanih naseljih (npr. Trbiž, Naborjet, Tablja), slovenske pa na podeželju (Lipalja vas, Ukve, Ovčja vas, Žabnice). Ta poselitev je vplivala na socialno-ekonomske značilnosti obeh skupnosti, saj je bil pri nemškem prebivalstvu izrazitejši del vključen v upravne službe, industrijo in storitvene dejavnosti, pri slovenskem pa v kmetijstvo in gozdarstvo. Nemščina je bila tudi uradni jezik na območju.²² Predvsem po letu 1880 je območje podobno kot druge dele Koroške zaznamovala intenzivna germanizacija, ki je poskušala zagotoviti nemški skupnosti osrednjo vlogo v družbi. Cilj tega sistematičnega dela je bil, da se razbije slovensko etnično ozemlje na več delov in s tem onemogoči aktivno slovensko narodnopolitično delo.²³ Narodna zavest med slovenskim prebivalstvom zaradi oddaljenosti od osrednjih slovenskih kulturnih in političnih središč ni bila množično razvita, večino narodnega dela pa so opravljali duhovniki, ki so pogosto prišli zaradi tega v spor z lokalnimi oblastmi.²⁴

Raznarodovalni pritiski na slovensko skupnost so vidni pri popisih prebivalstva tega območja. Med letoma 1846 in 1910 se je po uradnih demografskih podatkih delež slovensko govorečega prebivalstva vidno zmanjšal. Na podlagi podatkov, ki jih je pridobil Karl von Czoernig, je znašal delež slovenskega prebivalstva leta 1846 48,2 %. Leta 1880 je v prvem popisu prebivalstva, ki je zbiral tudi jezikovno pripadnost, ta delež padel na 33 %, do leta 1910 pa na 19,5 %.²⁵ Podatke

20 Bojan Brezigar, Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2001, št. 38/39, str. 110–117.

21 Karl Stuhlpfarrer, Das Kanaltal 1918–1945, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, 89.

22 Milan Pahor, Opcije v Kanalski dolini (1939–1942), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 41, 1987, št. 2, str. 321–322; Klemenčič 1996, str. 60–61.

23 Strajn 1999, str. 65.

24 Janez Cvirn, Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 54, 2000, št. 2, str. 179–195.

25 Pahor 1987, str. 321–322.

o narodni pripadnosti je treba zaradi posebne oblike zbiranja, ki je temeljila na *običajnem občevalnem jeziku*, kritično obravnavati. Rubrika je bila problematična z vidika ugotavljanja narodne strukture prebivalstva, saj se je predpisano vprašanje v večji meri osredotočalo na rabo jezika, ki so jo določali socialno-ekonomski dejavniki, kar ni bilo nujno izenačeno z narodno pripadnostjo. Ta oblika popisa je bila po svoji tendenci npr. bolj v prid nemški jezikovni skupini na Koroškem in Štajerskem ter italijanski narodni skupini v Avstrijskem primorju, saj sta ti dve skupini lažje uveljavljali svoje družbene pozicije (politična in ekonomska prevlada).²⁶ V Kanalski dolini so bili ti pritiski izraziti predvsem pri popisu leta 1910.²⁷ Vzporedno s takratnim uradnim štetjem, ki so ga izvedle oblasti, je potekalo še slovensko privatno štetje. Razlika v deležu je bila občutna, saj je privatno zbiranje podatkov postavilo delež slovenskega prebivalstva na več kot 49 %, a je pri tem treba izpostaviti, da je upoštevalo vse *Slovence po rojstvu* oz. tudi tiste, ki niso več govorili slovenskega jezika.²⁸ Pred prvo svetovno vojno je bila prisotnost avtohtonega italijansko govorečega prebivalstva, glede na popise prebivalstva, minimalna. Popis iz leta 1910 je naštel le deset oseb, ki so izbrale italijanščino kot občevalni jezik. Hkrati pa je bilo prisotno večje število delavcev iz sosednje Italije.²⁹

Z razpadom Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 si je Italija v skladu z Londonskim sporazumom priključila številna obmejna ozemlja.³⁰ Razširitev je zajela tudi del dežele Koroške oz. območje Kanalske doline. Dodatno je bil območju priključen še manjši, skrajni severozahodni del dežele Kranjske, vse skupaj pa je bilo vključeno v Videmsko pokrajino. Že kmalu po priključitvi doline Italiji, predvsem pa po fašističnemu prevzemu oblasti so se pričeli intenzivna raznarodovalna politika in izgredi ter napadi na nemško in slovensko prebivalstvo. Fašizem je raznarodovalno politiko uzakonil in s tem prizadel vsa osrednja področja slovenske in nemške skupnosti – šolstvo, kulturo, toponomastiko, imena in priimke, tiskano besedo, gospodarstvo ter politično in društveno življenje.³¹ Glavni cilj italijanskih oblasti je bila italijanizacija teh pokrajin z represijo in omejevanjem nemškega oz. slovenskega jezika in kulture ter z naseljevanjem italijanske skupnosti na ta območja³² pod sloganom *Il numero*

26 Salvator Žitko, Nacionalna in politična nasprotja v Istri in Trstu ob avstrijskih štetjih med letoma 1880 in 1910, *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc; Matija Godeša), Ljubljana 2012, str. 46–47.

27 Strajn 1999, str. 65.

28 Prav tam, str. 66.

29 Stuhlpfarrer 1996, str. 89.

30 Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 24–36.

31 Kacin-Wohinz, Pirjevec 2000, str. 61–63.

32 Emma Landschner, *History of the Conflict and its Settlement, Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights In South Tyrol* (ur. Jens Woelk, Francesco Palermo; Joseph Marko), Leiden 2007, str. 6.

è *potenza* (Število je moč).³³ Osebe, ki so se na to območje priselile iz drugih delov Italije, so zasedle mesta v javnih službah, industriji in storitvenih dejavnostih. Spremembe v narodnostni sestavi so bile razvidne že v prvem povojnem popisu prebivalstva leta 1921, ki je bil hkrati edini popis v medvojni Italiji, ki je vključeval jezikovno pripadnost. Grafenauer ga je označil za izrazito pomanjkljivega in neverodostojnega pri ugotavljanju narodnostnega stanja na območju.³⁴ Po podatkih je število italijansko govorečega prebivalstva (14 %) preseglo slovensko skupnost (13 %), padel pa je tudi delež nemško govorečih oseb (51 %). Na območju je takrat živelo tudi večje število oseb iz Avstrije in Jugoslavije.³⁵ Prišlo je tudi do političnega, socialno-ekonomskega obrata, saj je nemška skupnost izgubila moč, ki jo je imela pred prvo svetovno vojno.

Na radikalne demografske spremembe je dodatno vplival opcijski sporazum. Šlo je za dogovor, sprejet med Italijo in Nemčijo, ki je predvidel preselitev nemškega prebivalstva iz severnoitalijanskih pokrajin Trentinskega - Zgornjega Poadižja, Belluna in Videmske pokrajine v Nemčijo.³⁶ Sporazum, ki je bil določen junija 1939, neposredno pred drugo svetovno vojno, je poleg nemške in ladinške skupnosti naknadno zajel še večnarodnostno območje Kanalske doline.³⁷ Del sporazuma je bil poseben referendum, izveden ob koncu leta 1939, kjer se je prebivalstvo na vključenih območjih lahko opredelilo do odhoda, rezultati pa so izražali veliko podporo preselitvi. V Kanalski dolini so bile do glasovanja upravičene 5603 osebe oz. 48 % tamkajšnjega prebivalstva, čeprav se, kot opozarja Strajn, pojavljajo različne številke, tudi prek 8000 oseb, kolikor naj bi jih sodelovalo na referendumu.³⁸ Ravno na tem območju je bila izkazana najvišja podpora izselitvi – segala je od 81 %, kar je razvidno iz takratnih uradnih italijanskih podatkov, po nekaterih ocenah pa vse do 97 %, pri čemer naj bi za odhod glasovalo tudi 91 % slovenskega prebivalstva.³⁹ Stuhlpfarrer navaja, da naj bi bilo med 8130 osebami, ki so podprle odhod, od 1600 do 2070 Slovencev.⁴⁰ V Ovčji vasi naj bi odhod, razen dveh družin, podprlo vse prebivalstvo.⁴¹ Na rezultate naj bi vplivalo več dejavnikov. Poleg intenzivne propagande za preselitev lahko poudarimo še vpliv socialnoekonomskih, političnih in kulturnih razlogov. Med ekonomskimi lahko izpostavimo boljše razmere za delo v Nemčiji, predvsem delavcev v indu-

33 Giuseppe Motta, *The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism*, Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012, str. 102.

34 Bogo Grafenauer, Kanalska dolina: etnografski razvoj, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 117.

35 Pahor 1987, str. 322.

36 Karl Stuhlpfarrer, *Umsiedlung Südtirol: 1939–1940*, Wien, München: Löcker, 1985.

37 Pahor 1987, str. 321–328; Mario Gariup, *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini*, Trst, Čedad: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Zadruga Dom, 2000.

38 Strajn 1999, str. 73–75.

39 Pahor 1987, str. 323.

40 Stuhlpfarrer 1996, str. 95.

41 Gariup 2000, str. 83.

striji. Osrednji politični razlog je bila navezanost in pripadnost Koroški, kamor je območje sodilo do konca prve svetovne vojne. Svoje sta dodali še ravnanje oblasti in raznarodovalna politika.⁴² Preselitve so se začele hitro po referendumu, do oktobra 1943 pa je Kanalsko dolino zapustilo 3917 oseb, ki so se naselile predvsem na Koroškem.⁴³ V izpraznjena naselja je prišlo večinoma italijansko in furlansko prebivalstvo iz drugih delov dežele Furlanije - Julijske krajine. Po zaključku opcije so npr. v Ovčji vasi domačini sestavljali le še tretjino celotnega prebivalstva.⁴⁴ Pahor navaja, da se je izselilo 5600 nemško govorečih in le 100 slovensko govorečih oseb.⁴⁵ Slednje so zavlačevale odhod, predvsem zaradi vojnih dogodkov, navezanosti na domače okolje, nasilnega izгона slovenskih družin na Koroškem z domov, kamor bi se naselili optanti, in slabih ekonomskih razmer v novem okolju, ki niso bili v skladu z obljubami.⁴⁶ Opcija je izrazito spremenila etnično podobo Kanalske doline. Ponekod je avtohtono prebivalstvo postalo manjšina, predvsem nemška, a tudi slovenska skupnost pa sta potrebovali več let, da sta se znova organizirali za delovanje v novih narodnostnih ter družbenih razmerah.⁴⁷ Po koncu druge svetovne vojne je leta 1948 Italija omogočila osebam, ki so optirale, vrnitev nazaj na svoje nekdanje domove. Izjema so bile osebe, ki so delovale v nacističnih garniturah.⁴⁸ Strajn pri tem izpostavlja primerjavo med Južno Tirolsko in Kanalsko dolino. Na območju prve se je izselilo okoli 30 %, slednje pa 71 % oseb, ki so bile vključene v opcijo. Med temi pa se jih je po vojni želela v Južno Tirolsko vrniti približno polovica, v Kanalsko dolino pa le 0,5 %.⁴⁹

Po drugi svetovni vojni sta slovenska in nemška skupnost postopoma pričeli obnavljati svoje družbene strukture. Slednja se je v prvih povojnih letih aktivno angažirala za priključitev k Avstriji. Po vojni je bilo v ta namen zbranih v vseh vaseh, razen v Ukvah in Lipalji vasi, več kot 1600 podpisov podpore tem prizadevanjem. Zadnji zaznan tovrstni poskus je segal v leto 1948, ko je bilo zbranih skoraj 2200 podpisov podpore.⁵⁰ Slovenska skupnost je začela v 50. letih 20. stoletja postopoma graditi svoje družbene in kulturne institucije, ki so ji omogočile delovanje v javnem prostoru. Pri tem lahko poudarimo, da se je razvijala v drugačnih razmerah kot na Goriškem in Tržaškem. Republika Italija na območju Videmske pokrajine tamkajšnji slovenski skupnosti ni zagotavljala narodnih pravic, kot jih je v Goriški in Tržaški pokrajini.⁵¹ V začetnih letih po vojni so bili

42 Prav tam, str. 68.

43 Lara Magri, *Kanaltal 1939: die große Geschichte im Schicksal eines kleinen Tales*. Malborghetto: Etnographisches Museum Palazzo Veneziano, 2012, str. 11–12.

44 Pahor 1987, str. 327.

45 Prav tam, str. 323.

46 Gariup 2000, str. 241–243.

47 Strajn 1992, str. 75.

48 Gariup 2000, str. 286–287.

49 Strajn 1999, str. 75.

50 Strajn 1992, str. 86–87.

51 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 125–127.

stiki z matico, slovensko skupnostjo v Avstriji in drugod v Italiji zelo redki. Poglobili so se šele z vzpostavitvijo hitrejših prometnih povezav – z gradnjo avtoceste in šolanjem nekaterih posameznikov in posameznic iz doline na Goriškem ali Tržaškem ter odprtostjo meje po sprejetju Videmskega sporazuma.⁵² Ti stiki so pomembno vplivali pri oblikovanju slovensko zavedne in politično aktivne elite, ki se je pričela angažirati predvsem od konca 60. let 20. stoletja dalje.⁵³ To se je odražalo predvsem v vzpostavitvi različnih kulturnih društev, ki so krepila slovensko narodno zavest.⁵⁴ Pomembna je bila tudi vloga slovenskih duhovnikov in redovnic, ki so si prizadevali predvsem za uveljavitev učenja slovenskega jezika.⁵⁵ Zadnji popis prebivalstva, ki je vključeval narodno pripadnost, je bil izveden leta 1983. Med 8886 osebami, živečimi v treh dolinskih občinah, jih je 7236 (81,4 %) izbralo italijansko, 895 (10,1 %) slovensko, 755 (8,5 %) pa nemško pripadnost.⁵⁶

V sodobnem času je z evropsko integracijsko politiko, odpiranjem meja, zlasti pa po vstopu Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 in v schengenski prostor leta 2007 novo ozračje pripomoglo k bolj pozitivni naravnosti do jezikovnih oz. narodnostnih skupnosti in čezmejnega sodelovanja. Prebivalstvo Kanalske doline je še danes eno- do štiri- in večjezično. Poleg obeh avtohtonih jezikov nemščine in slovenščine sta prisotni še italijanščina ter furlanščina. Različni deležniki se angažirajo za ohranjanje jezikovne in kulturne pestrosti v okolju, kar je razvidno tudi na izobraževalnem področju.⁵⁷

Vzpostavitev in razvoj šolstva v habsburškem obdobju

Šolski sistem se je na območju Kanalske doline vzpostavil že v 18. stoletju, predvsem v obliki konkordatne šole, ko je bilo poučevanje v domeni cerkvene organizacije. Pouk so organizirali in vodili krajevni duhovniki, organisti in cerkovniki v krajevnem, ljudstvu razumljivem jeziku. Šumi in Venosi navajata, da je bilo na območju v sredini 18. stoletja pet tovrstnih šol, leta 1865 pa tri.⁵⁸ Obdobje konkordatnih šol je bilo za prisotnost slovenskega pouka na Koroškem najugodnejše, saj so se za to obliko zavemale tamkajšnje cerkvene oblasti.⁵⁹

52 Klemenčič 1996, str. 64–66.

53 Komac 2003, str. 132.

54 Vida Dolhar, *Kanalska dolina in slovenska kultura*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1999, str. 90–108.

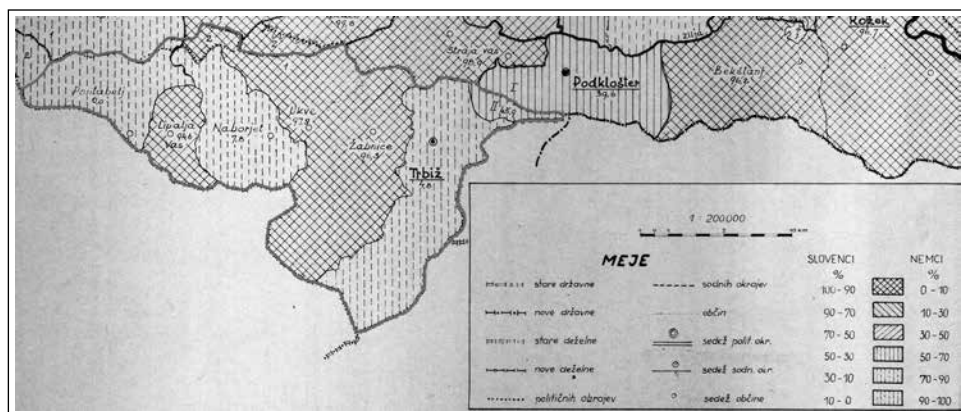
55 Prav tam, str. 78–90.

56 Klemenčič 1996, str. 68.

57 Maja Mezgec, Večjezično šolanje v Kanalski dolini: mit ali realen scenarij?, *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine* (ur. Devan Jagodic), Trst 2021, str. 49–69.

58 Irena Šumi, Salvatore Venosi, *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995, str. 46–47.

59 Lojze Ude, *Zgodovina slovenskega pouka na Koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 172–173.

Zemljevid z upodobitvijo etničnih razmer v Kanalski dolini ob popisu prebivalstva leta 1880 (Hrani Inštitut za narodnostna vprašanja).

V letu 1869 je bil na državnem nivoju uveden nov osnovnošolski zakon, ki je moderniziral šolstvo ter odvzel Cerkvi vlogo, ki jo je do takrat imela v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Z novim zakonom se je vanj vključila celotna šoloobvezna populacija. Prišlo je do gradnje številnih novih šol, izboljšala pa sta se tudi usposobljenost in ekonomski položaj učiteljev, ki je bil pred tem predvsem na podeželju precej slab. Pouk je s tem postal kvalitetnejši, šolska obveznost se je dvignila s šest na osem let, povečal se je tudi nabor šolskih predmetov. Novi zakon, ki se je z manjšimi spremembami in dodatki ohranil vse do razpada monarhije, je pomenil velik napredek na področju šolstva in izobrazbe.⁶⁰ Reforma je bila pomembna tudi za slovensko skupnost, ki si je na večjem delu narodnostnega ozemlja zagotovila gosto mrežo izobraževalnih ustanov in dvigniti raven pismenosti. Nekoliko drugačne so bile razmere na narodnostnih obrobjih in na narodnostno mešanih območjih. Ponekod, kjer je bila oblast v rokah nemške ali italijanske skupnosti, se je slovenska skupnost soočala z onemogočanjem gradnje slovenskih šol ali vključitve slovenskega jezika v že obstoječe šole. To se je izrazito pokazalo predvsem v večjih deželnih središčih (npr. Gorica, Trst, Celje, Maribor, Celovec) in na narodnostnih mejah.⁶¹ Vzgojno-izobraževalni sistem je predstavljal eno od glavnih okolij poleg doma, kjer se je vzpostavljala narodna identiteta. Znotraj Avstro-Ogrske je pri vseh slovanskih skupnostih vzpostavitev maternega jezika v šolah, administraciji in v javnem življenju igrala ključno vlogo pri formiranju narodne

⁶⁰ Vasilij Melik, Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 50-51.

⁶¹ Robert Devetak, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4, str. 361-366.

pripadnosti.⁶² V šolah so se otroci srečali z jezikom, ga utrdili in spoznali kulturne značilnosti svoje narodne skupnosti. Narodni aktivisti so v šolstvu prepoznali glavno področje, na katerem bi lahko delovali in vzpostavili svoje zahteve.⁶³

To dinamiko lahko preslikamo tudi na Kanalsko dolino. Pospešena germanizacija fizičnega in kulturnega okolja je zajela tudi tamkajšnje šolstvo. Na podlagi odloka o utrakvističnem šolstvu, ki je bil sprejet julija 1872, je deželni šolski svet za Koroško razdelil šole na območju, poseljenem s slovenskim prebivalstvom, na tri vrste: šole s slovenskim učnim jezikom in nemščino kot predmetom; šole, kjer se je v prvih mesecih oz. prvo šolsko leto še učilo v slovenščini, potem pa izključno v nemščini oz. t. i. utrakvistične šole, in šole z nemškim učnim jezikom. Velika večina šol je bila utrakvistična ali z nemškim učnim jezikom, kar je negativno vplivalo na razvoj slovenske skupnosti in jezika.⁶⁴ Poučevanju slovenskega maternega jezika se je odtlej s strani oblasti načrtno namenjalo čim manj prostora; slovenščina pa je bila videna le kot jezik prehoda na nemško predmetno in jezikovno poučevanje.⁶⁵ Sistem je deloval kot ena od ključnih faz asimilacije oz. germanizacije slovenskih območij.⁶⁶ V praksi se je to izkazovalo s postopnim umikanjem slovenskega pedagoškega kadra iz slovenskih naselij. Na njihovo mesto pa so prihajale osebe, ki niso obvladale ali sploh niso znale slovenščine. To je slabo vplivalo na pridobivanje znanja, saj večina slovenskih otrok ni obvladala niti znala nemškega jezika. Ponekod sta se lokalno prebivalstvo in oblast upirali tej politiki, a pri svojih zahtevah za ohranjanje slovenščine v šolah nista bili uspešni. V prvi polovici 80. let 19. stoletja se je v osnovni šoli na Kokovi prenehala uporaba slovenščine. V tem času je bila zavrnjena prošnja občine Žabnice o ustanovitvi slovenske šole. Deželni šolski svet je prošnjo odbil s argumentom, da nima na voljo slovenskega pedagoškega kadra.⁶⁷ Tudi v naslednjih letih so bili številni poskusi sprememb večinoma zatrti ali neupoštevani,⁶⁸ otroci, ki so med seboj v času pouka govorili slovensko, pa so bili ponekod kaznovani.⁶⁹ Pred prvo svetovno vojno so na območju Kanalske doline delovale utrakvistične šole v Lipalji vasi, Ukvah, Ovčji vasi in v Žabnicah.⁷⁰

62 Miroslav Hroch, *The Slavic World, Handbook of Language & Ethnic Identity. Vol. 1, Disciplinary & Regional Perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García), Oxford 2010, str. 282; Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962, str. 164–166.

63 Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: New History*, Cambridge (MA), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016, str. 302.

64 Ude 1970, str. 181–182.

65 Šumi, Venosi 1995, str. 48.

66 Klemenčič 1996, str. 61.

67 Šumi, Venosi 1995, str. 53–54.

68 Prav tam, str. 56–61.

69 Dolhar 1999, str. 62.

70 Ude 1970, str. 197.

Šolstvo ob prehodu Kanalske doline pod Kraljevino Italijo in v obdobju fašizma

S priključitvijo območja h Kraljevini Italiji je tudi na področju šolstva prišlo do večjih sprememb. V prvih letih po vojni se je še ohranil avstro-ogrski sistem, ki je na nekaterih osnovnih šolah v Kanalski dolini še omogočal kot učni jezik slovenščino v prvi dveh razredih, v upravah pa je prevladovala nemščina.⁷¹ Kmalu pa so se podobno kot na drugih območjih, ki so po vojni prišla pod Italijo, pričeli vse ostrejši pritiski na šolstvo na vseh stopnjah.⁷² Reforma, ki jo je leta 1923 izvedel minister za izobraževanje Giovanni Gentile, je v vseh osnovnih šolah uvedla obvezen pouk v državnem jeziku oz. italijanščini. Slovenščina se je lahko poučevala samo pri dodatnih urah na posebno prošnjo staršev, vendar so oblasti leta 1925 s t. i. Fedelejevo reformo tudi to možnost ukinile. Slovenski izobraževalni zavodi so bili v drugi polovici 20. let 20. stoletja postopoma ukinjeni, prostore pa so zaprli ali namenili drugim dejavnostim.⁷³ Z zaprtjem enih in poitalijančenjem drugih manjšinskih šol je že pred Gentilejevim odlokom izgubilo službo vsaj 200 slovenskih in hrvaških učiteljev, kasneje se je število takšnih zvišalo še za tisoč.⁷⁴ Številni so emigrirali v tujino, tisti, ki pa jim je uspelo obdržati službo, so bili poslani v notranjost države, da bi jim bil preprečen stik s svojim narodom, na njihova delovna mesta pa so postavili *politično ustrezne* učitelje. Postopno umikanje slovenščine iz šolstva ter njena popolna ukinitve v letu 1928 je bila ena od glavnih oblik poitalijančevanja in širjenja tako italijanske narodne kot fašistične ideologije med slovensko prebivalstvo. Skrb za slovenski jezik se je iz šolski prostorov umaknila v župnišča, kjer so duhovniki poučevali otroke poleg verske in jezikovne tudi narodno vzgojo.⁷⁵

V Kanalski dolini je jeseni 1921 italijanska oblast uvedla italijanščino na večini šol ob močni omejitvi obsega poučevanja v nemščini. Vzporedno je prišlo tudi do menjave pedagoškega kadra. Že pred uvedbo jezikovnih sprememb se je na nemških šolah zaposlila okoli tretjina italijanskega kadra.⁷⁶ Naslednje leto je bil s posebnim dekretom uveden pouk italijanščine tudi na utrakvističnih šolah.⁷⁷ Že leta 1923 je s prihodom fašizma in Gentilejeve reforme oblast uvedla enojezično

71 Komac 2003, str. 134.

72 Milena Černe, Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 244–254.

73 Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 323–328.

74 Prav tam, str. 319–320.

75 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 27–63.

76 Šumi, Venosi 1995, str. 72.

77 Prav tam.

Razglednica s podobo Ovčje vasi pred prvo svetovno vojno (Marjan Drnovšek: Pozdravi iz slovenskih krajev: dežela in ljudje na starih razglednicah, 1987, str. 34).

šolo. Tako sta iz javnih šol izginila tako nemščina kot slovenščina. Slovenski in nemški pedagoški kader je izgubil službo ali pa je bil premeščen, prosta mesta pa je zasedlo italijansko učiteljstvo.⁷⁸ Le v šoli v Žabnicah je pouk izvajal nemški učitelj.⁷⁹ Uporaba slovenščine in izobraževanje v slovenskem jeziku se je s tem preselilo izključno v okvir cerkvenih ustanov, ki so delovale v Lipalji vasi, Ukvah, Ovčji vasi in Žabnicah. Pedagoško vlogo so prevzeli slovenski duhovniki, ki so pri poučevanju krščanskega nauka mladini z uporabo slovenščine hkrati dodali še jezikovni oz. narodnostni element. Šlo je za več narodnozavednih duhovnikov, izstopal pa je Rafko Premrl, ki je v Žabnice povabil slovenske šolske sestre – redovnice, ki so za slovensko skupnost organizirale in vodile kuharske ter šiviljske tečaje, ki so služili kot priložnost za učenje in rabo slovenskega jezika.⁸⁰

Obdobje med letoma 1945 in 1991

Slovenska skupnost, ki je po letu 1947 ostala v Republiki Italiji in na Svoobodnem tržaškem ozemlju (1947–1954), je morala znova zgraditi svoj manjšinski

⁷⁸ Grafenauer 1975, str. 117.

⁷⁹ Venosi, Komac 1987, str. 158.

⁸⁰ Šumi, Venosi 1995, str. 76–77; Dolhar 1999, str. 81–84.

vzgojno-izobraževalni sistem.⁸¹ Glavni namen in cilji slovenskega šolstva v novih razmerah, ki so bile predvsem v začetnih desetletjih slovenski skupnosti izrazito nenaklonjene in ponekod celo sovražne,⁸² so bili z ohranjanjem jezika, kulture in zgodovinskega spomina omogočiti reprodukcijo slovenske skupnosti.⁸³ Osnovno šolstvo se je med drugo svetovno vojno vzpostavilo ponekod na osvobojenem partizanskem ozemlju in v nekaterih krajih, ki so bili pod nemško okupacijo.⁸⁴ Te šole so postale temelj, na katerem se je razvijalo slovensko šolstvo v Italiji, ki se je najprej soočilo z nerazumevanjem in ovirami angloameriške uprave, kasneje pa tudi sovražno politiko italijanskih oblasti.⁸⁵ V praksi se je to izkazovalo z neurejenim statusom pedagoškega kadra, ki v začetnem obdobju ni imelo pravice do napredovanja in pokojnine. Šole so delovale brez avtonomije in v negotovem upravnem okvirju.⁸⁶ To je vplivalo tudi na šolski vpis, ki je med letoma 1948 in 1966 padel za skoraj dve tretjini oz. z okoli 4900 na okoli 1700.⁸⁷ Zmanjšalo se je tudi število osnovnih šol.⁸⁸ Razmere so se izboljšale po letu 1961, ko je italijanski parlament sprejel zakon št. 1012, ki je polnopravno vključil slovenske šole v državni vzgojno-izobraževalni sistem, a je vseeno vseboval številne pomanjkljivosti, kot npr. vprašanje statusa slovenskega pedagoškega kadra, vodstva šol in slovenskega nadzorstva, ki bi imelo pravico avtonomnega odločanja. Dvanajst let kasneje ga je nadgradil zakon št. 932, ki je dodatno uredil razmere ter omogočil hitrejši ter lažji razvoj vseh stopenj slovenskega vzgojno-izobraževalnega sistema – vrtcev, osnovnih ter nižjih in višjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom. Kljub temu pa ni rešil vprašanja enotnega vodstva za slovenske šole v deželi Furlaniji - Julijski krajini in pravnega ter ekonomskega položaja pedagoškega osebja, izpuščal pa je tudi območje Videmske pokrajine.⁸⁹ Z ratifikacijo Osimskih sporazumov leta 1977 se je med drugim italijanska oblast zavezala, da bo zagotovila šolski sistem s slovenskim učnim jezikom za Goriško in Tržaško

81 Ančka Jager, Slovensko šolstvo v Italiji, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri). Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 215–243; Pavel Strajn, Slovensko šolstvo v Italiji, *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989* (ur. Anton Vratuša), Ljubljana 1990, str. 157–170.

82 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 124–127.

83 Sara Brezigar, Alenka Verša, Slovensko šolstvo v Italiji, *Vzgoja in izobraževanje med preteklostjo in prihodnostjo* (ur. Andreja Istenič), Koper 2023, str. 312.

84 Gorazd Bajc, Boj protjugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945–1948), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 53, 1999, št. 4, str. 578–579.

85 Prav tam, str. 580.

86 Strajn 1990, str. 157; Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 151.

87 Pavel Strajn, Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanske meje, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, št. 2, str. 232.

88 Brezigar, Verša 2023, str. 318.

89 Nevenka Troha, Slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji med letoma 1945 in 1990: primerjava položaja, *Acta Histriae*, 11, 2003, št. 2, str. 162–163.

pokrajino.⁹⁰ Slovenska skupnost je leta 1982 ocenila, da so v Goriški in v Tržaški pokrajini pravno zadovoljivo rešena vprašanja slovenskih osnovnih in srednjih šol, zato je moči usmerila predvsem v prilagoditev novim izobraževalnim zahtevam in potrebam manjšine.⁹¹ Ne glede na pozitivne spremembe, pa se je število slovenskih izobraževalnih institucij postopoma zmanjševalo, na kar so vplivali predvsem asimilacija, neugodni demografski dejavniki in racionalizacija šolske mreže. Med letoma 1955 in 1995 je število osnovnih šol padlo s 56 na 35.⁹² Kljub tem izzivom so bile razmere na Tržaškem in Goriškem stabilne, kar je slovenski skupnosti omogočilo, da je večji poudarek namenila problematiki slovenskega jezika in šolstva v Videmski pokrajini.

Slovensko poseljena območja v Videmski pokrajini (Beneška Slovenija, Režija, Kanalska dolina) so bila izvzeta iz določil poveljnih pogodb, tamkajšnji slovenski skupnosti pa ni bil priznan status narodne manjšine. Razmere na šolskem področju so bile še precej slabše kot na Goriškem in Tržaškem. Takoj po drugi svetovni vojni je slovenska skupnost zaprosila za slovensko šolo v Rablju in na Trbižu, a je predloga italijanska oblast zavrnila. Uporabo slovenskega jezika v šolah v Kanalski dolini so izobraževalne oblasti prepovedale – izjema je bil verski pouk, ki se je izvajal v krajevnih šolah v popoldanskih urah. Nadaljevali so se tudi kuharski in šiviljski tečaji, ki so jih pripravljale šolske sestre.⁹³ Redovnice so za gojenke organizirale tudi slovensko dramsko skupino.⁹⁴ Slovenski verouk v javnih šolskih prostorih je bil izpostavljen kot problem ob koncu leta 1958. Videmska nadškofija je na poziv izobraževalnih oblasti takrat poslala v Žabnice dopis, ki je zapovedoval izključno rabo italijanščine pri verouku. Slovenska duhovščina se je odzvala z uvedbo slovenskega verouka izven šolskih prostorov oz. v župniščih.⁹⁵

Poleg zavednih slovenskih duhovnikov so se ob koncu 50. in v začetku 60. let 20. stoletja začeli angažirati tudi posamezniki in posameznice, ki so se šolali na Goriškem ali Tržaškem ter so vzpostavili močne stike s tamkajšnjo slovensko skupnostjo. Na pridobljenem znanju in izkušnjah so lahko pričeli razvijati učinkovite kulturne, politične in družbene organizacije, kar se je odražalo tudi na izobraževalnem področju.⁹⁶ Odpor oblasti do sprememb je bil razviden tudi pri sprejetju že omenjenih zakonov iz leta 1961 in 1973, ki nista vključevala nobenega

90 Petra Kavrečič, Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji, *Pre-misliti manjšino [Zv. 1], Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir* (ur. Gorazd Bajc), Koper 2008, str. 224.

91 Troha 2003, str. 169.

92 Brezigar, Verša 2023, str. 317–318.

93 Šumi, Venosi 1995, str. 78–79.

94 Komac 2003, str. 135.

95 Šumi, Venosi 1995, str. 79.

96 Prav tam, str. 80.

določila za Benečijo, Rezijo in Kanalsko dolino. To je sprožilo proteste slovenske narodne skupnosti, ki pa niso bili uspešni.⁹⁷ Slovenska skupnost v Kanalski dolini se je zaradi tega morala organizirati po lastnih močeh in zmožnostih.

Prelom je predstavljalo leto 1964, ko je takratni žabniški župnik Mario Černet na lastne stroške organiziral tečaj slovenskega jezika.⁹⁸ Ta oblika je predstavljala temelj za kasnejšo kontinuirano poučevanje v obliki tečajev, ki so se pričeli februarja 1976 v Ukvah, in je slonela predvsem na intenzivnem angažmaju tamkajšnje slovenske duhovščine. Prvega je organiziral tamkajšnji župnik Mario Gariup, poučevanje pa je prevzel Salvatore Venosi iz Žabnic – profesor na Državni srednji šoli Igo Gruden v Nabrežini. Izvajal se je v prostorih lokalne šole. Tečaj se je hitro soočil z odporom videmskih oblasti, ki so že po nekaj dneh ukazale njegovo ukinitve. Sledil je protest lokalnega slovenskega prebivalstva, slovenske skupnosti v Italiji, nekaterih italijanskih političnih strank in institucij iz Slovenije, kar je po dveh mesecih privedlo do vrnitve tečaja v šolske prostore. V vmesnem času se je izobraževanje izvajalo v ukovski cerkvi. Tudi v kasnejših letih se je pojavljal odpor oblasti pri dodelitvi dovoljenj za uporabo šolskih prostorov pri izvedbi tečajev.⁹⁹ Poučevanje slovenskega knjižnega jezika je bilo namenjeno tako osnovnošolski in srednješolski populaciji kot tudi odraslim. Jezikovni tečaji so se odvijali vsako leto, izmenično ali skupno v Ukvah in Žabnicah. V prvem kraju se je tečajev, ki so potekali enkrat tedensko, med letoma 1976 in 1988 udeležilo 89 oseb, večinoma šoloobveznih otrok, v Žabnicah pa 52.¹⁰⁰ Gariup in Venosi sta poleg tečaja vzporedno sistematično vzpodbujala oblikovanje tudi nekaterih drugih oblik slovenskega javnega delovanja – že v 60. letih 20. stoletja je pričelo delovati društvo Planika, dve desetletji kasneje Slovensko prosvetno društvo Lepi vrh in Slovenski klub, ob njih pa še različni pevski zbori.¹⁰¹ Za slednje je bila pomembna ustanovitev podružnice Glasbene matice iz Trsta, ki je leta 1978 odprla svoja vrata v Ukvah.¹⁰² Slovenska založba ter Narodna in univerzitetna knjižnica sta tega leta darovali tamkajšnji knjižnici okoli sto slovenskih knjig.¹⁰³ Ukve so s tem postale središče kulturno-izobraževalnega delovanja slovenske skupnosti v Kanalski dolini. Za kraj je bila pomembna tudi ustanovitev lokalnega sedeža Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) leta 1983, ki je ob koncu 80. let 20. stoletja pripravljal in namenil svoje prostore za izvedbo jezikovnih tečajev.¹⁰⁴

97 Milan Pahor, Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000, *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Ljubljana 2001, str. 176.

98 Šumi, Venosi 1995, str. 79.

99 Prav tam, str. 121–122.

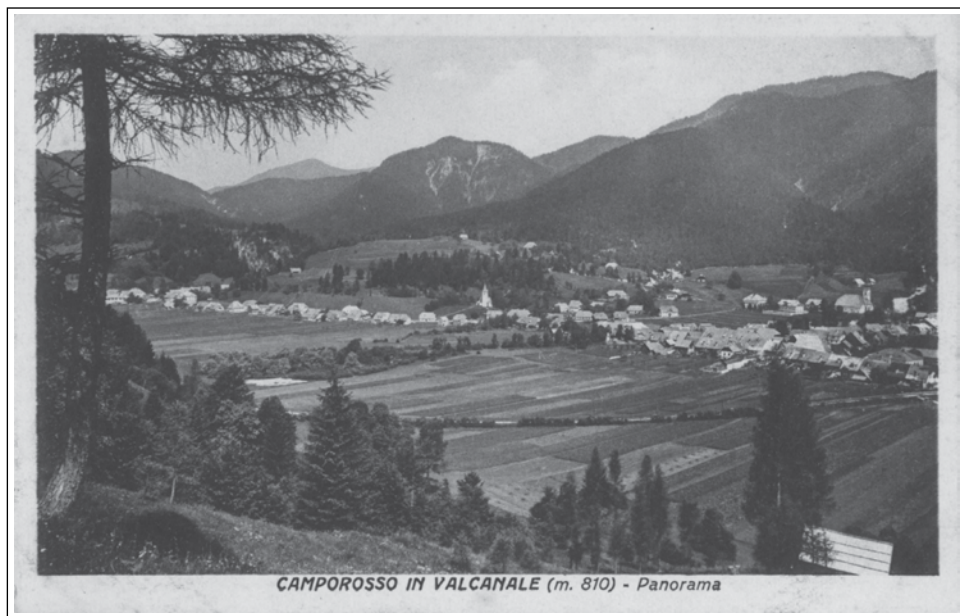
100 Prav tam, str. 122.

101 Komac 2003, str. 136.

102 Šumi, Venosi 1995, str. 122–123.

103 Dolhar 1999, str. 67–68.

104 Komac 2003, str. 136.

Žabnice med obema vojnama (hrani Goriška knjižnica Franceta Bevka).

V Žabnicah je tečaje gostilo tamkajšnje župnišče, kjer je do leta 1984 deloval župnik Černet.¹⁰⁵ SLORI je s svojo neposredno prisotnostjo tudi pripomogel k intenzivnejši znanstveno-raziskovalni obravnavi območja Kanalske doline,¹⁰⁶ to pa je skupaj z drugim institucionalnim delom pripomoglo k poglobitvi kulturnih, gospodarskih in političnih stikov lokalnega okolja s slovenskima skupnostma na italijanskem ter avstrijskem ozemlju in s Slovenijo.¹⁰⁷ Na tem mestu lahko poudarimo, da je v vmesnem času – leta 1984 – pričela delovati še danes edina slovenska večstopenjska izobraževalna institucija s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom na Videmskem – Šola Pavla Petričiča v Špetru.¹⁰⁸ Ob koncu 80. let 20. stoletja sta tečaje v Kanalski dolini, ki jih v letih 1988–1990 obiskovalo 23 oseb, izvajala Venosi in Irena Šumi, ki sta pripravila tudi podrobno analizo učinkov poučevanja.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Šumi, Venosi 1995, str. 122.

¹⁰⁶ Aldo Rupel, *Tabor "Kanalska dolina 86"*. Trst: SLORI, NŠK, 1987; Robert Gary Minnich, *Tradicija ob boku modernizacije: kulturna kontinuiteta in "dezagrarizacija" v vasi Ukve v Kanalski dolini*, Trst: SLORI, 1988; Irena Šumi, Salvatore Venosi (ur.), *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline*, Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina, 1996.

¹⁰⁷ Komac 2003, str. 135.

¹⁰⁸ Danila Zuljan Kumar, *Slovenska identiteta med mladimi v Beneški Sloveniji*, *Simon Rutar in Beneška Slovenija* (ur. Petra Kolenc, Danila Zuljan Kumar), Ljubljana 2021, str. 146–150.

¹⁰⁹ Šumi, Venosi 1995, str. 124–144.

Vključevanje slovenskega jezika v javni šolski sistem po letu 1991

Slovensko šolstvo v Italiji je po letu 1991 v vseh treh pokrajinah Dežele Furlanije - Julijske krajine napredovalo. Slovensko šolsko mrežo v Italiji danes sestavljajo otroški vrtci, osnovne ter srednje šole prve in druge stopnje. Vse ustanove so državne, le v tržaški pokrajini so štirje vrtci občinski. Celotna mreža s slovenskim učnim jezikom in slovensko italijanskim dvojezičnim poukom v Italiji je leta 2021 obsegala 35 vrtcev, 29 osnovnih šol, deset srednjih šol prve stopnje ter šest srednjih šol druge stopnje, na katerih je bilo možno izbirati med 17 različnimi smermi. Vse šole so del italijanskega državnega šolskega sistema in delujejo po načelih in pravilih, ki veljajo za italijanske državne šole.¹¹⁰ Za slovensko skupnost v Videmski pokrajini je bilo pomembno predvsem uradno priznanje Večstopenjskega zavoda Pavel Petričič v Špetru s strani državnih oblasti v letu 1997. Štiri leta kasneje je z zaščitnim zakonom št. 38 postal del italijanskega državnega šolskega sistema.¹¹¹ Po letu 1990 se je v šolah pričelo spet povečevati število učencev in učenk, a predvsem zaradi vpisovanja otrok iz mešanih zvez in neslovenskih, predvsem italijanskih družin. Podatki za leto 2011, ki jih je zbrala Norina Bogatec, so pokazali, da je več kot 30 % otrok izhajalo iz neslovenskih (pretežno italijanskih) družin, 45 % iz mešanih zvez in le še 25 % iz slovenskih družin.¹¹² Ti tokovi so bistvenega pomena za ohranjanje in obnovitev šolstva s slovenskim učnim jezikom, a hkrati predstavljajo velik izziv za slovensko skupnost. Zanimanje neslovenskih družin za vpis otrok v slovenske šole narašča vzporedno s pospeševanjem procesov evropske integracije, še posebej pa po vstopu Republike Slovenije v Evropsko unijo.¹¹³ Med razloge za to lahko navedemo predvsem iskanje ponovnega stika s slovenskimi družinskimi predniki, lastno zanimanje za slovensko kulturo, prednosti pri zaposlitvi in ugled šole.¹¹⁴ Izzivi, ki se pri tem pojavljajo, so vezani predvsem na zamenjavo manjšinskega jezika z večinskim, kar vodi k zmanjšanju komunikacije v slovenščini in s tem k nižanju ravni znanja tega jezika. Slovenščina tako vedno bolj postaja jezik samo določenih predmetov, ne pa jezik šole.¹¹⁵ Ta dinamika negativno vpliva na status slovenščine tako znotraj šole kot tudi v javnem prostoru.¹¹⁶ Nekoliko drugačna dinamika pa je predvsem

110 Brezigar, Verša 2023, str. 312–313.

111 Pahor 2001, str. 185.

112 <https://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-2011-SLOV.pdf> (pridobljeno: 21. 12. 2024).

113 Norina Bogatec, Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2015, št. 74, str. 10.

114 Devan Jagodic, Sklepne misli: izzivi vpisovanja italijansko govorečih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic, Moreno Zago), Trieste 2022, str. 130; Maja Melinc Mlekuž, Novi izzivi za učitelje slovenščine na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Slovenščina v šoli*, 18, 2015, št. 3/4, str. 27.

115 Melinc Mlekuž 2015, str. 27.

116 Bogatec 2015, str. 10.

v zadnjem desetletju značilna za Kanalsko dolino, kjer se je v šolskem sistemu pričelo uvajati večjezično izobraževanje.

V 90. letih 20. stoletja je prišlo v Kanalski dolini do postopne nadgradnje tečajev slovenščine. V tem oziru je bila pomembna predvsem ustanovitev Slovenskega kulturnega središča Planika (SKS Planika) leta 1997 v Ukvah. Gre za osrednjo slovensko ustanovo v Kanalski dolini, katere namen je spodbujati kulturno, glasbeno, pedagoško, rekreativno, športno in publicistično dejavnost.¹¹⁷ Pod svojim okriljem združuje slovensko Glasbeno šolo Tomaža Holmarja, Sklad za slovensko kulturo Ponce in Knjižnico Salvatoreja Venosija. SKS Planika je poleg tega prevzela tudi izvajanje tečajev poučevanja slovenskega jezika, kar je postalo njena osrednja dejavnost. V začetku so se tečaja tam udeleževali predvsem otroci iz Ukev in Ovčje vasi, leta 1999 pa so se jim pridružili še iz Žabnic. V šolskem letu 1998/1999 je bil dodan še tečaj informatike v slovenskem jeziku, kar je skupno dvignilo tedenski obseg slovenskega poučevanja na osem ur.¹¹⁸ Glede na starost in znanje slovenskega jezika, so bili razdeljeni v več skupin (skupina najmlajših, od 4 do 7 let; dve srednji skupini od 8 do 13 let in starejša skupina 14 in več let). V začetku 21. stoletja sta tečaj izvajali dve učiteljici, diplomirani slovenistki, ki sta v skladu z letnim načrtom pouk sproti prilagajali znanju in zanimanju otrok. V sodelovanju s srednjo tehnično šolo v Trbižu (*Istituto Tecnico Turistico*) je v okviru izbirnih vsebin SKS Planika izvajala začetni in nadaljevalni tečaj slovenskega jezika. V sodelovanju z Gimnazijo Kranj je večkrat organizirala tudi izmenjavo kranjskih in trbiških gimnazijcev, ob podpori občine Trbiž pa je pripravila tudi tečaj slovenščine za odrasle in tečaje igranja klavirja ter kitare. V poletnih mesecih je organizirala večdnevni likovni tečaj, raziskovalni tabor in do leta 2010 enotedensko kolonijo v slovenskem Primorju, kjer so otroci v slovensko govorečem okolju dnevno govorili slovensko.¹¹⁹ Delovanje SKS Planika je bilo tudi širšega pomena, saj si je v komunikaciji z deželnimi političnimi in izobraževalnimi institucijami prizadevalo za sistemsko uvedbo slovenskega jezika v rednem izobraževalnem procesu.¹²⁰

Do tega je prišlo konec 90. let 20. stoletja s projektom *Multikultura in slovenščina*, na podlagi katerega je bil v osnovnih šolah v Ovčji vasi, Ukvah in Žabnicah s šolskim letom 1997/1998 uveden predmet *Multikultura*, ki je potekal enkrat tedensko, izvajal pa se je v slovenskem jeziku. Tri leta kasneje ga je nadomestil predmet *Petje v slovenskem jeziku*.¹²¹ Na prehodu iz 20. v 21. stoletje je državna oblast sprejela več zakonov, ki so pomembno vplivali na status slovenske skupnosti v Videmski pokrajini – leta 1999 splošni zakon št. 482 o zaščiti jezikovnih manj-

¹¹⁷ Dolhar 1999, str. 102–106.

¹¹⁸ Prav tam, str. 68–70.

¹¹⁹ Gliha Komac 2014, str. 27.

¹²⁰ Maja Mezgec, Nataša Gliha Komac, Večjezično izobraževanje v Kanalski dolini in položaj slovenščine, *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik* (ur. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar), Ljubljana, 2022, str. 233.

¹²¹ Komac 2003, str. 135.

šin v Italiji, dve leti kasneje pa zakon št. 38 o zaščiti slovenske skupnosti v Deželi Furlaniji - Julijski krajini. Poleg tega je imela za šolstvo v Kanalski dolini velik pomen uredba ministra za izobraževanje iz leta 1999, ki je šolam dodelila večjo avtonomijo tudi v smislu prilagajanja šolske ponudbe krajevnim potrebam.¹²² Z letom 2000 so se dejavnosti v trbiškem vrtcu izvajale dve uri tedensko v slovenskem jeziku.¹²³ V šolskem letu 2003/2004 je bila na zahtevo SKS Planika v šolskem spričevalu uvedena opisna ocena predmeta slovenski jezik, ki se je izvajal po eno uro tedensko v vrtcih in prvih petih razredih osnovnih šol. Šlo je za obliko projektnih dejavnosti, ki se je do leta 2017 izvajala v sodelovanju z lokalnima slovenskima društvoma; v letih 2003–2012 s SKS Planika, v letih 2012–2017 pa z društvom Don Mario Černet.¹²⁴ Slednje je bilo ustanovljeno leta 1998 z glavnim namenom negovanja ljudsko-cerkvene tradicije.¹²⁵ Nadaljnji napredek je predstavljala vključitev pouka slovenskega jezika v dolinskih nižjih srednjih šolah in v prvih dveh razredih višje srednje šole, do česar je prišlo v šolskem letu 2011/2012. Šlo je za rezultat dogovora med vodstvom večstopenjskega izobraževalnega zavoda Ingeborg Bachmann (*Istituto Omnicomprensivo Ingeborg Bachmann*) v Trbižu, SKS Planika, ob podpori Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Zavoda za šolstvo Republike Slovenije.¹²⁶ Slovenščina v šolskem sistemu se je soočala z različnimi težavami, ki so bile predvsem posledica njenega fragmentarnega in nesistematiziranega uvajanja ter so bile povezane s financiranjem ur pouka. Do tega je prihajalo kljub podpori staršev otrok, predvsem ker slovenščina ni imela statusa v uradnem predmetniku niti ne statusa učnega jezika, zato je ni neposredno financiralo italijansko ministrstvo za izobraževanje.¹²⁷ Do takšnega primera je prišlo v začetku šolskega leta 2017/2018.¹²⁸

Zaradi večnarodnostne in večkulturne podobe območja so se v zadnjih desetletjih pojavila prizadevanja, da bi se ta različnost preslikala tudi v pedagoški okvir v obliki uvedbe večjezičnega pouka. Prvič se je tovrstna pobuda pojavila že v šolskem letu 1992/1993. Štiri leta pozneje, maja 1997, je Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino v Naborjetu organizirala okroglo mizo z naslovom *Zaščita kulture jezikovno-etničnih manjšin v šolskih ustanovah*, kjer so udeleženci podprli to idejo.¹²⁹ Leta 2011 sta občinska sveta v Trbižu in v Naborjetu - Ovčji vasi sprejela uradni sklep, s katerim sta podprla uvedbo pouka v slovenščini in nemščini v okviru šolskega zavoda Ingeborg Bachmann. Idejo večjezičnega

122 Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 232.

123 Komac 2003, str. 135.

124 Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 232.

125 Komac 2003, str. 136.

126 Gliha Komac 2014, str. 25.

127 Mezgec 2021, str. 51.

128 <https://old.delo.si/svet/sosescina/v-kanalski-dolini-ostajajo-brez-pouka-slovenscine.html> (pridobljeno: 23. 12. 2024).

129 Gliha Komac 2014, str. 24.

šolanja so podprle tako lokalne oblasti kot tudi starši šolajočih se otrok. Do preboja na tem področju je prišlo novembra 2016, ko je bil v Naborjetu v organizaciji lokalnih društev pripravljen posvet, kjer so bile predstavljene izkušnje večjezičnega izobraževanja v Furlaniji - Julijski krajini, na Koroškem in Južnem Tirolskem. To je bila podlaga za podpis uradne resolucije s strani občin Naborjet - Ovčja vas in Trbiž ter slovenskih in nemških društev (Združenje don Mario Černet, SKS Planika, Združenje don Eugenio Blanchini, *Kanaltaler Kulturverein*), v kateri so pozvali pristojne oblasti k sprejetju večjezičnega izobraževanja v Kanalski dolini in drugje na Videmskem. Za pripravo modela večjezičnega pouka je bila leta 2017 na pobudo lokalnih občin imenovana mednarodna znanstvena komisija, ki ji je predsedovala docentka dr. Aleksandra Krause z dunajske univerze v sodelovanju s strokovnim osebjem iz Italije, Slovenije in Avstrije. Naloga komisije je bila opredelitev in priprava vertikalnega modela za večjezično poučevanje v šolah vseh stopenj v okviru zavoda Ingeborg Bachmann. Rezultat dela je bil načrt projekta za večjezično izobraževanje od vrtca do srednje šole druge stopnje z vključitvijo vseh dolinskih jezikov – poleg italijanščine še slovenščine, nemščine in furlanščine. Območje, ki ga zavod pokriva, obsega pet občin Kanalske in Železne doline, vključuje pa celotno izobraževalno vertikalno od vrtca do vključno srednje šole druge stopnje (od 3. do 19. leta starosti učencev). Gre za šest vrtcev (Ukve, Žabnice, Trbiž - mesto, Trbiž - centrala, Tablja in Kluže (*Chiusaforte*), pet osnovnih šol (Ukve, Trbiž - mesto, Trbiž - centrala, Tablja, Kluže), dve srednji šoli prve stopnje (Trbiž in Tablja) ter dve srednji šoli druge stopnje (Tehnični zavod za turizem in Znanstveni licej v Trbižu). Projektna faza se je pričela s šolskim letom 2017/2018, v zadnjem letniku vrtca in prvih dveh razredih osnovne šole Ukve. Pouk je potekal v italijanščini, slovenščini, nemščini in furlanščini. V vrtcu so bili otroci tedensko deležni dveh ur pouka posameznega jezika, v osnovnih šolah pa so bili v projekt vključeni predmeti, vezani na jezikovni pouk, in tudi nekateri nejezikovni predmeti. Vsebine so se izvajale po modelu *Content Language Integrated Learning* oz. učenju nejezikovnih predmetov in vsebin v tujem jeziku, s čimer sta se sočasno poučevala predmet in posredno tudi jezik. Dve leti kasneje se je projekt razširil na dolinske vrtce in osnovne šole v Trbižu. Izvedbo je finančno podprla dežela Furlanija - Julijska krajina s sredstvi iz zaščitnega zakona št. 38/2001 in vsedržavne strategije za razvoj notranjih območij Italije (t. i. *Aree interne*). Srednje šole v projektno fazo niso bile vključene. Pouk je izvajal zunanji pedagoški kader, kateremu je bil učni jezik prvi jezik. Njihov izbor so opravila društva, sodelujoča pri projektu, ko so bila hkrati odgovorna za sklepanje pogodb o sodelovanju z učitelji in učiteljicami ter za izplačila honorarjev. Večstopenjska šola je bedela nad koordinacijo in nadzorom, potrjevala je izvedeno delo in ure ter preverjala dosežene rezultate. V šolskem letu 2020/2021 je bilo v projekt vključenih 118 vrtčevskih in 134 osnovnošolskih otrok.¹³⁰ Med izzivi, ki so se pojavili v projektni fazi, je Mez-

¹³⁰ Mezgec 2021, str. 54–56.

gec izpostavila predvsem težave pri zagotovitvi pedagoškega kadra za poučevanje vključenih jezikov, omejena finančna sredstva, kar je vplivalo na dosego zastavljenih ciljev, usklajevanje urnikov, pridobivanje ustreznega učnega gradiva, ureditev certifikatov o znanju jezika in vključevanje otrok z učnimi težavami ter posebnimi potrebami.¹³¹ Dodaten izziv so predstavljali pandemija Covida-19 in ukrepi, povezani z njo.¹³² Med prednostmi je Mezgec izpostavila predvsem sodelovanje šol z lokalnim okoljem, izvajanje pouka nejezikovnih predmetov v slovenskem jeziku, pozitivno in inkluzivno učno okolje ter medpredmetno (horizontalno) in vertikalno povezovanje celotnega šolskega sistema ter pedagoškega kadra.¹³³ Lokalno okolje je projekt dobro sprejelo in ga podpira.¹³⁴ Projektno fazo je v šolskem letu 2023/2024 nadgradil eksperimentalni večjezični pouk, ki ga je z uredbo potrдіlo ministrstvo za šolstvo. S tem je država prevzela tudi financiranje projekta, s čimer je bila pripravljena podlaga, da bi model prešel iz projektne v redno delovanje.¹³⁵ Uredba predvideva, da bo tovrsten pouk trajal skupno pet let, poleg vrtcev in osnovnih šol pa se bo izvajal tudi na nižjih in višjih srednjih šolah.¹³⁶

Sklep

Pregled zgodovine vzgojno-izobraževalnega sistema v Kanalski dolini s poudarkom na vključevanju oz. izključevanju slovenskega jezika kaže na številne izzive, prepreke, probleme in celo nasilje, s katerimi se je v zadnjem stoletju in pol soočala tamkajšnja slovenska skupnost. Kljub številnosti si zaradi narodnostnih, političnih, gospodarskih in drugih pritiskov s strani nemških ter kasneje italijanskih političnih odločevalcev ni mogla zagotoviti ustreznih oz. učinkovitih družbenih struktur. To se je odražalo tudi pri šolskem sistemu na območju, ki je bil predvsem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja eden od osrednjih elementov pri načrtnemu raznarodovanju. V obdobju Avstro-Ogrske je slovenski skupnosti pravice do šolanja v maternem jeziku omejevala nemška elita oz. deželna koroška oblast, po letu 1918 pa jo je italijanska oblast ukinila, rezultati obeh politik pa so bili med drugim vidni pri popisih prebivalstva, kjer se je delež slovensko govorečega prebivalstva postopoma zmanjševal.

Kanalska dolina po drugi svetovni vojni ni bila vključena v pogajanja o bodoči jugoslovansko-italijanski meji, ravno tako mirovni sporazum ni urejal narodnostnih pravic slovenske skupnosti na tem območju. Slovenska skupnost na Videmskem, kamor je spadala tudi Kanalska dolina, tako ni bila upravičena do javnih šol v maternem jeziku, hkrati pa je bila deležna tudi številnih drugih pritiskov s strani italijanske družbe in oblasti. Do postopnih sprememb je prišlo

¹³¹ Prav tam, str. 59–60.

¹³² Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 234.

¹³³ Mezgec 2021, str. 60–61.

¹³⁴ Prav tam, str. 63.

¹³⁵ Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 233.

¹³⁶ *Novi Matajur: tednik Slovencev videnske pokrajine*, 2023, št. 33, str. 12

še od sredine 60. let 20. stoletja dalje, predvsem z angažmajem posameznikov oz. posameznic, ki so najprej v okviru društev vzpostavili zasebne tečaje, na katerih so poučevali slovenski jezik. Uspešni tečaji so na prehodu iz 20. v 21. stoletje pripeljali k postopnemu uvajanju slovenskega jezika v lokalni šolski sistem. Dodatno sta k nadgradnji vodila spremenjena družbena klima in sprejetje zakonov o jezikovnih manjšinah v Italiji ter o zaščiti slovenske skupnosti v Deželi Furlaniji - Julijski krajini, ki sta formalno zagotovila pravice slovenski skupnosti na Videmskem. Slovenski jezik je v različnih oblikah na začetku 21. stoletja ponekod postal del kurikulumov tako v vrtcih, osnovnih šolah kot nižjih ter višjih srednjih šolah. V najnovejšem času zaznamuje Kanalsko dolino na področju šolstva predvsem uvedba večjezičnega pouka. Rezultat večletnih prizadevanj je zajel celotno lokalno izobraževalno vertikalno – od vrtca do srednje šole druge stopnje, namenil pa se je vključiti v kurikulum vse štiri jezike Kanalske doline – poleg italijanščine še slovenščino, nemščino in furlanščino. Projektna faza se je pričela s šolskim letom 2017/2018, šest let kasneje pa so šole pričele eksperimentalno izvajati večjezični pouk, ki se financira iz javnih sredstev. Slovenščini je po več kot stoletju težavnih prizadevanj različnih posameznikov, lokalne slovenske skupnosti, duhovščine, političnih institucij in številnih drugih deležnikov uspelo dobiti mesto v šolskem sistemu in s tem večjo vidnost v družbi oz. okolju.

Viri in literatura

Viri

- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/58-malborghetto-valbruna/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/63-tarvisio/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/91-pontebba/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-2011-SLOV.pdf> (pridobljeno: 21. 12. 2024).
- <https://old.delo.si/svet/sosescina/v-kanalski-dolini-ostajajo-brez-pouka-slovenscine.html> (pridobljeno: 23. 12. 2024).

Literatura

- Bajc, Gorazd: Boj projugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945–1948), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 53, 1999, št. 4, str. 577–594.
- Bogatec, Norina: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2015, št. 74, str. 5–21.
- Brezigar, Bojan: Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2001, št. 38/39, str. 110–117.

- Brezigar, Sara; Verša, Alenka: Slovensko šolstvo v Italiji, *Vzgoja in izobraževanje med preteklostjo in prihodnostjo* (ur. Andreja Istenič), Koper 2023, str. 311–327.
- Cvirn, Janez: Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 54, 2000, št. 2, str. 179–195.
- Černe, Milena: Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 243–267.
- Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4, str. 360–387.
- Dolhar, Vida: *Kanalska dolina in slovenska kultura*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1999.
- Ferenc, Tone: Kanalska dolina: NOB, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 4: Hac–Kare* (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 395.
- Ferenc, Tone: Operacijska cona Jadransko primorje, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 8: Nos–Pli* (ur. Dušan Voglar), Ljubljana 1994, str. 143–144.
- Gariup, Mario: *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini*. Trst, Čedad: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Zadruga Dom, 2000.
- Gliha Komac, Nataša: *Glasovi Kanalske doline*, Ljubljana, Nova Gorica: ZRC SAZU, 2014.
- Grafenauer, Bogo: Kanalska dolina: etnografski razvoj. *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 111–118.
- Hroch, Miroslav: The Slavic World, *Handbook of Language & Ethnic Identity. Vol. 1, Disciplinary & Regional Perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García), Oxford 2010, str. 268–285.
- Jager, Ančka: Slovensko šolstvo v Italiji, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 215–243.
- Jagodic, Devan: Sklepne misli: izzivi vpisovanja italijansko govorečih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic, Moreno Zago), Trieste 2022, str. 129–139.
- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: New History*, Cambridge (MA), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kavrečič, Petra: Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji, *Pre-misliti manjšino [Zv. 1], Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir* (ur. Gorazd Bajc), Koper 2008, str. 221–245.

- Klemenčič, Marijan: Kanalska dolina, *Enciklopedija Slovenije* (Zv. 4: Hac-Kare) (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 392.
- Klemenčič, Vladimir: Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 59–75.
- Komac, Nataša: Slovenska jezikovna skupnost v Kanalski dolini, *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 9, 2003, št. 2, str. 129–142.
- Landschner, Emma: History of the Conflict and it's Settlement, *Tolerance Thro-ugh Law: Self Governance and Group Rights In South Tyrol* (ur. Jens Woelk, Francesco Palermo; Joseph Marko), Leiden 2007, str. 5–12.
- Magri, Lara: *Kanaltal 1939: die große Geschichte im Schicksal eines kleinen Tales*, Malborghetto: Etnographisches Museum Palazzo Veneziano, 2012.
- Melik, Vasilij: Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 31–63.
- Melinc Mlekuž, Maja: Novi izzivi za učitelje slovenščine na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Slovenščina v šoli*, 18, 2015, št. 3/4, str. 26–35.
- Mezgec, Maja: Večjezično šolanje v Kanalski dolini: mit ali realen scenarij?, *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine* (ur. Devan Jagodic), Trst 2021, str. 49–69.
- Mezgec, Maja; Gliha Komac, Nataša: Večjezično izobraževanje v Kanalski dolini in položaj slovenščine, *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik* (ur. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar), Ljubljana, 2022, str. 231–238.
- Minnich, Robert Gary: *Tradicijska ob boku modernizacije: kulturna kontinuiteta in "dezagrarizacija" v vasi Ukve v Kanalski dolini*, Trst: SLORI, 1988.
- Motta, Giuseppe: *The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism*. Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012.
- Novi Matajur: *tednik Slovencev videnske pokrajine*, 2023, št. 33, 12.
- Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 235–337.
- Pahor, Milan: Opcije v Kanalski dolini (1939–1942), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 41, 1987, št. 2, str. 321–328.
- Pahor, Milan: Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000. *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Ljubljana 2001, str. 153–198.
- Pirjevec, Jože; Bajc, Gorazd; Klabjan, Borut (ur.): *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005.
- Rupel, Aldo: *Tabor "Kanalska dolina 86"*, Trst: SLORI, NŠK, 1987.
- Strajn, Pavel: Kanalska dolina: kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva, *Razprave in gradivo*, 1992, št. 26/27, str. 72–109.

- Strajn, Pavel: Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanske meje, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, št. 2, str. 231–238.
- Strajn, Pavel: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst, Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze, 1999.
- Strajn, Pavel: Slovensko šolstvo v Italiji, *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989* (ur. Anton Vratuša), Ljubljana 1990, str. 157–170.
- Stuhlpfarrer, Karl: Das Kanaltal 1918–1945, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 89–101.
- Stuhlpfarrer, Karl: *Umsiedlung Südtirol: 1939–1940*, Wien, München; Löcker, 1985.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Šumi, Irena; Venosi, Salvatore: *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995.
- Šumi, Irena; Venosi, Salvatore (ur.): *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline*, Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina, 1996.
- Šušmelj, Jože: Videmski sporazum, *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954* (ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan), Koper, 2005, str. 307–322.
- Troha, Nevenka: Slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji med letoma 1945 in 1990: primerjava položaja, *Acta Histriae*, 11, 2003, št. 2, str. 151–180.
- Ude, Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na Koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 171–234.
- Venosi, Salvatore; Komac, Miran: Kanalska dolina/Val Canale. *Razprave in gradivo*, 1987, št. 20, str. 157–183.
- Vidmar, Cvetko: *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju: od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2009.
- Zuljan Kumar, Danila: Slovenska identiteta med mladimi v Beneški Sloveniji, *Simon Rutar in Beneška Slovenija* (ur. Petra Kolenc, Danila Zuljan Kumar). Ljubljana 2021, str. 141–155.
- Zwitter, Fran: *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962.
- Žitko, Salvator: Nacionalna in politična nasprotja v Istri in Trstu ob avstrijskih štetjih med letoma 1880 in 1910, *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc; Matija Godeša), Ljubljana 2012, str. 47–61.

Matic Batič*

Šolska imena kot orodje italijanizacije na Goriškem: primer tolminskega šolskega okrožja

School Names as a Tool of Italianization in the Gorizia Region: The Case of the Tolmin School District

Izvleček

Razprava obravnava poimenovanje šol kot enega izmed doslej večinoma spregledanih vidikov italijanskega šolstva na Primorskem v času med obema svetovnima vojnama. Italijanski šolski sistem je bil tedaj tesno prepleten z italijanizacijskimi prizadevanji, katerih cilj je bil izbris slovenske narodne identitete. V tem okviru so italijanske oblasti poimenovala večino šol, pri čemer so izbrana imena jasno razkrivala njihove ideološke cilje. Na ta način so želele vplivati na šolsko mladino ter oblikovati vsakdanje simbolno okolje, v katerem so se učenci, učitelji in širša skupnost nenehno srečevali z ideološkimi sporočili, kar naj bi prispevalo k njihovi ponotranjenosti. Razprava, ki se prostorsko osredotoča na Goriško, zlasti na njen severni del, predstavi časovni okvir poimenovanja, ki so potekala neprekinjeno skozi vse obdobje med obema svetovnima vojnama, najpomembnejše deležnike v tem procesu, potrebne birokratske postopke ter slovesnosti ob poimenovanjih. Celoto zaokrožata kontekstualni in teoretski okvir, nujna za globlje razumevanje novih šolskih imen na Goriškem.

Abstract

The article examines the naming of schools as one of the hitherto largely overlooked aspects of the Italian school system in the Slovenian Littoral during the interwar period. At that time, the Italian educational system was closely intertwined with Italianization policies aimed at erasing the Slovene national identity. Within this framework, the Italian authorities renamed most schools, with the chosen names clearly reflecting their ideological objectives. In doing so, they sought to influence young people and create an everyday symbolic environment in which pupils, teachers, and the wider community would be constantly confronted with ideological messages, thereby contributing to their internalization. Focusing on the Gorizia region, particularly its northern part, the discussion presents the chronological framework of the renaming, which took place continuously throughout the interwar years, along with the main stakeholders involved in the process, the necessary bureaucratic procedures, and the ceremonies accompanying the naming. The analysis is complemented by a contextual and theoretical framework essential for a deeper understanding of the new school names in the Gorizia region.

* Dr. Matic Batič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, e-pošta: matic.batic@scnr.si

Ključne besede: šolstvo, Goriška, fašizem, poimenovanje šol, tolminsko šolsko okrožje

Keywords: education, Gorizia region, fascism, school naming, Tolmin school district

Uvod¹

Eden od osrednjih mejnikov sodobne zgodovine Primorske² je izkušnja italijanske oblasti, ki je trajala od konca prve svetovne vojne do kapitulacije italijanske države septembra 1943, posamezne prvine italijanskega upravnega in represivnega aparata pa so se obdržale tudi v času nemške okupacije, ko je bila regija vključena v Operacijsko cono Jadransko Primorje (nem. *Operationszone Adriatisches Küstenland*).³ Italijanska oblast je na Primorskem globoko zaznamovala vsakdanje življenje, družbeno tkivo in kulturni razvoj, zlasti v času fašističnega režima, ki je z izvajanjem načrtne italijanizacijske politike skušal sistematično izbrisati slovensko narodno skupnost. Slovenci so bili izključeni iz javnega življenja, slovenski jezik je bil prepovedan v šolah, uradih in drugih javnih prostorih, slovenska društva in kulturne ustanove pa so bile razpuščene.⁴ Končni cilj vseh teh ukrepov je bilo postopno zlitje Slovencev z italijanskim prebivalstvom in posledično izbris njihove narodne identitete.

Pri uresničevanju italijanizacijske politike je odločilno vlogo igralo šolstvo, ki je predstavljalo enega izmed osrednjih orodij raznarodovalnih procesov. Glede na temeljni pomen šole v vzgojno-izobraževalnem sistemu in v oblikovanju identitete mladih generacij, ni presenetljivo, da je to področje pritegnilo precejšnjo raziskovalno pozornost. Zgodovinske študije so doslej osvetlile različne dimenzije italijanskega šolstva na Primorskem: od ideoloških ciljev in vsebinskih usmeritev šolskih programov prek organizacije šolske mreže in kurikuluma pa

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380 *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijski dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Za pomoč pri nastajanju razprave se lepo zahvaljujem osebju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

2 Primorska je v slovenskem prostoru splošno prepoznan zemljepisni pojem za tisti del ozemlja Republike Slovenije, ki je bil na italijanski strani nekdanje rapalske meje. Na ta način kot zemljepisni pojem v današnjih okvirih predstavlja dediščino časa italijanske oblasti.

3 Stefano Di Giusto, *Operationszone Adriatische Küstenland: Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943-1945*, Udine: Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2005.

4 O raznarodovalnih ukrepih italijanske države obstaja velik korpus spominskega gradiva in zgodovinskih študij, ki pa so večinoma parcialnega značaja. Najobsežnejši celoviti pregled ostaja delo Lava Čermelja; gl. Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

vse do delovanja fašističnih mladinskih organizacij, ki so se tesno povezovale s šolskim poukom.⁵

Splošna podoba italijanskega šolstva za rapalsko mejo je tako razmeroma dobro raziskana. Kljub temu pa je dolgo ostajalo prezrto tisto področje, ki tvori osnovo vsakega šolskega sistema – šolski prostori. Šele v zadnjem desetletju so se pojavile prve poglobljene raziskave, ki so analizirale ideološko funkcijo šolskih stavb v procesu italijanizacije.⁶ Na temelju semiotike prostora sem v svojih dosedanjih študijah že opozoril na pomen arhitekturnih in prostorskih značilnosti šolskega stavbnega fonda na Primorskem v obdobju med obema svetovnima vojnama ter pokazal, kako so bile stavbe same nosilke političnih sporočil oz. vpete v italijanizacijski proces.⁷ Pričujoča razprava nadgrajuje te izsledke in raziskovalno pozornost preusmerja na šolska imena, enega najbolj neposrednih in prepoznavnih izrazov ideološke obarvanosti šolstva v tem času. Za obdobje italijanskega šolstva na Primorskem je bilo namreč značilno množično poimenovanje šol. Čeprav sem na to dimenzijo sporočilnosti italijanskih šol opozoril že v svoji prejšnji razpravi,⁸ je predstavitev doslej ostala omejena zgolj na najpomembnejše

5 Vsebinsko najboljšežnejšo predstavitev značilnosti italijanskega šolstva ob italijanski vzhodni meji sta pripravila italijanska zgodovinarja Adriano Andri in Giulio Mellinato; *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994. Med slovenskimi preglednimi deli gl. predvsem Drago Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970; gl. tudi Čermelj 1965, str. 47–79. V zadnjih letih se je temu področju posvetila zlasti Milena Černe; gl. Milena Černe, Gentilejeva šolska reforma in slovensko šolstvo na Primorskem, 1918–1943, *Dileme: razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine* 7, 2023, št. 2, str. 9–31 DOI: 10.55692/d.18564.23.7; Milena Černe, *Šolstvo na severnem Primorskem v času Italije 1918–1943: katalog k razstavi*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2023. Poleg splošnih pregledov se te tematike dotikajo tudi številna dela, ki se posvečajo šolstvu v tem obdobju le na omejenem področju (npr. določenem kraju ali mikroregiji). Pri tem je treba še posebej poudariti prispevek Vlaste Tul, ki je obdelala šolske razmere v številnih krajih na severnem Primorskem; Vlasta Tul, Arhivsko gradivo o vrtcih na goriškem v obdobju med obema svetovnima vojnoma, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 15 (39), 2006, št. 1, str. 69–76; Vlasta Tul, Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji, *Kronika Rihemberka – Branika II* (ur. Zalka Jereb et al.), Branik 2006, str. 103–52; Vlasta Tul, Šola v Grgarju skozi čas, *Grgarski zbornik* (ur. Justina Doljak et al.), Grgar 2009, str. 100–43; Vlasta Tul, Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik*, 5, 2020, str. 329–48.

6 Pri tem je treba dodati, da moramo italijanizacijsko sporočilnost šolskih stavb postaviti v širši kontekst italijanizacije javnega prostora v tem času. Različni avtorji so že predstavili najpomembnejše vidike tega procesa; med bolj splošno zasnovanimi študijami gl. zlasti: Matic Batič, *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije: doktorska disertacija*, Koper, 2020; Emilija Kastelic, Vpliv fašizma na kulturno dediščino Primorske, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 56, 2008, št. 1, str. 55–70; Borut Klabjan, Fašistični Trst: tržaška kulturna krajina v času med svetovnima vojnoma, *Studia Historica Slovenica* 14, 2014, št. 2/3, str. 593–607.

7 Batič 2020, str. 334–44; Matic Batič, Šole govorijo: ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943), *Prispevki za novejšo zgodovino*, 63, 2023, št. 2, str. 124–148 DOI: 10.51663/pnz.63.2.08.

8 Batič 2023, str. 137–41.

značilnosti in podatke. Namen pričujoče razprave je zato temeljiteje osvetliti poimenovanje šol, upoštevajoč različne vidike, od začetka in načina do predstavitve konkretnih primerov in funkcionalnosti novih imen. Razprava ponuja celovitejšo podobo nabora osebnosti, po katerih so italijanske oblasti poimenovalе šole, ter predstavlja vlogo šolskih imen v širšem kontekstu ciljev italijanskega šolstva na Primorskem. Zaradi velikega števila osnovnih šol v tem obdobju je empirični del razprave prostorsko omejen na severni del tedanje Goriške pokrajine oziroma na tedanje tolminsko šolsko okrožje. Takšna geografska omejitev raziskave je smiselna zaradi dobro ohranjenega arhivskega gradiva tolminskega šolskega nadzorništva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Hkrati pa razprava na ta način predstavlja izhodišče za nadaljnje primerjalne analize z drugimi šolskimi okrožji.

Italijansko poimenovanje šol je podobno kot drugi zgodovinski fenomeni razumljivo zgolj v širšem zgodovinskem kontekstu. Zato v uvodnem delu razprave naprej predstavljam zgodovinski in politični okvir, še prej pa teoretsko podlago, s pomočjo katere je nato v nadaljevanju analizirana sporočilnost italijanskih poimenovanj šolskih ustanov. V osrednjem delu razprave sledi predstavitev okoliščin izbranih primerov poimenovanja, predstavitev izbranih imen šol ter analiza njihove sporočilnosti.

Imena kot izraz politične moči

Imena predstavljajo pomembno temo raziskav v okviru različnih ved. Izven ozkih meja jezikoslovja, v okviru humanističnih in družboslovnih ved, so v ospredju pozornosti raziskovalcev predvsem krajevna imena (toponimi), zlasti njihovi ideološki, simbolni, spoznavani in čustveni vidiki. Številne dosedanje raziskave so pokazale, da krajevna imena niso zgolj utilitarni označevalci, temveč so tudi nosilci različnih pomenov in čustev, po katerih se družbeno oblikuje odnos do pokrajine in s tem posledično tudi kolektivna identiteta. Ljudem krajevna imena omogočajo vpogled v preteklost kraja njihovega bivanja in tako delujejo kot element tradicije. Poleg tega jim dajejo občutek pripadnosti in jih obenem tudi ločujejo od prebivalcev drugih krajev.⁹

Upoštevajoč njihovo simbolno dimenzijo in pomen pri oblikovanju kolektivne identitete, ni presenetljivo, da so v določenih politično-geografskih kontekstih toponimi postali tudi polje ideološkega boja. Spričo kompleksnosti tega fenomena obstajata vsaj dva večinska raziskovalna pristopa oz. obravnavi v dveh različnih humanističnih disciplinah. Na prvem mestu lahko izpostavimo raziskave kulturnega spomina, kjer igra posebno pomembno vlogo koncept *lieux*

⁹ Mimi Urbanc in Matej Gabrovec, *Krajevna imena: Polygon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete*, *Geografski vestnik*, 77, 2005, št. 2, str. 26.

de mémoire, ki ga je razvil Pierre Nora.¹⁰ Norajev koncept krajev spomina obsega širok spekter različnih stvarnih in nestvarnih fenomenov, ki so pomembni za ustvarjanje kolektivnega spomina določene skupnosti, mednje pa sodijo tudi (nekateri) toponimi, predvsem tisti, ki se nanašajo na pomembne zgodovinske osebnosti ali dogodke, saj ti bistveno prispevajo k tradiranju kulturnega spomina skupnosti. Politično sporne toponime obravnavajo tudi kulturno-geografski pristopi, natančneje raziskave političnih simbolov.¹¹ Tudi zemljepisna imena lahko namreč razumemo kot politične simbole, če ti v določenem zgodovinskem kontekstu služijo predstavljanju političnih vrednot določene skupnosti ali skupine. Pri tem se zdi zlasti uporabna teza Michaela Billiga o *banalni* naravi nacionalizma; s tem pojmom Billig označuje vsakdanje načine, na katere se nacionalna pripadnost reproducira in ohranja v zavesti ljudi. Uveljavitev narodnosti kot vodilne identitetne kategorije namreč spremlja njena *banalizacija*, torej prisotnost v rutinskih, samoumevnih vsakodnevnih praksah, kot so npr. vseprisotna uporaba narodne zastave, uporaba nacionalnih simbolov na denarju, znamkah, športnih dresih ipd.¹²

Kateri toponimi tako sporočilnost prevzamejo, je odvisno od širšega družbeno-političnega konteksta. S pojavom nacionalizma je tako npr. že jezik ali izvor določenega toponima postal inherentno političen in posledično potencialno sporen. V moderni dobi se tako utilitarna in simbolna funkcija krajevnih imen vedno tesneje prepletata, glede na njihov javni značaj, pa se tej sporočilnosti nihče ne more izogniti. Iz tega razloga ni presenetljivo, da so še posebej v 20. stoletju številni toponimi bili predmet nasprotovanja, političnega boja in končno bili podvrženi preimenovanju.¹³

Imena šol se kot imena institucij v onomastiki praviloma ne uvrščajo med zemljepisna imena, temveč med stvarna lastna imena.¹⁴ Kot taka so v okviru humanistike in družboslovja doslej prejela bistveno manj raziskovalne pozornosti. Natančnejša opredelitev razlik med stvarnimi in zemljepisnimi imeni z vidika njihove kulturno-politične sporočilnosti bi preseгла okvire te razprave, z vidika obravnavanega primera šolskih imen pa se niti ne zdi potrebna, ker je v tem pri-

10 Pierre Nora (ur.) *Les Lieux de mémoire*, 3 tomes: t. 1 *La République*, t. 2 *La Nation*, t. 3 *Les France*, Paris: Gallimard, 1984–1992.

11 Urška Perenič, Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: literarne ulice v ožjem središču Ljubljane, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 325–327.

12 Michael Billig, *Banal Nationalism*, Los Angeles: Sage, 2012.

13 To področje obravnavajo številne študije; gl. npr.: Maoz Azaryahu, *Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz: Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR*, Gerlingen: Bleicher Verlag, 1991; Maoz Azaryahu, *Tel Aviv: Mythography of a City*, Syracuse: Syracuse University Press, 2006; Lawrence D. Berg in Jani Vuolteenaho (ur.), *Critical Toponomies: The Contested Politics of Place Naming*, Farnham, Ashgate, 2009; Matic Batič, Nova govorica prostora : preimenovanje naselij na severnem Primorskem po drugi svetovni vojni (1948–1954), *Acta Histriae*, 31, 2023, št. 2, str. 281–306 DOI: 10.19233/AH.2023.13.

14 Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

meru meja med stvarnimi in zemljepisnimi imeni precej *tekoča*. Šolske stavbe so namreč kot vidni in prostorsko določeni objekti prevzele institucionalna imena ter jih prenesle v vsakdanjo rabo, zaradi česar so ta imena pridobila tudi krajevno razsežnost. Funkcionalnost stvarnih imen, še posebej v primeru, ko imajo tudi krajevno dimenzijo, se tako kaže kot zelo sorodna delovanju zemljepisnih imen. V obeh primerih namreč imena ne opravljajo le identifikacijske vloge, temveč imajo tudi pomembno simbolno oz. ideološko funkcijo. Prav zaradi teh prepletov je smiselno poimenovanje italijanskih šol obravnavati z enakimi metodološkimi pristopi, kot jih uporabljamo pri raziskovanju zemljepisnih imen.

Italijanizacija šolstva na Primorskem

Kot je že bilo izpostavljeno, je bilo italijansko šolstvo v času fašističnega režima povsem vpeto v proces italijanizacije in fašistične indoktrinacije. A to ne pomeni, da se je nacionalno obarvani značaj šolstva začel šele z vzponom fašizma. Na severnem Primorskem oz. Goriškem je vprašanje šolstva predstavljalo eno osrednjih političnih vprašanj od druge polovice 19. stoletja, saj je bil tu boj za politično uveljavitev slovenske skupnosti tudi boj za vzpostavitev lastnih šol oziroma pouka v lastnem jeziku. Ta konflikt je bil zaostren predvsem v deželni prestolnici Gorici, ki je vse do razpada Avstro-Ogrske ostala v rokah italijanske liberalno-nacionalne stranke, obenem pa se je v njej močno krepila tudi slovenska skupnost. Italijanska večina v goriškem mestnem svetu je dolgo onemogočala vzpostavitev slovenske šole v Gorici. Kot odgovor je slovenska Ciril-Metodova družba začela ustanavljati zasebne slovenske šole in vrtce.¹⁵ Na italijanski strani je zasebne italijanske šole ustanavljala organizacija *Lega Nazionale*,¹⁶ ki je predvsem v predmestnih naselbinah okrog Gorice z ustanavljanjem šol in vrtcev poskušala ustaviti slovensko *napredovanje*.¹⁷

Po izbruhu prve svetovne vojne, posebno pa še v povojnih letih je ideologizacija šolstva postala še izrazitejša. Italijanske oblasti so italijanizacijo šolstva začele že med prvo svetovno vojno, ko je italijanska vojska okupirale dele Goriške. Čeprav okupatorske oblasti med trajanjem vojaških spopadov po načelih mednarodnega prava niso imele pravice spreminjati pravnega in upravnega reda na zasedenih ozemljih, se Italijani teh načel *de facto* niso držali, saj so na okupi-

15 Robert Devetak, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis*, 74, 2020, št. 3–4, str. 360–87.

16 *Lega Nazionale* je bila ustanovljena leta 1890 kot naslednica prepovedane organizacije *Pro Patria*. Namen obeh organizacij je bilo ustanavljanje italijanskih šol in vrtcev v narodnostno ogroženih okoljih; Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, Bologna: Società editrice Il Mulino, 2007, str. 48–49.

17 Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2005, str. 319–22.

ranih ozemljih povsem spremenili lokalni šolski sistem, pri čemer je bilo največ pozornosti posvečene propagandni dejavnosti med šoloobveznimi otroki. Integralni del šolskega pouka so bile tako že med italijansko zasedbeno oblastjo tudi številne domoljubne italijanske slovesnosti, italijanske oblasti so spodbujale celo dopisovanje slovenskih šolarjev z italijanskimi, da bi tako kar najhitreje povezali *terre redente* z matičnimi italijanskimi deželami.¹⁸

Po koncu vojne so območje Goriške najprej okupirale italijanske sile, po podpisu rapalske pogodbe jeseni 1920 pa je Kraljevina Italija to ozemlje tudi anektirala. Slovensko osnovno in srednje šolstvo, ki je bilo pred vojno na ozemlju za poznejšo rapalsko mejo razmeroma dobro razvito,¹⁹ je bilo že med italijansko vojaško upravo podvrženo prvim omejitvam, ki so se v naslednjih letih še stopnjevale. Posegi italijanskih oblasti proti slovenskemu šolstvu so v prvih letih zadeli predvsem srednje šolstvo, po aneksiji pa je prišlo tudi do prvih večjih posegov na področje osnovnega šolstva. Italijanske oblasti so s šolskim letom 1920/21 namreč uvedle obvezen pouk italijanščine, ki je nadomestila prejšnje ure nemščine. Pri tem pa ni šlo zgolj za nadomestitev prejšnjih ur tujega jezika, temveč je bil obseg italijanskih učnih ur precej večji. Uvedba italijanščine je pri lokalnem prebivalstvu izzvala proteste. Marsikje se pouk italijanščine v prvih letih sicer kljub uradnim določilom še ni izvajal.²⁰ Razlogi so bili različni, od neznanja italijanščine slovenskih učiteljev do pomanjkanja ustreznih učnih pripomočkov. V nekaterih primerih pa so se učitelji pri tem sklicevali tudi na nasprotovanje staršev.²¹

Do resnično prelomnih sprememb na področju osnovnega šolstva je prišlo po nastopu Mussolinijeve vlade jeseni 1922. Prva velika sprememba je bila centralizacija lokalnega šolstva, ki je spremljala ukinitvev dotedanjega posebnega upravnega položaja Julijske krajine. Šolstvo v Julijski krajini je bilo podvrženo novoustanovljenemu Kraljevemu šolskemu skrbništvu za Julijsko krajino (*Regio Provveditorato agli studi per la Venezia Giulia*) s sedežem v Trstu. S tem je bila odpravljena vsa samouprava na področju šolstva, saj je na tem področju imelo vse pristojnosti Kraljevo skrbništvo, ki je bilo neposredno podrejeno ministrstvu za šolstvo v Rimu. Skrbništvu v Trstu so bila podrejena šolska okrožja (it.

18 Podrobno o značilnostih italijanske šolske politike na okupiranih območjih med prvo svetovno vojno gl. Petra Svoljšak, »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu': šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. Izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*, 2009, str. 251–64. Gl. tudi Andri in Mellinato 1994, str. 1–30.

19 Pred prvo svetovno vojno je na ozemlju, ki je po rapalski pogodbi pripadlo Italiji, delovalo kar 321 šol s slovenskim učnim jezikom; Pahor 1970, str. 314.

20 Statistično poročilo iz leta 1922 na Tolminskem navaja kar dvajset osnovnih šol, kjer se pouk italijanščine ni izvajal, večinoma zato, ker je učitelji niso znali; Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), fond 4: Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 26 (staro oštevilčenje), *Elenco delle scuole in cui non s'insegna la lingua italiana*.

21 PANG, fond 4, t. e. 27 (staro oštevilčenje), *Insegnamento dell'Italiano*, dokument št. 990 (Poročilo vodje šole v Drežnici, 3. 5. 1921).

circoscrizione scolastica), ki so jih vodili šolski nadzorniki, ta pa so se dalje delila na didaktična ravnateljstva (it. *direzione didattica governativa*).²² Ravnateljstva so združevala različno število šol, običajno od pet do deset. Na ta način je italijanskim oblastem uspelo šolski sistem v Julijski krajini povsem centralizirati, predvsem pa izločiti vse elemente samouprave oz. vpliv lokalnih skupnosti na šolski pouk.

Za šolski pouk pa je še pomembnejšo novost predstavljala t. i. Gentilejeva šolska reforma. Filozof Giovanni Gentile, minister za šolstvo med letoma 1922 in 1924, je namreč leta 1923 pripravil več dekretov, ki so temeljito preoblikovali italijanski šolski sistem. Reforma je posegla na številna področja šolskega sistema, toda za manjšine v Italiji je bil pomemben predvsem kraljevi dekret št. 2185, ki je bil izdan 1. oktobra 1923 in je določal, da se italijanščina s šolskim letom 1923/24 uvede kot učni jezik prvih razredov v vseh tujejezičnih osnovnih šolah. V naslednjem letu naj bi se ista določba uveljavila tudi v drugem razredu in tako postopoma naprej, dokler ne bi italijanščina postala učni jezik vsega šolskega procesa. Ure maternega jezika so bile sprva sicer dovoljene kot dodatne ure, vendar je bila ta koncesija odpravljena s kraljevim odlokom št. 2191, izdanim 22. novembra 1925. Poleg tega so oblasti začele odpuščati slovenske učitelje in namesto njih zaposlovati učiteljski kader iz notranjosti Italije.²³ Kot ugotavljata Adriano Andri in Giulio Mellinato, je bil namen Gentilejeve reforme jasen: iz vsega šolstva odstraniti prisotnost neitalijanskih jezikov, kar je bil del fašističnega cilja uničenja vsega kulturnega življenja narodnih manjšin.²⁴

V prihodnjih letih se je skladno s siceršnjim oblikovanjem fašistične diktature šolski pouk čedalje tesneje povezoval s fašistično vzgojo, ki je stremela k celoviti preobrazbi otrok v fašističnem duhu, katere končni cilj je bila antropološka revolucija v smislu vzgoje "novega človeka", povsem prepojenega s fašističnimi vrednotami.²⁵ Fašistične otroške in mladinske organizacije²⁶ so bile tesno povezane s šolskim poukom. Z vpisom v šolo so tako bili otroci vpisani tudi v katero od fašističnih mladinskih organizacij. Starši so otroke sicer načeloma smeli izpisati, a so se večinoma bali negativnih posledic. Posledično je bila posebej v zadnjih letih pred vstopom Italije v drugo svetovno vojno večina šolske mladine vsaj formalno včlanjena v katero od fašističnih mladinskih organizacij.²⁷

22 Tul 2006, str. 110.

23 Čermelj 1965, str. 50–51; Pahor 1970, str. 323–26; Andri in Mellinato 1994, str. 105–35.

24 Andri in Mellinato 1994, str. 175.

25 Več o tem: Matic Batič, »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani«: italijanski fašizem in njegov koncept *italianità*, *Acta Histriae*, 24, 2016, št. 4, str. 819–836.

26 Za vzgojo otrok v fašističnem duhu je najprej skrbela organizacija ONB (*Opera Nazionale Balilla*), ustanovljena leta 1926, od leta 1937 pa je bil sistem fašistične mladinske organiziranosti dodatno diferenciran po starosti in spolu, vanj so začeli vključevati tudi predšolske otroke. Različne organizacije, namenjene dečkom in deklicam različnih starosti, so skupaj sestavljale GIL (*Gioventù Italiana del Littorio*).

27 Podrobno o tem gl. Milica Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*, Koper: Lipa, 1990, str. 94–105.

Časovni lok poimenovanja: od prvih pobud do vojne v Etiopiji

Ena od opaznih novosti v primerjavi z razmerami v času Avstro-Ogrske je bilo tudi poimenovanje šol. Večina šol je namreč med italijansko oblastjo dobila imena z jasnim idejnim nabojem. Po kom so italijanske oblasti poimenovale šole na Goriškem in kakšna sporočila so ta imena izražala? Kako je potekal proces poimenovanja? Kdaj se je začel in do kdaj je trajal? Odgovori na ta vprašanja razkrivajo ne le ideološke prioritete režima, temveč tudi dinamiko moči oz. načine vzpostavljanja in reprezentiranja nove oblasti v obdobju med obema svetovnima vojnama.

Celovita predstavitev poimenovanja italijanskih šol na Goriškem ni preprosta, saj je v tem času v deželi delovalo veliko število (večinoma manjših) osnovnih šol; seznam tolminskega šolskega okrožja v šolskem letu 1928/1929 npr. navaja 114 šol.²⁸ Poimenovanje poleg tega ni bilo izvedeno sistematično, temveč se je raztreseno dogajalo skozi vse obdobje italijanske oblasti. Celovitega seznama, ki bi navajal vsa imena šol ob začetku druge svetovne vojne, ni oz. mi ga ni uspelo najti. Sklepamo lahko, da se vsaj v nekaterih primerih ustrezna dokumentacija po vsej verjetnosti niti ni ohranila. Ne glede na to si lahko iz ohranjenega arhivskega gradiva ustvarimo sorazmerno dobro sliko.

Začeti je smiselno s časom začetka poimenovanj. Ohranjena dokumentacija nakazuje, da so italijanske oblasti začele poimenovati šole že kmalu po koncu vojne, v nekaterih primerih celo že pred aneksijo pokrajine. V Gorici je tako npr. bila državna gimnazija že leta 1919 poimenovana po italijanskem kralju Viktorju Emanuelu III. Glede na dopis Generalnega civilnega komisariata za Julijsko krajino, poslanega sredi julija 1921, to področje dotlej ni bilo formalno urejeno, tako da je prihajalo do sporadičnih podobnih poimenovanj tudi v drugih krajih. V dopisu je tovrstno poimenovanje sicer bilo označeno kot pohvalno, a obenem je, glede na »občutljivost trenutne situacije«, dopis izpostavil tudi potrebo po formalni ureditvi tega področja. Komisariat je zato določil natančnejše norme: pobudo za poimenovanje so morale podati lokalne oblasti, nato pa je ta morala biti potrjena s strani šolskih oblasti ter tudi samega civilnega komisariata. Poleg tega je zahteval tudi, naj šolske oblasti poročajo o morebitnih poimenovanjih šol, verjetno z namenom preverbe njihove ustreznosti.²⁹ Odgovor na dopis ponuja dragocen vpogled v stanje na tem področju na severnem delu Goriške; v tem predelu je bila dotlej poimenovana le ena šolska ustanova, in sicer konvikt v Tolminu, ustanovljen spomladi 1919,³⁰ ki so ga oblasti poimenovale po Francescu Scodniku.³¹ Zdi se, da je izbira imena dijaškega doma simbolno nakazovala njegov namen; v Kanalu ob Soči rojeni Scodnik, ki je med revolucijo leta 1848 dezertiral

28 PANG, fond 4, t. e. 80, Razvrstitev šol, 1928–1929.

29 PANG, fond 4, t. e. 31, p. e. 18, Denominazione delle scuole, 22. 8. 1921.

30 Več o ustanovitvi konvikta v Tolminu gl. Tul 2020, str. 334–36.

31 PANG, fond 4, t. e. 31, p. e. 18, Denominazione delle scuole, 22. 8. 1921.

iz habsburške vojske in se pridružil italijanskim upornikom, pozneje pa služil v četah sardinsko-piemontskega kralja,³² je s svojo odločitvijo za Italijo predstavljal idealen primer tega, kar so italijanske oblasti pričakovale od slovenskih dijakov v novoustanovljenem dijaškem domu.³³

Glede na vlogo občin pri poimenovanju šol, ni presenetljivo, da velika večina šol v prvem obdobju italijanske oblasti ni dobila novih imen, a so ta postala dvojezična. Seznam šolskih štampiljk iz leta 1921 dokazuje, da nobena od osnovnih šol v tolminskem šolskem okrožju tedaj še ni bila poimenovana po nobenem izmed italijanskih političnih ali kulturnih veljakov. Obenem pa so vse šole poleg slovenskih nosila tudi italijanska imena (Slika 1). Ureditev šolskih štampiljk je tako prehitela siceršnjo zakonsko uvedbo dvojezičnih napisov na stavbah občin in drugih javnih institucij ter žigov občinske uprave, ki jo je 26. decembra 1922 zapovedal kraljevi prefekt za Julijsko krajino Francesco Crispo Moncada.³⁴ Kljub temu pa je slovenski značaj občinske uprave v številnih občinah onemogočal drugačno poimenovanje. Slovenski nadzor nad številnimi občinami se je marsikje obdržal še v prvi polovici 20. let; na občinskih volitvah januarja 1922 so Slovenci namreč zasedli vsa mesta v občinskem svetu v kar 64 občinah, večino v 27 občinah, manjšino sedežev pa le v 11 občinah tedanje Goriške pokrajine. Italijanske oblasti so zato začele občinske uprave v številnih občinah razpuščati in na njihovo mesto znova imenovati kraljeve komisarje. Dokončen prelom na tem področju pa se je zgodil leta 1926, ko je bila ukinjena pravica občinskih svetov do volitev župana, na njihovo mesto pa so bili postavljeni podestati, ki jih je za pet let imenovala vlada. *Podestà* ni bil le (imenovani) nadomestek prejšnjih županov. Prevzel je namreč funkcije župana, občinskega sveta in odbora in tako samostojno vodil občino. Za svoje delovanje je bil odgovoren neposredno pokrajinskemu prefektu, ki je v večjih občinah lahko imenoval še občinski svet, ki pa je imel le posvetovalno vlogo.³⁵ Tako je fašistični režim zagotovil popoln državni nadzor nad vsemi organi uprave na Goriškem.

Po ukinitvi samouprave je v drugi polovici dvajsetih let sledil izrazit val nacionalistično obarvanega poimenovanja šol in javnih ustanov. Do konca desetletja je večina šol že nosila nova, ideološko zaznamovana imena, ki so jih italijanske oblasti izbrale z namenom utrjevanja svoje politične in kulturne prevlade. Preimenovanje v nobenem primeru ni bilo naključno, temveč del širše strategije asimilacije, s katero je fašistični režim želel preoblikovati javni prostor in ga prežeti s simboli lojalnosti do države ter režima.³⁶ Italijanske oblasti so očitno temu

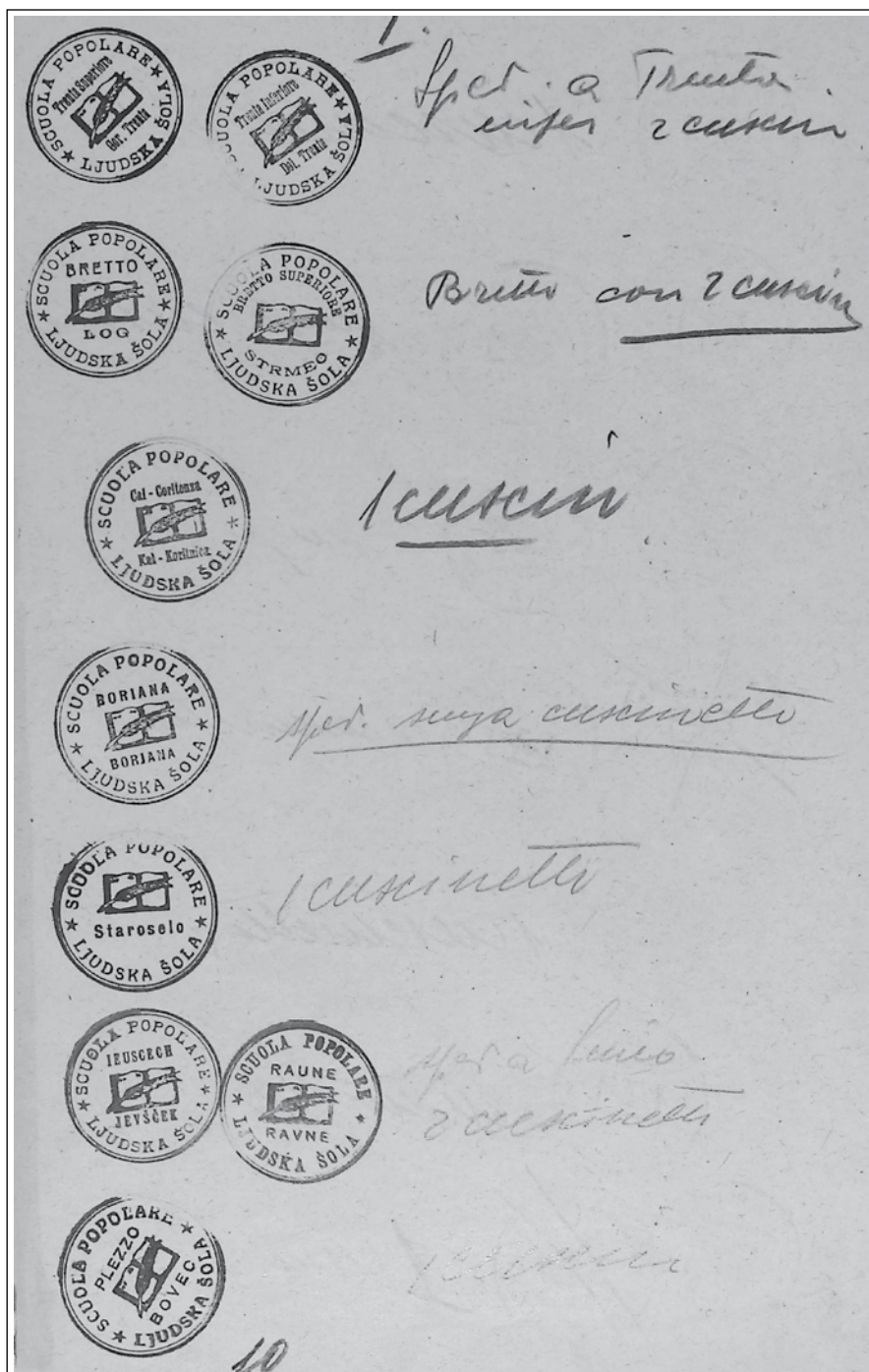
32 Branko Marušič, Scodnik, Francesco Ignazio (1804–1877), *Primorski slovenski biografski leksikon*: 13. *snopič Rebula - Sedej*, 3. knjiga. Ur. Martin Jevnikar, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987.

33 Tul 2020, str. 332.

34 PANG, fond 37: Občina Kanal, t. e. 11, a. e. 17, Spisi od št. 3–698, št. 26.

35 Lilijana Vidrih-Lavrenčič in Metka Nusdorfer, *Občine na Goriškem od srede 19. stol. do druge svetovne vojne*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1986, str. 20–29.

36 Več o tem v nadaljevanju razprave.

Slika 1: Primeri šolskih štampiljk na Tolminskem v letu 1921
(PANG, fond 4, t. e. 31, p. e. 6).

področju pripisovale velik pomen, verjetno zlasti zaradi povezave s šolanjem, ki so mu namenile osrednjo vlogo pri italijanizaciji. Na ta način je fašistični režim šolski mladini ponujal nove, *primerne* vzornike, s katerimi je želel oblikovati kolektivni spomin in vrednote. Dokaz za to je dejstvo, da se je praksa preimenovanja nadaljevala še vse do izbruha druge svetovne vojne. Zadnji, prav posebej intenziven pospešek temu procesu je dala vojna v Etiopiji, ki jo je fašistična Italija začela oktobra 1935. V vojni je padlo tudi več domačinov. Njihova smrt je imela za režimsko propagando posebno težo, saj so se v javnem diskurzu lahko prikazovali kot zgledni primeri lojalnih državljanov italijanske države. Kako hitro in sistematično je režim želel izkoristiti tovrstne primere, priča dogodek v Idriji, kjer so že 2. februarja 1936, torej manj kot mesec dni po njegovi smrti, odkrili spominsko ploščo črnosrajčniku Fortunatu Raspetu, padlemu v bojih v Etiopiji 3. januarja istega leta.³⁷ Njegov lik je bil povzdignjen v lokalni simbol junaštva in zvestobe Italiji. Aprila istega leta so nato poimenovali šolo v Ponikvah na Šentviški planoti po Francescu Baitu, ki je prav tako padel v boju v Etiopiji.³⁸

Po padlih v Etiopiji Italijani niso poimenovali le šol, temveč tudi šolske učilnice. Prve take primere lahko najdemo že spomladi 1936, in sicer predvsem na širšem območju Idrije, od koder je očitno prihajalo precejšnje število bojujočih se v Afriki. Pobudnik za začetek tovrstnega poimenovanja je bil didaktični ravnatelj v Idriji, ki je šolskemu nadzorniku v Tolminu predlagal, naj bi učilnici šol na Ledinah in Vojskem poimenovali po vojakih iz lokalnega okolja, ki so padli v bojih v Afriki. Na Ledinah naj bi učilnico poimenovali po že omenjenem Fortunatu Raspetu ter Dalmaziu Biragu, odlikovanem z zlato medaljo za pogum. Na Vojskem pa je življenje izgubil Valentino Habe.³⁹ Nadzorništvo v Tolminu je predlog posredovalo šolskemu skrbniku v Trstu, ki je prošnjo nato posredoval goriškemu prefektu.⁴⁰ Zapleten birokratski postopek, potreben za izvedbo poimenovanja, ki z režimskega vidika v nobenem primeru ni bilo sporno, se zdi pretiran, a zgovorno dokazuje pomen, ki so ga italijanske oblasti pripisovale poimenovanju šolskih prostorov, pa tudi popolno centralizacijo šolstva v tem času. Dober mesec kasneje je prišlo do nove tovrstne pobude, ko se je idrijsko didaktično ravnanje spet obrnilo na nadzorništvo v Tolminu s predlogom, da bi učilnica osnovne šole v Spodnji Idriji dobila ime Ludovica Cogeijskega,⁴¹ pripadnika sanitetne enote italijanske armade, ki je padel v boju v Etiopiji. Predlog je nastal

37 O tem dogodku je poročal *Ponedeljski Slovenec* v Ljubljani: »V nedeljo 2. februarja je bila v Idriji velika spominska slovesnost, pri kateri so odkrili spominski napis Fortunatu Raspetu iz Spodnje Idrije, fašističnemu miličniku, ki je 3. januarja padel v bitki v italijanski Eritreji. O b 10. je bila črna maša v idrijski cerkvi, potem pa velik zbor na trgu in razkritje spominske plošče. Na plošči je zapisano, da je Raspet s svojo smrtjo potrdil italijanstvo, ker je padel za zopetno potrditev italijanstva heroične eritrejske zemlje ob reki Gedgeda Zubbaha.« (Primorske novice, *Ponedeljski Slovenec*, 3. 2. 1936, str. 4).

38 PANG 4, t. e. 91 (staro številčenje), Zadeve šolskega nadzora Tolmin (1935–1936), št. 3505.

39 PANG, fond 4, t. e. 91 (staro številčenje), dokument št. 460.

40 PANG, fond 4, t. e. 103, p. e. 1, Dopis šolskega skrbnika, 17. 3. 1936.

41 Po vsej verjetnosti gre za italijanizirano obliko slovenskega imena Ludvik Kogej.

na zahtevo pokrajinskega sekretarja fašistične stranke.⁴² Tudi ta predlog je bil poslan skrbniku v Trstu. Slednji je predlog potrdil, a spet zahteval še pozitivno mnenje goriškega prefekta.⁴³

O tem, kakšen pomen so tudi najvišje oblasti v fašistični Italiji pripisovale poimenovanju šol, priča tudi zanimiv dopis Giuseppeja Bottaija, ministra za narodno vzgojo (*Ministero dell'educazione nazionale*), poslan 31. oktobra 1941. V dopisu je Bottai zahteval podatke o tem, katere učilnice v pokrajini so poimenovane po pripadnikih italijanskih letalskih sil.⁴⁴ Sklepamo lahko, da so oblasti želele na ta način predvsem spodbujati vojno navdušenje, zlasti nad podvigi italijanskih letalcev. Poziv je zanimiv tudi zato, ker je kot odgovor nanj prispela množica odgovorov iz celotne Goriške, iz katerih lahko vidimo, da je v zadnjem obdobju fašističnega režima poleg šol tudi večina učilnic nosila različna imena. V Idriji so tako bile npr. poimenovane celo vse učilnice v mestni deški in dekliški šoli.⁴⁵

Poimenovanja med birokracijo in propagando

Glede postopka poimenovanja so očitno v vsem času italijanske oblasti očitno v glavnem veljali predpisi, kot jih je določila že omenjena okrožnica Generalnega civilnega komisariata iz leta 1921. Pobudo za poimenovanje šol so večinoma podajale občine, ki pa so pred uradnim poimenovanjem morale dobiti še soglasje drugih deležnikov, zlasti pristojnega šolskega nadzorništva in šolskega skrbništva v Trstu. Izvedba poimenovanja je tako večkrat zahtevala kar precej birokratskih naporov, kar je bilo še posebej izrazito pri poimenovanju, ki se je navezovalo na člane kraljeve družine, po katerih so bile poimenovane številne šole. Ozadje tovrstnega poimenovanja razkriva ohranjena dokumentacija, povezana s poimenovanjem šole v Bovcu leta 1925. Ob kraljevem jubileju⁴⁶ so se občinske oblasti v Bovcu odločile domačo šolo poimenovati po italijanskem kralju Viktorju Emanuelu III. Ker je poimenovanje zadevalo člana kraljeve družine, jo je moral potrditi tudi kralj, prošnja pa je prek šolskega nadzornika v Tolminu romala na šolsko nadzorništvo v Trstu, ki jo je nato poslalo ministru dvora. Slednji je prošnjo predstavil kralju, ki naj bi z veseljem podal svoj pristanek: »*L'Augusto Sovrano ha molto volentieri annuito alla desiderata intitolazione e risponde alla cortese manifestazione con l'espressione dei migliori suoi ringraziamenti.*«⁴⁷

42 PANG, fond 4, t. e. 91 (staro številčenje), dokument št. 868.

43 PANG, fond 4, t. e. 91 (staro številčenje), dokument št. 924/9.

44 Archivio di Stato di Gorizia, Provveditorato agli Studi di Gorizia, b. 5, Telegram ministra Bottaija (31. 10. 1941).

45 Ibid., dopis didaktičnega ravnatelja iz Idrije (6. 11. 1941).

46 Leta 1925 je Viktor Emanuel III. praznoval petindvajsetletnico svojega vladanja, saj je kraljevi prestol zasedel 29. julija 1900.

47 »Njegovo veličanstvo je z veseljem odobrilo predlagano poimenovanje in se za vljudno prošnjo iskreno zahvaljuje« (PANG, fond 4, t. e. 65, Poimenovanje šole v Bovcu, dopis Šolskega skrbništva v Trstu, 6. 11. 1925).

Podoben postopek je bil zahtevan tudi v primerih, ki so zadevali poimenovanje šol po Benitu Mussoliniju ali članih njegove družine. V zgornji Soški dolini se je tak primer zgodil leta 1928, ko se je občina Drežnica odločila poimenovati šolo po Mussolinijevi materi Rosi Mussolini. Ker je poimenovanje zadevalo družino fašističnega *duceja*, je bila potrebna njegova potrditev. Ohranjena dokumentacija razkriva, da se je pobuda za poimenovanje torej začela na občinski ravni, nato pa prek tolminskega šolskega nadzorništva potovala v Mussolinijevo osebno pisarno v Rim. Mussolini je prošnji ustregel, kar je ministrstvo za izobraževanje sporočilo goriški prefekturi, ki je o tem obvestila občinsko upravo v Drežnici.⁴⁸

Poimenovanje šole je običajno spremljala slovesnost, s katero so oblasti želele dodatno osvetliti simbolni pomen spremembe. Šolsko nadzorništvo v Tolminu je tako v dopisu, v katerem je sporočilo dovoljenje za poimenovanje šole v Bovcu po italijanskem kralju, obenem zahtevalo, naj šolske oblasti to dejanje tudi ustrezno proslavijo.⁴⁹ Glede na poročilo didaktičnega ravnateljstva, je slovesnost potekala 20. novembra 1925. Na njej so poleg šolarjev sodelovali vsi učitelji v občini, slavnostni govornik pa je bil didaktični ravnatelj. Slednji je v svojem govoru povzel najpomembnejše prelomnice iz kraljevega vladanja, pri čemer je zlasti izpostavil italijansko kolonizacijo Libije (*»la colossale opera di civilizzazione nella Tripolitania e Cirenaica«*) ter kraljevo vlogo med prvo svetovno vojno, ki jo je označil kot *»grande guerra di Redenzione«*. Slovesnost se je nato zaključila s pevskim nastopom šolarjev, ki so zapeli *Inno di Mameli*, današnjo italijansko himno.⁵⁰ Iz poročila je razvidno, da je slovesnost potekala v odločno nacionalističnem duhu, ki se je povezoval zlasti z lojalnostjo do italijanske monarhije, ni pa (še) imela izrazito fašističnega značaja.

Podobno je potekala tudi slovesnost ob poimenovanju šole v Prvačini v spodnji Vipavski dolini, ki je bila junija 1932 poimenovana po generalu Achilleju Papi (1863–1917). General Papa je med 11. soško bitko poveljeval italijanski 44. pehotni diviziji v bojih na Banjšicah, kjer ga je 5. oktobra 1917 smrtno ranil avstrijski ostrostrelec.⁵¹ Ni znano, kako je prišlo do odločitve o poimenovanju šole v Prvačini po padlem generalu. Sklepamo lahko, da je imelo pri tem odločilno vlogo občinsko vodstvo ali člani lokalnega fašija. Vsekakor je Papa kot vojni junak, ki je za osvoboditev Goriške žrtvoval svoje življenje, bil primeren kandidat za poimenovanje lokalne šole, saj je bil idealen zgled, v duhu katerega naj bi bili vzgojeni

48 PANG, fond 34, t. e. 16, a. e. 98, kat. IX, Scuola elementare e diversi, Intitolazione delle scuole elementari di Dresenza (19. 5. 1928).

49 PANG, fond 4, t. e. 65, Poimenovanje šole v Bovcu, dopis Šolskega nadzorništva v Tolminu, 9. 11. 1925.

50 Ibid., poročilo didaktičnega ravnateljstva iz Bovca, 21. 11. 1925.

51 Nekaj let po vojni so na kraju, kjer je bil general Papa smrtno ranjen, zgradili spominsko piramido s posvetilnim napisom. Tik pred začetkom druge svetovne vojne je piramido zadela strela in ji odbila vrh. Do sedemdesetih let je piramida počasi propadala, nato pa jo je družina generala Pape dala popraviti, toda brez koničastega zaključka. Na vrhu Gomile tako še danes stoji »prirežana« piramida; Vili Prinčič, *Neme priče vojnih grozot 1915–1918*, Trst: Mladika, 2018, str. 58–59.

otroci v fašistični Italiji. Iz objavljenega časopisnega poročila lahko razberemo, da je slovesnost poimenovanja šole potekala ob množični udeležbi. Poleg lokalnih političnih in strankarskih voditeljev so se je kot častni gostje udeležili tudi vdova pokojnega generala in njegovi otroci, ki so v Prvačino pripotovali iz Milana. Slovesnost sta poleg tega oblikovala častna karabinjerska straža in orkester organizacije *Dopolavoro*, ki je igral domoljubne pesmi. Častni govornik je bil lokalni *podestà*, ki je v govoru »[...] *esaltando poi l'eroismo del generale, al cui nome viene intitolata la scuola*«. ⁵²

Kdo so bili vzorniki?

Po predstavitvi slovesnosti, ki so spremljale poimenovanje, ter njihovega časovnega in institucionalnega okvira se lahko natančneje posvetimo analizi izbranih imen. Zaradi velikega števila vseh osnovnih šol se bom omejil na šole v dveh didaktičnih ravnateljstvih, tj. didaktičnih ravnateljstvih Idrija in Bovec. Podatki predstavljajo stanje v šolskem letu 1928/1929, ko je nastal edinstven seznam vseh šol v tolminskem okrožju, vključno z njihovimi imeni. Kot je že bilo izpostavljeno, je do novih poimenovanj prihajalo tudi v prihodnjih letih, a za predstavitev splošnih značilnosti šolske toponomastike imena šol, prikazana v tabelah v nadaljevanju, predstavljajo merodajen pregled stanja.

Didaktično ravnateljstvo Idrija		
Italijansko ime kraja	Današnje ime kraja	Ime šole
Idria	Idrija	Vittorio Emanuele III
Idria di Sotto	Spodnja Idrija	Dante Alighieri
Canolla Alta	Zgornja Kanomlja	/
Ledine	Ledine	Nazario Sauro
Versenico Sotto	Spodnji Vrsnik	/
Gora	Gore	Francesco Rismondo
Saurazzi	Zavratec	/
Montenero d'Idria	Črni Vrh	Giulio Cesare
Salloga	Zadlog	/
Godovici	Godovič	Nicolò Tommaseo
Montorso	Medvedje Brdo	Cesare Battisti
Voschia	Vojsko	Cristoforo Colombo

Tabela 1: Imena osnovnih šol v didaktičnem ravnateljstvu Idrija v šolskem letu 1928/1929 (Vir: PANG, fond 4, t. e. 8o, Razvrstitev šol 1928–1929).

52 »[...] poveljeval junaštvo generala, po čigar imenu je bila poimenovana šola« (La scuola di Precvacina intitolata alla memoria del gen. Papa, *L'Eco dell'Isonzo*, 4. 6. 1932, str. 2.

Didaktično ravnateljstvo Bovec		
Italijansko ime kraja	Današnje ime kraja	Ime šole
Plezzo	Bovec	Vittorio Emanuele III
Plusina	Plužna	Rosa Mussolini
Cal	Kal	/
Oltresonzia	Čezsoča	Edmondo de Amicis
Saga	Žaga	Giuseppe Verdi
Serpenizza	Srpenica	Guido Brass
Bretto Inferiore	Log pod Mangartom	Cesare Battisti
Sonzia	Soča	Nazario Sauro
Lepena	Lepena	/
Trenta Inferiore	Spodnja Trenta	Anita Garibaldi
Bausizza	Bavšica	/

Tabela 2: Imena osnovnih šol v didaktičnem ravnateljstvu Bovec v šolskem letu 1928/1929 (Vir: PANG, fond 4, t. e. 80, Razvrstitev šol 1928–1929).

Iz tabel vidimo, da vse šole sicer niso bile poimenovane, a je imena različnih osebnosti nosila večina šol, in sicer 16 od 23. Izbrana imena se znotraj posameznega didaktičnega ravnateljstva sicer ne ponavljajo, a obenem je podvajanje kar pogosto, če primerjamo več različnih ravnateljstev, tako da se pojavlja le 13 različnih imen. Lahko jih razdelimo v vsaj štiri glavne kategorije. Prvo predstavljajo člani kraljeve družine in Mussolinijevi sorodniki, v tem primeru kralj Viktor Emanuel III., po katerem sta bili poimenovani šoli v lokalnih središčih (Idriji in Bovcu), ter Mussolinijeva mati Rosa. Drugo kategorijo sestavljajo predstavniki italijanskega kulturnega kanona, kamor lahko uvrstimo Danteja Alighierija, Giuseppeja Verdija in Edmonda de Amicisa. Po njih so bile poimenovane tri šole. Njim sorodni sta osebi tretje kategorije, ki bi ju lahko označili kot zgodovinska *velika Italijana*: Krištof Kolumb in Julij Cezar (dve šoli). V četrto kategorijo sodijo vodilne osebnosti procesa italijanskega političnega združevanja (Nicolò Tommaseo, Anita Garibaldi), vključno s padlimi iredentisti, tj. italijanskimi državljani Avstro-Ogrske, ki so se med prvo svetovno vojno kot prostovoljci pridružili italijanski vojski (Nazario Sauro, Francesco Rismondo, Cesare Battisti). Po pripadnikih te skupine je bilo poimenovanih sedem šol. Iz teh štirih kategorij izstopa le Guido Brass, italijanski arhitekt po rodu iz Gorice, ki je v času med obema svetovnima vojnoma večinoma deloval v Istri.⁵³

Italijanske oblasti so pri izbiri imen zasledovale jasen cilj: s pomočjo poimenovanja vzpostaviti simbolno vez med vzgojno-izobraževalnim sistemom in

⁵³ B. Nefat, Brass, Guido, *Istarska enciklopedija*, <https://istra.lzmk.hr/clanak/brass-guido> (datum dostopa: 13. 9. 2025).

Slika 2: Šola v Batujah, poimenovana po intervencionistu Vittoriju Locchiju (1889–1917) (Vir: PANG, fond 667, Batuje 2782).

nacionalno ideologijo ter šolske stavbe spremeniti v prostorske označevalce italijanskosti. Imena so tako postala pomemben del širšega procesa italijanizacije, saj so s svojo stalno prisotnostjo vsakodnevno opominjala na vrednote, osebnosti in dogodke, ki jih je nova oblast želela vsiliti lokalnemu prebivalstvu kot skupen zgodovinski in kulturni horizont. Osebnosti, po katerih so poimenovane šole, družijo to, da nimajo nič skupnega s kraji, v katerih so te šole. Še več, za veliko večino oseb ne bi mogli reči niti tega, da so bili kakorkoli povezani z Goriško. Poimenovanje šol tako predstavlja poskus izbrisa lokalne identitete tega prostora in njegovo popolno stopitev v kulturo italijanskega nacionalizma, kot je obstajala med obema svetovnima vojnoma. Kolektivni spomin lokalnega prebivalstva naj bi se tako izenačil z italijanskim, kar naj bi končno privedlo do popolne asimilacije slovenskega prebivalstva v italijansko narodno skupnost.

Obenem pa je pogostost poimenovanj po različnih kategorijah osebnosti prav tako povedna. Če vse to lahko vsaj v grobem razvrstimo v štiri kategorije, so prve tri kategorije približno enakomerno zastopane, medtem ko četrta, ki jo sestavljajo predstavniki italijanskega *risorgimenta* in iredentizma, izstopa po številu poimenovanih šol. Po predstavnikih te skupine je bilo namreč poimenovanih kar sedem izmed 16 šol. Vsekakor je zanimivo, da so iredentisti *prehiteli* predstavnike vseh drugih skupin. Verjetno lahko v tem prepoznamo tako odmev (mitizirane predstave) prve svetovne vojne v fašistični Italiji, pa tudi dejstvo, da je njihova

smrt predstavljala enega od osrednjih argumentov pri legitimaciji italijanske oblasti nad *odrešenimi* ozemlji.⁵⁴

Sklep

V času italijanske oblasti na Primorskem je bil šolski sistem povsem vpet v poskus italijanizacije slovenskega prebivalstva. V tem okviru so tudi šole postopoma dobivale nova, ideološko obarvana imena, ki so bila sčasoma razširjena tudi na šolske učilnice. Poimenovanje je bilo del širšega načrta asimilacije, s katero je italijanska oblast, zlasti v času fašističnega režima, želela preoblikovati javni prostor, utrditi politično in kulturno prevlado ter mladini ponuditi nove vzornike. Pri tem ni nepomembno, da se je poimenovanje šole običajno združevalo z nacionalističnimi manifestacijami, pri katerih so seveda morali sodelovati tudi šolarji. Pobude za poimenovanje so običajno prihajale z občinske ravni, ki si jo je režim od sredine 20. let povsem podredil, izvedba pa je vključevala šolske institucije (šolska nadzorništva in šolsko skrbništvo), pogosto pa tudi najvišje civilne oblasti na deželni in celo državni ravni, kadar je poimenovanje zadevalo člane kraljeve družine in Mussolinijevo družino. Rekonstrukcija poteka poimenovanj tako po eni strani priča o popolni centralizaciji šolstva, po drugi pa tudi o pomenu, ki ga je fašistični režim pripisoval temu procesu.

Funkcionalnost imen šol lahko razlagamo bodisi kot poskus ustvarjanja novega kolektivnega spomina bodisi kot polnjenje javnega prostora z množico ideoloških sporočil, kar naj bi prispevalo k vsakodnevni ponotranjanju nacionalne identitete. S prvega vidika je smiselno izpostaviti predvsem to, da praktično nobena od osebnosti, po katerih so poimenovali šole in učilnice, ni imela veliko skupnega z lokalnim prostorom; kot taka so imena šol torej služila poskusu *stopitve* kolektivnega spomina lokalnega prebivalstva v kulturi spominjanja italijanskega nacionalizma, tesno povezanega s fašizmom. Z vidika Billigove teze lahko poimenovanje šol razumemo kot obliko *banalizacije* nacionalističnih sporočil; na ta način so oblasti ustvarile okolje, v katerem so se otroci in širša skupnost neprestano srečevali z ideološkimi sporočili – vsak učenec, učitelj ali starš je ob obisku šole uporabljal in slišal ime, s tem pa bil znova in znova opomnjen na nacionalni okvir, ki ga je oblast vsiljevala.

Obenem pa je na koncu smiselno tudi izpostaviti nasprotje med ideološko zasičenostjo šolskega prostora ter pičlimi uspehi te politike, ki so jo priznavali tudi režimski predstavniki.⁵⁵ Razmeroma skromen uspeh te politike je mogoče vsaj delno razložiti s sorazmerno kratkim trajanjem italijanske oblasti na Primorskem ter z močno narodnoobrambno dejavnostjo slovenske katoliške duhovščine.

54 O pomenu kulta padlih na Goriškem po prvi svetovni vojni gl. Matic Batič, »Zones more related to immortal splendor of glory«: Italian war memorials and commemorative practices in Venezia Giulia (1918–1922), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4, str. 1063–86.

55 Več o tem gl. npr. Černe 2023.

Kljub temu pa še vedno ostaja odprto vprašanje, zakaj takšna politika kljub intenzivnosti ni bila uspešnejša. Na tej točki se ponuja tudi priložnost za kritično soočenje s "čistimi" konstruktivističnimi teorijami narodnosti. Čeprav je oblast sistematično ustvarjala simbolno okolje, v katerem so bili posamezniki vsakodnevno soočeni z nacionalističnimi sporočili, se ti poskusi niso trajneje zasidrali v zavest lokalnega prebivalstva. To nakazuje, da narodne identitete ni mogoče razumeti le kot diskurzivni konstrukt, temveč jo je treba proučevati tudi v povezavi z globljimi vezmi jezika, kulture in zgodovinskega spomina, ki oblikujejo njihovo odpornost in trajnost.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Archivio di Stato di Gorizia, ASGO
Provveditorato agli Studi di Gorizia.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG
PANG 4, Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva.
PANG 34, Občina Drežnica.
PANG 37, Občina Kanal.

Časopisni viri

L'Eco dell'Isonzo, 1932.
Ponedeljski Slovenec, 1936.

Literatura

- Azaryahu, Maoz: *Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz: Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR*, Gerlingen: Bleicher Verlag, 1991.
- Azaryahu, Maoz: *Tel Aviv: Mythography of a City*, Syracuse: Syracuse University Press, 2006.
- Andri, Adriano in Giulio Mellinato: *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915-1945*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994.
- Batič, Matic: »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani«: italijanski fašizem in njegov koncept *italianità*, *Acta Histriae*, 24, 2016, št. 4, str. 819–836.
- Batič, Matic: »Zones more related to immortal splendor of glory«: Italian war memorials and commemorative practices in Venezia Giulia (1918–1922), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4, str. 1063–86.

- Batič, Matic: *Italijanizacija kulturne krajine v Goriški pokrajini od konca prve svetovne vojne do kapitulacije Italije: doktorska disertacija*, Koper 2020.
- Batič, Matic: Nova govorica prostora: preimenovanje naselij na severnem Primorskem po drugi svetovni vojni (1948–1954), *Acta Histriae*, 31, 2023, št. 2, str. 281–306 DOI: 10.19233/AH.2023.13.
- Batič, Matic: Šole govorijo: ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943), *Prispevki za novejšo zgodovino*, 63, 2023, št. 2, str. 124–148 DOI: 10.51663/pnz.63.2.o8.
- Berg, Lawrence D. in Jani Vuolteenaho (ur.): *Critical Toponomies: The Contested Politics of Place Naming*, Farnham, Ashgate, 2009.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*, Los Angeles: Sage, 2012.
- Cattaruzza, Marina: *L'Italia e il confine orientale*, Bologna: Società editrice Il Mulino, 2007.
- Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Černe, Milena: Gentilejeva šolska reforma in slovensko šolstvo na Primorskem, 1918–1943, *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, 2023, št. 2, str. 9–31 DOI: 10.55692/D.18564.23.7.
- Černe, Milena: *Šolstvo na severnem Primorskem v času Italije 1918–1943: katalog k razstavi*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2023.
- Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis*, 74, 2020, št. 3–4, str. 360–87.
- Di Giusto, Stefano: *Operationszone Adriatische Küstenland: Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945*, Udine: Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2005.
- Kacin-Wohinz, Milica: *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*, Koper: Lipa, 1990.
- Kastelic, Emilija: Vpliv fašizma na kulturno dediščino Primorske, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 56, 2008, št. 1, str. 55–70.
- Klabjan, Borut: Fašistični Trst: tržaška kulturna krajina v času med svetovnima vojnama, *Studia Historica Slovenica*, 14, 2014, št. 2–3, str. 593–607.
- Marušič, Branko: Scodnik, Francesco Ignazio (1804–1877), Primorski slovenski biografski leksikon: 13. snopič Rebula - Sedej, 3. knjiga (ur. Martin Jevnikar), Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Nefat, B.: Brass, Guido, *Istarska enciklopedija*, <https://istra.lzmk.hr/clanak/brass-guido> (datum dostopa: 13. 9. 2025).
- Nora, Pierre (ur.): *Les Lieux de mémoire*, 3 tomes: t. 1 *La République*, t. 2 *La Nation*, t. 3 *Les France*, Paris: Gallimard, 1984–1992.
- Pahor, Drago: *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

- Perenič, Urška: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: literarne ulice v ožjem središču Ljubljane, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 325–348.
- Svoljšak, Petra. »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu«: šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. Izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*, 2009, str. 251–64.
- Toporišič, Jože: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Tul, Vlasta: Arhivsko gradivo o vrtcih na goriškem v obdobju med obema svetovnimima vojnama, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 15 (39), 2006, št. 1, str. 69–76.
- Tul, Vlasta: Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji, *Kronika Rihemberka - Branika II* (ur. Zalka Jereb et al.), Branik 2006, str. 103–52.
- Tul, Vlasta: Šola v Grgarju skozi čas, *Grgarski zbornik* (ur. Justina Doljak et al.), Grgar 2009, str. 100–43.
- Tul, Vlasta: Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik*, 5, 2020, str. 329–48.
- Urbanc, Mimi in Matej Gabrovec: Krajevna imena: poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete, *Geografski vestnik*, 77, 2005, št. 2, str. 25–43.
- Vidrih-Lavrenčič, Lilijana, in Metka Nusdorfer: *Občine na Goriškem od srede 19. stol. do druge svetovne vojne*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1986.

Milena Černe*

Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja

The Destruction of Slovenian Schools Under Italian Fascist Rule in the Case of the Tolmin Supervisory District

Izvleček

Fašistična šolska reforma iz leta 1923 je za Primorsko poleg dokončnega preloma s prejšnjim avstrijskim šolskim sistemom pomenila zlasti načrtno uničenje slovenske šole. V nekaj letih je bila odpravljena slovenščina kot učni jezik in predmet v dodatnih urah. Odpor slovenskih učiteljev proti italijanizaciji je bil onemogočen z odpuščanjem, premeščanjem in upokojevanjem kot tudi z razpustom Zveze slovanskih učiteljskih društev. Neuspešno je bilo tudi nasprotovanje slovenskih poslancev v italijanskem parlamentu. Na šole v slovenskih krajih so oblasti pospešeno nameščale italijanske učitelje, tako da do poletja 1932 v tolminskem nadzornem okrožju skorajda ni bilo več slovenskih pedagoških delavcev. Iz šole so poskušali odstraniti vsako najmanjšo sled slovenskega jezika, vzgojo pa je prepojil duh fašizma in militarizacije. Učinke načrtnega dvajsetletnega raznarodovanja je v veliki meri izničilo prizadevanje staršev, duhovnikov, dijakov in drugih narodno zavednih ljudi, ki so omogočali skrivni pouk slovenščine.

Abstract

The 1923 Fascist school reform, in addition to marking a definitive break with the previous Austrian school system, led to the systematic destruction of Slovenian schools in Primorska. Within a few years, Slovenian was abolished as a language of instruction and as a subject in additional classes. Resistance to Italianization by Slovenian teachers was thwarted through dismissals, transfers, retirements and the dissolution of the Union of Slavic Teachers' Associations. The opposition of Slovenian deputies in the Italian Parliament was also unsuccessful. The authorities accelerated the placement of Italian teachers in schools in Slovenian towns, and by the summer of 1932 there were almost no Slovenian teaching staff left in the Tolmin supervisory district. The authorities attempted to remove every trace of the Slovenian language from schools, while the spirit of Fascism and militarization permeated the education. However, the effects of 20 years of planned denationalization were largely nullified by the efforts of parents, priests, secondary school students and other people with a strong national identity, who facilitated secret Slovenian language lessons.

* Milena Černe, arhivistka, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, e-pošta: milena.cerne@pa-ng.si

Ključne besede: Gentilejeva šolska reforma, fašizem, italijanizacija, Šolsko nadzorništvo Tolmin

Keywords: Gentile's school reform, Fascism, Italianization, Tolmin school superintendency.

Slovenci zahodno od rapalske meje, ki so bili že od povojne zasedbe izpostavljeni nepopustljivemu italijanskemu nacionalizmu, so z vzponom fašizma na oblast doživeli val sistematične in nasilne asimilacije, ki se je začel pri šolstvu in se razširil na vsa področja političnega, kulturno-prosvetnega in gospodarskega življenja. Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923 je ustvarila strogo centraliziran in nadzorovan šolski sistem, v katerem ni bilo prostora za nobene posebnosti in avtonomijo, niti v novih provincah ne, in ki je napadel za Slovence posebej dragoceno pridobitev iz avstro-ogrskih časov: šolstvo v narodnem jeziku.

Šolsko nadzorništvo Tolmin

Tolminsko šolsko nadzorništvo ob vzhodni italijanski meji je bilo vzpostavljeno jeseni 1924 po reformnih posegih na področju šolske uprave, ko je hierarhična struktura šolskih skrbnikov, nadzornikov in didaktičnih ravnateljev v Julijski krajini zamenjala nekdanjo avstrijsko ureditev. Obsegalo je devet didaktičnih ravnateljstev: Bovec, Kobarid, Tolmin, Kanal, Sv. Lucijo (danes Most na Soči), Cerklje, Idrija ter do leta 1928 Špeter in Sv. Lenart v Beneški Sloveniji.¹ Najprej je bilo podrejeno šolskemu skrbniku v Trstu, od leta 1936 pa skrbniku v Gorici.

Šolski nadzorniki so pomagali šolskim skrbnikom pri nadzoru javnega in zasebnega pouka, odločali o odprtju šol na osnovnošolski stopnji, urejali nadomeščanja ravnateljev, izdajali učiteljem potrdila o službovanju ter odločali o pritožbah na zapisnike o obisku didaktičnih ravnateljev in dodelitvi razredov učiteljem. Didaktični ravnatelji so obiskovali šole, dodeljevali učiteljem razrede, pisali poročila o učiteljih in opravljali druge upravne naloge.²

Prvi tolminski nadzornik je bil Francesco Spazzapan. Kot angažiran organizator italijanskega šolstva je v Posočju deloval že od prve svetovne vojne

1 SI_PANG/0004, t. e. 56, p. e. 5: La scuola al confine, marec-april 1924; SI_PANG/0004, t. e. 55, p. e. 7: Obvestilo šolskega nadzornika v Tolminu z dne 19. 8. 1924 o imenovanju didaktičnih ravnateljev v Kobaridu, Cerkljem, Bovecu, Tolminu in Sv. Luciji; SI_PANG/0004, t. e. 63, p. e. 3: Obvestilo šolskega nadzornika v Tolminu z dne 15. 10. 1924 šolskemu skrbniku o primopredajah didaktičnih okrožij Kanal, Sv. Lucija in Idrija in obvestilo tolminskega nadzornika z dne 19. 10. 1924 šolskemu skrbniku v Trstu o primopredaji didaktičnih okrožij Špeter in Sv. Lenart; SI_PANG/0004, t. e. 79, p. e. 9: Reorganizacija didaktičnih okrožij z dne 2. 8. 1928.

2 Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, leto 1923; Regio decreto 3. novembre 1923, n. 2453 - Norme concernenti l'ordinamento per l'istruzione elementare, str. 7601-7609.

dalje, po njej pa je bil zaradi političnih zaslug imenovan za šolskega nadzornika pri Civilnemu komisariatu za politični okraj Tolmin. Bil je tudi rektor leta 1919 ustanovljenega konvikta v Tolminu. Nadzorniške posle je v tolminskem okrožju opravljal kar 16 let, vse do svoje premestitve v srednjo Italijo jeseni 1932. Čeprav je bil po obeh starših slovenskega rodu, se je na tem položaju izkazal kot prepričan iredentist ter angažiran izvrševalec političnih ciljev fašističnega režima.³ Po njegovem odhodu se je na nadzorniškem položaju zamenjala vrsta nadzornikov, ki so na Tolminskem zdržali le krajši čas.

Na območju nadzornega okrožja je bilo poleti 1923, na predvečer reforme, stanje slovenskega šolstva sledeče: delovalo je 92 osnovnih šol,⁴ meščanski šoli v Tolminu in Idriji, obrtno nadaljevalne šole v Tolminu, Bovcu in Idriji, v Idriji tudi čipkarska šola ter nižja gimnazija in realka, v Tolminu pa učiteljišče s pripravnico.

Obstajalo je tudi že nekaj italijanskih vzgojno-izobraževalnih ustanov: trije vrtci (v Kobaridu, Bovcu in Tolminu),⁵ štiri osnovne šole (v Tolminu, Kobaridu, Sv. Luciji in Anhovem)⁶ in konvikt, kjer so (slovenske) gojence od prvega dne nadzorovano vzgajali v italijanskem duhu.

Meščanski šoli, realka, učiteljišče in v Videm preseljena nižja gimnazija so zaradi reformnih posegov v nekaj letih ugasnili, osnovna šola pa je postala petrazredna tristopenjska: vrtci so predstavljali neobvezno pripravljalno stopnjo, nižjo stopnjo prvi trije razredi osnovne šole, višjo pa četrti in peti razred. Ker so bili otroci šoloobvezni do 14. leta, so po končani osnovni šoli nadaljevali šolanje na dopolnilnih tečajih (*corsi integrativi di avviamento professionale*), na srednješolski ravni ali pa so morali ponavljati zadnji letnik osnovne šole do izpolnitve šolske obveznosti. Vsem obstoječim vzgojno-izobraževalnim ustanovam je bila v naslednjih letih namenjena t. i. jezikovna transformacija.

Šolska reforma je bila za ozemlje ob vzhodni italijanski meji posebnega političnega pomena, ki ga je nadzornik Spazzapan povzel takole: »*Označuje konec slovanske šole in začetek nove italijanske šole, katere pomen je precej večji kot drugod, saj gre v teh krajih za boj proti stoletnim tradicijam, nenaklonjenim Italiji, za ustvarjanje italijanskega duha in učenje našega italijanskega jezika [...].*»⁷ Obmejna šola je bila torej nosilka posebnega poslanstva: mlade naj bi vzgajala za italijansko identiteto in na ta način postala najučinkovitejše orodje asimilacije.

3 Maks Šah, Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 3. 9. 2024); Vlasta Tul, Konvikt Francesco Scodnik Tolmin, *Dijaški dom Tolmin* (ur. Darjo Velušček et al.), Tolmin 1999, str. 17 in 27.

4 Poročilo šolskega nadzornika v Tolminu za šolsko leto 1922/23 v SI_PANG/0004, t. e. 40, p. e. 11 navaja 80 slovenskih (vključno z meščansko) in 3 italijanske šole, vendar v to ni všteto okrožje Idrije. Isto številko podaja seznam vseh šol okrožja v SI_PANG/0004, t. e. 52, p. e. 1. Seznam šol v idrijskem okrožju v šolskem letu 1923/24 v fondu SI_PANG/0004, t. e. 62, p. e. 12 izkazuje delovanje 14 osnovnih šol (vključno z meščansko).

5 SI_PANG/0004, t. e. 40, p. e. 11: Poročilo šolskega nadzornika v Tolminu za šolsko leto 1922/23.

6 SI_PANG/0004, t. e. 52, p. e. 1: Seznam vseh šol okrožja.

7 SI_PANG/0004, t. e. 81, p. e. 1: Poročilo šolskega nadzornika o reformi z dne 20. 1. 1932.

Kako se je odvijala italijanizacija

Italijanščina kot edini učni jezik je v kratkem času – najpozneje v 5 letih – izpodrinila slovenščino, ki se je kot učni predmet obdržala le še do marca 1926. V šolah je nastal protisloven položaj: slovenski učitelji naj bi poučevali v tujem jeziku, ki ga morda niti niso dobro obvladali, otroci pa ga sploh niso razumeli. Zato so, če so okoliščine dopuščale, še vedno uporabljali materinščino.⁸ Na šolah z italijanskim učiteljem je bilo dosti težje, saj je jezikovna ovira onemogočala pouk. Starši iz Jeličnega Vrha, ki so pošiljali otroke v šolo na Gore na Idrijskem, so se maja 1925 prav zaradi te težave takole obrnili na šolsko oblast: *»Da se pa bodo otroci res kaj naučili, je potreba takšne učne moči, ki bo znala otrokom tudi dopovedati, kaj jih uči. Naša učiteljska moč za italijanski jezik je pa popolnoma nesposobna za ta pouk med našimi otroci, ki so sami Slovenci, učitelj pa ne razume niti besedice slovensko. Četudi ima učitelj še tako dobro voljo otrokom kaj dopovedati, tega ne more in ves trud je zastonj, uspeha nima nobeniga.«*⁹

Prav zato, da bi otroci iz slovenskih krajev ob vstopu v osnovno šolo znali italijansko, so oblasti od vsega začetka pospeševale ustanavljanje italijanskih vrtcev in z ugodnostmi, kot je brezplačna hrana, skušali doseči čim večji vpis. V tolminskem nadzornem okrožju je število vrtcev do leta 1940 naraslo na 18, vanje je bilo vključenih 725 otrok. Za primerjavo: osnovnošolcev je bilo tega leta 7690. Vse vrtce je vodila posebna Ustanova za podporo odrešeni Italiji – Opera nazionale di assistenza all'Italia redenta (ONAIR).¹⁰

Italijanščina se je uveljavljala v vseh oblikah šolskega dela. Na prireditvah in slovesnostih je bil do sredine leta 1926 del programa še lahko slovenski, nikakor pa ne več kot polovica.¹¹ Programe je potrjeval šolski nadzornik, ki je preverjal tudi vsebinsko primernost. Ker so na prireditve prihajali tudi zunanji obiskovalci, so bile eden od načinov širjenja italijanskega jezika med ljudstvo. Ta potencial je videl Spazzapan tudi v petju, tako priljubljenem v slovenskih krajih.¹² Zato je tudi tukaj vztrajal, da se v slovenskih razredih prepeva vsaj polovica italijanskih (patriotskih) pesmi. Ko je od fašističnega tajnika v Anhovem januarja 1927 prejel pritožbo, da so otroci iz Gorenjega Polja pod vodstvom učiteljice v cerkvi peli le v

8 Učitelj Anton Rutar je o tistem času zapisal: »Učitelji so se mučili z otroki in otroci so bili v mučilnici. Znali niso nič. Razlagali so v slovenščini in nato naučili en stavek v italijanščini /.../ Seveda se je vsak učitelj pri razlagi posluževal materinščine. Na enorazrednicah je to še šlo, ker je bil učitelj sam. Dvorazrednice so imele že po enega Italijana ali pa fašista, ki je neprestano nastavljal uho na vrata.« SI_PANG/0764, t. e. 4: Zapiski Antona Rutarja.

9 SI_PANG/0004, t. e. 60, p. e. 14: Peticija staršev iz Jeličnega Vrha.

10 SI_PANG/0004, t. e. 118: Poročilo šolskega nadzornika Federica Tonellija za šolsko leto 1939/40.

11 SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o šoli v letih od 1916–1928.

12 Prav tam; SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o reformi z dne 20. 1. 1932.

*Vrtec v Sveti Luciji (hrani PANG, fond SI_PANG/0004,
Šolsko nadzorništvo in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 113).*

slovenščini, je od pristojnega ravnatelja terjal pojasnila, zakaj jih učiteljica ne uči tudi italijanskih cerkvenih pesmi.¹³

Ob koncu svojega službovanja v Tolminu pa je moral ugotoviti, da petje v šolah ni dalo rezultata, ki si ga je želel: kakovost šolskih zborov je močno upadla – zaradi slabe usposobljenosti italijanskih učiteljev, je zapisal.¹⁴ Seveda je iz izkušenj v konviktu dobro vedel, da je bila slovenska pesem eden od izrazov narodne zavesti in odpora proti asimilaciji, zato je italijansko petje med Slovenci v glavnem vzbujalo odpor. Dijaki – na začetku sami Slovenci – so povzročali nemalo razburjanja, ko so odklanjali italijansko petje – celo himne; oz. so peli iz protesta enoglasno, dajali pa so si duška ob prepevanju slovenskih pesmi.¹⁵

Jezikovna transformacija je prizadela tudi šolske in učiteljske knjižnice, v katerih se je iz leta v leto večal fond italijanskih knjig. Slovenske knjige so bile

¹³ SI_PANG/0004, t. e. 72, p. e. 9: Pismo fašističnega tajnika v Anhovem šolskem nadzorniku in pismo nadzornika didaktičnemu ravnatelju v Kanal (januar 1927).

¹⁴ SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o reformi z dne 20. 1. 1932.

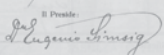
¹⁵ Mira Cencič, Moč domoljuba: [tigrovec Anton Rutar, njegov čas in njegovo narodnoobrambno delovanje], Koper: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 2002, str. 40–41 in 43–45.

R. SCUOLA COMPLEMENTARE
«GUIDO FAVETTI»
 GORIZIA

Classe II Sezione A
 ANNO SCOLASTICO 1926-1927
 Matr. N. 187

Pagella scolastica

dell'alunno Kosmač Cirilo
 di Giuseppe e Marianna nato a Bozje
 prov. del Triuli il 29 settembre 1910 iscritto nella
 classe, sezione A in seguito a promozione
 dalla classe precedente
 Gorizia, il 5 ottobre 1926

 Il Preside
Eugenio Sinigaglia

TASSE SCOLASTICHE	
Tassa d'immatricolazione	---
Tassa di	---
proporzionale	---
Esonerato con decisione del R. D. N. 16. 10. 1926	

Spričevalo pisatelja Cirila Kosmača, ki je v šolskem letu 1926/27 obiskoval dopolnilno šolo v Gorici. (hrani PANG, fond SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo in področna didaktična ravnanjstva, t. e. 65).

VOTI NELLA CONDOTTA E NEL PROFITTO				SCRUTINIO		ESAMI	OSSERVAZIONI
Classe <u>II</u> sezione <u>A</u>	BIMESTRE			IV	Scrutinio finale	Risultato dello scrutinio finale ¹⁾	
	I	II	III				
Data del bimestre, dello scrutinio e degli esami	15-10-26	5-11-26	15-12-26	15-1-27			
Condotta	buon.	buon.	buon.	buon.			
Lingua italiana	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Storia	buon.	buon.	buon.	buon.			
Geografia	buon.	buon.	buon.	buon.			
Lingua tedesca	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Matematica	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Scienze naturali	buon.	buon.	buon.	buon.			
Computisteria	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Disegno	buon.	buon.	buon.	buon.			
Calligrafia	---	---	---	---			
Stenografia	---	---	---	---			
Educazione fisica	---	---	---	---			
Religione	buon.	buon.	buon.	buon.			
Orre d'assente	giustificate	---	---	---			
ingiustificate	---	---	---	---			
Firma del padre o di chi ne fa le veci				Totale		71	
<u>Giuseppe Kosmač</u> <u>Giuseppe Kosmač</u> <u>Giuseppe Kosmač</u>				RISULTATO FINALE²⁾ <u>Promosso</u> <u>all'esame</u> <u>terza</u> <u>con punti: 67 su 80</u> <u>Gorizia, li 15 giugno 1927</u> <u>A. V.</u> <u>Il Preside:</u> <u>Eugenio Sinigaglia</u>			

1) Dispensato, ammesso, escluso.
 2) Promosso, non promosso, licenziato.

nekaj časa še na razpolago, med letoma 1926–1928 pa so bile odstranjene, ponekod tudi uničene. Nekatere so rešili učitelji sami, kot izvemo iz poročila didaktičnega ravnatelja v Kanalu: šolskemu nadzorniku je sporočil, da so bile slovenske knjige odstranjene iz šole in uničene leta 1927, prav tako so bile večinoma uničene knjige učiteljske knjižnice, ki je delovala do 1. septembra 1929, nekatere pa so odnesli učitelji, premeščeni v stare pokrajine.¹⁶

Tudi šolska dokumentacija (dnevniki, registri, spričevala) je kmalu po uvedbi reforme postala povsem italijanska; iz uporabe so bili odstranjeni dvojezični obrazci, vnosi so bili kmalu le še italijanski. Odstranjeni naj bi bili vsi, tudi najmanjši sledovi slovenščine: razni dvojezični napisi in dvojezični šolski pečati ter učila s slovenskimi napisi, krajevna in osebna imena naj bi se zapisovala v italijanizirani obliki. To delo pa očitno ni bilo povsod opravljeno temeljito, saj je šola v Selu pri Volčah še marca 1928 uporabljala dvojezični pečat,¹⁷ šola v Jevščku (didaktično okrožje Kobarid) pa glede na dopis ravnatelja celo še leta 1929, ker ni imela italijanskega.¹⁸ Še v tridesetih letih je bilo mogoče najti tudi sledi nekdanje avstro-ogrske države: januarja 1933 iz dopisa šolskega skrbnika v Trstu izvemo, da nekatera didaktična ravnateljstva Julijske krajine še vedno izpolnjujejo šolsko dokumentacijo v skladu z nekdanjimi avstro-ogorskimi predpisi, posebej je izpostavil nepravilno vpisovanje ocen.¹⁹ Štiri leta pozneje je bilo na povpraševanje goriškega šolskega skrbnika ugotovljeno, da po šolah še vedno visijo zemljevidi Evrope iz časa pred prvo svetovno vojno.²⁰

Izjema pri postopni italijanizaciji pouka je bil verski pouk, ki so ga za slovenske otroke poučevali slovenski duhovniki – kateheti. Kljub pritiskom in raznim poskusom oblasti, da bi izpodrinili slovenski verouk, se je ta v šoli obdržal vse do konca šolskega leta 1927/28. Septembra 1928 pa je šolski skrbnik ukazal pouk verouka v italijanščini. Ker so slovenski duhovniki to zavrnil in slovenski verouk raje prenesli v zakristije, je bil verski pouk v šoli zaupan svetnim učiteljem.

Tako je v šolskem letu 1928/29 delo v vseh oblikah izobraževanja potekalo v celoti v italijanščini: od vrtcev, osnovnih šol, obrtnih šol, dopolnilnih šol in tečajev do raznih tečajev za mlade odrasle. Programa meščanskih šol in realke sta se iztekla v letu 1926. Leta 1928 je odmrlo tudi učiteljišče, na katerem je zadnja leta pouk prav tako potekal v italijanščini. Nadomestila ga je gimnazija, nadgrajena z licejem, ki pa se je s šolskim letom 1937/38 spet preoblikovala v učiteljišče.

¹⁶ SI_PANG/0004, t. e. 97, p. e. 2: Poročila didaktičnih ravnateljev o ukinitvi slovenskih knjižnic in uničenju slovenskih knjig (1932).

¹⁷ SI_PANG/0004, t. e. 84, p. e. 7: Dopis šole tolminskemu didaktičnemu ravnatelju z dne 26. 3. 1928.

¹⁸ SI_PANG/0004, t. e. 84, p. e. 4: Dopis kobariškega didaktičnega ravnatelja šolskemu nadzorniku glede žiga na šoli v Jevščku.

¹⁹ SI_PANG/0004, t. e. 95, p. e. 21: Okrožnica šolskega skrbništva v Trstu z dne 26. 1. 1933.

²⁰ SI_PANG/0004, t. e. 96 (staro številčenje), p. e. 9: dopisi šolskega nadzornika v Tolminu in didaktičnih ravnateljev glede pečatov, zemljevidov in drugih učil (1937).

Uvajanje italijanstva, fašizacija in militarizacija

Preoblikovanje šole je seveda preseglo zgolj jezikovni vidik. Šolski prostor so prepojili italijanski simboli, fašistična ideologija in izrazi militarizma.

Mnogim šolam so naredili imena pomembnih osebnosti italijanskega prostora, na primer: v Kobaridu Gabriele d'Anunzio, v Idriji in Bovcu Vittorio Emanuele III, v Tolminu Dante Alighieri, Cerknem Giuseppe Mazzini, v Ljubinju Cristoforo Colombo, v Črnem Vrhu nad Idrijo Giulio Cesare, v Kanalskem Vrhu Frančišek Asiški, v Čadrgu Paolo Diacono, v Kanalu Francesco Scodnik ...²¹ Podobno so poimenovali tudi posamezne učilnice v šolah.

Velika pozornost je bila namenjena praznovanju raznih spominskih dnevo in dogodkov npr. dan zmage 4. novembra, obletnica vstopa Italije v prvo svetovno vojno 24. maja, obletnica pohoda na Rim, 25-letnica vladanja kralja leta 1925 ... Posebno simbolno vrednost – zlasti za Posočje – je imel idealiziran prikaz prve svetovne vojne, povezan s kultom herojev. Šolski izleti so se pogosto usmerjali na obisk krajev bitk v prvi svetovni vojni. Leta 1926 se je čez tisoč učencev in sto učiteljev iz okrožja udeležilo velike manifestacije na vojaškem pokopališču 1. svetovne vojne Sredipolje (it. Redipuglia), kjer so med versko slovesnostjo tudi peli.²²

Pri pouku zgodovine sta bila izpostavljeni zlasti antični Rim in združitev Italije, pri risanju so bili pogosti motivi liktorski snop, rimska volkulja, bitka na Piavi, italijansko-abesinske vojne, pripadniki balile.

Posebna pozornost je bila namenjena italijanski zastavi. Šolske zastave so morali duhovniki blagosloviti, neustrezen odnos do njih je hitro lahko privedel do incidentov in sankcij, kot npr. leta 1925 v Kredu, kjer so se učenci z učitelji iz bližnjih vasi udeležili maše v počastitev 25-letnice vladanja kralja. Zastave so po navodilu župnika Aljančiča pustili pred cerkvijo, vendar je italijanska učiteljica to prijavila šolskemu skrbništvu. Trije slovenski učitelji – Jože Gruntar, Franc Sivec in Marija Rutar – so bili zaradi nespoštovanja do zastave kaznovani z odtegljajem dela plače in premestitvijo na najtežja delovna mesta v okrožju.²³

Šolske in obšolske ustanove

Asimilacijo primorskih otrok so pospeševala tudi različna društva in ustanove. Društvo Dante Alighieri je denimo vsako letno podeljevalo nagrade učencem, ki so se izkazali z znanjem italijanščine. Zelo dejavna v obmejni šoli je bila leta

21 SI_PANG/0004, t. e. 80, p. e. 3: Seznam šol z nazivi (1928/29).

22 SI_PANG/0004, t. e. 65, p. e. 12: Dokumentacija glede slovesnosti na vojaškem pokopališču Sredipolje 1926.

23 SI_PANG/0389, t. e. 44, p. e. 1: Zapis ravnatelja Jožeta Gruntarja o lastnem življenju in delovanju (1973); SI_PANG/0764, t. e. 2, p. e. 13: Zapisi Antona Rutarja o Jožetu Gruntarju.

1919 osnovana ONAIR, in sicer zlasti pri organizaciji vrtcev ter dopolnilnih, kmetijskih, gospodinjstskih in drugih tečajev. Leta 1926 ji je država zaupala tudi oskrbo neklasificiranih šol, to je podeželskih šol z majhnim številom učencev. Njihovo število je vztrajno naraščalo: v šolskem letu 1925/26 jih je bilo v okrožju (brez Beneške Slovenije) 9, leta 1942/43 pa že 38.²⁴ V 30. letih je ONAIR prevzela tudi tiste vrtce, manjše šole in tečaje, ki jih je dotlej vodila organizacija Umanitaria (človekoljubno društvo).²⁵

Na podeželju so delovale tudi posebne poklicne šole za kmetovalce družbe Faina. Bile so brezplačne in so zajele tudi tiste učence, ki so zaključili zgolj tretji osnovnošolski razred. V okrožju je delovalo približno 7 takih šol po večjih krajih.²⁶

Z vzgojno-izobraževalnim sistemom so bile tesno povezane mladinske fašistične organizacije (Opera Nazionale Balilla – ONB, od leta 1937 Gioventù italiana del Littorio – GIL), ki so za svoje delovanje uporabile šolsko mrežo. Učitelji so bili odgovorni za pobiranje članarine in podeljevanje članskih izkaznic; predstojnikom so morali tudi poročati o deležu članov med šolsko mladino. Za zgled so bili izpostavljeni tisti, ki so dosegli stoodstotno članstvo, medtem ko se je na učitelje s slabimi rezultati izvajal pritisk, da bi okrepili propagando za vpis. Včlanjeni otroci so prejeli uniformo, ki so jo morali nositi na tedenskih telovadnih vajah ter ob praznikih in slavnostnih priložnostih, kar pa jim je pogosto predstavljalo žrtev.²⁷ Včlanjenje so poskušali doseči z raznimi ugodnostmi, kot so bile brezplačne šolske potrebščine, možnost udeležbe na poletnih kolonijah ali obdarovanje za praznik svetih treh kraljev (fašistična befana). Cilj je bila fašizacija mladih prek dejavnosti v popoldanskem času, ob sobotah in med počitnicami. Toda večjega uspeha niso dosegle, saj se jih mnogi otroci zaradi obilice dela doma niti niso mogli udeleževati.

Slovenski učitelji

Posebej pomemben ukrep za dosego asimilacije ob vzhodni državni meji je bila zamenjava slovenskih učnih moči z italijanskimi.²⁸ Slovenske učiteljske vrste so se že od vsega začetka redčile zaradi zapuščanja delovnih mest in odhoda v

24 SI_PANG/0004, t. e. 65, p. e. 9: Statistični podatki o osnovnih šolah v tolminskem okrožju; SI_PANG/0004, t. e. 135: Seznam podeželskih šol in učiteljev v šolskem letu 1942/43.

25 *Guida dei servizi scolastici nelle provincie di Trieste, Fiume, Gorizia, Pola, Zara, Trieste: Stabilimento tipografico nazionale*, 1934, str. 281. O vlogi ONAIR pri italijanizaciji prim. Laura Lee Downs, 'The Most Moderate Italianization?': Social action and nationalist politics in the North-Eastern Adriatic bordelands (1919–1954), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4, str. 1087–1102.

26 SI_PANG/0004, t. e. 135 in t. e. 103: Dokumentacija o tečajih Faina za šolski leti 1937/38 in 1942/43.

27 SI_PANG/0274, t. e. 24: Zapis v dnevniku 4. deškega razreda za šolsko leto 1934/35.

28 Prim. SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo nadzornika z dne 20. 1. 1932 in SI_PANG/0004, t. e. 91: Okrožnica šolskega skrbnika v Trstu Parolija šolskim nadzornikom z dne 27. 8. 1934.

Člani učiteljskega društva pri Sv. Luciji leta 1924 (hrani PANG, fond SI_PANG/o764, Rutar Anton t. e. 12).

Jugoslavijo – več kot 70 učiteljev, rojenih na območju tolminskega nadzornega okrožja, je emigriralo prek vzhodne meje.²⁹ Del slovenskih učiteljev je bil odpuščen: nekateri, ker niso znali (dovolj dobro) italijanskega jezika, drugi zaradi nelojalnosti režimu v skladu z t. i. božičnim zakonom iz leta 1925. Leto 1926 je bilo posebej zaznamovano s preganjanjem članov učiteljskih društev in pritiskom za vstop v fašistični učiteljski sindikat. Leta 1927 je sledil začetek sistematičnega premeščanja slovenskih učiteljev v notranjost Italije. Najprej so odstranili tiste najbolj moteče, ki so kljub naraščajočemu preganjanju sodelovali pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture: (skrivaj) organizirali kulturne prireditve, širili slovenske knjige, poučevali petje in slovenščino, se vključevali v delovanje organizacije TIGR, bili v stikih z aktivnimi Slovenci na političnem, družbenem in kulturnem področju (nekateri duhovniki, slovenski poslanci), zavračali vpis v fašistični sindikat in skušali aktivno delovati v učiteljskem društvu.³⁰

²⁹ Podatki so pridobljeni iz: Minka Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994, str. 19–57.

³⁰ Prim. SI_PANG/o764, t. e. 2, p. e. 13: Zapiski Antona Rutarja o antifašističnem gibanju na Kobarškem; SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 17: Zaupni spisi (1925–1927).

Številke v Spazzapanovih poročilih in zapiskih nam pokažejo gibanje učiteljstva tolminskega nadzornega okrožja od šolskega leta 1923/24 do 1932/33. V devetih letih v okrožju ni bilo več stalno nameščenih slovenskih učiteljev; razen Marije Mervič Russo, poročene s podoficirjem karabinerjev, ki je poučevala v Breginju še do leta 1934.³¹ Konec leta 1930 je bil premeščen edini slovenski didaktični ravnatelj okrožja Emil Kalan, jeseni 1932 pa tudi šolski nadzornik Spazzapan.³²

Šolsko leto	Število italijanskih učiteljev	Število slovenskih učiteljev
1923/24	52	181
1924/25	58	175
1925/26	64	159
1926/27	66	150
1927/28	87	124
1928/29	96	95
1929/30	136	59
1930/31	150	45
1931/32	195	11
1932/33	205	1

³¹ SI_PANG/0004, t. e. 81, p. e. 1: Zaupno poročilo šolskega nadzornika o šolski reformi z dne 20. 1. 1932; Lavrenčič Pahor 1994, str. 268. prim. SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Preglednica gibanja učiteljev 1923/24–1930/31.

³² Maks Šah, Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 3. 9. 2024).

Potem ko so bili izločeni vsi nameščeni slovenski učitelji, so poskusili v italijansko okolje severne Italije preusmeriti tudi učitelje iz okrožja brez redne zaposlitve, ki so na nadzorništvo naslavljali prošnje za nadomeščanja. Junija 1936 je tolminski nadzornik v svojem okrožju naštel 13 takih učiteljev in ocenil njihovo moralno-politično držo.³³ Od tega, kako je oblast ocenila njihovo primernost, je bilo odvisno, ali so sploh dobili kakšno začasno delo. Položaj se je nekoliko spremenil po izbruhu druge svetovne vojne. Vpoklici v vojsko in pošiljanje učiteljev v Ljubljansko pokrajino so povzročili pomanjkanje kadra, zato so na šole v slovenskih krajih v zadnjih letih namestili več (začnih) učiteljev – zlasti učiteljic – slovenskega rodu. Tako se je tudi povečal delež učiteljic, ki je sicer že sredi 30. let znašal 80 %.³⁴

Odpor

Odpor proti raznarodovalni fašistični politiki je bil na vseh ravneh, začenši z italijansko poslansko zbornico. Slovenski poslanci so že v 26. legislaturi med letoma 1921–1924 največ energije vlagali prav v reševanje šolske in jezikovne problematike. To delo sta nadaljevala tudi slovenska poslanca med letoma 1924–1928 Josip Vilfan in Engelbert Besednjak. Slednji je imel nekaj odmevnih parlamentarnih nastopov na temo manjšinskega šolstva, med drugim je pravilno napovedal, da se bosta po ukinitvi slovenskega šolstva slovenski jezik in narodna zavest prenašala iz roda v rod prek družine.³⁵ S slovenskimi poslanci so sodelovali tudi učitelji tolminskega okrožja, kot izvemo iz zaupnega dopisa videmskega prefekta šolskemu skrbniku, v katerem negativno oceni šest slovenskih učiteljev, članov razpuščene Učiteljske zveze. Na prefektovem seznamu je bil tudi Rudolf Perko, tedanji učitelj v Breginju, ki »si še vedno dopisuje z nekdanjimi voditelji Učiteljske zveze ter politikanti Engelbertom Besednjakom (poslancem v parlamentu), Virgilom Ščekom (nekdanjim poslancem in duhovnikom), Bitežnikom Jožetom (tajnikom Prosvetnega društva) in drugimi«. ³⁶

Eden najmočnejših stebrov ohranjanja slovenstva pod fašizmom so bili slovenski duhovniki, organizirani v Zboru svečnikov sv. Pavla in prek njega vključeni tudi v delovanje tajne krščansko-socialne organizacije. Ker je bil po njihovem prepričanju verski pouk v maternem jeziku utemeljen na božjem in naravnem pravu, so vse do propada fašistične šole otroke poučevali slovensko

33 SI_PANG/0004, t. e. 102, p. e. 1: Popis nezaposlenih učiteljev v tolminskem nadzornem okrožju z dne 23. 6. 1936.

34 SI_PANG/0004, t. e. 101, p. e. 7: Poročilo šolskega nadzornika Francesca Doglianija za šolsko leto 1935/36.

35 Egon Pelikan, *Engelbert Besednjak v parlamentu. Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996, str. 266.

36 SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 12: Zaupni dopis prefekta šolskemu skrbniku v Trstu z dne 10. 12. 1926.

v zakristijah in župniščih.³⁷ Zaradi svoje drže so bili pogosto tarča pritiskov in napadov. Kot eden najbolj nepopustljivih nasprotnikov italijanskega šolstva in posebej verouka v celotnem nadzornem okrožju je pri šolski in politični oblasti veljal kobariški dekan Alojzij Pavlin; bil naj bi splošno priznan duhovni voditelj odpora proti italijanizaciji.³⁸ Tolminski nadzornik je označil *sovražno in prikrito* delovanje slovenskih duhovnikov za eno največjih ovir pri izvajanju šolske reforme: »Po jezikovni preobrazbi šole se je izjemno okrepilo delovanje slovanskih duhovnikov med šolarji. Pod pretvezo verouka jih zbirajo v zakristijah, jim narekujejo krščanski nauk v slovanskem jeziku in popravljajo jezikovne napake – tako da je verouk pravzaprav skrčen na pouk slovanskega jezika – jim delijo slovanske knjige, jih učijo peti izključno slovanske verske pesmi, skratka, delajo to, kar je v čistem nasprotju z delom v šoli.«³⁹ Edino protiutež je nadzornik videl v sposobnih, aktivnih in resnih učiteljih,⁴⁰ ki preprečujejo izničenje asimilacijskih učinkov šole.

Kot že rečeno, so tudi zavedni slovenski učitelji po svojih močeh delali za ohranjanje narodne identitete. Otroke, ki so bili prikrajšani za pouk materinščine, so poučevali skrivaj. Na tak prepovedan pouk nakazuje preiskava, ki je bila poleti 1926 sprožena proti dvema učiteljicama didaktičnega ravnateljstva Kanal, ker je bilo pri eni od njiju najdeno večje število izvodov revije *Novi rod*, vendar jima ravnatelj ilegalnega pouka ni mogel dokazati.⁴¹ Na skrivno poučevanje slovenščine nakazuje tudi dopis šolskega skrbnika iz Trsta januarja 1927 o zaplenjenem abecedniku *Prvi koraki* pri učencu v Bovcu. Dopisu je priložen prevod strani 43–44: nekaj uvodnih pojasnil avtorja Kleinmayrja in Trubarjevi citati o zapisovanju slovenščine, branju slovenskih knjig in njegov poziv, naj se kmečki otroci učijo branja slovenščine. Skrbnik je širjenje abecednika označil za protiitalijansko propagando, za katero naj bi bila na Bovškem odgovorna neki tamkajšnji trgovec in župnik Andrej Klobučar.⁴²

Bolj kot uradna dokumentacija govorijo o tajnem pouku pričevanja in spominski zapisi. Dragoceno je gradivo osebnega fonda učitelja – tigrovca Antona Rutarja iz Čadrga na Tolminskem, ki je popisal delovanje organizacije TIGR, med drugim tudi delovanje tajnih šol. Tudi sam je kljub prepovedi poučeval slovenščino tako v šoli kot zasebno. Ilegalni pouk v slovenskem jeziku je nadaljeval tudi potem, ko se je pod strogim policijskim nadzorom po prestani petletni zaporni kazni leta 1935 vrnil v rodno vas. V svojem pričevanju je opisal, kako so ga zaradi

37 Rudolf Klinec, Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1975*, str. 90–106.

38 SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Zaupni dopisi glede verouka (1925–1927).

39 SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo nadzornika z dne 20. 1. 1932.

40 Prav tam.

41 SI_PANG/0004, t. e. 11: Osebna mapa Katarine Močnik.

42 SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 17: Zaupni dopis šolskega skrbnika v Trstu prefektom v Trstu, Vidmu in Gorici z dne 13. 1. 1927, poslan v vednost tolminskemu šolskemu nadzorniku.

nekega ovaduha skorajda odkrili. Nesrečo je preprečila zapoznala učenka, ki je opozorila na prihod fašistov. Otroci so nemudoma in brez vznemirjenja skrili zvezke in slovenske knjige. »Dva oborožena agenta sta vdrla v izbo in zarjavela: 'Qui si fa scuola!' (Tu je šola). 'Da, tu je šola,' sem mirno odgovoril in gledal italijansko knjigo, ki je bila po naključju na mizi, in si mislil, ali bo knjiga znala sedaj pričati svojim divjaškim kulturnikom, branilcem njene vrednosti. Nadaljeval sem mirno, da je šola in da se vsi z veseljem učimo italijanščine, ki nam bo zelo, zelo potrebna, a jo seveda slabo znamo. Oborožena kvesturina sta gledala in listala po knjigi. Vidno sta se pomirila in prepričala.«⁴³

Pouk slovenščine so organizirali ljudje vsepovsod po okrožju. Abecednike in berila so dostavljali v tudi najbolj odročne zaselke. Slovenske knjige so nosili tudi v Beneško Slovenijo in z njimi oskrbovali Ivana Trinka v Trčmunu in druge zavedne slovenske duhovnike, ki so celo s prižnice najavljali delitev knjig pred cerkvijo.⁴⁴ Zelo aktivni pri vsem tem so bili dijaki. Oblasti so plenile slovenske knjige in kaznovale aktiviste, dijake je lahko doletela izključitev in celo konfiscacija,⁴⁵ vendar te izjemne aktivnosti ni bilo mogoče preprečiti.

Slovenski otroci v italijanski fašistični šoli

Slovenske učitelje so zamenjali italijanski, ki jim je režim namenil pomembno nalogo *ponovne duhovne osvojitve obmejnega območja*.⁴⁶ Toda načrti so bili nekaj, realnost pa nekoliko drugačna. Dejstvo je bilo, da je predstavljalo službovanje po vaseh in zaselkih Tolminskega, Idrijskega in Cerkljanskega v skromnih življenjskih razmerah ter v njim tujem in nenaklonjenem, celo sovražnem okolju zanje ne le žrtev in napor brez dodatnega plačila, temveč celo kazni in ponižanje. Prihajali so večinoma mlajši in slabše pripravljeni učitelji, ki so se pogosto menjavali; veliko jih je bilo le začasno nameščenih. Še slabše kot v osnovnih šolah je bilo na tolminskem učiteljsišču in liceju: v šolskem letu 1938/39 je bilo vseh 16 profesorjev začasnih ali nadomestnih.⁴⁷ Težavo zaradi velike fluktuacije učiteljev je dobro ponazoril Spazzapanov naslednik Francesco Dogliani: »Kdor

43 Cencič 2002, str. 162–163.

44 SI_PANG/0764, t. e. 2, p. e. 13: Zapiski Antona Rutarja o antifašističnem gibanju na Kobariškem; Tone Rutar, Kratek pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem 1927–1940, *Tolminski zbornik* 1975. 2. knj. (ur. Janez Dolenc), Tolmin 1975, str. 315; Tone Rutar, Mašera, Mirko (1899–1976), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923480/> (pridobljeno 26. 8. 2024); Cencič 2002, str. 49–51.

45 Cencič, 2002, str. 50–51.

46 SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o šoli med letoma 1916–1928.

47 Vlasta Tul, Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljsišča leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik* 2020, *peta knjiga* (ur. Zdravko Duša), Tolmin 2020, str. 344.

Otroci z učiteljem šole Robidnica v didaktičnem okrožju Cerkno (hrani PANG, fond SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 113).

*pride sem gor, si takoj želi proč.*⁴⁸ Podobno kot pri učiteljih so bile težave z zasedbo nadzorniškega in nekaterih ravnateljskih mest, zlasti v Cerknem.

Po zapisih v šolskih kronikah lahko vidimo, da je nemalo učiteljev prišlo v okrožje slabo poučenih o razmerah. Ponavljajo se ugotovitve, da mnogi otroci ne znajo oz. slabo znajo italijansko niti nočejo govoriti italijansko in da je tudi v pogovoru s starši potreben tolmač.⁴⁹ Učitelji so zaznavali močan odpor do italijanske šole in se soočali tudi z nenaklonjenim odnosom domačega prebivalstva. Ponekod je veliko težavo predstavljal nereden obisk pouka, ki je bil delno toleriran zaradi dela na kmetijah ter slabe obutve in obleke otrok. Nekateri otroci niso imeli učbenikov niti niso prinašali zvezkov; pisanja domačih nalog in učenja doma pogosto ni bilo mogoče doseči, v šoli pa je bilo delo ovirano zaradi slabe opreme, neprimernih in predvsem pozimi mrzlih učilnic.⁵⁰

V takšnih razmerah je bilo ravnanje učiteljev z učenci lahko trdo in celo nasilno, zlasti zaradi uporabe slovenščine. Znan je primer v Idriji, kjer je učitelji-

48 SI_PANG/0004, t. e. 101, p. e. 7: Poročilo šolskega nadzornika Francesca Doglianija za šolsko leto 1935/36.

49 SI_PANG/0386, t. e. 1, SI_PANG/0383, t. e. 1 in SI_PANG/0398, t. e. 1: Zapisi v šolskih kronikah.

50 SI_PANG/0387, t. e. 2, SI_PANG/0398, t. e. 1 in SI_PANG/0274, t. e. 24: Zapisi v šolskih kronikah.

ca Clementina Modelli učenko Marijo Tušar zaradi uporabe slovenščine fizično kaznovala, da je potrebovala zdravniško oskrbo.⁵¹ Šolski nadzornik je v popisu omenjenega dogodka učiteljico v veliki meri razbremenil: Modellijeva je učenko udarila (razumeti je, da s palico), ker jo je nenehno motila. Udarec naj bi ne bil tako hud, da bi učenka zaradi tega ne mogla premikati glave, kakor je trdila; rudniški zdravnik je celo izrazil domnevo, da učenka simulira težave. Dokument ne navaja disciplinskih ukrepov proti učiteljici, izvemo pa, da so starši proti njej vložili tožbo, ki se je zaradi pomanjkanja dokazov končala z oprostilno sodbo.⁵²

Zanimiv primer se je zgodil aprila 1931 v šoli v Bovcu. Učiteljica Giovanna Conte je s klofuto utišala italijanskega učenca, ki ji je na oštevanje odgovarjal v slovenščini. Otroku je tekla kri iz nosa, starši so se pritožili na karabinjerski postaji in pri prefekturnem komisarju. Za zapisnik preiskave je učiteljica izjavila: »Velikokrat sem ga že grajala zaradi uporabe jezika, ki ga s takšnimi naporami zatiramo.«⁵³ Contejeva je z naslednjim šolskim letom zapustila šolo.⁵⁴

Kljub velikim naporom, da bi zatrli slovenščino, ta ni povsem izginila iz šolskega prostora. Kot kaže opisani dogodek, so se je naučili tudi italijanski otroci. Po pričevanju Venceslava Gorenškega iz Kobarida, ki je v osnovno šolo vstopil leta 1936, so se otroci med odmori na dvorišču med seboj pogovarjali slovensko, tudi otroci italijanskih staršev, ki so se naučili kobariškega narečja.⁵⁵ Do zanimivega protislovja je prišlo na tolminski gimnaziji, ki se je pozneje preoblikovala v učiteljske, kjer najdemo v javnosti sicer prepovedano slovenščino na predmetniku kot izbirni predmet. Zanj se je odločila večina dijakov, tako da so jo poučevali vse do propada italijanske šole 1943.

Ohranjena dokumentacija in spominski viri govorijo o tem, da niso vsi italijanski učitelji neizprosno uresničevali režimskih ciljev, temveč so hoteli svoje službovanje v obmejni šoli preživeti v kolikor toliko sprejemljivih razmerah. Marsikatera učiteljica si je prizadevala pridobiti naklonjenost otrok in prebivalstva ter je takšne uspehe zabeležila tudi v dnevnik: »Počasi postajam prijateljica in zaupnica svojih učencev ... V razredu ni več tistega hladnega občutka prvih dni,«⁵⁶ je zapisala jeseni 1939 učiteljica v Idrskem. Učiteljica v Starem selu je pred božičem 1942 zbrala ob jaslicah otroke, pridružilo se je tudi precej staršev ter bratov in sester. Ob svečkah so peli in recitirali. »Pozno popoldne so odšli vsi srečni. Tudi

51 Marija Kacin, *Primorska šola na prepihu*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011, str. 21. Avtorica se sklicuje na delo Lavo Čermelj, *La minorité slave en Italie*, Ljubljana, 1938, str. 37 in kot leto dogodka navaja 1931, iz dopisov v fondu SI_PANG/0004, t. e. 90, p. e. 3 pa je razvidno, da se je to zgodilo v šolskem letu 1929/30.

52 SI_PANG/0004, t. e. 90, p. e. 3: Dopis tolminskega nadzornika šolskemu skrbniku z dne 28. 3. 1931.

53 SI_PANG/0004, t. e. 89, p. e. 9: Zapisnik preiskave didaktičnega ravnatelja proti učiteljici Giovanni Conte.

54 SI_PANG/0004, t. e. 4: Osebna mapa učiteljice Giovanne Conte.

55 Venceslav Gorenškeček, rojen 1930 v Kobaridu, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (3. 4. 2018).

56 SI_PANG/0387, t. e. 2. fragment dnevnika 1. in 2. razreda za šolsko leto 1939/40.

sama sem bila srečna, saj so tako starši kot otroci odložili svoj običajni hladni, skoraj sovražni odnos.»⁵⁷ Nekateri učitelji so znali in včasih z otroki govorili slovensko. Venceslav Gorenšček se spominja treh takih učiteljev na kobariški šoli, vsi so izvirali iz Beneške Slovenije. Lepe spomine na svoje učitelje je v monografiji Tolminskih Raven opisala tudi Rafaela Dolenc, ki je z dvema od njih celo znova navezala stike v povojnem času.⁵⁸

Fašistična obmejna šola v dvajsetih letih ni dala pričakovanih rezultatov. To so vedno znova opažali učitelji, ravnatelji in nadzorniki. Odpor do italijanske šole se je stopnjeval v napetih vojnih razmerah, tako da se je pri učiteljicah kreopil občutek ogroženosti. Šolsko leto 1942/43 se je zaključilo predčasno, razvoj dogodkov v naslednjih mesecih pa je preprečil nadaljevanje italijanske šole. Septembra 1943 je razpadla italijanska oblast in z njo tudi šolski sistem. Občutje ljudi ob tem dobro opiše spomin Albine Uršič iz Kobarida: »*Ko je bilo konec Italije, je mama pobrala vsa spričevala in jih zažgala.*»⁵⁹ Raznarodovalne šole, ki je tako težila ljudi, je bilo nepreklicno konec.

Viri in literatura

Arhivski viri

SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 4, 11, 40, 52, 55, 56, 60, 62, 63, 65, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 84, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 118, 135. Fond je v urejanju, zato se bodo lahko številke tehničnih enot 1–22 in od 104 naprej spremenile.

SI_PANG/0764, Rutar Anton, t. e. 2 in 4.

SI_PANG/0389, Osnovna šola Kobarid, t. e. 44.

SI_PANG/0274, Osnovna šola Tolmin, t. e. 24.

SI_PANG/0386, Osnovna šola Drežnica, t. e. 1.

SI_PANG/0383, Osnovna šola Borjana, t. e. 1.

SI_PANG/0398, Osnovna šola Staro selo, t. e. 1.

SI_PANG/0387, Osnovna šola Idrsko, t. e. 2.

Ustni viri

Gorenšček, Venceslav (p. d. Kljoh), rojen 1930 v Kobaridu, avtomehanik v pokoju, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (3. 4. 2018). Zvočni zapis hrani Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«.

Uršič, Albina, rojena Sovdat, rojena 1932, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (november 2023). Zvočni zapis hrani Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«.

57 Dnevnik Albe Maccini 1942/43, SI_PANG/0398, t. e. 1.

58 Rafaela Dolenc, *Stoji v planini vas --- Tolminske Ravne: [monografija rojstne vasi]*, Tolmin: Tolminski muzej, 2006, str. 76–78.

59 Albina Uršič, rojena Sovdat, rojena 1932, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (november 2023).

Zakonodaja

Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, leto 1923: Regio decreto 3. novembre 1923, n. 2453 – Norme concernenti l'ordinamento per l'istruzione elementare, str. 7601–7609.

Literatura

Cencič, Mira: *Moč domoljubja: [tigrovec Anton Rutar, njegov čas in njegovo narodnoobrambno delovanje]*, Koper: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 2002.

Downs, Laura Lee: 'The Most Moderate Italianization?': Social action and nationalist politics in the North-Eastern Adriatic bordelands (1919–1954), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4.

Guida dei servizi scolastici nelle provincie di Trieste, Fiume, Gorizia, Pola, Zara, Trieste: Stabilimento tipografico nazionale, 1934.

Kacin, Marija: *Primorska šola na prepihu*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011.

Kavčič, Janez: *Prva slovenska realka: Idrija 1901–1926*, Idrija: Mestni muzej, 1987.

Klinec, Rudolf: Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1975*.

Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994.

Pavlič, Slavica: *Zgodovina idrijskega šolstva*, Idrija: Bogataj, 2004.

Pelikan, Egon: *Engelbert Besednjak v parlamentu. Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996, str. 266.

Rutar, Tone: Mašera, Mirko (1899–1976), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923480/> (pridobljeno 26. 8. 2024).

Šah, Maks: Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 26. 2. 2025).

Tul, Vlasta: Konvikt Francesco Scodnik Tolmin, *Dijaški dom Tolmin* (ur. Darjo Velušček et al.), Tolmin 1999.

Tul, Vlasta: Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik 2020, peta knjiga* (ur. Zdravko Duša), Tolmin 2020.

Robert Devetak*

Goriško slovensko šolstvo na prehodu iz Avstro-Ogrske v Italijo¹

Slovenian Education in the Gorizia Region During the Transition from Austria-Hungary to Italy²

Izvleček

Članek obravnava razvoj in izzive slovenskega šolskega sistema na Goriškem ob prehodu iz avstro-ogrskega v italijanski državni okvir. Deželo je zaznamovala narodnostna heterogenost, saj so na območju sobivale slovenska, furlanska, italijanska in nemška skupnost. Pestra narodnostna podoba je v obdobju, ki ga je zaznamoval nacionalizem, sprožala vse več konfliktov med skupnostmi, predvsem med slovensko na eni in italijansko ter nemško na drugi strani. Narodnostni boji so posebej vplivali tudi na šolski sistem, saj je predstavljal pomemben element pri krepitevi narodne zavesti in jezika ali raznarodovanju med mlado generacijo. Slovenski skupnosti je ponekod, predvsem pa na večnarodnostnih območjih, kamor je spadalo tudi središče dežele Gorica, uspelo le s težavo vzpostaviti lastno šolsko mrežo. Slovenska prizadevanja in aktivnosti je presekala prva svetovna vojna in kasnejša italijanska vojaška okupacija ter priključitev območja Kraljevini Italiji. Prispevek na podlagi relevantne literature ter časopisja predstavlja glavne značilnosti slovenskega

Abstract

The article discusses the development and challenges of the Slovenian school system in the Gorizia region during the transition from the Austro-Hungarian to the Italian state. The region was marked by ethnic heterogeneity, with Slovenian, Friulian, Italian and German communities coexisting in the area. In a period marked by nationalism, this ethnic diversity triggered an increasing number of conflicts between communities, particularly between the Slovenian community and the Italian and German communities. Nationalist struggles were particularly evident in the school system, as it played a key role in fostering national consciousness and language in the younger generation, as well as their denationalization. In some places, but especially in multi-ethnic areas, including the regional centre, Gorizia, the Slovenian community struggled to establish its own school network. The paper outlines the main features of Slovenian primary education immediately before, during and after World War I, focusing on Gorizia. The town established

* Dr. Robert Devetak, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja; docent, Fakulteta za humanistične študije Univerze v Novi Gorici, e-pošta: robert.devetak@inv.si / robert.devetak@ung.si

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P5-0409, z naslovom *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 This article was written as part of the research programme P5-0409 entitled *Slovenhood Dimensions between Local and Global at the Beginning of the Third Millennium*, which was funded by the Slovenian Research and Innovation Agency.

osnovnega šolstva neposredno pred in med prvo svetovno vojno ter po njej s poudarkom na razmerah v Gorici. Mesto se je v začetku 20. stoletja vzpostavilo kot eno osrednjih slovenskih izobraževalnih središč, a sta najprej prva svetovna vojna in uničenje, ki je bilo posledica bojev na soški fronti, ter kasneje prehod območja pod italijansko oblast zavrli in do konca 20. let 20. stoletja ukinili slovenščino v primorskih šolskih klopeh.

itself as one of the main Slovenian educational centres in the early 20th century. However, World War I and the destruction resulting from the fighting on the Isonzo Front, and later the transition of the area to Italian rule, inhibited the teaching of Slovenian in the Primorska region, resulting in its abolishment by the end of the 1920s.

Ključne besede: Goriška in Gradiška, Gorica, razvoj šolstva med 1869 in prvo svetovno vojno, prva svetovna vojna, nacionalizem, italijanska vojaška okupacija

Keywords: The County of Gorizia and Gradisca, Gorizia, the development of the education system between 1869 and World War I, World War I, nationalism, Italian military occupation

Uvod

Območje Goriške oz. severne Primorske so v 20. stoletju zaznamovale številne spremembe meja in državnih političnih ter ideoloških sistemov. Posebej sta na družbene prelome vplivali obe svetovni vojni, katerih daljnosežne posledice so radikalno predrugale vsakdan goriškega prebivalstva. Te spremembe so radikalno vplivale tudi na razvoj šolstva, ki je bilo v fokusu tako različnih političnih sistemov kot narodnostnih skupnosti in drugih družbenih deležnikov. Če se osredotočimo na obdobje Avstro-Ogrske, lahko izpostavimo vzpostavljanje modernega šolskega sistema v maternem jeziku, ki se je pospešeno razvijalo od konca 60. let 19. stoletja dalje, hiter dvig pismenosti in napredek na poljih kulture, gospodarstva ter narodne zavesti. Ta vzpon je ponekod potekal asimetrično, k čemur so pripomogli predvsem narodnostni konflikti, ki so zaznamovali avstro-ogrski prostor od sredine 19. stoletja naprej.³

Slovenska skupnost je imela težave z vzpostavljanjem svoje šolske mreže predvsem na narodnostnih mejah in v večnarodnostnih urbanih okoljih, kjer je bila lokalna oblast v rokah nemške ali italijanske skupnosti.⁴ V narodnostno

3 Glej: Pieter M. Judson, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge (Mass.); London (England): Harvard University Press, 2006; Nancy M. Wingfield (ur.), *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, New York; Oxford: Berghahn Books, 2004.

4 O splošnih razmerah na Slovenskem v obdobju Avstro-Ogrske glej: Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2006, str. 81–161.

mešanih okoljih je pomen šolskega sistema presegal izobraževalno funkcijo. Poleg doma je šola predstavljala eno glavnih okolij, kjer se je vzpostavljala narodna identiteta. V Avstro-Ogrski je vzpostavitev maternega jezika v izobraževalnem sistemu, administraciji in v javnem življenju igrala ključno vlogo pri formiranju pripadnosti pri različnih narodnostnih skupnostih.⁵ V šolah so otroci utrdili znanje maternega jezika in spoznali kulturne značilnosti svoje narodne skupnosti. Narodni aktivisti so v šolskem sistemu prepoznali glavno področje, na katerem bi lahko delovali in vzpostavili svoje zahteve. Šole so omogočale podlago za indoktrinacijo novih generacij, ki bi se zavezale narodni identifikaciji.⁶ Na večnarodnostnih območjih so predvsem občinske in deželne oblasti, ki so bile v rokah nemške ali italijanske narodne elite, na področju šolstva pogosto vodile zelo restriktivno politiko do slovenske skupnosti ter velikokrat niso dovolile gradnje slovenskih šol ali vključitve slovenskega jezika v že obstoječe šole. Na ta način so po eni strani želele utrditi svoj položaj, na drugi pa zmanjšati pomen slovenskega jezika ter skupnosti v teh okoljih.⁷ To je bilo značilno tudi za Goriško in Gradiško, kjer je bila slovenska skupnost na prehodu iz 19. v 20. stoletje v vzponu, napredek pa je zajel tudi razvoj šolstva. Optimizem sta podrli prva svetovna vojna in njene posledice, ko je območje prešlo pod Kraljevino Italijo, s čimer je ideologizacija šolstva postala izrazitejša, izobraževalni sistem pa je postal eden od osrednjih elementov nasilne italijanizacije.⁸

Članek skozi poročanje političnega in strokovnega, predvsem pedagoškega časopisnega gradiva analizira glavne elemente goriškega slovenskega osnovnega šolstva v procesu prehoda med Avstro-Ogrsko in Italijo. Poudarek je namenjen predstavitvi razvoja šolskega sistema v Gorici, ki je postala v začetku 20. stoletja eno od pomembnejših slovenskih izobraževalnih središč. Sledi opis razmer v času prve svetovne vojne, ki so bile zaznamovane z begunstvom, uničenjem šolske infrastrukture in počasno obnovo. Zaključno poglavje predstavlja izzive in težave slovenske šole v času italijanske vojaške okupacije med letoma 1918 in 1920.

5 Miroslav Hroch, *The Slavic World, Handbook of language & ethnic identity. Vol. 1, Disciplinary & regional perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García), Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2010, str. 282; Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962, str. 164–166.

6 Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, Cambridge (MA); London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016, str. 302.

7 Judson, »Not Another Square Foot!« German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria, *Austrian History Yearbook*, 26, 1995, str. 83–97.

8 Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000, str. 53–56.

Goriška in Gradiška

Goriška in Gradiška je bila pred prvo svetovno vojno ena od 18 enot, ki so sestavljale cislajtanski del Avstro-Ogrske. Vključena je bila v upravno-politično enoto Avstrijsko primorje, katerega sedež je bil Trst.⁹ Dežela je bila v državnem kontekstu med manjšimi, a geografsko zelo razgibana, saj se je od juga proti severu raztezala od Jadranskega morja do vzhodnoalpskih vrhov. Poleg geografske je območje definirala tudi narodnostna pestrost. Leta 1910 je v deželi živelo okoli 260.000 oseb, ki so se večinoma prištevale k slovenski, furlanski, italijanski, nemški in judovski skupnosti.¹⁰ Narodnostna heterogenost je v desetletjih pred prvo svetovno vojno sprožala v deželi vse ostrejške konflikte. Predvsem italijanska in deloma nemška skupnost sta imeli v deželi prevladujoč položaj v politiki, upravi, šolstvu ter gospodarstvu in sta pomembno oblikovali družbeno podobo dežele, ne glede na njeno narodnostno strukturo, kar je sprožalo odpor pri slovenski večini. Posledično so na prehodu iz 19. v 20. stoletje narodnostni odnosi in konflikti močno zaznamovali dnevno dogajanje, predvsem med slovensko in italijansko skupnostjo.¹¹

Dežela je imela v veliki meri jasno določeno jezikovno mejo med slovensko na eni in furlansko ter italijansko skupnostjo na drugi strani, v Gorici pa so vse tri narodne skupine skupaj z nemško sobivale.¹² Z vidika širšega, habsburškega prostora je šlo za manjše središče, ki je imelo leta 1910 le okoli 30.000 prebivalcev. Mesto je predstavljalo center vseh deželnih narodnih skupnosti. Tukaj so delovale njihove osrednje upravne, ekonomske, politične, izobraževalne in kulturne ustanove.¹³ Mestna oblast je bila v celotnem avstro-ogrskem obdobju v rokah italijanske skupnosti, ki se je aktivno borila proti vzpostavljanju in razvoju slovenskih javnih institucij ter gospodarstva. Slovenski narodni eliti je kljub tem oviram uspelo na začetku 20. stoletja doseči številne spremembe, ki so se odražale v hitrem prodoru slovenske skupnosti, institucij, gospodarskih subjektov in društev v središče mesta, a ji kljub tem uspehom ni uspelo doseči, da bi se v mestu vzpostavil slovenski javni osnovnošolski sistem.

9 O upravno-političnih razmerah in teritorialnih vidikih Goriške in Gradiške glej: Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2005, str. 29–37.

10 Prav tam, str. 45. Leta 1910 je, glede na popis prebivalstva, ki je zbiral podatke o občealnem jeziku, živelo v deželi 62 odstotkov slovensko, 36 odstotkov italijansko in 2 odstotka nemško govorečega prebivalstva.

11 Branko Marušič, *Sosed o sosedu: prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*, Trst: ZTT, 2012, str. 9–42; Robert Devetak, *Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno*, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 77, 2023, št. 3/4, str. 380–404.

12 Marušič 2005, str. 41–47.

13 Glej: Lucia Pillon (ur.), *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma*, Gorizia: Editrice Goriziana, 1991.

*Središče Gorice pred prvo svetovno vojno
(Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).*

Kratek pregled razvoja osnovnošolske mreže v deželi do prve svetovne vojne

Osnovnošolski sistem na Goriškem in Gradiškem je doživel v drugi polovici 19. stoletja silovit vzpon, tako v smislu širitve šolske mreže, vključenosti otrok, števila učiteljstva in splošne kakovosti pouka.¹⁴ Na modernizacijo izobraževalnega sistema je vplival predvsem šolski zakon iz leta 1869, ki je omogočil, da je šolska obveza zajela celoten prostor, izboljšala sta se tudi usposobljenost in ekonomski položaj učiteljev, ki je bil pred tem predvsem na podeželju precej slab. Pouk je s tem postal kvalitetnejši, poleg tega sta se povečala število šol in delež vključenih otrok. Šolska obveznost se je dvignila s šest na osem let, povečal se je

¹⁴ O razvoju šolstva na Goriškem in Gradiškem glej: Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–308; Chiara Lesizza Budin, L'istruzione popolare a Gorizia dal 1875 al 1890 attraverso gli atti del Consiglio Scolastico Urbano, *Ottocento Goriziano (1815–1915). Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon), Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 65–93; Mario Brancati, *L'organizzazione scolastica nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*, Mariano del Friuli (GO): Edizioni della Laguna; Gorizia: Associazione culturale »Mo. Rodolfo Lipizer«, 2004.

tudi nabor šolskih predmetov.¹⁵ Goriška in Gradiška se je v začetnem obdobju soočala s pomanjkanjem finančnih sredstev in je zato implementacija zakonodaje potekala z zamikom in prilagoditvami.¹⁶

Kljub temu so bile spremembe in napredek hitro vidni. Šolska mreža se je pričela pospešeno širiti. Če kot primer vzamemo območje sodnega okraja Kanal, je razvidno, da sta leta 1869 tam delovali le dve šoli, leta 1885 deset, petnajst let kasneje pa že 20 šol.¹⁷ Če vzamemo v ozir območje dežele, kjer je bila skoncentrirana slovenska poselitev, je leta 1881 tam delovalo 135 osnovnih šol, leta 1911 pa že 224.¹⁸ Vzporedno z ustanavljanjem novih šol se je hitro povečeval tudi obisk šole. V šolskem letu 1877/78 je znašal dobrih 60 %, leta 1891 že 87 %, leta 1904 pa 94 %.¹⁹ Prisotnost šol je vplivala na hitro zmanjšanje nepismenosti in dvig standarda, predvsem na podeželju. Leta 1880 je znašal delež pismenih v deželi okoli 29 odstotkov,²⁰ v naslednjih treh desetletjih pa se je povišal na 85 odstotkov.²¹ Šole je poleg vpliva na pismenost treba povezati tudi z neposrednim delom, vplivom na gospodarski razvoj in vpeljavo novih kmetijskih obdelovalnih tehnik na podeželju. Pedagoško osebje je med otroke in odrasle širilo specializirano literaturo in jih poučevalo o novostih na področju kmetijstva, na šolskih vrtovih in v drevesnicah pa je vodilo praktični pouk o kmetijskih tehnikah in metodah dela s sadjem ter trtami.²²

Kot je bilo izpostavljeno v uvodu, se je tudi slovenska skupnost na Goriškem soočala z izzivi, na katere je vplivala večnarodnostna sestava dežele. Največje težave so se pojavile v Gorici, ki se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje vzpostavila kot osrednje izobraževalno središče slovenske deželne skupnosti, a je tam proces širjenja slovenskih šolskih ustanov onemogočala italijanska mestna oblast. Kljub številni slovenski skupnosti v mestu, ki se je v 19. in na začetku 20. stoletja ves čas povečevala, ta ni imela zagotovljenih narodnostnih in jezikovnih pravic, ki so ji po zakonu pripadale.²³ To se je izražalo tako v javni upravi in sodstvu kot tudi v šolstvu. Celotno obdobje Avstro-Ogrske je bila mestna oblast trdno v rokah italijanske skupnosti, ki je bila slovenski skupnosti izrazito nenaklonjena in se je

15 Vlado Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 9–29.

16 Prav tam, str. 15–16.

17 Robert Devetak, Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 41, 2017, str. 202–204.

18 Pahor 1970, str. 292–293.

19 Prav tam, str. 306–307.

20 Marušič 2005, str. 131.

21 Milena Černe, Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 246.

22 Devetak 2017, str. 208–212.

23 Marušič 2005, str. 46. Glede na občevalni jezik se je v Gorici med letoma 1880 in 1910 delež slovenskega prebivalstva povečal s 17,83 odstotka na 36,84 odstotka.

z vsemi močmi borila, da bi onemogočila spremembe na jezikovnem področju v goriškem javnem življenju. S povečevanjem slovenske prisotnosti v mestu, ki se je izražalo tudi z vse močnejšim gospodarskim položajem in vlogo, so se začele razmere spreminjati.²⁴ Ne glede na napredek, do katerega je prišlo v desetletjih pred prvo svetovno vojno, si slovenska skupnost v središču mesta ni mogla zagotoviti državne osnovne šole s slovenskim jezikom. V javnih osnovnih šolah je za učni jezik veljala izključno italijanščina.²⁵ Številni pozivi slovenskih političnih predstavnikov, peticije, shodi in druge oblike so naleteli na gluha ušesa pri občinski oblasti. Konkretnim spremembam niso botrovali niti pritiski s strani državnih oblasti. Goriška mestna oblast je šele po dolgotrajnih pozivih leta 1895 odobrila ustanovitev slovenske osnovne šole na mestnem obrobju v Podturnu. Slovenska skupnost z rešitvijo ni bila zadovoljna, ker je šola delovala v nekdanji vojašnici, ki je bila neprimerna za izobraževanje. To je vplivalo na šolski vpis; leta 1903 je šolo obiskovalo le 17, leta 1911 pa 22 otrok.²⁶ Avgusta Šantel mlajša, ki se je tam leta 1896 zaposlila kot učiteljica, je kot pomemben razlog za tako majhno število vpisanih otrok izpostavila še umeščenost šole na območju, kjer je živela predvsem furlanska in italijanska mestna skupnost, ter oddaljenost od slovenskega dela mesta.²⁷

Slovenska šolska mreža v mestu je tako temeljila na zasebnih slovenskih pobudah, predvsem v okviru političnega društva Sloge in narodnoobrambnih organizacij Šolski dom ter Družbe sv. Cirila in Metoda.²⁸ V Gorici je Sloga januarja 1883 sklenila ustanoviti prvi zasebni slovenski otroški vrtec, ki je odprl vrata še isto leto. Do konca 19. stoletja ji je uspelo z intenzivnim delom in podporo širše slovenske skupnosti ustanoviti še dva nova vrtca in dve osnovni šoli. V šolskem letu 1894/95 je slednji obiskovalo skupno 363 otrok, v treh vrtcih pa je bilo več kot 120 otrok.²⁹ Vzporedno je potekalo intenzivno prizadevanje, da bi starši svoje otroke vpisali v nove slovenske izobraževalne zavode, ne v obstoječe mestne institucije, ki so delovale v italijanskem ali nemškem jeziku. Vpis slovenskih otrok v slovenske zavode se je štel za domoljubno dejanje in dolžnost. Prepričevalne metode je mogoče zaslediti tudi v takratnem časopisju: »Slovenski stariši! Vsi brez izjeme, vpišite svoje otroke v slovenske šole. Ne dajte se pregovoriti od nikogar, da bi jih odpisali v laške šole. Dokažite, da ste zavedni Slovenci. Ne izpostavite se v zasmeš nasprotnikom, ki se Vam bodo v pest smejali, ko Vas speljejo na led. Ne bojte se nikogar, tudi gonjačev v stražarski opravi ne, ki Vam bodo pretili s kaznimi,

24 Devetak 2023, str. 386–395.

25 Pahor 1970, str. 265.

26 Prav tam, str. 266.

27 Avgusta Šantel mlajša, Domotožje po sončnem podnebj, *Življenje v lepi sobi* (ur. Janez Kajzer), Ljubljana: Nova revija, 2006 str. 110–111.

28 Andrej Vovko, *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

29 Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. 1: Od leta 1830 do 1900*, Ljubljana: Merkur, 1932, str. 384.

ako ne daste otrok v laško šolo. Pokažite vrata ljudem, ki bodo lazili s polo papirja in svinčnikom v roki po vaših hišah speljavat Vaših otrok v laške šole. Zavedni Slovenci, poučujte morebitne nezavedne, da ni jeden otrok slovenski ne prestopi praga laške šole. Bodite ponosni, da ste Slovenci, skrbite, de bodo tudi Vaši otroci zavedni Slovenci!«³⁰

Nadgradnja prizadevanj je bila ustanovitev Šolskega doma, ki je leta 1897 prevzel Slogine zavode. Do prve svetovne vojne je organizacija v Gorici ustanovila in podpirala štiri izobraževalne institucije. V njih so delovali vrtci, osnovne šole, pripravljalnice, obrtne šole in celo javno moško učiteljišče, ki so ga leta 1909 preselili iz Kopra v Gorico. V šolskem letu 1914/15 je osnovne šole Šolskega doma obiskovalo 866, vrtce 134, pripravljalnici 153, obrtne šole pa 149 učencev.³¹ Vzporedno se je za krepitev razvoja slovenskega šolstva zavzemala še Družba sv. Cirila in Metoda. Ustanovljena je bila leta 1884 v Ljubljani z osrednjim namenom, da bi podprla prizadevanja proti vse intenzivnejši germanizaciji in italijanizaciji obmejnih prostorov. Z ustanavljanjem zasebnih vrtcev in šol na narodnostno najbolj ogroženih območjih slovenskega ozemlja je poskušala popraviti krivice uradne šolske politike, ki ponekod kljub zadostnemu številu slovenskega prebivalstva ni predvidela šol v slovenskem jeziku. Delovanje organizacije je temeljilo na podružnicah. Na Goriškem so prvo podružnico ustanovili 29. marca 1886,³² neposredno pred prvo svetovno vojno pa je število izpostav naraslo na 51 s skupno 2898 člani in članicami.³³ Obsežno organizacijsko in člansko zaledje je Družbi sv. Cirila in Metoda omogočilo, da je na Goriškem med letoma 1888 in 1914 ustanovila vrtce v Pevmi (1888), Ločniku (1892), Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911). Organizacija je poleg teh vzdrževala še občinska vrtca v Podgori, ustanovljena leta 1887 in 1896, pod okrilje družbe pa sta spadali tudi mešani dvorazredni šoli v Krminu (1909) in na Blanči v Gorici (1911).³⁴ V zadnjem šolskem letu pred začetkom prve svetovne vojne je krminsko osnovno šolo obiskovalo 94 otrok, goriško pa 95.³⁵

Do leta 1914 je uspelo slovenski skupnosti v mestu večinoma z lastnim delom in angažmajem doseči, da je Gorica postala eno od osrednjih slovenskih izobraževalnih središč. Poleg vrtcev in osnovnih šol so v mestu delovali še slovensko moško in žensko učiteljišče ter ženska obrtna šola, posebnost je bila prva slovenska javna klasična gimnazija, ki je pričela delovati leta 1913.³⁶ Neznani dopisnik se je leta 1919 spominjal uspehov: »Ker država ni hotela, so si iz lastnih sredstev zgradili v Gorici lastna šolska poslopja, kakor Šolski Dom, Gregorčičev Dom, Mali

30 *Primorski list: poučljiv list za slovensko ljudstvo na Primorskem*, 1896, št. 26, str. 123.

31 Vovko 1994, str. 26.

32 Andrej Vovko, Stare podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Goriškem v letih 1885–1918, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 6, 1979, str. 77.

33 Vovko 1994, str. 159.

34 Vovko 1979, str. 68–69.

35 Pahor 1970, str. 283.

36 Branko Marušič, Andrej Ipavec (1880–1924): ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije, *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 9, 2012, str. 17–29.

Dom, Novi Dom in Ciril-Metodovo šolo. Otvorili so v teh moderno zgrajenih prostorih svoje zasebne učne zavode, ki jim je šele po hudih bojih avstrijska vlada pripoznala pravico javnosti. V zadnjih letih je vlada premestila tudi moško učiteljske iz Kopra v Gorico in otvorila humanistično gimnazijo. V kompenzacijo pa je Italijanom otvorila realno gimnazijo. V vse te šole, t. j. v ljudske šole v Šolskem in Gregorčičevem Domu, v Ciril-Metodovo šolo na Blančah, na učiteljske moško in žensko, na gimnazijo in realko ter obrtne šole je pohajalo na tisoče slovenskih učencev in učenk.«³⁷ Ustanovitev gimnazije je predstavljala simbolni vrh večdesetletnih prizadevanj slovenske skupnosti na področju izobraževanja, ki ga je že leto po ustanovitvi zavoda presegal začetek prve svetovne vojne.

Prva svetovna vojna

Prva svetovna vojna je že na začetku zavrla razvoj in delovanje slovenskih izobraževalnih institucij. Čeprav je bila Goriška in Gradiška ob začetku vojne daleč od spopadov, je bil vpliv na šolski sistem takojšen. Številni učitelji so bili vpoklicani, šole pa so morale svoje izobraževalne programe prilagoditi novim razmeram. Zmanjšanja kadra velikokrat ni bilo možno nadomestiti, kar je posledično vplivalo na kakovost pouka. Številni učitelji so na bojiščih po Evropi izgubili življenje ali padli v ujetništvo. Časopisje je bilo polno tovrstnih obvestil: »Josip Ivančič, učitelj v Poljubinju, se je nahajal meseca septembra 1914 kot vojak v przemyselski bolnišnici, in od tedaj ni sluha ne duha več o njem. Vsa tozadevna pozvedovanja so ostala brezuspešna.«³⁸ Na pouk in šolske razmere je vplival tudi odhod drugih odraslih na fronto, zaradi česar je na pedagoške delavce in delavke padla tudi skrb za otroke, ki so se znašli brez ustreznega varstva oz. nadzora: »Gospodom učiteljem ljudskih šol poknežene grofovine Goriško Gradišanske. Vaša dobrodelna misija ne preneha s pričetkom šolskih počitnic, kajti, Vaši skrbi izročena šolska mladina Vas često potrebuje tudi takrat, ko so zaprta šolska vrata. Zlasti sedaj, ko je toliko ubogih učencev, prepuščenih svoji usodi, ker je odpoklicano tako veliko število očetov in varuhov pod orožje, se je pojavila velika potreba, po skrbnem nadzorstvu od strani učitelja, ki mu je gotovo na tem ležeče, da seme dobre vzgoje ne izumre vsled zapuščenosti in slabega zgleda. Delujmo vsi, osobito pa naj delujejo učitelji na to, da po možnosti nadomestimo družinske očete, ki jih je presvitli cesar poklical, da branijo svete pravice monarhije.«³⁹

Vojna se je pričela ravno sredi osrednjih kmetijskih del, zaradi česar je primanjkovalo delovne sile, predvsem na podeželju. Državne oblasti so zaradi tega tudi dijakom in učencem višjih letnikov osnovnih šol omogočile, da so ostali

37 Učiteljski tovariš: glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva, 1919, št. 4, str. 2.

38 Učiteljski tovariš, 1915, št. 8, str. 4.

39 Soča: organ slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic, 1914, št. 58, str. 10.

doma in pomagali pri delu. Zaradi tega se je pouk ponekod začel z večednevno ali celo večtedensko zamudo.⁴⁰ V novih, vojnih razmerah so šole hitro prilagodile kurikulum. Pouk je bil prepleten z branjem, petjem in učenjem o domoljubnih dogodkih, cesarski družini ter vojski. Šole so pripravile predavanja na temo prehrane v času vojne in poučevale učence, kako ravnati v primeru redukcij in pomanjkanja.⁴¹ Učitelji in učiteljice so morali v sredini januarja 1915 po vseh šolah otrokom prebrati letake z nasveti o varčevanju. »Treba si utesniti in omejiti življenje na najpotrebnejše, tako, da bomo pripravljeni za morebitne neugodnejše čase in da moremo vstrajati do prihodnje žetve.«⁴² C.-kr. mestni šolski svet je na primer naročil vodstvu šestrazredne dekliške ljudske šole društva Šolski dom v Gorici, naj januarja 1915 pripravi predavanje *O varčnosti jestvin, ki nam jih hočejo sovražniki prikrajšati*.⁴³ Šolska mladina se je poleg tega angažirala za zbiranje in izdelavo predmetov, ki bi koristili vojakom na fronti (npr. hrano, oblačila, obutev, manjši uporabni predmeti). Ravnateljstvo slovenske državne gimnazije v Gorici je že 8. avgusta 1914 poslalo poziv dijakom, naj podprejo Rdeči križ z zbiranjem denarnih sredstev in predmetov.⁴⁴ Podobne pozive je pošiljalo časopisje: »Tudi šole pod vodstvom svojih učiteljic lahko sodelujejo pri tem. Saj se drugod vse ure, določene za ročna dela in telovadbo, izrabljajo izključno za izdelovanje gorkega zimskega perila za vojake.«⁴⁵ Pri dekletih vseh starosti so tako ure pri predmetu ročna dela v večini primerov namenjali delovanju za Rdeči križ, delo pa je bilo organizirano tako, da je vsak razred izdeloval drugačne predmete.⁴⁶ Ob tem so se šole aktivno povezale z lokalnimi upravnimi zastopstvi, društvi, zavodi, trgovci, obrtniki in posamezniki, ki so jim zagotavljali in nabavljali material za izdelavo predmetov.⁴⁷

Šolski pouk se je v tovrstnih razmerah nadaljeval vse do druge polovice maja 1915, ko je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Številne otroke so starši že pred napadom Italije vzeli iz šol in se umaknili iz Gorice in drugih obmejnih krajev. Ob italijanski vojni napovedi 23. maja se je hkrati zaključilo tudi šolsko leto.⁴⁸ Vzpostavitev fronte ob Soči in spopadi, ki so sledili, so povzročili množične odhode civilnega prebivalstva v begunstvo. Ob Soči se je med poletjem 1915 in jesenjo 1917 vrstilo dvanajst ofenziv, katerih posledice so bile več sto tisoč človeških žrtev in

40 Marjana Kos, Kaj v vsakdanje življenje prinese vojna?, *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod! Kranjska v prvem letu vélike vojne* (ur. Elizabeta Eržen Podlipnik et al.), Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2014, str. 37.

41 Robert Devetak, Prehrana in aprovizacija na Goriškem in Gradiškem ob začetku prve svetovne vojne, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 39/40, 2016, str. 145.

42 *Edinost*, 1915, št. 15, str. 2.

43 PANG 404, Šestrazredna dekliška ljudska šola društva Šolski dom v Gorici, t. e. 1, a. e. 1, neoštevilčen dokument.

44 Soča, 1914, št. 57, str. 2.

45 *Novi čas*, 1914, št. 40, str. 3.

46 PANG 404, Šestrazredna dekliška ljudska šola društva Šolski dom v Gorici, t. e. 1.

47 Robert Devetak, Dobrodelna dejavnost Slovencev na Goriškem v prvem letu prve svetovne vojne, *Kronika: časopis za krajevno zgodovino*, 64, 2016, št. 1, str. 70–73.

48 *Novi čas*, 1915, št. 21, str. 2.

Slovenske deklice, gospodične in gospe na Grahovem ob Bači
pod nadzorstvom ge. Marice Perinove, pletejo zimsko spodnjo obleko
za naše vojake.

Učenke iz Grahovega ob Bači med pletenjem oblačil za vojake na fronti
(Tedenske slike, 1914, št. 13, str. 12).

uničena naselja ter infrastruktura.⁴⁹ Neimenovani dopisnik *Učiteljskega tovariša* je decembra 1915 poročal o uničenju v Gorici: »Gorico je ogenj italijanskega moralnega in uničevalnega orožja razdejal in požgal. Naše krasne šolske stavbe zgrajene z ogromnimi žrtvami iskrenega, vse zmagujočega domoljubja — Šolski dom — Gregorčičev dom in Mali dom — so razrušene. Padle so kot žrtve laških granat.«⁵⁰ Isti časopis je marca naslednje leto izpostavil, da se samo v goriškem okraju zaradi italijanske zasedbe, uničenja ali vojaške uporabe pouk ni izvajal na 53 osnovnih šolah, kar je predstavljalo dobro polovico vseh šol na tem območju.⁵¹ Kjer je civilno prebivalstvo lahko ostalo na domovih, se je šolski pouk izvajal v okrnjenem programu.⁵² To je veljalo tako na avstro-ogrski strani, a tudi v nekaterih predelih, ki jih je zasedla italijanska vojska.

Na območju Breginjskega kota, Kreda, Jevščka in zahodnih Brd so italijanske zasedbene oblasti v nasprotju z veljavnimi pravili vojnega prava vzpostavile posebno obliko izobraževalnega sistema za slovenske otroke kot pripravo na po-

49 Vincenc Rajšp (ur.), *Soška fronta 1915–1917: Kultura spominjanja*, Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

50 *Učiteljski tovariš*, 1915, št. 18, str. 5.

51 *Učiteljski tovariš*, 1916, št. 6, str. 5.

52 *Učiteljski tovariš*, 1915, št. 14, str. 3.

vojno vključitev slovenskega ozemlja in prebivalstva pod Italijo. Nad uvedbo italijanskega izobraževanja je bedel Generalni sekretariat za civilne zadeve (*Segretariato generale per gli Affari Civili*), katerega osrednji namen je bilo urejanje javnih upravnih zadev na zasedenem ozemlju. Izobraževanje otrok je potekalo v okviru vzgojevališč oz. zabavišč (*educatorio/ricreatorio*), kjer so večinoma italijanski vojaki ob pomoči slovenskih učiteljic poučevali nekatere osnovne šolske predmete – italijanski jezik, geografijo, zgodovino, matematiko itd. Kurikulum je bil prepreden z italijansko propagando in izvajanjem patriotičnih prireditev, kar je še dodatno sprožalo nezaupanje lokalnega prebivalstva. Oblasti so se na slednje odzvale z delitvijo daril, oblačil in toplih obrokov, s čimer so želele povečati vpis ter obisk.⁵³ Samo na območju severnega Posočja je bilo v času italijanske okupacije vzpostavljenih 16 vzgojevališč z 42 učitelji in 2219 otroki in deset vrtcev, kjer je za 1011 otrok skrbelo 19 vzgojiteljic.⁵⁴

Civilno prebivalstvo, ki je bilo prisiljeno zapustiti svoje domove, se je znašlo v begunstvu. Večini prizadetega prebivalstva se je uspelo umakniti v notranjost Avstro-Ogrske, okoli 10.000 do 12.000 oseb slovenske narodnosti pa je bilo zaradi italijanske zasedbe prisiljeno oditi v begunstvo na Apeninskem polotoku.⁵⁵ Premožnejše osebe in tiste, ki so imele sorodstvo v zaledju ali pa so si zagotovile redno službo, so začasni dom našle na Slovenskem (npr. v Ljubljani, Ajdovščini, Novem mestu, Celju, na Jesenicah, v Trstu). Večje in manjše skupine so bile nastanjene še na Dunaju, Češkem, Moravskem, v Spodnji Avstriji in na Ogrskem.⁵⁶ Ponekod so otroke vključili v lokalno šolsko mrežo.⁵⁷ Begunec Franc Konjc se je spominjal šole v vasi Lončice na Češkem: »Leta 1917 sem prvič prestopil šolski prag. Po dveh letih življenja v češkem okolju sem se tega jezika toliko naučil, da sem lahko dokaj dobro sledil pouku. Šolo sta obiskovala tudi moja sestra Pavla in brat Jožef. Odnos učiteljev, pa tudi vaščanov, je bil do nas beguncev pristrčen, le vaška otročad nas je včasih zmerjala.«⁵⁸ Številne družine, ki si same niso zmogle organizirati življenja v zaledju, so oblasti naselile v begunskih taboriščih. Slovensko prebivalstvo je bilo večinoma nastanjeno v Wagni, Brucku ob Litvu, Gmündu in Steinklammu.⁵⁹ Vsa taborišča so imela urejen sistem varstva in izobraževanja otrok.⁶⁰ V taborišču

53 Petra Svoljšak, »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu«: šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917, *V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (ur. Miha Preinfalk), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 251–264.

54 Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 242.

55 Petra Svoljšak, *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.

56 Petra Svoljšak, Begunci med prvo svetovno vojno, *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Marjan Drnovšek), Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, str. 125–126.

57 Petra Svoljšak, Slovensko begunsko šolstvo med prvo svetovno vojno, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 13, 2004, št. 2, str. 301.

58 Vili Prinčič, *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*, Trst: Založba Devin, 1996, str. 134.

59 Svoljšak 2001, str. 126.

60 Svoljšak 2004, str. 301–302.

v Brucku, ki je veljalo za središče slovenskih beguncev z Goriškega, je v letu 1917 bivalo okoli 4200 oseb, med katerimi je bilo tudi okoli 850 šoloobveznih otrok.⁶¹ Otroci so se v tujem okolju soočili s pomanjkanjem slovenskega učnega gradiva, zaradi česar so organizirali tudi zbiralne akcije, pri katerih je pomagalo časopisje. Učiteljica Pavlina Podlogar je spomladi 1916 pozvala bralstvo časopisa Slovenec, da pomaga pri zbiranju starih šolskih učbenikov, zvezkov in pisal za šolajoče se otroke v Steinklammu.⁶²

Izkušnja oseb na italijanski strani je bila večinoma drugačna. Italijanske oblasti so begunsko prebivalstvo povečini namestile posamezno ali v manjših skupinah po celotnem Apeninskem polotoku.⁶³ Organiziranega pouka za begunske otroke ni bilo. Ponekod so se vključili v lokalne italijanske šole, iz virov pa je razvidno tudi, da se nekateri v času begunstva niso izobraževali.⁶⁴ Minka Šosteršič je kot otrok begunstvo preživela v kraju Nicosia na Siciliji. Čeprav je lokalna oblast izdala dovoljenje za njeno vključitev v šolo, je tamkajšnje ravnateljstvo ni sprejelo: »Oče je hotel, da bi jaz in brat Jožef hodila v šolo. Mestni župan je izdal dovoljenje, vendar sva v šoli ostala vsega skupaj dve uri. Ravnatelj naju je dobesedno nagnal, češ da otroci internirancev nimajo pravice do šolanja.«⁶⁵

Izzivi po preboju pri Kobaridu

Na Goriškem in Gradiškem je do ključnega preobrata prišlo v oktobru 1917, ko so skupne avstro-ogrske in nemške enote izvedle 12. soško ofenzivo in na več mestih prebile do tedaj večinoma statično frontno črto ob Soči. Čudež pri Kobaridu, kot je napad znan, je povzročil kolaps in umik italijanskih enot, novo bojišče pa se je v naslednjih mesecih vzpostavilo na reki Piavi v Venetu.⁶⁶ Kmalu po premiku fronte so se na domove pričeli vračati prvi begunci, ki so prišli v od dolgotrajnega bojevanja opustošeno okolje. Uničena ali zelo poškodovana so bila bivališča, gospodarski objekti, javna infrastruktura in obdelovalne površine.⁶⁷ Obenem je tako regijo kot celotno državo pestilo hudo splošno pomanjkanje, kar je še dodatno otežilo obnovo in organiziranje življenja v domačem okolju.⁶⁸

61 Vili Prinčič, *V Brucku taborišču --- 1915–1918: 2015: ob stoletnici dogajanja*, Trst: ZTT, 2015, str. 69–73.

62 *Slovenec: političen list za slovenski narod*, 1916, št. 37, str. 2.

63 Svoljšak 1991, str. 19–42.

64 Svoljšak 2004, str. 298.

65 Prinčič 1996, str. 271.

66 Mark Thompson, *The White War: Life and Death on the Italian Front, 1915–1919*, London: Faber and Faber, 2008, str. 294–327.

67 Petra Svoljšak, Obnavljanje Goriške, *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Ines Beguš, Marko Klavara), Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016, str. 98–99.

68 Petra Svoljšak, Gregor Antoličič, *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018, str. 336–364.

V takšnih razmerah se je počasi pričela tudi obnova šolske mreže, ki je delila podobno usodo kot druga infrastruktura. Najtežje razmere na tem področju so bile na območju Gorice, Posočja in na delu Krasa, saj so leta spopadov poleg drugega uničile tudi šolske stavbe. Ta usoda je doletela tudi opremo, dodatne težave pa je predstavljal še primanjkljaj pedagoškega kadra. Kot je že bilo omenjeno, so bili številni nekdanji učitelji vpoklicani v vojsko in so bili nameščeni v drugih delih države, marsikdo je bil ujet, ranjen ali je padel v bojih. Na drugi strani so bile mnoge učiteljice v begunstvu in so se šele postopoma vračale v domače kraje po prenehanju bojev na območju. Ob kadru je primanjkovalo tudi ustreznega učnega gradiva, dodatno oviro pa je predstavljala nezmožnost financiranja plač, saj je bila država ob koncu leta 1917 in 1918 v veliki meri že popolnoma izčrpana od dolgotrajne vojne in oblast ni bila sposobna zagotoviti dovolj sredstev za učinkovito obnovo šolskega sistema. Učiteljsko društvo za goriški okraj je po srečanju v Gorici junija 1918 podalo javno izjavo o slabih razmerah: »*Nobeden noče priznati učiteljskega delovanja, še manj ga primerno plačati. Kako naj shaja sedaj učitelj s sedanjo plačo? 12 letni otrok zasluži toliko kot učitelj. Draginjskih doklad za leto 1917 še do danes ni; zdaj je zopet obljubljeno, da se iste vkratkem nakažejo učiteljstvu, pa bržkone dobe gospodje, ki se igrajo z učiteljstvom, zopet kak pogrešek in stvar se bo zopet zavlekla, saj učitelj lahko shaja š 140 K in še manj na mesec. Ali je še mogoče, da bo učitelj z veseljem deloval v šoli, ko se mora loviti za postranskimi zaslužki, če hoče preživeti sebe in družino!*«⁶⁹ Opozorila o težkih razmerah na Goriškem so prihajala neposredno od učiteljstva. Pedagoški delavci in delavke so se zaradi tega v številnih primerih morali sami znajti in improvizirati. Začasna učiteljica v Črničah Marija König je novembra 1917 v časopisu *Učiteljski tovariš* objavila prošnjo za donacijo šolskega gradiva. »*Ko nam je sovražna granata razrušila šolsko poslopje, so izginile tudi šolske knjige. Prisiljeni smo, obrniti se na vsa šolska vodstva s prošnjo, da bi nam blagovolila podariti učne knjige, ki jih na ondotni šoli ne rabijo: Računica: Kraus-Habernal I., II., III. stopnja. Drugo, Tretje in Četrto berilo. Moja prva čitanka ali pa II., III. Čitanka (Schreiner-Hubad) I., II., III. Jezikovna vadnica (Schreiner-Bezjak). — Ako nam vsaka šola pošlje le eno knjigo, je že mnogo pomagano.*«⁷⁰

Goriško učiteljstvo se je v želji, da bi doseglo večje uspehe pri svojih zahtevah do oblasti, organiziralo. V tem oziru je delovalo več učiteljskih društev: Učiteljsko društvo za goriški okraj, sežansko učiteljsko društvo in tolminsko učiteljsko društvo, ki so organizirala konference in srečanja, kjer so lahko skupno iskali rešitve ter oblikovali predloge in zahteve oblasti za reševanje problematike.⁷¹ 17. marca 1918 je imela posebna deputacija učiteljev iz goriškega okraja sprejem na sedežu Cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu, kjer so oblasti predstavili težke socialne razmere in ovire. O stanju med učiteljstvom so izpostavili: »*Bosonogi,*

69 *Učiteljski tovariš*, 1918, št. 14, str. 4.

70 *Učiteljski tovariš*, 1917, št. 24, str. 6.

71 *Učiteljski tovariš*, 1918, št. 14, str. 4.

goloroki in gologlavi smo se vrnili, mnogi ne na službena mesta, ker je v njih zavladalo razdejanje, temveč na nove službene kraje po uradni dolžnosti. Naše družine se bodo sestradane vračale v razrušene domove brez pohištva, brez obleke, brez strokovnih stanovskih knjig, brez kuhinjske oprave in brez najpotrebnejših živil. Kje bomo stanovali, kje počivati po trudapolnem delu, kje, v čem, in kaj bomo kuhali, s čim se oblačili?»⁷² Svoje osrednje zahteve so zbrali v skupni spomenici in jo posredovali namestništvu. Ta je vsebovala deset točk, ki so obravnavale plače in finančno podporo, obnovo šolskih in bivalnih prostorov, aprovizacijo za družinske člane, oprostitev vojaške službe učiteljem, prisotnost predstavnikov izobraževanja v institucijah, ki bodo urejale obnovo dežele, omogočanje rednega delovanja učiteljskih organizacij ter preskrba z učnim gradivom, predvsem za begunske otroke. Pod spomenico so bili podpisani trije predstavniki deželnega šolskega društva Franc Križman, Alojzij Urbančič in Anton Mužič, vsi učitelji.⁷³

Kljub zahtevam, prošnjam in drugim aktivnostim so se učitelji in učiteljice pogosto morali zanesti sami nase. V tem oziru je zelo poveden obsežen dopis z naslovom *Obnovitev goriške šole*, ki ga je maja 1918 objavil *Učiteljski tovariš*. Nepodpisani učitelj je bralstvu podrobno predstavil izzive, s katerimi se je soočal pri obnovitvi šolskega pouka v Kojskem. Podrobno je opisal tudi stanje šolskega poslopja, ki ga je prizadela vojna vihra: »Pogledal sem v šolsko poslopje, ki je ostalo vsaj v stavbnem pogledu nepoškodovano razen vrat in oken. Silen nered in nesnaga v šolskih sobah! Slame, papirja, človeškega blata, drva, brande, Cadornove cape, plinove šeme (Gasmaskes), raztrgane odeje, špitalski papirji, puške itd. razbite steklenice, vsega je bilo polno, le uporabnega ničesar.« Poleg tega je izpostavil še težave, ki jih je imelo domače prebivalstvo pri pošiljanju svojih otrok v šole, saj se je soočalo s hudim pomanjkanjem: »Naznanil [sem], da bo takoj naslednji dan šolsko vpisovanje, ter da pričem z redno šolo. Debelo so me gledali poslušalci in zmajevali z glavami: ‚In šolske klopi in druga oprava?‘ Povedal sem jim še, da se moram le seznaniti s šolsko mladino, preskusiti njih zmožnosti in potem jo pričem poučevati o lepem vedenju itd. Dvomili so in vprašali: ‚Kje so pa knjige, papir in druga učila?‘ Prosil sem jih, da naj le pošljejo otroke v šolo, in vse drugo se bo s časom popolnilo. Učila pa že imam in pokazal sem jim kos razbitega hlevskega katramiranega poda za šolsko tablo, kredo in svoj jezik. To bodo moja prva in najpotrebnejša učila! Ker pa so le prazni šolski razredi deci na razpolago, sem prosil, da bi starši posodili šoli do popolne ureditve nekaj stolov in Cadornovih klopi. Navzoče matere so zaupale trojici mojih izbornih učil, a poudarjale so, da otrok ne morejo pošiljati v šolo, ker se ne morejo učiti, ako jim tolče po trebuhu sv. Ana (lokalni izraz za lačen biti).«⁷⁴

Država je medtem tonila v vse večjo krizo, ki so jo poleg notranjepolitičnih in narodnostnih pretresov, vse hujšega pomanjkanja ter lakote poglobili

⁷² *Učiteljski tovariš*, 1918, št. 6, str. 2.

⁷³ Prav tam, str. 2.

⁷⁴ *Učiteljski tovariš*, 1918, št. 11, str. 2.

še vojaški porazi proti Italiji v Venetu leta 1918.⁷⁵ Glede na številne zapise, si je učiteljstvo spomladi in poleti 1918 prizadevalo izboljšati svoje gmotno stanje in splošne razmere v izobraževalnem sistemu, s čimer bi lahko olajšalo težave, ki so se nakazovale ob pričetku novega šolskega leta v jeseni. Da bi pospešili spremembe, je bila v sodelovanju med učiteljstvom in duhovščino ob koncu avgusta 1918 ustanovljena Vzajemna aprovizacijska zadruga v Gorici, katere osrednji namen je bila materialna in finančna podpora duhovščini in učiteljstvu ter njihovim družinam.⁷⁶ V Gorici si je slovenska skupnost aktivno prizadevala, da bi ji do jeseni 1918 uspelo znova vzpostaviti šolsko mrežo, ki pa se je morala ponekod prilagoditi posledicam uničenja infrastrukture in počasni obnovi. Slovenska gimnazija je tako začasne prostore dobila v osrednjem semenišču, realka pa v poslopju nemške gimnazije.⁷⁷ 1. oktobra 1918 je Cesarsko-kraljevo namestništvo v Trstu objavilo dopis o pričetku delovanja vseh osnovnih in srednjih šol s slovenskim, italijanskim in nemškim učnim jezikom v prvi polovici naslednjega meseca.⁷⁸ Šole so oktobra izvajale vpis otrok in se pripravljale na ponovno odprtje, a sta pričetek pouka ustavila razpad Avstro-Ogrske, do katerega je prišlo ob koncu oktobra 1918, in italijanska vojaška zasedba območja nekaj dni kasneje.⁷⁹

Slovensko šolstvo v času italijanske okupacije

Po kolapsu jugozahodne fronte in avstro-ogrskem podpisu premirja v kraju Villa Giusti pri Padovi 3. novembra 1918 je Italija v skladu z določili Londonskega sporazuma postopoma zasedla ozemlje nekdanjega Avstrijskega primorja ter dele Kranjske in Koroške, večina katerega je bila kasneje združena pod imenom Julijska krajina (*Venezia Giulia*).⁸⁰ Na območju se je vzpostavila vojaška uprava, ki jo je vodil vojaški guverner. Civilno oblast je ob zasedbi prevzel že omenjeni Generalni sekretariat za civilne zadeve, katerega del je bil tudi šolski urad. Vojaško upravo je najprej julija 1919 nadomestil Osrednji urad za nove pokrajine Kraljevine Italije (*Ufficio Centrale per le Nuove Provincie*), še isti mesec pa je nadzor nad civilnimi zadevami prevzel Generalni civilni komisariat v Trstu (*Commissariato generale civile per la Venezia Giulia*).⁸¹ Po načelih mednarodnega prava na zasedbenih ozemljih ne bi smelo priti do spreminjanja pravnega ali upravnega reda, a se italijanske oblasti tega niso držale, ampak so že od začetka pričele izvajati ukrepe, ki so šli v smeri čim hitrejše priključitve ozemlja in asimilacije slovenskega

⁷⁵ Thompson 2008, str. 342–362.

⁷⁶ *Učiteljski tovariš*, 1918, št. 18, str. 3.

⁷⁷ *Goriška straža*, 1918, št. 1, str. 4.

⁷⁸ *Goriška straža*, 1918, št. 4, str. 3.

⁷⁹ Pahor 1970, str. 316–317.

⁸⁰ Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 27–28.

⁸¹ Nevenka Troha, Uprava v Slovenskem primorju 1918–1954 (Pregled), *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 20, 1997, št. 1–2, str. 88.

vojaške enote zasedle vsa šolska poslopja.⁸⁶ Ponekod so italijanski vojaški poveljniki samovoljno omejevali slovenski pouk in izvajali tudi nasilje.⁸⁷ Vzporedno je območje močno prizadela španska gripa, ki je v že sicer slabih socialnih razmerah povzročila smrt veliko ljudi.⁸⁸ Oblasti so za omejevanje širjenja bolezni kot enega izmed ukrepov odredile tudi začasno zaprtje šol.⁸⁹ Ponekod, predvsem pa v Gorici so te ukrepe izkoristile za popolno zaprtje slovenskih izobraževalnih institucij na celotni vertikali – od vrtcev do osnovnih in srednjih šol. Izjema je bila že omenjena osnovna šola v Podturnu, ki pa je delovala v neprimernih prostorih.⁹⁰ Zaradi tovrstnih dogodkov in ravnanja oblasti so slovenski politični predstavniki pričeli opozarjati na problematiko slovenskih šol in podajati zahteve za upoštevanje narodnostnih pravic. Februarja 1919 je bil objavljen članek v časopisu Goriška straža, ki je med drugim izpostavil: »Mi ne zahtevamo nemogočega. Šol ni mogoče ustanoviti v vsaki kleti in kjer ni na razpolago primerne poslopja, bode treba Žalibog še počakati. Kar pa zahtevamo je, da to čakanje ne bode predolgo trajalo. Pri prerojenju naših krajev, naj se misli pred vsem na sezidanje šol.«⁹¹ V začetku naslednjega šolskega leta, septembra 1919, so bili pozivi ostrejši, prihajali pa so tudi iz matičnega slovenskega prostora oz. Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS): »Zahtevamo od Italije, da nam vse do zadnjega vzpostavijo na šolskem polju, kar so nam uničili tekom okupacije, vse šole do zadnje; da nam na tem ozemlju vzpostavijo naš maksimum, ki smo ga imeli pod Avstrijo na šolskem polju in je trpel zaradi vojne: in da nam dajo našem ozemlju vse, kar bi morali po narodnih pravicah imeti in bi dobili, če bi to ozemlje ostalo ohranjeno nam in šolstvo pod našo upravo — a nam Avstrija tega ni dala le zaradi narodnega sovraštva.«⁹² Politični predstavniki, učiteljstvo in starši otrok so na oblasti naslavljali prošnje za spremembe: »Zastopniki društva 'Šolski Dom' in goriški člani društva 'Edinost' so storili vse mogoče korake, da bi zagotovili otvoritev ljudskih in srednjih šol v mestu. Posebna deputacija je bila dvakrat v Trstu in v Gorici, slovenski starši v Gorici so odposlali skupno s 'Šolskim domom' štirikrat prošnjo na pristojno mesto, ravnatelji naših prejšnjih šol so obširno in natančno poročali italijanski vladi o stanju našega šolstva v mestu, a do danes je ves trud zaman!«⁹³ Goriška mestna oblast je bila za vse zahteve in prošnje dolgo časa gluha in je šele na pritisk državnih oblasti iz Rima v šolskem letu 1920/21 odprla slovenske vzporednice v prvih dveh razredih na nekaterih osnovnih šolah.⁹⁴

86 Goriška straža, 1918, št. 8, str. 2.

87 Pahor 1970, str. 314–317.

88 Tanja Gomiršek, Španska gripa v Goriških brdih, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 72, 2024, št. 2, str. 329–340.

89 Pahor 1970, str. 314.

90 Pahor 1970, str. 316–317.

91 *Goriški Slovenec*, 1919, št. 6, str. 1.

92 *Učiteljski tovariš*, 1919, št. 36, str. 5.

93 *Učiteljski tovariš*, 1920, št. 1, str. 18.

94 Pahor 1970, str. 317.

Poleg ukinitve slovenskega šolstva v Gorici je prišlo v želji po zmanjšanju slovenske moči in vloge v mestu do preselitve nekaterih zavodov na periferijo. Slovenska gimnazija je tako nove prostore dobila v Idriji, ki je pred prvo svetovno vojno spadala pod Kranjsko, slovensko učiteljišče pa je bilo preseljeno v Tolmin.⁹⁵ Slovenska skupnost je protestirala, a ni mogla preprečiti selitve. Neznani dopisnik je v časopisu *Goriška straža* izpostavil problematiko teh ukrepov: »Jezimo se, da so nam prenesli učiteljišče v Tolmin. Po pravici! Tolmin je trg v hribih, sedaj deloma še v razvalinah, in ni primeren za tako važno šolo. Ni šolskih prostorov, ni primernih stanovanj, ni učnih pripomočkov, ni knjižnic in tudi ozračje ni primerno za študenta. Kakšne učitelje dobimo iz te luknje? Gorica je naše naravno središče, v Gorico spadajo vse naše srednje šole.«⁹⁶

Slovenska skupnost je bila še dodatno kritična do uvajanja italijanščine v šole. Ta je postala del šolskega kurikuluma najprej na šolah, kjer se je pred vojno poučevala nemščina, a se je kmalu pričela uvajati tudi v slovenske šole.⁹⁷ Obenem so se na teh šolah začeli zaposlovati italijanski učitelji, velikokrat vojaki, ki niso imeli ustreznega znanja za poučevanje niti niso znali slovenskega jezika.⁹⁸ Za slovenske učitelje in učiteljice so medtem organizirali posebne tečaje italijanščine, ki so potekali v Firencah.⁹⁹ Oblast je bila do slovenskega učiteljstva nezaupljiva in je nad njim pogosto izvajala strog nadzor ali šikaniranje. Imela ga je za nezanesljivega, predvsem zaradi odpora in močno razvite narodne zavesti.¹⁰⁰ Nekateri učitelji so bili zaradi tega tudi premeščeni ali celo zaprti in konfinirani.¹⁰¹ Zaradi tovrstnega ravnanja so se številni pedagoški delavci in delavke izselili iz Primorske v Kraljevino SHS.¹⁰² Glede na nekatere zapise, je pri slovenskem prebivalstvu prihajalo do različnih oblik odpora. Šolnik Anton Mervič je januarja 1920 objavil v *Učiteljskem tovarišu* dolgo poročilo z naslovom *Naše šolstvo v zasedenem ozemlju*, v katerem je popisal nekatere ključne dogodke po italijanski okupaciji, povezane s šolstvom, med katerim je izpostavil tudi pogost odpor staršev in otrok do obiskovanja pouka v šolah, kjer so poučevali italijanski učitelji oz. je bil pouk v italijanščini.¹⁰³

95 Vlasta Tul, Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljišča leta 1919 do leta 1943: ob stoletnici srednjega šolstva v Tolminu, *Tolminski zbornik*, 5, 2020, str. 331–336.

96 *Goriška straža*, 1920, št. 30, str. 2.

97 Černe 2023, str. 246.

98 Pahor 1970, str. 318.

99 Adriano Andri, Giulio Mellinato, *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994, str. 45.

100 Pahor 1970, str. 318–319.

101 Minka Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji: 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994, str. 29–30.

102 Černe 2023, str. 246.

103 *Učiteljski tovariš*, 1920, št. 1, str. 15.

Medtem ko so se pričeli nakazovati, ponekod pa tudi že izvajati ukrepi, ki so posegali v slovensko šolstvo na Primorskem ali ga omejevali, so potekala mednarodna pogajanja o usodi zasedenega ozemlja. Rešitev mejnega vprašanja med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS je najprej obravnavala mirovna konferenca v Parizu, ki je potekala v letu 1919 in začetku naslednjega leta. Antantnim silam se ni uspelo uskladiti glede mejnega vprašanja, tudi zaradi nasprotij med Italijo in Kraljevino SHS. Osrednjo težavo je predstavljala razmejitvev, dodatne napetosti pa sta med drugim povzročali še italijansko nepriznavanje nove jugoslovanske države in zatiranje slovenske in hrvaške skupnosti na Primorskem. Ker do začetka leta 1920 v okviru konference ni bila dosežena rešitev, so nadaljnja pogajanja potekala neposredno med državama. Dogovor je bil dosežen v kraju Rapallo v Liguriji po kratkih pogajanjih, ki so potekala med 8. in 12. novembrom 1920. Mirovna pogodba je tako priključila zasedena slovenska ozemlja na območju nekdanjega Avstrijskega primorja in dele Kranjske Italiji, hkrati pa ni vključevala nobenih členov, ki bi omenjali ali zaščitili okoli polmilijonsko slovansko skupnost, ki je ostala v Italiji.¹⁰⁴ Formalno je bila priključitev razglašena 5. januarja naslednje leto.

Po priključitvi ozemlja Italiji, še bolj pa po fašističnem prevzemu oblasti v letu 1922 se je slovenska skupnost znašla v še težjem položaju, ki je bilo zaznamovano z intenzivnim in sistematičnim nasiljem, omejitvami in prepovedjo javne rabe slovenščine ter slovenskih institucij, medijev in društev. Poseben poudarek so v procesu italijanizacije oblasti dale šolskemu sistemu. Pri tem je bila ključna predvsem reforma, ki jo je leta 1923 izvedel minister za izobraževanje Giovanni Gentile. Ta je v vseh osnovnih šolah uvedla obvezen pouk v državnem jeziku oz. italijanščini. Po uvedbi nove zakonodaje se je slovenski jezik v šolskem okolju lahko poučeval le pri dodatnih urah, na posebno prošnjo staršev. Že dve leti kasneje je oblast s t. i. Fedelejevo reformo ukinila tudi to možnost. Na ta način je prišlo v drugi polovici desetletja do postopne ukinitve slovenskih izobraževalnih zavodov, prostore pa so oblasti zaprle ali namenile drugim dejavnostim.¹⁰⁵ Posledice teh ukrepov so zajele tudi pedagoško osebje. Že pred Gentilejevim odlokom je izgubilo službo vsaj dvesto slovenskih in hrvaških učiteljev ter učiteljic, kasneje se je to število zvišalo še za okoli tisoč.¹⁰⁶ Številni so emigrirali v tujino, tisti, ki pa jim je uspelo obdržati službo, so bili poslani v notranjost Italije, s čimer se jim je onemogočilo delovanje znotraj narodne skupnosti, na njihova delovna mesta pa so postavili politično ustrezne učitelje. Postopno omejevanje in umikanje slovenščine iz šolskega sistema ter njena popolna ukinitvev v letu 1928, je bila ena od glavnih oblik poitalijančevanja in širjenja tako italijanske narodne kot fašistične ideologije med slovensko prebivalstvo. Skrb za ohranjanje slovenskega jezika se je iz šol umaknila v župnišča, kjer so duhovniki poučevali otroke poleg verske in jezikovne tudi narodno vzgojo.¹⁰⁷

104 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 32–36.

105 Pahor 1970, str. 323–328.

106 Prav tam, str. 319–320.

107 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 27–63.

Sklep

Kratko obdobje med letoma 1910 in 1920 je predstavljalo za slovensko goriško skupnost radikalen preobrat, zaznamovan z vojno ter prehodom iz enega državnopolitičnega sistema v drugega. Načrtno in dolgotrajno delo v desetletju pred prvo svetovno vojno je v Gorici na šolskem področju rezultiralo v številne uspehe, med katerimi je bila razvita izobraževalna mreža po celotni vertikalni (vrtci, osnovne šole, gimnazija). Druga polovica desetletja je podrila vse dosežke in uspehe te sistematične politike, ki je bila plod sodelovanja političnih institucij in širše slovenske skupnosti. Najprej je prišlo do fizičnega uničenja, ki je bilo posledica večletne frontne črte v času prve svetovne vojne, ki je presekala območje dežele in je potekala tudi neposredno ob Gorici. Številne šolske zgradbe in oprema so bile uničene, učiteljstvo pa razseljeno v begunstvo ali pa je postalo žrtev spopadov. Fizičnemu uničenju, ki ga je slovenski skupnosti uspelo vsaj deloma obnoviti, je kmalu po koncu vojne sledilo še simbolno uničenje, ki ga je izvedla nova italijanska oblast. Ta je nakazala svoje načrte že med vojno, z ustanovitvijo posebnih izobraževalnih zavodov v zaledju soške fronte, v katere je vključila lokalno slovensko šolsko populacijo. Po vojaški zasedbi celotnega ozemlja dežele pa je v želji po čim hitrejši italijanizaciji izvajala vse hujše pritiske na šolski sistem, kar se je med drugim odražalo z nasiljem, odpuščanjem učiteljskega kadra in ukinitvijo vseh slovenskih izobraževalnih ustanov v Gorici. Učiteljišče je nove prostore našlo v Tolminu, gimnazija pa v Idriji, s čimer je nova oblast marginalizirala pomembni slovenski izobraževalni instituciji in ju umaknila iz središča dežele. Slovenščina je bila kot šolski jezik umaknjena najprej iz Gorice, kasneje pa so se omejitve in posledično tudi prepovedi širile tudi v druge dele dežele. Protesti in prošnje s strani slovenske skupnosti po večini niso bili upoštevani, oblast pa je še dodatno krepila pritisk na učiteljstvo. Ta proces, ki je po vojaški zasedbi in priključitvi trajal okoli desetletje, je pospešil predvsem fašistični prevzem oblasti v letu 1922.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 404, Šestrazredna dekliška ljudska šola društva Šolski dom v Gorici, t. e. 1, a. e. 1.

Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka.

Časopisni viri

Goriška straža 1918, 1919.

Goriški Slovenec 1919.

Edinost 1915.

Novi čas 1914, 1915.

Slovenec 1916.

Soča 1914.

Tedenske slike 1914.

Učiteljski tovariš 1915, 1917, 1918, 1919, 1920.

Literatura

Andri, Adriano; Mellinato, Giulio: *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994.

Batič, Matic: Šole govorijo: Ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943), *Prispevki za novejšo zgodovino*, 63, 2023, št. 2, str. 124–148.

Brancati, Mario: *L'organizzazione scolastica nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*, Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna; Gorizia: Associazione culturale "Mo. Rodolfo Lipizer", 2004.

Budin, Chiara Lesizza: L'istruzione popolare a Gorizia dal 1875 al 1890 attraverso gli atti del Consiglio Scolastico Urbano, *Ottocento Goriziano (1815–1915). Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon), Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 65–93.

Černe, Milena: Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 243–267.

Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4, str. 360–387.

Devetak, Robert: Dobrodelna dejavnost Slovenk na Goriškem v prvem letu prve svetovne vojne, *Kronika: časopis za krajevno zgodovino*, 64, 2016, št. 1, str. 65–78.

Devetak, Robert: Prehrana in aprovizacija na Goriškem in Gradiškem ob začetku prve svetovne vojne, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 39/40, 2016, str. 133–152.

Devetak, Robert: Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 41, 2017, str. 199–216.

Devetak, Robert: Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 77, 2023, št. 3/4, str. 380–404.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. I: Od leta 1830 do 1900*, Ljubljana: Merkur, 1932.

Gomiršek, Tanja: Španska gripa v Goriških brdih, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 72, 2024, št. 2, str. 329–340.

- Hroch, Miroslav: *The Slavic World, Handbook of Language & Ethnic Identity. Vol. 1, Disciplinary & Regional Perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García). Oxford 2010, str. 268–285.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge (Mass.); London (England): Harvard University Press, 2006
- Judson, Pieter M.: 'Not Another Square Foot!' German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria. *Austrian History Yearbook* 26, 1995, str. 83–97.
- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: New History*, Cambridge (MA), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Kacin Wohinz, Milica: *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*, Maribor: Obzorja; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kos, Marjana: Kaj v vsakdanje življenje prinese vojna?, *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod! : Kranjska v prvem letu vélike vojne* (ur. Elizabeta Eržen Podlipnik et al.), Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2014, str. 30–38.
- Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji: 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994.
- Marušič, Branko; Andrej Ipavec (1880–1924): ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 7, 2012, str. 17–29.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: *Sosed o sosedu: prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*, Trst: ZTT, 2012.
- Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek). Ljubljana 1970, str. 235–337.
- Pillon, Lucia (ur.): *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma*, Gorizia: Editrice Goriziana, 1991.
- Prinčič, Vili: *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*, Trst: Založba Devin, 1996.
- Prinčič, Vili: *V Brucku taborišču --- 1915–1918: 2015: ob stoletnici dogajanja*, Trst: ZTT, 2015.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Soška fronta 1915–1917: Kultura spominjanja*, Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Schmidt, Vlado: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 9–29.
- Svoljšak, Petra: Begunci med prvo svetovno vojno, *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Marjan Drnovšek), Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, str. 123–128.

- Svoljšak, Petra: Obnavljanje Goriške, *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Ines Beguš, Marko Klavora), Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016, str. 98–105.
- Svoljšak, Petra: »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu«: šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917, *V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (ur. Miha Preinfalk), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 251–264.
- Svoljšak, Petra: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.
- Svoljšak, Petra: Slovensko begunsko šolstvo med prvo svetovno vojno, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 13, 2004, št. 2, str. 296–302.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Svoljšak, Petra; Antoličič, Gregor: *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Šantel, Avgusta mlajša: Domotožje po sončnem podnebjju, *Življenje v lepi sobi* (ur. Janez Kajzer), Ljubljana: Nova revija, 2006, str. 47–127.
- Thompson, Mark: *The White War: Life and Death on the Italian Front, 1915–1919*, London: Faber and Faber, 2008.
- Troha, Nevenka: Uprava v Slovenskem primorju 1918–1954 (Pregled), *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 20, 1997, št. 1–2, str. 88–102.
- Tul, Vlasta: Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljišča leta 1919 do leta 1943: ob stoletnici srednjega šolstva v Tolminu, *Tolminski zbornik*, 5, 2020, str. 329–348.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vovko, Andrej: *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Vovko, Andrej: Stare podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Goriškem v letih 1885–1918, *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, Nova Gorica, Goriški muzej, 1979, str. 67–83.
- Wingfield, Nancy M. (ur.): *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, New York; Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Zwitter, Fran: *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

Damjan Hančič*

Prizadevanja nemškega okupatorja za ponemčenje in nacifikacijo slovenske mladine na Gorenjskem prek šolskega sistema¹

The German Occupier's Efforts to Germanize and Nazify Slovenian Youth in Gorenjska Through the School System²

Izvleček

V prispevku avtor predstavi prizadevanja nemških oblasti za ponemčenje slovenske mladine na Gorenjskem prek nemškega šolskega sistema v času nemške okupacije v letih 1941–1945. Nemške oblasti so na tem območju jeseni 1941 uvedle izključno nemško osnovno in srednje šolstvo z nemško govorečimi učitelji/icami pripeljanimi iz »starega rajha«. Namen te šole je bil indoktrinirati Gorenjsko tako v nemškonacionalnem smislu (izguba slovenske narodne zavesti in slovenskega jezika ter njuna zamenjava z nemško narodno zavestjo in nemškim jezikom) kot tudi v ideološko-političnem smislu (vzgajanje v nacionalsocialističnem duhu). Že na splošno s predpisi je bilo v tretjem rajhu določeno, do katerega nivoja izobrazbe se, glede na svojo rasno in politično oceno oz. stopnjo pridobljenega nemškega državljanstva, posameznik sploh lahko izobražuje. Nemške oblasti so kmalu uvidele neuspeh svojega dela, saj so

Abstract

In the article, the author presents the efforts of the German authorities to Germanize Slovenian youth in Gorenjska through the German school system during the German occupation from 1941 to 1945. In autumn 1941, they introduced exclusively German primary and secondary education in the area, with German-speaking teachers brought from the "Old Reich". The aim of these schools was to indoctrinate the population of Gorenjska in both a German-national sense (the loss of Slovenian national consciousness and the Slovenian language, replaced by German national consciousness and the German language) and an ideological-political sense (education in the Nazi ideology). In the Third Reich, regulations generally determined the level of education an individual could attain, depending on their racial and political assessment, or the level of German citizenship acquired. However, the German authorities soon realized that their

* Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, e-pošta: damjan.hancic@scnr.si

1 Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

2 The study was conducted as part of the research programme *Violations of human rights and fundamental freedoms in the Slovenian territory in the 20th century* (P6-0380), which was co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS) from the state budget.

učenci za pogovor v svojem družinskem in sosedskem krogu še vedno uporabljali slovensko. Za najmlajše šolarje so morale šolske oblasti konec leta 1944 in začetku 1945 izdati celo slovenski abecednik, da so se ti lahko najprej naučili vsaj toliko pisati in brati v materinem jeziku, da so jih potem lažje učili nemščine. Nemški učitelji/ice in šolske zgradbe zunaj mestnih središč pa so v letih 1943 in 1944 postajali tudi vedno pogostejše tarče partizanskih napadov, kar je dodatno omejilo uspeh ponemčevanja.

efforts had failed, as the pupils and students continued to use Slovenian to communicate within their families and neighbourhood circles. In late 1944 and early 1945, the school authorities even had to publish a Slovenian alphabet book for the youngest schoolchildren, so that they could first learn to read and write sufficiently in their mother tongue and then be taught German more easily. In 1943 and 1944, German teachers and school buildings outside urban centres also became increasingly frequent targets of partisan attacks, which further limited the success of Germanization.

Ključne besede: šolstvo, Gorenjska, ponemčevanje, druga svetovna vojna, nemška okupacija

Keywords: education, Gorenjska, Germanization, World War II, German occupation

Nemška okupacija Gorenjske in njena narodnostna sestava ob okupaciji

Po zasedbi severnega dela slovenskega ozemlja aprila 1941 si je nemška civilna uprava prizadevala to ozemlje čimprej ponemčiti in ga pripraviti za priključitev k Nemčiji. Zato so izbrali tak način uprave, kot je bil leto dni prej vzpostavljen v zasedenih Alzaciji, Loreni in Luksemburgu.³ Tako so območje Gorenjske z ljubljanskim Posavjem in Mežiško dolino z Dravogradom združili s sosednjo pokrajino (gavom) Koroško. Za šefa civilne uprave je bil sprva imenovan Franz Kutschera, decembra 1941 pa ga je nasledil dr. Friederich Rainer, ki je bil hkrati tudi koroški gauleiter. Za to območje so uporabljali izraz *Zasedena območja Koroške in Kranjske*. Gorenjski del nemškega okupiranega območja so sprva imenovali *Südkärnten* (Južna Koroška), a so ga že 17. marca 1942 spremenili v že več stoletij uveljavljeno ime *Oberkrain* (Gorenjska).⁴

Spričo zelo majhnega števila Nemcev na Gorenjskem je bilo za nemške okupacijske oblasti toliko pomembneje, da se ob sicer dobri rasni oceni, ki je bila v prvih tednih okupacije ugotovljena na množičnih rasnih pregledih domačega

3 Tone Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 20, 1980, št. 1–2, str. 37.

4 Vinko Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016, str. 323.

prebivalstva,⁵ gorenjsko prebivalstvo čimprej ponemči. Problem je predstavljala slaba politična orientacija prebivalstva, zlasti močna slovenska narodna zavest. Po ugotovitvah nemških oblasti je bila tu mnogo močnejša kot na Spodnjem Štajerskem, zato so morali biti ponemčevalni ukrepi ustrezno milejši in previdnejši.⁶ Šef civilne uprave Kutschera je oktobra 1941 v pismu vodji finančne službe pri Nemški delavski fronti (DAF) v Berlinu Heinrichu Simonu potarnal, da je »delo pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanja nemštva na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske še posebej težavno, saj skoraj 100 % prebivalstva predstavljajo Slovenci«.⁷ Glede samega znanja nemščine pa naj bi po okupatorjevih virih ob okupaciji na spodnjem Štajerskem okoli 400.000 oseb ali okoli 70 %⁸ prebivalcev ne obvladalo nemškega jezika, medtem ko je bilo takšnih na Gorenjskem okoli 140.000 ali 87 %.⁹ To se sklada tudi z navedbo tedanjega kamniškega okrožnega propagandnega vodje Helmuta Ruschniga iz oktobra 1941, da je bilo na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske med 180.000 prebivalci najti le okrog 25.000 nemško govorečih,¹⁰ kar znaša pribl. 14 %. V obeh pokrajinah je bilo opazno boljše znanje nemščine pri starejši populaciji, ki je znala nemško še iz časov Avstro-Ogrske, kot pa pri mlajši, ki se je v predvojni Jugoslaviji v šoli učila srbohrvaščine.

Prvi ponemčevalni ukrepi

Kot enega prvih pravno formalnih ukrepov pri ponemčevanju je šef civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske izdal odredbo, v kateri je določil ukinitve vseh slovenskih društev, organizacij in zvez.¹¹ Drugi ukrep, ki se je časovno ujemal s prvim ali ga ponekod prehiteval, je bil izgon narodno najbolj zavednih Slovencev (duhovnikov, redovnikov/-nic, intelektualcev in vodilnih političnih osebnosti) ter začetek naseljevanja *pravih* Nemcev. V zvezi s slednjim je ob uvedbi nemške civilne uprave prišlo na Gorenjsko nekaj nemškega uradništva in nameščenstva in nato še učiteljstva, vendar premalo, da bi lahko pomenili

5 Tone Ferenc, Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje, ur. Mitja Ferenc, *Historia : znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 13, Ljubljana, 2010, str. 221, 222.

6 ARS, SI AS 1626, Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, t. e. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

7 ARS, SI AS 1626, t. e. 2, An den bevölmächtigten der deutschen Arbeitsfront Stabsleiter Simon, 9. 10. 1941.

8 Površina zasedene Spodnje Štajerske je znašala okoli 6782,12 km², prebivalstva po štetju iz leta 1931 pa je bilo 568.215 (gl. Ferenc, 2010, str. 60).

9 Skupna površina Gorenjske in Mežiške doline je znašala 3478,97 km², prebivalcev pa je na tem območju po štetju iz leta 1931 181.095 oseb oz. če odštejemo 17.695 prebivalcev Mežiške doline, dobimo podatek, da je štela Gorenjska 163.400 prebivalcev; od tega jih je živelo 65.116 v kranjskem, 54.958 v kamniškem in 43.326 v radovljiškem okrožju (gl.: *Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten gefreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens*, Wien: Verlag der Publikationstelle Wien, 1942, str. 3).

10 Ruschnig, »Fünf Monate Arbeit des Kärntner Volksbundes«, <https://www.karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=168>, 14. 2. 2025.

11 Skitek 2016, str. 192–197.

trdno jedro za ponemčevalno delo. Tudi naseljevanje nemških kmetov iz Južne Tirolske in Kanalske doline (zlasti v letu 1942) ni obrodilo zelenih sadov.¹² Ob tem si je nemški okupator prizadeval z raznimi obnovitvenimi ali novimi gradbenimi deli ustvariti tudi čim bolj nemški zunanji videz tega območja.¹³ Kljub vsem naštetim ukrepom je bila večina prebivalstva na Gorenjskem še vedno slovenska, zato je okupator vse moči usmeril v njegovo ponemčenje.

Nemški okupator je pri svojih ponemčevalnih načrtih veliko pričakoval od množičnih raznarodovalnih organizacij, kot na primer Koroške ljudske zveze (nem. Kärntner Volksbund – KVB) in Hitlerjugenda (HJ) oz. Hitlermädel (HM).¹⁴ Poveljstvo Hitlerjeve mladine za Gorenjsko so postavili v Radovljici, po njegovi ukinitvi 30. januarja 1943 pa so organizacijo razdelili na oddelke v Radovljici, Kranju in Kamniku. Cilj organizacije je bila nacionalsocialistična vzgoja mladine z vrsto predvojaške vzgoje, zato so zanjo prirejali razna šolanja, tečaje, taborjenja, športna tekmovanja itd. Nemški učitelji in učiteljice so bili v omenjeni mladinski organizaciji obvezni voditi oddelke in hkrati vzgajati kader iz vrst šolske in zunajšolske mladine. Posebnemu izboru in nadzoru so bili podvrženi tisti, ki so po srednji šoli nameravali študirati na nemških univerzah.¹⁵ HM je obvezno pomagala pri kmečkih delih, propagandnih nastopih in političnih praznovanjih, sodelovala pri poštnih pošiljkah in pismih za nemške vojake itd. Posebni šoli za voditelje HM sta bili v Vrbi (Velden) pri Vrbskem jezeru in Landskronu na Koroškem.¹⁶

Ponemčenje javne uprave, osebnih imen in priimkov ter slovenskih toponimov

Vodja Koroške ljudske zveze Wilhelm Schick je v enem svojih govorov takoj po okupaciji poudaril, da *»ne bo nikdar več mogoče, da bi ljudstvo, ki ima nemško kri, stalo v boju proti Nemčiji,«* kajti *»Južna Koroška je bila nekoč nemška naselbina in je tvorila marko rimske države toda nemške narodnosti. To področje mora postati zopet nemško, kot je bilo nekdaj ...«*.¹⁷ Nemške oblasti so bile torej odločene, da bo *»nemščina kot občevalni jezik zavzela tudi v novih pokrajinah tisto mesto, ki ji gre. Zato se vsi ukrepi in odredbe za čimprejšnje izenačenje in duhovno zlitje teh pokrajin z ostalimi deli Reicha izvajajo odločno in dosledno. Za izvedbo svojih načrtov smatra uprava v teh krajih za zelo važno ponovno obuditev nemškega materinskega jezika, ki so ga govorili predniki tolških tukajšnjih prebivalcev*

12 Damjan Hančič, Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94 (n. v. 59), 2023, št. 4, str. 94, 95.

13 Damjan Hančič, Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 71, 2023, št. 1, str. 195–216.

14 Ferenc 2010, str. 348–347.

15 Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

16 Ibid.

17 »Boj proti boljševizmu. Prvi javni zborovanji na Južnem Koroškem. Bundesführer je govoril,« *Karawanken Bote*, 27. 9. 1941, str. 3.

/.../«. ¹⁸ Skladno s tem je bil uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajinski, okrožni in občinski) samo nemški. Le v določenih primerih so dopuščali sočasno uporabo slovenščine. V manjših občinah, v katerih so upravo vodili Slovenci, pogovorni jezik ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa nemški. ¹⁹

Da bi dosegle popolno ponemčenje, so nemške okupacijske oblasti izvajale še številne dodatne ukrepe. Dne 10. februarja 1942 je šef civilne uprave Rainer izdal *Uredbo o zapisovanju imen in priimkov v nemški obliki na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske*. ²⁰ Po tej uredbi so smeli slovenska osebna imena v govorni in pisni obliki uporabljati le v nemški obliki, slovenska rodbinska imena pa pisati le v nemški obliki. ²¹ To je med drugim pomenilo, da je bilo slovensko različico imena treba povsem izpustiti iz uporabe in zapisa. Pri priimkih pa so morali biti zapisi slovenskih črk, ki jih nemški pravopis ne pozna, zapisana na nemški način (npr. š/ž – *sch*, č – *tsch*). ²² Prav tako je bilo v zvezi s tem treba do 1. junija 1942 urediti javno zapisovanje imen trgovskih in obrtnih obratov. ²³ Nato je sredi avgusta 1942 šef civilne uprave Rainer objavil še dopolnilno *uredbo o ponemčenju slovenskih imen in nemškem zapisovanju priimkov (družinskih imen) na zasedenih območjih Koroške in Kranjske*, ²⁴ v prilogi katere so objavili obširen, kar 83 strani dolg seznam vseh slovenskih osebnih imen in priimkov z ustreznimi nemškimi prevodi oz. njihovimi nemškimi oblikami. ²⁵ Kljub temu pa nacisti na svojem okupacijskem območju niso šli tako daleč kot italijanski fašisti v Tržaški pokrajini v času med obema vojnama, ko niso samo poitalijančili slovenskih priimkov, temveč so si celo izmislili nove (na podlagi prevoda slovenskega priimka v italijanščino). ²⁶

Marca 1942 so nemške oblasti za potrebe uradnega ponemčenja slovenskih krajevnih imen na Gorenjskem in v Mežiški dolini izdale posebno publikacijo *Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens (Imenik občin in krajev v koroškemu gavu priključenih osvobojenih ozemljih Gorenjske in spodnje Koroške)*. ²⁷ Sama preverba že prevedenih in ponemčenje dodatnih krajevnih imen pa sta bili zaupani posebni komisiji, ki je delo končala v letu 1942. Zato so v teh primerih dopuščali še naknadno dopolnitev oz. prenavo seznama nemških krajevnih imen. ²⁸

¹⁸ »Nemščina kot mednarodni občevelni jezik,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 6. 9. 1941, str. 1, 2.

¹⁹ Ferenc 2009, str. 63.

²⁰ *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 26. 2. 1942, str. 56.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 20. 8. 1942, str. 244

²⁵ *Sonderbeilage zu Stück 18, Jahrgang 1942*.

²⁶ Ferenc 2009, str. 93.

²⁷ *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*.

²⁸ *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*, str. 2, 3. *Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944*, str. 32–62.

Ponemčevanje prek šolskega sistema

Množični tečaji nemškega jezika poleti 1941

Okupacijske oblasti so poleti 1941 organizirale množične tečaje nemškega jezika, ki naj bi zajeli kar največji del prebivalstva. Ti poletni jezikovni tečaji so predstavljali uvod v uvedbo izključno nemškega šolstva na Gorenjskem jeseni 1941. Nemški okupator je na Gorenjskem priredil dva vala nemških jezikovnih tečajev za šoloobvezno mladino in odrasle na vseh šolah na Gorenjskem. Po navedbah časnika *Karawanken Bote* se je v poletnih mesecih 1941 dve tretjini učiteljstva iz avstrijske Koroške prostovoljno javilo za pomoč pri izvajanju teh tečajev.²⁹ Dne 13. julija 1941 so jih pripeljali 415; ti so vodili tritedenske tečaje nemščine, dopoldne za šoloobvezne otroke in zvečer za odrasle. Ker so 3. avgusta ti učitelji odšli, so nato pripeljali več kot 200 učiteljev in učiteljic, ki so vodili štirinajstdnevne tečaje.³⁰ Iz neke okrožnice šolskega komisarja za kamniško okrožje Helmuta Prascha je razvidno, da niti k večernim tečajem nemščine za odrasle niso smeli pritegniti slovenskih učiteljev, četudi bi ti znali nemško.³¹ Da bi jih uporabili, so morali predhodno opraviti »prešolanje v rajhu«,³² kar pa je bilo precej težko izvesti, saj so večino učiteljev nemške oblasti v prvih tednih okupacije izgnale iz Gorenjske.³³ Vsak nameščeni učitelj je moral izpolniti naslednjo nalogo: vsak dan ob 8. uri je moral opraviti štiri pedagoške ure pouka nemščine za mladino, vsak dan (z izjemo sobote in nedelje) pa dve pedagoški uri nemščine za odrasle.³⁴ Tudi v javnosti je skušala nemška oblast po svojih medijih prikazati tečaje kot uspešne: »Spočetna bojzljivost otrok se je spremenila v navdušenje. Prvi jezikovni tečaji se bližajo svojemu koncu. Povsod smo se lahko prepričali o popolnem uspehu težavnega delovanja učiteljev in učiteljic tudi v najmanjših krajih, akoravno je bilo večkrat treba premagati razne neprilike.«³⁵ Tečajev nemščine pa oblasti niso omejile zgolj na posredovanje jezikovnega znanja, ampak so jih uporabile tudi posredno kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Vodja civilne uprave Kutschera je nemškim učiteljem in učiteljicam, ki so prišli poučevati na Gorenjsko, celo dejal, da so v prvi vrsti prišli kot vzgojitelji in da njihovo delo leži s tem z vso težo na političnem polju.³⁶ Ker pa je bilo poleti veliko kmečkega dela, so ljudje postopoma začeli izostajati in število tečajnikov je že poleti 1941 upadlo za več kot 50

29 »Die Deutschkurse in Südkärnten haben begonnen,« *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941, str. 2.

30 Ferenc 2010, str. 349–350.

31 Ibid.

32 Marko Trobevšek, Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022, str. 199.

33 Hančič, Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, 2025, št. 1, str. 211–215.

34 Trobevšek 2022, str. 199.

35 »Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941, str. 3.

36 Ibid.

odstotkov. Pa tudi neugodne politično-vojaške razmere so povzročale nenehno padanje obiska tečajev. Na Gorenjskem so sicer od poletja 1941 do junija 1943 priredili okoli 1920 tečajev nemščine z okrog 44.000 tečajniki.³⁷

V celinskem delu Slovenije (Štajerska, Koroška in Gorenjska) je v preteklosti – deloma obstaja še danes – obstajal močan vpliv nemškega jezika na slovenski pogovorni jezik, saj so lokalni prebivalci za številne izraze uporabljali nemške besede. Med ohranjenim arhivskim gradivom šolskega referenta za kamniško okrožje je tako najti seznam takšnih besed,³⁸ ki ga zaradi morebitnega proučevanja na drugih znanstvenih področjih (npr. germanistika, komparativistika, slavistika (narečja)) objavljamo v celoti. Namen izdelave seznama ni znan; morda so ga hotele nemške šolske oblasti uporabiti kot pomoč pri poučevanju nemščine ali pa ga imeti zgolj kot dokaz dosežene stopnje ponemčenja slovenskega jezika na zasedenem območju.

Seznam slovenskih popačenk iz nemščine, ki so se v času okupacije uporabljale v vsakdanjem slovenskem pogovornem jeziku na Gorenjskem³⁹

ajprem	Einbrenn	podmet
ajmoht	Eingemachtes	enolončnica, obara
knedel	Knödl	cmok
zos	Sauce	omaka
šnicel	Schnitzel	zrezek
rostpratl	Rostbraten	pečenka
melšpajz	Mehlspeise	sladica
šmorn	Schmarren	praženec
tenstati	dünsten	(po)dušiti
pohati	backen	cvreti
poštavbati	einstäuben	potresti s sladkorjem
paca	Beize	marinada
šporhert	Sparherd	štedilnik
ror	Backofen	pekač
šefla	(Suppen)schöpfer	zajemalka
ribežen	Reibeisen	strgalo
zolzen	Säuse	»pijanka«?

³⁷ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

³⁸ ARS, AS 1603, t. e. 48, Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, »Die Hausfrau spricht 'slowenisch'«.

³⁹ Seznam v obliki tabele na osnovi arhivskega vira, ki se hrani v: ARS, SI AS 1603, t. e. 48, Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, *Die Hausfrau spricht 'slowenisch'*, izdelal avtor prispevka dr. Damjan Hančič.

pohane šnite	gebackene Scnitten	ocvrte rezine
zenf	Senf	gorčica
filati	Füllen	nadevati
fila	die Fülle	nadevanka
šnitlih	Scnittlauch	česen
klofati	Klopfen	tolči
nudelni	Nudeln	rezanci
bleki	Fleckerln	krpice (iz testa)
moderc	Mieder	nedrček
cimr	Zimmer	soba
štibelc	Stübchen	manjša soba
kamrca	Kämmerchen	soba
kevder	Keller	klet
štenge	Stiege	stopnica
rom	Rahmen	okvir
štekar	Stecker	vtičnica
franže	Fransen	črepinje
firnk	Vorhang	zavesa
poušter	Polster	vzglavnik
poušterciger	Polsterüberzug	prevleka za vzglavnik
štolfciger	Stoppel-zieher	potezna vrv za splakovanje wc-ja
vekerca	Weckuhr	budilka
nahkastel	Nachtkästchen	nočna posoda
veš	Wäsche	perilo
nadelc	Lade (Schieblade)	predal
žajfa	Seife	milo
lavor	Lavoir	lavor
krugelca	Krug	pivski vrček
cajtenge	Zeitung	časopis
pedenter	Bediensteter	služabnik
špitau	Spital	bolnišnica
ajmar	Eimer	vedro
vaserlajtunga	Wasserleitung	vodovod
podn	Boden	tla
malerija	Malerei	bolezen
cimperman	Zimmermann	mizar
šušter	Schuster	čevljar
tišler	Tischler	mizar
borštnar	Förster	gozdar

ašnpehr	Aschenbecher	pepelnik
širhaklc	Schürhacken	poker
toplar	Dopller (Doppelharfe)	dvojni kozolec
špajza	Speisekammer	shramba
flaša	Flasche	steklenica
šnopc	Schnaps	žganje
pinta	Band	povoj
špaga	Spagat (Bindfanden)	vrv
lajšta	Leiste	letvica, deščica
cegelc	Zettel	listek
ferdirban	verdorben	pokvarjen
kahelca	Kacheln (Nachtopf)	nočna posoda
štacuna	Station (Kaufladen)	trgovina, prodajalna
ajsenponer	Eisenbahner	železničar
puter	Butter	maslo
grabn	Graben	jarek
fajmošter	Pfarrmeister	župnik
cukerbeker	Zuckerbäcker	slaščičar
flek	Fleck	madež
štruca	Strutze	štruca kruha
rekelc	Rock	jopič
krogele	Kragen	ovratnik
firtah	Vortuch	predpasnik
švindler	Schwindler	Goljuf
gaunar	Gauner	Lopov
bratfon	Brattpfane	Ponev
kastrola	Kastrole	Lonec
pleh	Blech (Backblech)	pločevina, pekač
župa	Suppe	Juha
glaš	Glas	kozarec
šalca	Schale	skodelica
talar	Teller	krožnik
vaga	Wage	tehtnica
deka	Decke (Bettdecke)	Odeja
tuhna	Tuchent	velika pernica
lajntuh	Leintuch	rjuha
kosten	Kasten (Schränk)	omara za obleke
lampa	Lampe	svetilka

antla	Handtuch	Brisača
fecno	Fetzen	drobec, krpica
šparati	sparen	varčevati
bana	Wanne	kopalna kad
špegu	Spiegel	zrcalo
špegle	Spiegl	ogledalo (prenesen pomen) = očala
štumfi	Strümpfe	nogavice
oringelni	Ohringe	uhani
ringa	Ring	obroč
ketna	Kette	veriga
kampl	Kamm	glavnik
štrumpantelni	Strumpfbänder	podvezice
durhšlag	Durschlag (Sieb)	grobo sito
farba	Farbe	barva
cigaretenspic	Zigarettenspitze	cigaretnica
knof	Knopf	gumb
štrikati	stricken	plesti
heklat	häkeln	klekljati
štangca	Stange	igla za pletenje
gloncati	glänzen	počistiti do sijaja
pucati	putzen	čistiti
ribati	reiben	temeljito očistiti
štrihati	streichen	barvati
šmirati	schmieren	namazati z oljem
malen	Mühle	mlin
drot	Draht	žica
šnajctihl	Schneuztuch	robec za nos
taška	Tasche	torbica
kitla	Kittel	halja
šos	Schoss (Frauenrock)	ženska halja
geltašlc	Geldtasche	denarnica
briftašlc	Brieftasche	denarnica
gartl	Garten	vrt
fajerzajg	Feuerzeug	vžigalnik
cvirn	Zwirn	nit
raufenkerer	Rauchfangkehrer	dimnikar
štrik	Strick	vrv
cegu	Ziegl	zidak, opeka

polkn	Balken (Fensterbalken)	polkno
zaštofat	stopfen (verstopfen)	zamašiti
peglati	bügeln	likati
peglezen	Bügeleisen	likalnik
filfeder	Füllfeder	nalivno pero
štala	Stall	hlev
šupa	Schuppen	lopa
ligeštul	Liegestuhl	ležalnik
štender	Ständer	steber
luster	Luster	lestenec
bajer	Weicher	bajer
špilati	spielen	igrati
ofreh	Polterabend	fantovščina
šnura	Schnur	vrvica
montl	Mantel	plašč
lampenširm	Lampenschirm	senčilo za svetilko
druker	Druckknöpfe	zaskočne sponke
štrudl	Strudel (Apfelstrudel)	jabolčni zavitek
fajerberker	Feuerwehrler	gasilec
šprica	Spritze	Brizgalna/injekcija
cvek	Nagel	žebelj
cofki	Zöpfe	pletenica
pluzna	Bluse	bluza
žemla	Semmel	žemlja
lajbeč	Leibchen	telovnik
vestje	Weste	telovnik
fingert	Fingerhut	naprstnik
drek	Dreck	blato
frichtelc	Früchtchen	neotesanec
trotl	Trottel	idiot

Uvedba izključno nemškega osnovnega šolstva

Poseben pomen pri ponemčevanju so nacisti pripisovali otroškim vrtcem in osnovnim šolam. Otroške vrtce in osnovne šole so imeli celo za *trdnjave ponemčevanja*, s katerimi ta stoji ali pade.⁴⁰ Okupator se je na Gorenjskem glede šolstva

⁴⁰ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

držal teh pravil: 1. da morajo biti samo nemške šole, v katerih bodo poučevali samo v nemščini, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, 3. da bosta delo nemške šole in delo nemške mladinske organizacije tesno povezani in postavljeni na skupne temelje, 4. da bo šola središče vsega ponemčevalnega dela v šolskem okolišu.⁴¹ O značilnostih okupatorjevega osnovnega šolstva na območju Gorenjske imamo doslej objavljenih nekaj lokalno obarvanih raziskav, med katerimi je treba omeniti raziskavo Toneta Ferenca o medvojnem delovanju nemškega šolstva v kamniškem okrožju⁴² in novejšo raziskavo Marka Trobevška o didaktičnih vidikih poučevanja nemškega jezika v času okupacije.⁴³ Analizo delovanja 124 šol, ki so bile v času okupacije 1941–1945 ob okupacijskih mejah (med njimi tudi nekatere na območju Gorenjske oz. koroškega gava) so pred nekaj leti pripravili tudi študenti zgodovine pod vodstvom doc. Balkovca.⁴⁴ Nekaj novosti je prinesel tudi nedavni članek avtorja tega prispevka o odnosu nemškega okupatorja do gorenjskih dijakov in študentov, ki so se izobraževali znotraj ali zunaj nemškega zasedbenega ozemlja.⁴⁵

Nemške okupacijske okrajne/okrožne oblasti so že kmalu po prihodu zaprle slovenske šole, učitelje pa deportirale v začasno internacijsko taborišče v Šentvid pri Ljubljani in jih nato skupaj z družinskimi člani izgnale z območja rajha.⁴⁶ Tudi prvi ukrepi novih okrajnih/okrožnih šolskih nadzornikov so bili prepoved, da bi šole uporabljale slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol, ter ukaz, naj odstranijo vse slovenske in dvojezične napise s šolskih poslopij.⁴⁷ Septembra 1941 se je pričel na večini osnovnih šol na Gorenjskem reden šolski pouk izključno v nemščini, zato je bilo na šolah v vseh treh gorenjskih okrožjih nameščeno skoraj brez izjeme nemško govoreče koroško učiteljstvo.⁴⁸ Tako so izmed *avstrijskih* učiteljev in učiteljic, ki so poleti 1941 prišli vodit tečaje nemščine, jeseni kar 260 teh učiteljev uporabili za poučevanje šoloobveznih slovenskih otrok.⁴⁹ Od nekdanjih slovenskih učiteljev so jih znova zaposlili le 60, vendar ne za poučevanje na Gorenjskem, pač pa na avstrijskem Koroškem.⁵⁰ Okupator se je sicer zavedal težav pri tako hitri uvedbi povsem nemške šole: »Skušnje iz jezikovnih tečajev kažejo,

41 Ferenc 2010, str. 94.

42 Ferenc 2010, str. 348 – 371.

43 Trobevšek 2022, str. 197–201.

44 Kenan Kozlica, Anja Avbelj, Nika Kocjan, Rok Kraševac, Martin Nedoh, Veronika Škofljanec Jagodic, Analiza šolskih poročil o stanju šol v času okupacije 1941–1945 na Slovenskem, *Retrospektive II*, številka 2–3, *znanstvena revija za zgodovino in sorodna področja*, str. 96–124.

45 Damjan Hančič, Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3, str. 325–341.

46 Ferenc 2010, str. 349; Hančič 2025, št. 1, str. 215, 216.

47 Ferenc 2010, str. 349.

48 Ibid., str. 353–361. Glej tudi: SI AS 1603 t. e. 50.

49 Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

50 Ibid.

da delovanje nemške šole ne bo lahko; učiteljstvu bo treba mnogo navdušenosti in idealizma. Dobri uspehi šesttedenskega počitniškega pouka pa bodo olajšali šoli njeno delo.«⁵¹

Učni pripomočki, učni načrti za učenje nemščine in novi red v razredih

Šef civilne uprave Kutschera je na predlog nacistične učiteljske zveze (NS Lehrerbund) šolam na Gorenjskem za pouk brezplačno zagotovil 15.000 nemških prvih čitank, 5000 učnih knjig za nižjo in višjo stopnjo, 10.000 knjig s podobami *Zum Reigen herbei* avtorja Antona Anderluha⁵² in 15.000 izvodov pomožne knjige *Wir lernen Deutsch* profesorja Karla Miklitscha.⁵³

Ohranili so se tudi natančni učni načrti za pouk nemščine, ki po eni strani pričajo o prizadevanju nemških šolskih oblasti oz. učiteljev, da se slovenski otroci dobro naučijo nemškega jezika, po drugi strani pa, da jih čim bolj politično-ideološko indoktrinirajo v smislu nacistične ideologije.⁵⁴ Kako naj bi potekal pouk v osnovni šoli med okupacijo, povzemamo iz priporočil, ki jih je izdelal pooblaščenec za področje šolstva pri političnem komisarju v Kamniku v letih 1941 in 1942 Helmut Prash.⁵⁵

Prvi teden so obravnavali samostalnike s členi, dneve v tednu in imena mesecev, številke, čase na uri ter imena s priimki, drugi teden pa so ob že naučenih samostalnikih predelali še glagole. Sledilo je delanje množinskih oblik (na primer: »*Die fünf Mädchen singen*«). Vadili so govore v trgovini (»*Heil Hitler! Bitte 2 kg Mehl. Was ko stet das Mehl? 2 Mark 20 Pfennig. Hier ist das Geld. Danke*«). V tretjem tednu so ob naučenih samostalnikih uporabljali pridevnike pa tudi izraze za okoliščine (vorn, hinten, hoch, tief, gross, klein, gelb, rot, weiss). Kar so dopoldne predelali s šolarji, so zvečer v isti obliki uporabili pri tečaju za odrasle.⁵⁶

Tudi v šolskih razredih so uvedli nov red. Vodja razreda je ob vstopu učitelja v prostor moral na glas zaklicati: »*Achtung!*« (Pozor!) Ob tem so morali vsi v razredu nemudoma vstati. Ko je učitelj pozdravil, se je mladina glasno in kratko odzvala: »*Heil Hitler!*« Vodja razreda je pred odhodom domov usmerjal učence, da se niso prerivali, itd. Vsak šolski dan se je začel s pesmijo v zboru. Vaditi je bilo treba naslednje pesmi: *Singend wollen wir marschieren, Ob es stürmt oder schneit, Die blauen Dragoner, Graue Kolonnen, War einst ein junger Sturmsoldat, Das Lied des Volkes*. Priljubljene so bile zlasti igre na trati, tekme in igre z žogo. Za vsak dan pouka je učitelj izdelal podrobno pripravo in si natančno pripravil tudi

51 »Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941, 3.

52 Anton Anderluch (1896–1975), koroški učitelj in zapisovalec koroških narodnih pesmi.

53 »50.000 šolskih knjig za Südkärnten«, *Karawanken Bote*, 18. 10. 1941, str. 5. O značilnosti nemške didaktike v času vojne glej: Trobevšek 2022, str. 197–201.

54 SI AS 1603, t. e. 54, Učni načrt za 4., 5. in 6. teden pouka, glej tudi ARS, AS 1603, t. e. 55, *Die Parole des Monats*.

55 Trobevšek 2022, str. 198, 199.

56 Ibid.

risbe, ilustracije, učna izhodišča, predmete za ponazorilo itd. Vsak učitelj je moral za vsak dan v tednu napisati izčrpno poročilo, da je njegov sodelavec – učitelj v 2. turnusu – vedel, kje mora nadaljevati. Malo kasneje, po nekajmesečnih izkušnjah z vpeljavo pouka v nemščini, so v blejskem uradu DKUN celo predlagali, »če ne bi bilo dobro uvesti starega preizkušenega pruskega modela šole, ko bi poleg poklicnega učitelja/ice bil v razredu prisoten še 'laični učitelj' iz vrst ranjenih podčastnikov nemškega vermahta. Ti podčastniki bi imeli nalogo skrbeti tako za še boljše seznanjanje otrok z nemščino kot predvsem za učenje reda in discipline«. ⁵⁷

Kakšen je bil med nemško okupacijo na osnovnih šolah pouk v praksi, nam pričajo tudi razni spominski zapiski tedanjih šolarjev: »Najprej smo dobili šoolobvezni otroci dopisnice za dvomesečni tečaj nemščine v šoli. ... Učiteljice so bile večinoma Nemke iz rajha (predvsem Korošice, vendar se ni nobena izdala, da razume slovensko). Na tabli in po stenah so bile obešene že poznane velike slike iz slovenske osnovne šole (krava, konj, pes, kokoši itd.) in začelo se je: »Was ist das?« Začeli so nas intenzivno germanizirati. Poleg tega, da so nas to poletje nemški učitelji nagovarjali že izključno v nemškem jeziku, so nas skoraj sleherni dan vodili po mestnih ulicah, kjer smo morali ob strumnem korakanju prepevati nemške, v glavnem nacistične pesmi. Najpogostejše smo morali zapeti: »Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit ...«. ⁵⁸ Tudi kasneje so imeli pouk izključno v nemškem jeziku. V šolo skupaj s slovenskimi otroki ni hodil noben nemški učenec. Ti, otroci priseljenih nemških uradnikov, so imeli čisto posebno šolo, starejši so hodili v Kranj ali celo v Celovec. ⁵⁹ Da bi bil proces germanizacije hitrejši, so fantom, starejšim od 12 let, predpisovali nekakšno obvezno predvojaško vzgojo, in sicer v okviru organizacije Hitlerjugend. Takšno obveznost so imeli enkrat na teden v popoldanskem času. Tam so korakali in peli nacistične pesmi. Kasneje, ko so se začela zavezniška letalska preletavanja in bombardiranja, so morali učenci v šoli prekiniti pouk in iti v zaklonišče. Ko so se teh lažnih alarmov že navadili, so namesto v zaklonišče hodili igrati nogomet na travnik, česar mnoge nemške učiteljice niso odobravale. ⁶⁰

Ideologizacija šolske mladine v nacionalsocialističnem smislu

Nemški šolski sistem je poleg ponemčenja težil tudi k temu, da bi prebivalci na zasedenem ozemlju čimprej prevzeli nacionalsocialistično ideologijo. To je bilo v prvi vrsti pomembno pri vzgoji mladih generacij. S kakšno vsebino so okupacijske oblasti skušale prek šolskega sistema širiti svojo ideologijo, priča pri okrožnem referentu za šolstvo ohranjena brošura z naslovom *Die Parole des Monats*, ki jo je izdalo koroško gavsko vodstvo NSDAP. ⁶¹ V brošuri prikažejo stališče

⁵⁷ SI AS 1626, t. e. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

⁵⁸ Jernej Stele, »V Kamniku pod nemško okupacijo,« *Kamniški zbornik* 15, ur. Marjeta Humar (Kamnik: Občina Kamnik, 2000), str. 203.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Stele 2000, str. 205.

⁶¹ SI AS 1603, t. e. 55, brošura *Die Parole des Monats*, Klagenfurt, Februar 1944.

nacistične stranke in njenega firerja Adolfa Hitlerja do določenih pomembnih domačih in mednarodnih vprašanj. Med temami, ki so jih poudarili, so bile: boj med različnimi idejami oz. ideologijami, kako si Hitler predstavlja t. i. novi red v Evropi pod nemškim vodstvom, kakšen naj bi bil ta red, kar zadeva posamezne narode glede na gospodarstvo, socialo, kulturo in pravo. Kritizirali so *versajski* družbeni red, zanikovali nemško krivdo za izbruh 2. svetovne vojne, pojasnjevali nemško izgubo kolonij, predstavili značilnosti angleške in ruske politike do Evrope, pisali o angleško-ruskim odnosih, o namenu Anglije, da uniči nemški narod, o zbiranju evropskih sil za boj proti nemških sovražnikom, o ustanovitvi velike arabske države, o politiki do Sredozemlja in Afrike, izpostavili pa tudi vprašanje odnosa Tretjega rajha do Južne Tirolske, itd.⁶² Omenjeni vsebinski sklopi so obravnavani v strnjeni obliki – kratko in jedrnato, zato so bili primerni tudi za podajo vsebine v šoli.

Posebne šole za otroke nemških uradnikov in funkcionarjev

Poleg navadnih osnovnih (ljudskih) šol so na območju Gorenjske ustanovili tudi t. i. Heimschulen (domače šole) oz. šole za otroke nemških funkcionarjev in uradnikov, ki so prišli službovat na Gorenjsko. Tudi njihov namen je bil vzgajati nemške otroke v nemškem nacionalsocialističnem svetovnem nazoru, pri čemer je bil nivo pouka izenačen s stopnjo zahtevnosti šolanja drugod v rajhu.⁶³ V Nemčiji so bile te šole po prihodu nacistov na oblast ustanovljene zato, da bi poleg t. i. nacističnih internatnih visokih šol (Napola) in t. i. šol Adolfa Hitlerja za vzgojo *nacističnih izbrancev* tudi drugim dečkom in deklicam v rajhu omogočili pridobitev različnih šolskih kvalifikacij.⁶⁴ Na zasedenem Gorenjskem so bile te šole ustanovljene zato, da »so neodvisno od krajevnih potreb sprejemale otroke tistih staršev, ki prebivajo v tujini ali vršijo službo izven nemške države, otroke staršev, ki morajo kot politični vodje, oficirji ali uradniki pogostokrat menjati svoje bivališče ter se zato ne morejo dovolj posvečati vzgoji svojih otrok«. ⁶⁵ Možnost obiskovanja teh šol so imeli tudi slovenski otroci, in sicer »otroci kmetov, delavcev in obrtnikov, ki so posebno nadarjeni in jim je treba posvečati več skrbi«. ⁶⁶ Šole so

⁶² Ibid.

⁶³ Za šolanje otrok nemških naseljencev na Gorenjskem so spomladi leta 1943 nemške oblasti razmišljale tudi o preureditvi Škofovih zavodov v Šentvidu pri Ljubljani v t. i. Umsiedlerschule, vendar do tega zaradi pomanjkanja primerne prostora ni prišlo; poslopje so namreč namenili neki drugi nacistični Nacionalno-politični vzgojni ustanovi (glej SI AS 1626, t. e. 2, dopis Mair Kaibitscha z dne 3. 3. 1943).

⁶⁴ Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschulen_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

⁶⁵ »Zanimivosti,« *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941, str. 5.

⁶⁶ Ibid.

bile urejene ločeno za fante in dekleta.

Ureditev srednjega šolstva za slovensko mladino na Gorenjskem med okupacijo

Če je bilo osnovno šolstvo na zasedenem Gorenjskem za vse obvezno, pa je bilo drugače z nadaljnjim šolanjem. Nemški osnovnošolski učitelji na zasedenih območjih Gorenjske in slovenske Koroške so morali na spričevalu vsakega učenca ali učenke označiti, ali je imel nemško državljanstvo na preklic ali pa je bil zaščitenelec nemške države.⁶⁷ Za imetnike polnopravnega nemškega državljanstva je bila namreč srednja šola oziroma poklicna šola obvezna. Vsi tisti, ki so prejeli nemško državljanstvo na preklic, in to je bila velika večina slovensko govorečih Gorenjcev, so morali enako kot tisti s polnopravnim državljanstvom po končani osnovni šoli dokončati tudi poklicno šolo, na srednjo šolo pa so se lahko vpisali le, če so dobili primerno rasno in politično oceno ter dovoljenje šefa civilne uprave. Taki učenci so se lahko vpisali tudi na visokošolsko ustanovo, vendar so morali dobiti ustrezno oceno okupatorjevih lokalnih in okrožnih oblasti, ki so jim lahko takšen študij dovolile ali ne. Tisti, ki pa so bili pri podelitvi državljanstva razporejeni v najnižjo kategorijo, t. i. zaščitenci nemške države, so lahko obiskovali osnovno šolo le, če je imela posamezna šola za to dovolj prostora in dovolj učiteljev. Imeli so tudi možnost obiskovati poklicne šole ob dobri politični oceni, niso pa smeli obiskovati srednjih šol in višjih ter visokih šol.⁶⁸

V zvezi z začetkom srednješolskega izobraževanja po okupaciji je načelnik šolskega oddelka pri šefu civilne uprave dr. Franz Koschier v začetku julija 1941 objavil razglas, naj se učenci in učenke višjih šol (gimnazije, realne gimnazije, učiteljske), ki imajo bivališče na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, razen učenk in učencev dotedanje realne gimnazije v Kranju, do 20. julija 1941 javijo pri šolskem pooblaščenцу političnih komisarjev v Kranju, Radovljici, Kamniku, Škofji Loki in Litiji ter naj prinesejo s seboj prepis zadnjega šolskega spričevala.⁶⁹ Z namenom, da se razbremenijo višja šola v Kranju, je izdal navodilo, da dijaki, ki stanujejo ob progi proti Bohinju ali Jesenicam, lahko nadaljujejo študij v Beljaku ali Celovcu, dijaki preostalega ozemlja (torej tudi kamniškega okrožja) pa lahko vstopijo v višjo šolo Kranj, če bil njihov polletni ali letni uspeh odličen ali prav dober. Nižji gimnazijci, ki niso mogli biti sprejeti, so lahko vstopili v najbližjo glavno šolo (Hauptschule), iz katere je bil kasneje mogoč prestop v višjo šolo.⁷⁰

67 T. i. zaščitenci so bili tisti, ki so bili po nacističnem pojmovanju *manjvredne rase*, npr. Judje, Romi itd.

68 Skitek 2016, str. 379–380.

69 Razpregled učeče se mladine na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, Karawanken Bote 5. 7. 1941, št. 1., str. 6

70 Ibid.

V letu 1942 so v nekem elaboratu blejskega urada DKUN celo predlagali, da bi nemški šolarji iz koroškega *starega gava* prišli iz svojih dijaških domov v novozgrajene internate na Gorenjskem,⁷¹ saj bi slovensko govoreči dijaki z Gorenjske ob mešanju z nemško govorečimi iz predelov *avstrijske* Koroške medsebojno komunicirali v nemščini in se tako hitreje in bolje naučili nemščine. Do tega potem ni prišlo. Je pa sredi oktobra 1942 s pomočjo nemške državne študentske organizacije na pobudo prej omenjenega urada DKUN z namenom pomoči nacistični stranki in šefu civilne uprave na Gorenjskem v okviru akcije *angažiranja na jugovzhodu* (Einsatz Südost) na Gorenjsko in Mežiško dolino na Koroškem prišlo 123 nemških študentov iz *starega rajha*. T. i. narodno-politično delo so opravljali tako na izpostavah DKUN kot tudi v industrijski podjetjih.⁷² In sicer je na območju delovne enote Bled delovalo 12, na območju delovne enote Jesenice 11, na območju DE Radovljica 23, na območju DE Tržič 8, na območju DE Mežiška dolina 1, na območju DE Kamnik 23, na območju DE Škofja Loka 17 in na območju DE Kranj 29 nemških študentov. Žal iz ohranjene dokumentacije ni razviden kraj njihovega stalnega bivališča oz. iz katerega dela rajha so prišli niti ne kaj konkretno so na omenjenih lokacijah delali.⁷³ Prav tako so nemške oblasti jeseni 1942 začele bolj pospešeno spremljati tudi dijake in študente z Gorenjske, ki so se izobraževali zunaj tega območja.⁷⁴

Investicije nemškega okupatorja v šolsko infrastrukturo

Nemški okupator je precej investiral tudi v šolsko infrastrukturo oziroma v popravilo in vzdrževanje šol in šolskih športnih prostorov. Naj naštejemo le nekaj investicij. V kranjskem okrožju, ki je ob začetku okupacije imelo 61 šol, in sicer 3 meščanske šole in 58 osnovnih, so za obnovo šolskih poslopij od začetka okupacije spomladi 1941 do sredine leta 1943 porabili 100.000 RM, za šolsko opremo in učila pa nadaljnjih 200.000 RM. Ker šole v Kranju pred vojno niso imele lastnega športnega prostora, so vsaj v večjih krajih, kakor npr. Kranj, Škofja Loka, uredili tudi športne prostore za mladino. V kamniškem okrožju so prepleskali in z manjšimi popravili uredili več osnovnih šol, največjo investicijo pa so usmerili v dokončanje tik pred vojno začete gradnje nove kamniške osnovne šole (danes OŠ Toma Brejca), ki so jo tudi na novo opremili, deloma tudi z učili iz ukinjene zasebne uršulinske dekliške meščanske šole iz Mekinj.⁷⁵ Na Jesenicah je bila ure-

71 SI AS 1626, t. e. 2. Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

72 SI AS 1626, t. e. 2, Deutsche Studentschaft, delovna mobilizacija, *Abrechnung für 123 Studenten, die für Zwecke der NSDAP und CdZ in Rahmen des Südost Einsatzes der Reichsstudentenführung eingesetzt waren*, 2. 10. 1942.

73 Ibid.

74 Hančič 2024, 336–339.

75 Hančič 2023, str. 206, 207.

*Nekdanji glavni vhod v današnjo OŠ Toma Brejca v Kamniku. Relievi med vojno vklesanih mladcev in mladenk Hitlerjugenda z "arijskimi" potezami, so po povojni odstranitvi nemških simbolov predstavljali "Titove" pionirje.
(foto Damjan Hančič).*

jena mestna knjižnica, uredili so tudi dva moderno opremljena otroška vrtca.⁷⁶ Osnovno šolo na Koroški Beli, ki so jo ob okupaciji prevzeli v surovem stanju, so dogradili in opremili v enem letu.⁷⁷

Težave nemškega šolstva na Gorenjskem v letih 1942 in 1945

Ob vsej začetni germanizacijski vnemi pa so okupacijske oblasti vendarle morale upoštevati realnost, da večina prebivalstva po dveh letih intenzivne germanizacije še vedno ni razumela dovolj dobro nemškega jezika. Drugo šolsko leto, tj. 1942/1943, se je na Gorenjskem začelo pozneje kot prvo, in sicer 1. oktobra 1942. Zakasnitev začetka pouka je bila verjetno zaradi zasedbe šolskih poslopij po nemških oboroženih silah in zaradi nemirnih razmer poleti 1942. V letu 1943/44 imamo veliko poročil o požigih šolskih poslopij in begu učiteljev nazaj v rajh oz. na Koroško. Šole so bile požgane zaradi preprečevanja ponemčevanja, največkrat pa zaradi preprečitve naselitve različnih okupatorjevih vojaških formacij v

⁷⁶ »Zdrav razvoj tretjega največjega mesta v Kärntnu«, Karawanken Bote, 22. 5. 1943, str. 5.

⁷⁷ Ibid.

njih.⁷⁸ Zaradi partizanskega delovanja in požiga šolskih poslopij so bile težave s šolstvom v okrožju Kamnik za nemškega okupatorja takšne, da je celo razmišljal o ukinitvi pouka v vseh šolah, razen v Kamniku in Domžalah. Edina šola, ki ni imela večjih težav v šolskem letu 1943/44, je bila črnuška. Pa tudi tam, kjer so šole delovale, je bil v letih 1944 in 1945 pouk večkrat prekinjen zaradi zračnih alarmov in so morali učenci in učitelji v zaklonišča.⁷⁹

Za nemškega okupatorja v letu 1944 je značilno, da je iz taktičnih razlogov nekoliko spremenil odnos do rabe slovenščine v šoli. Če je poleti 1941 odstranil iz šol vse, kar je bilo slovensko, je v letu 1944 in 1945 dopuščal poučevanje nekaterim slovenskim učiteljem (ti so morali pri pouku poučevati v nemščini) in celo sam izdal slovenski abecednik za najnižjo stopnjo. Vse te spremembe so opazili tudi nemški učitelji iz okrožja; tako je šolski upravitelj iz Litije Alfred Zischkale pisal tedanjemu kamniškemu okrožnemu šolskemu poverjeniku Franzu Stonnerju: *»O šolskem programu, ki ga je za prihodnji čas predvidel dr. Koschier, sem bil nekoliko pretresen /.../ in gledam na to popolnoma črno, če sedaj jemljemo slovenske učne moči v naše šole. To nam pomeni udarec nazaj, da mi samo nemško govoreči učitelji nimamo nič več govoriti na Gorenjskem. Celotni učenci meščanskih šol bodo nenadoma razumeli nemško le še kot tuj jezik. Upam, da o tem še ni padla poslednja beseda.«*⁸⁰

Kasneje je Stonner pisal v neki svoji okrožnici, da so zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva v berilih morali izdati za Gorenjsko lastne zvezke t. i. Gorenjskega berila.⁸¹ Prvi zvezek naj bi zadoščal do konca leta 1944, dva nadaljnja so šele pripravljali.⁸² Šolska čitanka ali abecednik za prvi razred osnovne šole, ki so jo nemške šolske oblasti v začetku leta 1945 izdale za Gorenjsko, je bila v slovenščini in je imela vseh 25 slovenskih črk (tudi č, š in ž).⁸³ Verjetno so te abecednike uporabljali tudi v tistih slovenskih šolah, ki jih je ustanavljalo gorenjsko domobranstvo in so jih imele nemške šolske oblasti za nelegalne. Okupatorjevi viri navajajo dve takšni šoli v okrožju Kamnik, in to v Škrjančevem pri Radomljah in v Lahovčah.⁸⁴

(Skrivno) učenje slovenskega verouka

Še ena oblika zunajinstitucionalnega poučevanja je pomenila oviro za prevlado nemščine med šolsko mladino. Za medvojno versko življenje v kamniškem

78 Ferenc 2010, str. 358.

79 Ferenc 2010, str. 366; Stele 2000, str. 205.

80 Ferenc 2010, str. 368.

81 Nemški okupatorji so se na Gorenjskem ves čas okupacije izogibali uporabi pridevnika »slovenski«, zato so običajno, ko so želeli povedati, da je nekaj slovensko, uporabljali pokrajinski izraz »gorenjski«. Prav tako niso dopuščali uporabe drugih simbolov slovenstva, ampak zgolj nekoliko predelane simbole nekdanje dežele Kranjske.

82 Ferenc 2010, str. 370.

83 SI AS 1603, t. e. 50, Schulabteilung 1941–1945.

84 Ferenc 2010, str. 370.

okrožju je bilo značilno, da so bile v katehezo vključene nekatere mlajše ženske, ki so namesto izgnanih slovenskih duhovnikov in na novo pripeljanih nemških, ki niso znali slovensko, v slovenskem jeziku učile otroke verouk in jih pripravljale na prvo spoved, prvo obhajilo in birmo. Partizani so sprva odobraval in spodbujali skrivno poučevanje otrok, ker so v tem videli nasprotovanje germanizaciji. Že jeseni 1942 pa so se pri partizanih pojavljale prve zahteve, naj prenehajo poučevati verouk, zato so se dekleta dogovorila, da bodo učila otroke kar po svojih domovih. V začetku marca 1944 je dve učiteljici likvidirala Varnostno-obveščevalna služba (VOS).⁸⁵

Zaključek

Nemške okupacijske oblasti so imele ob začetku okupacije velike načrte za čimprejšnje ponemčenje vsega slovenskega prebivalstva na Gorenjskem, še zlasti mladine. Čeprav so se zavedali, da je bila slovenska narodna zavest na Gorenjskem mnogo močnejša kot na južnem Koroškem in spodnjem Štajerskem, so na podlagi zelo dobrih rezultatov rasnih pregledov prebivalstva upali na njegovo čimprejšnje ponemčenje. Zato so v letu 1941 in 1942 uvajali zelo stroge ponemčevalne ukrepe, zlasti kar zadeva uporabo nemščine v javnosti (izključno nemški topografski napisi, upravno poslovanje zgolj v nemškem jeziku) in šolah. Ker pa se je vojna sreča obračala proti njim in so bili po kapitulaciji Italije primorani sklepati celo takšne kompromise, kot je bila ustanovitev Gorenjskega domobranstva, so kmalu začeli spreminjati tudi odnos do uporabe slovenščine v javnosti in šolah. Čeprav so formalno vse do konca vojne izvajali zastavljene ponemčevalne ukrepe, so neformalno že leta 1944, še bolj pa v začetku 1945 do določene mere opuščali strogost in dopustili celo tiskanje in uporabo slovenskega abecednika za najnižjo razredno stopnjo. S tem so želeli sicer v prvi vrsti izboljšati učenje nemščine kasneje na višji stopnji, vendar so s tem simbolno hoteli pokazati tudi, da hočejo dati nekatere koncesije slovenskemu prebivalstvu. To pa je seveda razburjalo tako iz rajha pripeljane nemške učitelje kot tudi najbolj zagrizene koroške nationalsocialiste, ki so službovali na Gorenjskem. Ti so zato hoteli preprečiti tako ustavitev nasilne germanizacije prek šolskega sistema kakor tudi morebitno izločitev Gorenjske iz gava Koroška ter njeno pridružitve načrtovani bolj avtonomni, vendar še vedno pod kontrolo Tretjega rajha delujoči državno-upravni tvorbi na območju Operacijske cone Jadransko Primorje.⁸⁶

85 Marijan Smolik, »Slovenske učiteljske zgodbe – Učiteljici verouka, žrtvi VOS-a v Kamniku,« *Zaveza* 33, št. 3 (1999): 47–54.

86 Radovanovič Sašo, *Svobodna država Slovenija (pod nemškim protektoratom)*, 1. del, *SLO, slovenski zgodovinski magazin*, april 2025/2, št. 47, str. 62–69.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, ARS

SI AS 1603, Deželni svetnik okrožja Kamnik,

t. e. 2: Verdeutschung der Orts und Familiennamen, Verdeutschung der slowenischen Namen, 20. 9. 1941.

t. e. 48: Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, »Die Hausfrau spricht 'slowenisch'«.

t. e. 50: Schulabteilung 1941–1945.

t. e. 54: Učni načrt za 4., 5. in 6. teden pouka.

t. e. 55: brošura *Die Parole des Monats*.

SI AS 1626 Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, t. e. 2.

Mair Kaibitschev dopis (brez naslova) o ugotovitvah obiska inšpekcije ustanove *Nationalsozialistische Erziehungsanstalt* iz Berlina, 3. 3. 1943.

Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

Bericht, Hochschulstudium der Oberkrainer (Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev), 23. 9. 1942.

Deutsche Studentschaft, delovna mobilizacija, *Abrechnung für 123 Studenten, die für Zwecke der NSDAP und CdZ in Rahmen des Südost Einsatzes der Reichsstudentenführung eingesetzt waren*, 2. 10. 1942.

Überprüfung slowenischer Abituranten in Villach, (Preverjanje slovenskih maturantov v Beljaku), 23. 11. 1942.

Slovenski študentje 1942, 1943, Studienaufenthaltskosten für die in Kroatien und Italien studierenden Angehörigen von in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains ansässigen Familien (Stroški študijskega bivanja na Hrvaškem in v Italiji oseb, ki imajo družine na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske), dopis z dne 3. 12. 1942.

Zabeležka dr. Kürbischa »Rückführung der Oberkrainern aus der Provinz Laibach« (Vračanje Gorenjcev iz Ljubljanske pokrajine), 27. 11. 1942.

Tiskani viri

Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für das Rechnungsjahr 1944 (ur. W. Rachle).

Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs des Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains, Veldes/ Klagenfurt, 1941, 1942.

Časopisni viri

»Die Deutsch-kurse in Südkärnten haben begonnen,« *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941.

- »Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941.
- »Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941.
- »Nemščina kot mednarodni občevalni jezik,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 6. 9. 1941.
- »Boj proti boljševizmu. Prvi javni zborovanji na Južnem Koroškem. Bundesführer je govoril,« *Karawanken Bote*, 27. 9. 1941.
- »50.000 šolskih knjig za Südkärnten,« *Karawanken Bote*, 18.10.1941.
- »Zanimivosti,« *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941.
- »Slovesen sprejem nemškega učiteljstva,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 19. 7. 1941.

Spletni vir

Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschule_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

Literatura

- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, 1980, št. 1–2.
- Ferenc, Tone: Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje, ur. Mitja Ferenc, *Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 13, Ljubljana, 2010.
- Ferenc, Tone; Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945, Germanizacija dežele in ljudi, *Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 14, 2009, str. 27–67.
- Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten gefreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens*. Wien: Verlag der Publikationstelle Wien, 1942.
- Hančič, Damjan: Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 71, 2023, št. 1, str. 195–216.
- Hančič, Damjan: Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94 (n. v. 59), 2023, št. 4, str. 79–101.
- Hančič, Damjan: Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske. *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3, str. 325–341.
- Hančič, Damjan: Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, 2025, št. 1, str. 209–230.
- Radovanovič, Sašo: Svobodna država Slovenija (pod nemškim protektoratom), 1. del. *SLO, slovenski zgodovinski magazin*, april 2025/2, št. 47, str. 62–69.

Skitek, Vinko: *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.

Smolik, Marijan: Slovenske učiteljske zgodbe – Učiteljici verouka, žrtvi VOS-a v Kamniku. *Zaveza* 9, št. 33 (1999), str. 47–54.

Stele, Jernej: V Kamniku pod nemško okupacijo. *Kamniški zbornik* 15. Kamnik: Občina Kamnik, 2000, str. 203–207.

Trobevšek, Marko: Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik* 26, 2022, str. 197–201.

Anton Arko*

Lik voditelja v osnovnošolskih berilih na Slovenskem pod nacistično okupacijo

The Cult of the Leader in Primary School Readers in Slovenia Under Nazi Occupation

Izvleček

Prispevek se osredotoča na berila, ki so se uporabljala v začetnih razredih osnovnih šol na Slovenskem med drugo svetovno vojno na nemškem zasedbenem ozemlju. Analiza tega gradiva razkriva kompleksne mehanizme indoktrinacije, ki se je vršila skladno z nacistično ideologijo prek šolskega sistema, kjer je bil učbenik eden ključnih instrumentov propagande. Vpliv oblasti se odraža v propagandnih prijemih, ki so bili zasnovani za vzgojo slovenskih otrok v duhu nacionalsocialističnih vrednot. Prispevek podaja vpogled v slikovni material, predvsem pa analizira besedila, konkretne primere pesmic, izrekov in zgodb, ki glorificirajo Nemčijo in Tretji rajh ter aktivno prispevajo h kultu osebnosti Adolfa Hitlerja. V sklepnem delu so predstavljene ključne ugotovitve ter skupne značilnosti besedil in slik, kar ponuja možnost za presojanje njihovega vpliva na razvijajoči se um tistega časa. S tem prispevek osvetljuje, kako so berila skušala oblikovati svetovni nazor otrok in kako so prispevala k širjenju ideologije, ki je imela daljnosežne posledice za slovenski narod in zgodovino.

Abstract

The article focuses on the readers used in the lower primary school grades in the German-occupied territory in Slovenia during World War II. Analysis of the materials reveals the complex mechanisms of indoctrination carried out in accordance with Nazi ideology through the school system, where the textbook was one of the key instruments of propaganda. The influence of the authorities is reflected in the propaganda techniques designed to educate Slovenian children in the spirit of National Socialist values. While the paper provides insight into the visual material, it primarily analyses the texts, i.e., specific examples of poems, sayings and stories that glorify Germany and the Third Reich, actively contributing to the personality cult of Adolf Hitler. The concluding section presents the key findings and common characteristics of the texts and images, offering an opportunity to assess their impact on developing minds at the time. The article thus sheds light on how the readers attempted to shape children's worldviews and contributed to spreading an ideology with far-reaching consequences for the Slovenian nation and history.

* Anton Arko, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej, e-pošta: anton.arko@solskimuzej.si

Ključne besede: učbeniki, berila, nemška okupacija, šolstvo, Hitler, ponemčevanje

Keywords: textbooks, readers, German occupation, education, Hitler, Germanization

Uvod

V začetku druge svetovne vojne so Nemci ob okupaciji slovenskih krajev zasedli Koroško, Štajersko, razširjeno čez Savo, in Gorenjsko do Črnuč. Od vseh okupatorjev, ki so imeli skupen končni cilj – iztrebiti prebivalstvo in mu odvzeti narodno identiteto, je bi najbolj premočrten nemški okupator. Zaradi maloštevilnih etničnih Nemcev in dobre rasne ocene prebivalstva na Gorenjskem je bila težnja nemškega okupatorja, da se prebivalstvo čim prej ponemči.¹ Enega glavnih raznarodovalnih prijemov je prepoznal v šolstvu. Tako so bili hitro odstranjeni slovenski napisi na šolah, prepovedana je bila uporaba slovenskih imen krajev in šol, slovenske učitelje so zamenjali z nemškimi in otroke začeli poučevati v nemščini. Uporaba slovenščine je bila strogo prepovedana. Iz didaktičnega priporočila Helmuta Prascha, po izobrazbi učitelja, sicer pa člana SS-a in pooblaščenca za področje šolstva pri političnem komisarju v Kamniku, lahko preberemo: »Pri pouku načeloma govorimo samo nemško. Iz upravičenega ponosa se odpovedujemo tolmaču, saj želimo uresničiti tisto, kar piše na novi šoli v Senožetih v okraju Kamnik: 'Nemec je vladar sveta. Njegova volja ruši staro, ustvarja novo!'«² Za prekršek so bili otroci pogosto telesno kaznovani in sramoteni.³ Poleg nemških šol je okupator ustanavljal tudi nemške vrtce.⁴ Spomladi in poleti 1941 so nemške oblasti na Gorenjskem in Štajerskem pripravljale tečaje nemškega jezika tako za šoloobvezne otroke kot za odrasle. Poleg učenja nemščine so širili tudi nacistično propagando. V ruralnem okolju ti tečaji niso obrodili uspeha, saj je bilo v tem času na kmetijah in na polju največ dela. S šolo so bile povezane tudi mladinske nacistične organizacije, ki jih je ustanovila nemška oblast. Na Štajerskem *Deutsche Jugend*, na Gorenjskem *Kärntner Volksbundjugend*.

1 Damjan Hančič, Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3, str. 327.

2 Marko Trobevšek, Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022, str. 198.

3 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 102.

4 Leta 1942 je bilo v nemške vrtce na Štajerskem vključenih 7762 otrok in 421 nemško naravnanih vzgojiteljic; Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 79.

Zajemale so otroke od 7. do 12. leta starosti.⁵ Z jesenjo 1941 se je začelo novo šolsko leto, prvo od skoraj štirih pod novim režimom. Glavni predmeti so postali učenje nemščine, spoznavanje nemške kulture in zgodovine, petje in vojaške vaje. Za pouk branja v nemščini so na okupirano območje pripeljali berila, ki so jih tiskali večinoma v Gradcu, Berlinu in na Dunaju, nekaj malega pa tudi na slovenskem ozemlju. Iz pripovedi, arhivskih zapisov in žigov šol na prednjih straneh beril lahko ugotovimo, katere nemške šolske knjige so uporabljali tudi na Slovenskem. V nadaljevanju si bomo pogledali nekaj ideološko obarvanih začetnic, iz katerih so se učili najmlajši slovenski šolarji znotraj meja tretjega rajha.

Indoktrinacija in nacionalsocializem

Šolski sistem je pogosto tesno povezan z družbenimi in političnimi institucijami, kar pomeni, da so šole pod neposrednim vplivom državnih organov, ki nadzorujejo vsebino in metode poučevanja. V totalitarnih režimih se šola spreminja v nosilko propagande in prostor za indoktrinacijo mladih. Proces vključuje sistematično učenje določenih ideologij, vrednot in prepričanj, pogosto brez kritičnega razmišljanja. Lahko poteka prek kurikuluma in učnega načrta, to je z izbiro učnih predmetov in vsebin, ki so vključene v šolske programe. V ideološko usmerjenih sistemih 20. stoletja, v našem primeru v nacizmu, se je zgodovina pogosto prirejala, poudarjala se je *veličina* voditelja in upravičenost vojne. Učni načrt in kurikulum pa sta se udeležila v učbenikih ter v metodah poučevanja. Učbeniki so postali močna orodja indoktrinacije, in kot bomo spoznali v pregledu beril, je bil voditelj prikazan v izjemno pozitivni luči, opisan s superlativi. Učbeniki, predvsem berila, so pogosto navajali tudi citate voditeljev, s čimer se je posledično krepila njihova avtoriteta. Učiteljev slog poučevanja je posredno ali neposredno impliciral ideološke vrednote. Večkrat je lahko uporabljal avtoritarne metode poučevanja, podajal enostranski pogled na temo in zmanjševal sposobnost učencev, da bi razvili samostojno mišljenje. V prispevku se bomo dotaknili tudi simbolov, zastav, ikonografije in slik voditelja, saj je njihova uporaba ustvarjala čustveno vez z ideologijo in je lahko tako na zavedni kot na nezavedni ravni spodbujala nacistična čustva.

V uvodu smo predstavili nemške raznarodovalne ukrepe na področju šolstva, da pa so bili ti ukrepi usmerjeni tudi v vzgojo, da je šlo za indoktrinacijo slovenskih otrok, nam potrjujejo med drugim tudi omenjena Prascheva didaktična priporočila. V svojem leta 1943 spisanem Priročniku za mlade ravnatelje na Kranjskem je Prash podal naslednjo trditev: *»Tako odločni stojimo pod šolsko zastavo s kljukastim križem v vasi, ki je dostikrat odmaknjena od vsega sveta,*

5 Okoliš 2009, str. 102.

ter upravičujemo vsajeno zaupanje našega gauleiterja, da bomo izvršili firerjev ukaz.«⁶ V Praschevih didaktičnih navodilih lahko zasledimo še uvedbo šolskega jutranjega pozdrava: »Najbolj vnet fant bo vodja razreda. Ob vstopu učitelja v prostor zakliče: 'Achtung!' Skupina sunkovito vstane. Učitelj pozdravi. Mladina se glasno in kratko zahvali: 'Heil Hitler!'«⁷ Prasheva didaktična navodila niso bila osamljen primer, saj je nemška država strogo bdela nad prevzgojo otrok in mladine na vseh zasedenih območjih.

Vsaka oblast si ob vodenju države po svojih predstavah želi posredovati prebivalstvu svoje nazore, ideje in pravila, po katerih kasneje tudi utrjuje svoj obstoj na vrhu. Eden od načinov utrjevanja oblasti in posredovanja idej je tudi, kot smo omenili, prek šolstva in vzgoje, ki posameznika in skupine oblikuje v njihovem vrednostnem sistemu. Študije, ki proučujejo indoktrinacijo v izobraževalnem sistemu, prikazujejo paleto različnih pristopov, po katerih oblast gradi in utrjuje svojo pozicijo. Eden teh je oblikovanje lika voditelja oz. kulta osebnosti, ki je v središču raziskave pričujočega prispevka. Vladajoča ideologija oblikuje kult osebnosti z namenom, da osebo v središču kulta promovira za krepitev svoje moči oziroma vpliva. V našem primeru se je s pomočjo povzdigovanja Adolfa Hitlerja krepila moč in vpliv nacistične Nemčije.

Wir lernen Deutsch [Učimo se nemško], 1941

Ob začetku vojne je izšel tanjši učbenik, ki je bil natisnjen v Grobljah, kot je navedeno na prednji strani »*Druckerei Groblje bei Domschale*«. ⁸ Omembo berila in njegov namen lahko zasledimo v oktobrski številki časopisa *Karawanken Bote* iz prvega leta vojne, da je za okupirano slovensko ozemlje izšlo tudi: »15.000 izvodov pomožne knjige "Wir lernen deutsch" od profesorja Miklitscha. Ta velika dodelitev knjig šolam v Südkärnten je izdaten prispevek za včlanjenje novo pridobljenega ozemlja onstran Karavank v nemštvo.«⁹ Učbenik, ki ga je spisal Karl Miklitsch, je po svoji naravi berilo s slovnico in slovarčkom ter osnovami računstva. Napisan je v nemškem jeziku, razen navodil (pri začetnih vajah), ki so v slovenščini, in slovarčka v sklepnem delu. V učbeniku ni slovenskih lastnih imen. V prvem delu učbenika zasledimo vajo z naslovom *Wann etwas geschieht*, gre za pismo, odposlano z Bleda, naslovljeno na nekega Fritza. Zaključí se s pozdravom: »Heil Hitler! Dein Wilhelm. Veldes, am 28. Juni 1941.«¹⁰

6 Trobevšek 2022, str. 197.

7 Ibid., str. 199.

8 Karl Miklitsch, *Wir Lernen Deutsch*, Groblje bei Domschale, 1941, prednja stran.

9 50.000 šolskih knjig za Südkärnten, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 11. 10. 1941.

10 Ibid., str. 27.

Med besedili, ki nagovarjajo k branju nemških časopisov in drugih besedil, lahko najdemo tudi kratke pesmice. Ena nosi naslov *Gebet*, kjer je v četrti vrstici zapisana beseda vodja, ki se nanaša na Adolfa Hitlerja z besedami: Bog daj našemu Führerju silo in moč za njegovo težko delo.

»Varuj, Bog, s svojo roko
našo ljubo domovino!
Daj za njeno težko delo
našemu Führerju moč in silo!
Odvrni našemu narodu bedo:
daj delo in vsakemu kruh!«¹¹

Med krajšimi besedili izstopa tudi naslov *Führerworte*, ki prinaša štiri Hitlerjeve izreke: »*Mi smo minljivi, a Nemčija mora živeti! * Naučite se žrtvovati se za svojo državo! * Morate biti zvesti, morate biti korajžni, morate biti pogumni in morate oblikovati edinstveno, veliko in veličastno tovarištvo med seboj! * V tvojem ljudstvu leži tvoja moč.*«¹²

Pomembnejše med besedili nosi naslov *Verschüttetes Deutschtum* in je natisnjeno s krepkim tiskom. Prepredeno je s poveličevanjem nemštva in z utemeljevanjem nemške kulturne tradicije v zgodovini Slovencev in v njihovem kulturnem spominu. Besedilo se začne: »*Pod vodstvom Adolfa Hitlerja je nemško ljudstvo zlomilo verige, v katere so ga vklenile sovražne sile. Führer je v srcu Evrope ustvaril veličasten, velik imperij, kakršnega še ni bilo. Tudi naša neposredna domovina pripada temu ponosnemu imperiju.*«¹³ Najbolj zanimiv je sklepni del besedila, saj predstavlja Adolfa Hitlerja kot prebujenega kralja Matjaža, ki narodu prinaša obljubljeni srečo in blaginjo.¹⁴ V nacističnih berilih, ki so bila v uporabi pri nas, je to najverjetneje edinstven primer utemeljevanja nove oblasti na podlagi slovenskega literarno-zgodovinskega konteksta.

11 Schütze, Gott, mit deiner Hand / unser liebes Vaterland! / Gib zu seinem schweren Werke / unserm Führer Kraft und Stärke! / Wende unser Volkes Not: / Arbeit gib und jedem Brot!; *ibid.*, str. 31–32.

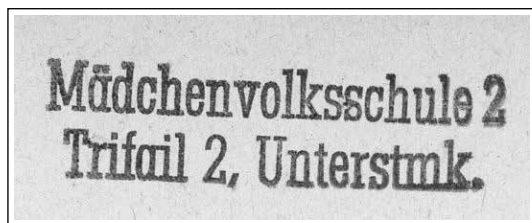
12 Wir sind vergänglich, aber Deutschland muß leben! * Lerne Opfer bringen für dein Vaterland! * Ihr müßt treu sein, ihr müßt mutig sein, ihr müßt tapfer sein und ihr müßt untereinander eine einzige, große, herrliche Kameradschaft bilden! * In deinem Volke liegt deine Kraft; *ibid.*, str. 33–34.

13 Das deutsche Volk hat unter der Führung Adolf Hitlers die Ketten gesprengt, in die es feindliche Mächte geschlagen hatten. Der Führer hat im Herzen Europas ein herrliches, großes Reich geschaffen, wie es noch keines gegeben hat. Auch unsere engere Heimat gehört nunmehr zu diesem stolzen Reiche; *ibid.*, str. 36.

14 Dieser »Kralj Matjaž«, von dem es heißt, er werde aus seinem vielhundertjährigen Schlaf erwachen und das Volk zu Glück und Wohlstand führen, ist in seiner ursprünglichen deutschen Gestalt gekommen, er heißt – Adolf Hitler; *ibid.*, str. 37.

Deutsches Sprachübungsbuch für Volksschulen [Nemška jezikovna vadnica za ljudske šole], 1943

Pričujoča knjiga je učbenik za drugi razred osnovne šole, natisnjen pa je bil leta 1943 na Dunaju. Da so ga uporabljali tudi na Slovenskem, nam pove žig »Mädchenvolksschule 2, Trifail 2, Unterstmk.«¹⁵ na prvi strani. Gre torej za drugo dekliško šolo v Trbovljah na tedanjem Spodnjem Štajerskem. Berilo, ki sestoji iz kratkih besedil in vaj, je opremljeno z dodelanimi ilustracijami. V prvem poglavju, ki nosi naslov *In die Schule geh ich gern* je upodobljeno dvigovanje nemške zastave pred šolo na prvi šolski dan, obravnavane pa so različne stvari, povezane s šolo: šolsko osebje, kaj vse počnemo v šoli in šolska oprema. Pri slednji lahko med predmeti najdemo tudi sliko voditelja: »Klop, miza, naslanjač, stol, tabla, kreda, škatla, peč, svetilka, Führerjev portret«¹⁶ Po tem dolgo ni ideoloških vsebin. Šele ob koncu naletimo na poglavje *Büblein, wirst du ein Rekrut ...*, ki prinaša podnaslov *Soldaten des Führers*, torej Hitlerjevi vojaki. Sledi podnaslov *Kämpfer für Deutschland*, kjer beremo: »Pimpf¹⁷ in deklica korakata za Adolfa Hitlerja in veliko Nemčijo. Možje v rjavih srajcah so vojaki jurišniki. Borijo se za Nemčijo.«¹⁸

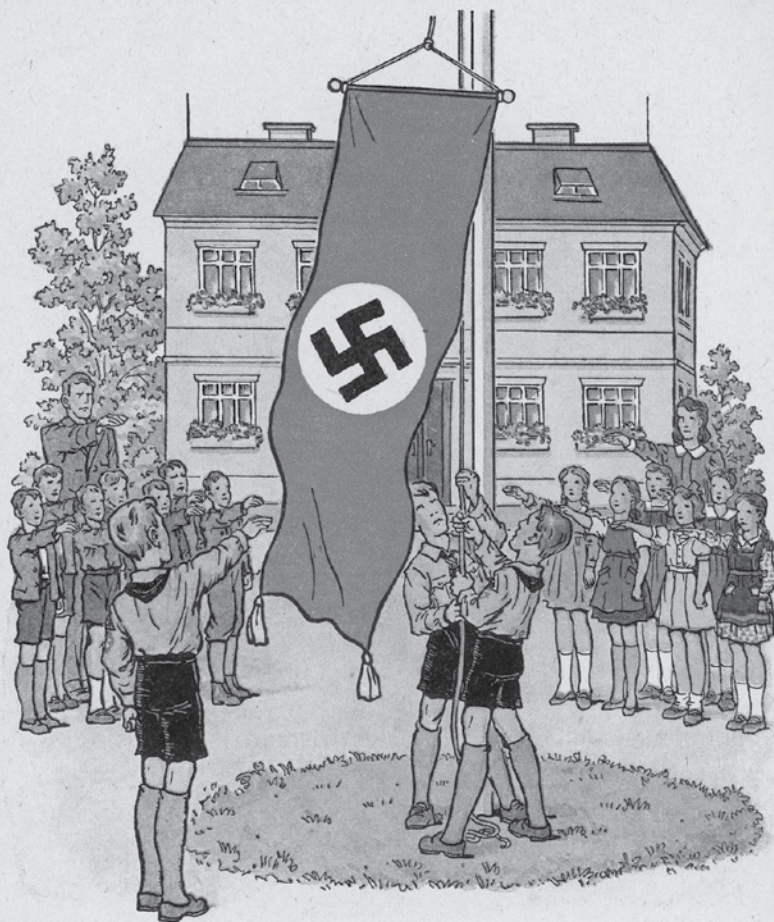
Žig šole na prvi strani
(Hans Hinteregger et al., *Deutsches Sprachübungsbuch für Volksschulen*, 1943, str. 1).

¹⁵ Hans Hinteregger et al, *Deutsches Sprachübungsbuch für Volksschulen*, Wien, Christoph Reiser's Söhne, 1943, str. 1.

¹⁶ Bank, Tisch, Sessel, Stuhl, Tafel, Kreide, Kasten, Ofen, Lampe, Führerbild ...; *ibid.*, str. 5.

¹⁷ Čin otroka (fanta) v nacistični organizaciji Deutschen Jungvolks (Nemška mladina).

¹⁸ Der kleine Pimpf und das Jungmädchen marschieren für Adolf Hitler und Großdeutschland. (...) Die Männer im braunen Hemd sind die Soldaten der Bewegung. Sie kämpfen für Deutschland; *ibid.*, str. 46.

1. In die Schule geh ich gern.

Erzählt: Was die Mutter für den Schulbeginn vorbereiten muß.

— Wie ich mit meiner Mutter Schulsachen einkaufte. — Meine neuen Schulsachen. — Der erste Schultag in der neuen Klasse. — Wie wir am ersten Tag die Fahne grüßten. —

Für kleine Leute [Za majhne ljudi], 1943

To berilo je izdala založba v Gradcu, natisnila pa tiskarna v Celju.¹⁹ Opremljeno je s fotografijami in ilustracijami. Žig »*Leitung der Volksschule in Krainburg*«²⁰ sporoča, da so učbenik uporabljali na osnovni šoli v Kranju.

Žig šole na sprednjem spojnem listu
(Gotfried Linder, Gustav Kaufmann, *Für kleine Leute*, 1943, spojni list).

Ko se sprehajamo po straneh tega učbenika, naletimo na besedilo z naslovom *Der Vater erzählt vom Führer*. Zgodba je odličan primer posega ideologije oz. indoktrinacije. Gre za vzgojo k ljubezni do voditelja, lahko bi celo rekli šolski primer gradnje kulta osebnosti prek učbenikov. »'Otroci,' pravi oče, 'hitro naredite domačo nalogo, zvečer vam bom pripovedoval o Führerju!' Otroci so zelo pridni. Naloge še nikoli niso bile dokončane tako hitro. (...) Nekoč sem imel srečo, da sem videl Führerja. Bilo je v Münchnu. (...) Vsi so dolgo čakali na Führerja. Končno je prišel njegov avto. Zelo počasi se je peljal skozi vrste ljudi. Führer je sedel v sprednjem delu avtomobila. Vsi so mu vzklikali in on se je zahvaljeval na vse strani. Neka mati je iztegnila proti njemu svojo deklico. Zdaj se je avto ustavil. Führer se je sklonil in otroka pobožal. Kako so se zasmejale njegove dobre modre oči! Führer ljubi vse otroke po vsej Nemčiji. Zato je mladim dovoljeno nositi njegovo ime: Hitlerjeva mladina.«²¹ Poglejmo si, kako s psihološkega vidika učinkuje besedilo na bralca. Otroci bodo za hitro opravljeno domačo nalogo nagrajeni. Postali bodo vredni tega, da jim bo oče pripovedoval o Hitlerju. Torej gre za stvar, ki jo morajo otroci ceniti in spoštovati. Nadalje v besedilu preberemo, kakšno srečo je imel

19 »Südost-Druck Cilli«. Gotfried Linder, Gustav Kaufmann, *Für kleine Leute*, Graz, Leykam – Schulbuchverlag, 1943, str. 2.

20 Ibid., spojni list.

21 Kinder, sagt der Vater, macht rasch eure Aufgaben, am Abend erzähl' ich euch vom Führer! Da sind die Kinder ganz fleißig. So schnell waren die Aufgaben noch nie fertig. (...) Einmal hatte ich das Glück, den Führer zu sehen. Es war in München. (...) Alle warteten schon lange auf den Führer. Endlich kam sein Auto. Ganz langsam fuhr es durch die Reihen der Leute. Der Führer stand ganz vorne im Wagen. Alle jubelten ihm zu, und er dankte nach allen Seiten. Da hielt ihm eine Mutter ihr kleines Mädchen entgegen. Jetzt blieb der Wagen stehen. Der Führer beugte sich heraus und streichelte das Kind. Wie seine guten blauen Augen lachten! Der Führer liebt alle Kinder in ganz Deutschland. Deshalb darf die Jugend auch seinen Namen tragen: Hitlerjugend; ibid., str. 118–120.

oče, da je v živo videl Führerja in da so ga vsi ljudje že dolgo čakali in ga pozdravljali, ko je z avtomobilom prišel mednje. Lahko bi rekli, da so čakali, da jih je počastil s svojo navzočnostjo. Naprej beremo, da so deklici od radosti zasijale modre oči, ko jo je pobožal Hitler. Torej je že otrok čutil, da je ta dogodek nekaj posebnega. Besedilo pa se zaključuje s trditvijo, da Hitler ljubi vse nemške otroke in je zato mladini dovoljeno nositi njegovo ime. To pomeni, da mora biti mladina hvaležna in si šteti v čast poimenovanje Hitlerjeva mladina. Zanimiva je sprevrženost besed, da je mladim *dovoljeno* nositi njegovo ime, čeprav gre za dejstvo, da je bila mladinska organizacija ustanovljena z namenom politične ideološke vzgoje. Celotno besedilo je premišljeno zgrajeno, da učinkuje na mladega bralca na način, da mu ostane občutje o nečem lepem, težko dosegljivem ter vrednem vsega spoštovanja in ljubezni. Ob besedilu stoji fotografija Adolfa Hitlerja in treh otrok v naravi.

(Gottfried Linder, Gustav Kaufmann, *Für kleine Leute*, 1943, str. 119).

Takoj zatem sledi še eno besedilo, ki je v celoti posvečeno Hitlerju in nosi naslov *Der Geburtstag des Führers*. Takole pravi: »*Sonce sije toplo. Danes je Hitlerjevo vreme, pravi oče. (...) Na velikem trgu je že veliko ljudi. Vsi imajo srečne obraze. (...) Veseli smo, da imamo svojega Führerja. Za vse nas skrbi kot pravi oče. Brez njega bi bilo v Nemčiji žalostno. Bog varuj Führerja še res dolgo! Po govoru vsi dvignejo roke in vzdikljejo: Živela zmaga!*«²² Tudi v tem besedilu lahko prepoznamo močno slo po ustvarjanju kulta osebnosti in s tem pripadnosti tretjemu rajhu. Spet gre za iste prijeme, proces normalizacije. Ko se pojavi Hitler, so vsi srečni, to postane norma. Spet gre za vzbujanje krivde oz. dolžnosti. Za nas skrbi kot pravi oče. Nenapisano sledi, da smo mu za to dolžni hvaležnost. In še Bog naj ga varuje. V otrokovi percepciji torej zraste izredno pozitivna podoba, ki nosi še blagoslov od zgoraj.

Tovrstne vsebine se nadaljujejo pod naslovom *Auf dem Festplatz*. Dogajanje je opisano kot prvomajski sprevod delavcev. Besedilo sklepajo naslednji stihi:

»*Smo Führerjevi vojaki v preprostih delovnih oblačilih.
Borimo se s kladivom in lopato za nemško ljudstvo in državo.*«²³

Prikazuje delavce, ki se kot Führerjevi vojaki na svoj način, torej s svojim delom borijo za nemški narod in deželo.

Naslednji zapis nosi naslov *Die Soldaten* in opisuje sprevod vojakov – gorskih lovcev ter ljudi, ki jih opazujejo. Besedilo obrne pozornost od vojakov k opazovalcem in pravi: »*Tudi moj sin je med njimi. Vsem fantom sijejo oči. Vsi hočejo postati Führerjevi vojaki.*«²⁴ Otrok, ki to bere, spozna, da je lepo, dobro in prav postati vojak za svojega voditelja. Da bi drugi fantje to radi žarečih oči storili.

Lesefibel Kinderwelt [Čitanka Otroški svet], 1941

Skoraj že ikonična čitanka, katere naslov bi lahko prevedli v *Otroški svet*, je opremljena z žigom osnovne šole v Kranju, kot prejšnja pa je bila tudi ta izdana v Gradcu. Vsebuje ogromno zanimivih ilustracij, ki prikazujejo vsakdanje življenje, vojaške parade in sprevide Hitlerjeve mladine.

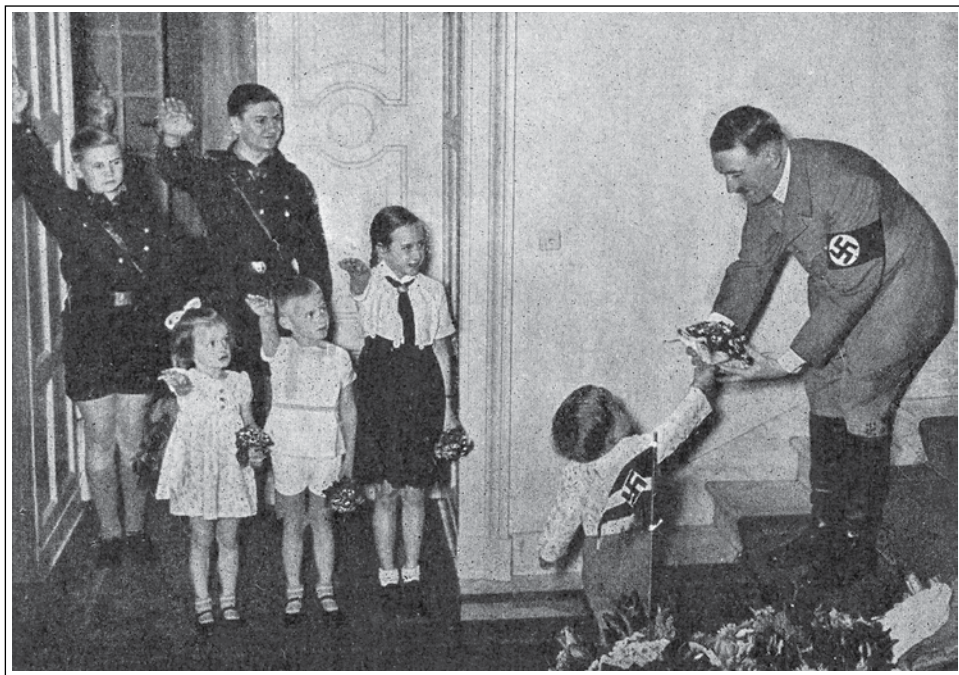
22 Es ist der 20. April. Die Sonne scheint warm. Heute ist Hitlerwetter, sagt der Vater. (...) Auf dem großen Platz sind schon viele Menschen. Alle haben frohe Gesichter. (...) Wir sind glücklich, daß wir unseren Führer haben. Er sorgt für uns alle wie ein richtiger Vater. Ohne ihn wäre es traurig in Deutschland. Gott erhalte uns den Führer noch recht lange! Nach der Rede heben alle die Hände und rufen: Sieg Heil! Sieg Heil! Sieg Heil!; *ibid.*, str. 120–121.

23 Wir sind des Führers Soldaten im schlichten Arbeitsgewand. Wir kämpfen mit Hammer und Spaten für deutsches Volk und Land; *Ibid.*, str. 135.

24 Mein Sohn ist auch dabei. Alle Buben aber haben leuchtende Augen. Sie wollen alle des Führers Soldaten werden; *ibid.*, str. 140.

Približno na sredini učbenika je poglavje 20. *April*, ki govori o Hitlerjevem rojstnem dnevu. Ob voščilu z željo po zdravju in dolgem življenju²⁵ sledi fotografija dečka, ki Hitlerju izroča šopek rož. Pod njo so zapisane tri pesmice. *Mein Führer!*, *Unsere Fahnen* ter *Deutsches Gebet*. Slednjo smo pod naslovom *Gebet* brali že v začetnici *Wir lernen Deutsch*. Tu pa pod drobnogled vzemimo pesmico *Mein Führer!*, ki postavlja Hitlerja v primerjavo s starši:

»Nate mislim in rad te imam kot oče in mati.
Vedno ti bom poslušen kot oče in mati.
In ko odrastem, ti bom pomagal kot oče in mati.
In ti se me boš veselil kot oče in mati.«²⁶

*Voščilo ob Hitlerjevem rojstnem dnevu
(Franz Brauner, Lesebibel Kinderwelt, 1941, str. 62).*

²⁵ Heute ist der Geburtstag unseres Führers Adolf Hitler. Wir wünschen ihm Gesundheit und ein recht langes Leben; Franz Brauner, Lesebibel Kinderwelt, Graz, Leykam – Schulbuchverlag, 1941., str. 62.

²⁶ Ich denke an dich und habe dich lieb wie Vater und Mutter.
Ich will dir immer gehorsam sein wie Vater und Mutter.
Und wenn ich groß bin, helfe ich dir wie Vater und Mutter.
Und freuen sollst du dich an mir wie Vater und Mutter; ibid.

Pesmica, ki izkorišča podobo staršev v propagandne namene, vzgaja otroke – bralca najprej k ljubezni do Hitlerja, nato k poslušnosti in nadalje k pomoči. V sklepnem delu pa sporoča, da bo otrok za vse zgoraj naštetu nagrajen s tem, da se ga bo Hitler veselil, kot se ga veselita oče in mati. Glagol *veseliti se* bi lahko v povezavi z osebnim zaimkom v četrtem sklonu razumeli tudi kot *biti ponosen*, pri čemer bi pomenilo, da bo Hitler ponosen nanj, kakor sta to tudi starša.

Poglejmo si še štirivrstičnico *Unsere Fahnen*, ki sledi:

»Pozdravite zastave,
pozdravite simbole,
pozdravite Führerja,
ki jih je ustvaril.«²⁷

Ti kratki stihi pozdravljajo Hitlerja kot stvarnika nacistične zastave in simbolov. Poglavlje o Hitlerjevem rojstnem dnevu pa se zaključi z ilustracijo spreveda Hitlerjeve mladine in pripisom: »Našemu voditelju se zahvalimo s trojnim vzklikom Pozdravljena, zmaga! Za Adolfa Hitlerja se bojujemo, z Adolfom Hitlerjem zmagujemo!«²⁸

*Parada Hitlerjeve mladine ob rojstnem dnevu Adolfa Hitlerja
(Franz Brauner, Lesefibel Kinderwelt, 1941, str. 63).*

²⁷ Grüßet die Fahnen / Grüßet die Zeichen / Grüßet den Führer / Der sie schuf; *ibid.*

²⁸ Wir danken unserem Führer mit einem dreifachen Sieg Heil! Für Adolf Hitler kämpfen wir, mit Adolf Hitler siegen wir!; *ibid.*, str. 63.

Naslednje besedilo govori o prvem maju, prazniku dela. Pripoveduje o revščini, ki je pestila nemški narod, ker je bilo ogromno ljudi brez dela. Ker so bili brez dela, so pogosto živeli v stiski, lakoti in vsesplošnem pomanjkanju. Vse dokler ni Adolf Hitler postal voditelj nemškega naroda. Segel je s svojo močno roko in zagotovil delo, s tem pa tudi kruh. Tovarne in drugi obrati so zopet začeli obratovati in tako je Hitler revščini naredil konec. Zapis se sklepa z besedami: »In za vse to se imamo zahvaliti našemu Führerju Adolfu Hitlerju. (...) Tako praznuje vse Nemčija s svojim Führerjem Adolfom Hitlerjem praznik dela.«²⁹ Kakor opažamo skozi branje tega in podobnih besedil, so vsebine prežete z moralizmom, kaj so ljudje dolžni storiti, kako se spodobi obnašati, ter dejstvom, ki se največkrat pojavlja v čitankah iz časa nacistične okupacije, da morajo biti voditelju hvaležni.

Zadnja stran pred kazalom ima naslov *Was der Führer sagt*. Zapisani sta povedi, ki opozarjata na pomembni dejstvi, da je nemški fant Nemec in da bo nemško dekle postalo nemška mati. Sporočilo je torej sugestija k rodovitnosti nemškega naroda. »Nemec, ne pozabi, da si Nemec! Nemka, zapomni si, da boš postala nemška mama! Naj vas pozdravimo v nemščini: 'Naš pozdrav vedno in povsod: Heil Hitler!«³⁰

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Erster Band [Nemško berilo za ljudske šole, prvi del], 1942

Pregled nadaljujemo z nemškim berilom za prvi razred osnovne šole, ki so ga prav tako kot predhodne učbenike uporabljali na okupiranem slovenskem ozemlju. Tudi ta učbenik ima na spojnem listu žig *LEITUNG der Volksschule in Krainburg*. Avtorji niso znani. Z izjemo zadnjega poglavja je celoten učbenik napisan v gotici. Med angažirano vsebino nas pritegne zapis z naslovom *Der schönste Geburtstag*, ki pa ne govori o rojstnem dnevu Adolfa Hitlerja, temveč neke deklince. Izpostavimo dele besedila, ki zopet slikajo prijetno vzdušje ter kažejo na veselje in srečo tega dekleta, ki je imelo možnost videti Adolfa Hitlerja ter se z njim celo pogovarjati: »Berta je smela z mamo potovati v Berchtesgaden. 'Je Führer tam?' Da, trenutno je v svojem domu na Obersalzbergu. 'Mati, gremo jutri v Obersalzberg!' – 'Jutri?' pravi mama, 'tam bomo praznovali tvoj rojstni dan!' – 'Ničesar si ne želim, le Hitlerja bi rada videla!' (...) Medtem ko ljudje čakajo, klepetajo in se razgledujejo, se vrata odprejo in Führer zakoraka proti njim. 'Pozdravljen! Pozdravljen!' vsi vzklikajo in dvigujejo roke v nemški pozdrav. (...) (Berta, op. a.) zakliče z jasnim glasom: 'Danes imam rojstni dan!' Führer se zasmije, odpre vrtna

29 Und das alles haben wir unserem Führer Adolf Hitler zu verdanken! (...) So feiert ganz Deutschland mit seinem Führer Adolf Hitler den Tag der Arbeit; *ibid.*, str. 64.

30 Deutsche Knabe vergiß nicht, daß du ein Deutscher bist! Deutsches Mädchen, gedenke, daß du eine deutsche Mutter werden sollst!« Sledi nemška himna in pozdrav: »Unser Gruß sei immer und überall: Heil Hitler!; *ibid.*

vrata, prime deklico za roko in jo prijazno popelje skozi vrt. (...) Führer jo sprašuje, ona pa njega. Toliko si imata povedati in se tako veselo smejita. Ona si želi za vselej ostati tam. (...) Potem (mama, op. a.) vstane, poda Führerju roko: 'Hvala!' ter ga pogleda z očmi, ki sijajo kot spomladansko sonce.«³¹

Po prebrani propagandni zgodbi, ki je mojstrsko strukturirana in ciljno naravnana, otroku ostane prijetno občutje, morda celo zavist do dekleta, ki je imelo možnost srečati se s Hitlerjem; ta je cenjen, spoštovan ter obenem človeški in dostopen. S tovrstnimi zgodbami se tako že v otroštvu prepričljivo gradi pozitivna voditeljeva podoba.

Takoj na naslednji strani imamo že znano pesmico z naslovom *Gebet* in izreke Adolfa Hitlerja pod naslovom *Der Führer spricht*. Sledi znano, malce predelano besedilo *Der 1. Mai*, ki se sklene: »Slava Führerju, ki tako spoštuje delo in delavca! Dvignite zastavo!«³²

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Zweiter Band [Nemško berilo za ljudske šole, drugi del], 1941

Serija nemških čitank za osnovne šole se nadaljuje z učbenikom za drugi razred, ki se je uporabljal v Kamniku, na kar nakazuje zapis na spojnem listu: »Schulbucherei der Hauptschule³³ Stein.«³⁴ Tudi v tem berilu je večinski delež besedila zapisan v gotici. Tokrat se vsebine, vezane na voditelja, začnejo z zgodbo *Aus Hitlers Jugendzeit*, ki se začne s Hitlerjevim rojstvom in opisom njegove mladosti. Zaradi slikovitosti primera si pogledjmo daljši izsek besedila: »V šoli se je fant dobro učil. Toda veliko raje se je potepal po gozdovih in poljih z drugimi fanti. Vsi so ga z veseljem spremljali in pogosto je bil njihov vodja pri igrah. Oči so mu

31 Berta durfte mit ihrer Mutter nach Berchtesgaden reisen. »Ist der Führer da?« Ja er ist gerade droben in seinem Heim auf dem Obersalzberg. »Mutter, gehen wir doch gleich morgen auf den Obersalzberg!« – »Morgen?« sagt die Mutter, »da wollen wir doch deinen Geburtstag feiern!« – »Ich wünsche mir gar nichts, nur Hitler möchte ich sehen!« (...) Während die Leute warten, plaudern und schauen, öffnet sich die Tür, und der Führer schreitet auf die Leute zu. »Heil! Heil!« Rufen sie alle und erheben die Arme zum deutschen Gruß. (...) (Berta, op. a.) ruft sie mit heller Stimme: »Ich hab' heut Geburtstag!« Der Führer lacht, öffnet die Gartentür, nimmt die Kleine bei der Hand und führt sie freundlich durch den Garten. (...) Der Führer fragt sie, und sie fragt ihn. So viel haben sie sich zu sagen, und sie lachen so fröhlich dazu. Da möchte sie immer bleiben. (...) Da steht sie (Mutter, op. a.) auf (...), gibt dem Führer die Hand: »Danke schön!« Und mit Augen sieht sie ihn an, die leuchten wie die Sonne im Frühling; Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Erster Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1942, str. 56-57.

32 Heil dem Führer, der so die Arbeit und den Arbeiter ehrt! Die Fahne hoch!; Ibid., str. 59.

33 Hauptschule je sicer izraz, ki pomeni glavno šolo, tj. nadaljevalno šolo po prvih štirih letih osnovne šole, a ker učbenik v naslovu nosi besedo Volksschulen, kar označuje začetno osnovno šolo, bomo tudi ta učbenik vključili v pregled, saj so ga uporabljali tudi po drugih osnovnih šolah okupiranega ozemlja.

34 Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Zweiter Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1941, spojni list.

žarele od navdušenja med poukom zgodovine v šoli. Slišati o vojni in junakih, ja, to je bilo nekaj zanj! Še potem, ko je bil že dolgo doma, je še vedno razmišljal o vsem, kar se je naučil v šoli. Na učitelja zgodovine ima še vedno lepe spomine. Želel je izvedeti vse več o nemški preteklosti. Ni se mogel dovolj naučiti in kmalu ga to, kar je slišal pri pouku, ni več zadovoljilo. Iskal je knjige in veliko bral. (...) Med branjem in ogledovanjem slik so mu prihajale na pamet najrazličnejše misli, ki jih ni mogel dokončati. 'Oče, na slikah vendar ni nobenih avstrijskih uniform. Kako to?' – 'Takrat se nismo borili.' – 'Zakaj pa ne?' – 'Ne pripadamo nemškemu rajhu, ampak Avstriji.' – 'Ampak saj smo tudi mi Nemci.' – 'To je res – vendar ne Nemci iz rajha.' Ta beseda mu od zdaj naprej ni pustila miru. 'Ampak raje pripadam nemškemu rajhu,' je takrat odgovoril očetu. V njegovem mladem srcu se je prebudilo hrepenenje po združenem, velikem imperiju, ki bi zajemal vse Nemce.«³⁵ Tokrat je pred nami spet besedilo, ki prikazuje voditelja že v otroštvu kot pridnega, zagnanega, vedoželjnega in tovariškega. To pot so mu pripisane celo vodstvene sposobnosti. Prikazan je kot šolski zgled, kot vzoren učenec, kakršen naj bi bil vsak fant. V zaključek besedila je položena apologija priključitve Avstrije k Tretjemu rajhu. Premišljeno je predstavljena kot Hitlerjeva želja, utemeljena in lansirana v njegova otroška leta.

Besedilu sledi pesmica iz treh kitic, ki nosi naslov *Führer und Volk*. Pesem je slavlilne narave, Adolfa Hitlerja poveljuje na podoben način kot pesmi, ki jih poznamo iz svetovne literature in so posvečene različnim božanstvom. Tudi te stihe zlahka prepoznamo kot sredstvo za ustvarjanje kulta osebnosti. Poglejmo prevod:

»Mi smo ljudje,
ti si junak;
postavil cesarstvo
si trdno na svet!

35 In der Schule lernte der Junge gut. Viel lieber tollte er aber doch mit den andern Knaben in Wald und Feld umher. Sie folgten ihm alle gern, und er war bei den Spielen oft ihr Rädelsführer. Beim Geschichtsunterricht in den Schulstunden glühten ihm die Augen vor Begeisterung. Von Krieg und Helden zu hören, ja, das war etwas für ihn! Wenn er schon lange zu Haus war dachte er noch an alles, was er in der Schule gelernt hatte. Heute noch erinnert er sich gern an seinen Geschichtslehrer. Immer mehr wollte er aus der deutschen Vergangenheit wissen. Er konnte nicht genug erfahren, und bald befriedigte ihn nicht mehr, was er in den Stunden hörte. Er suchte nach Büchern und las viel. (...) Beim Lesen und Betrachten der Bilder kamen ihm aber allerlei Gedanken, mit denen er noch nicht fertig wurde. »Vater, auf den Bildern sind ja gar keine österreichischen Uniformen. Wie kommt das?« – »Wir haben damals nicht mitgekämpft.« – »Warum den nicht?« – »Wir gehören nicht zum deutschen Reich, sondern zu Österreich.« – »Aber wir sind doch auch Deutsche.« – »Das schon – aber keine Reichsdeutschen.« Dies Wort ließ ihm von nun an keine Ruhe mehr. »Ich möchte aber lieber zum Deutschen Reich gehören,« hatte er seinem Vater damals geantwortet. In seinem jungen Herzen erwachte die Sehnsucht nach einem einigen großen Reiche, das alle Deutschen umschließt; *ibid.*, str. 26–27.

*Ti naša si pot,
mi tvoj smo korak,
ti si naš cilj,
s seboj nas vzemi!*

*Ti orješ polje,
mi smo kot seme,
ti daješ nam novo podobo,
ti si dejanje (izvrševalec)!«³⁶*

Tej pesmi sledi še ena, ki zopet nosi naslov *Gebet* Molitev, a ni enaka pesmim iz že omenjenih beril. Poglejmo prvo kitico, v kateri je poleg prošnje za narod izražena tudi prošnja za Führerja:

*»Varuj, Gospod, z močno roko
naše ljudi in očetnjava.
Razsvetluj poti našega Führerja
s svojo milostjo in blaginjo!«³⁷*

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Dritter Band [Nemško berilo za ljudske šole, tretji del], 1942

Pregled nadaljujemo z učbenikom iste serije, ki se je uporabljal v tretjem razredu. Na prvi strani bralca pozdravi kratko domoljubno besedilo, ki se zaključí s pozdravom: *»Heil Hitler!«³⁸* Naslednja omemba voditelja je v besedilu *Der Führer besucht seine Volksschule*, ki slikovito pripoveduje o Hitlerjevem obisku osnovne šole, ki jo je obiskoval, o pogovorih z otroki in spominih, povezanih s šolskimi leti. Izpostavimo del, ki govori o tem, da Hitlerja ves narod slavi kot svojega voditelja, Führerja. *»Navadna, preprosta podeželska šola, neopažena kot na tisoče drugih v državi, pa vendar je pomagala prenesti toliko dragocenega znanja človeku, ki ga je celotno ljudstvo častilo kot svojega Führerja.«³⁹* In še del, ki mu pripisuje nadnaravne lastnosti: *»Svoj imperij je zgradil z genialnim umom in*

³⁶ Wir sind das Volk, du bist der Held; Du stellst das Reich fest in die Welt!
Du bist der Weg, wir sind dein Schritt; Du bist das Ziel, du reißt uns mit!
Du pflügst das Feld, wir sind die Saat; Du formst uns neu, du bist die Tat!; *ibid.*, str. 27.

³⁷ Schütze, Herr, mit starker Hand unser Volk und Vaterland!
Laß auf unsers Führers Pfade leuchten deine Guld und Gnade!; *ibid.*, str. 27.

³⁸ *Deutsches Lesebuch für Volksschulen*, Dritter Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1942, str. 1.

³⁹ Eine einfache, schlichte Landschule, unbeachtet wie tausend andere im Lande, und doch hatte sie mitgeholfen, jenem Manne, den das ganze Volk als seinem Führer verehrt, so viel Wertvolles auf seinen Lebensweg mitzugeben; *ibid.*, str. 88.

z močjo titana (...)⁴⁰ Sledi izsek, ki pove, da je bilo največje veselje neke deklice stati pred Führerjem.⁴¹ Besedilo izraža tudi apologijo začetka druge svetovne vojne, ker naj bi Hitler na vse načine želel urediti spore z drugimi državami po mirni poti, a so bili vsi njegovi poskusi zavrženi in tako se je razvnela vojna.

Führer je v berilu naslednjič omenjen v slavlilni pesmi *Du sollst es wissen!*, ki ga povečuje *nad vse na svetu*. Pesem, še posebej prva kitica, je odličen primer povzdigovanja voditelja, prek česar se vzpostavlja kult osebnosti. Poglejmo njen prevod:

»To moraš vedeti: Nikogar na svetu
ne ljubijo milijoni src
tako kot tebe, moj Führer!
Zgledujemo se po tebi, ti si junak,
ki daje našim ljudem najvišjo posvetitev,
ti si Führer.

To boš občutil: kjerkoli živi Nemec,
v njem živi goreča zahvala
za tvojo zvestobo
in vsakdo, ki dvigne roko k tebi,
začuti skupnost in povezanost s teboj
na novo.«⁴²

Dalje v čitanki naletimo na zgodbo *Der Tote Kamerad*, ki pripoveduje o napadu komunistov na Hitlerjevo mladino. Opisuje trpljenje njihovega voditelja, ki je v hudih mukah na smrtni postelji dejal materi: »Mati, ne joči, vem namreč, da moram umreti za Hitlerja.«⁴³ Za Hitlerja je bilo torej vredno umreti.

O nastopu Hitlerjeve oblasti pripoveduje zapis *Der Tag von Potsdam*. Približno na sredi preberemo: »Adolf Hitler stoji pred velikim zlatim govorniškim pultom in razlaga namere svojega kabineta.«⁴⁴ Zaključi se s stavkom: »Minila je ura svetovnozgodovinske veličine.«⁴⁵

40 Eine einfache, schlichte Landschule, unbeachtet wie tausend andere im Lande, und doch hatte sie mitgeholfen, jenem Manne, den das ganze Volk als seinem Führer verehrt, so viel Wertvolles auf seinen Lebensweg mitzugeben (...) Sosehr er sonst mit der Ungeduld des Genies, mit der Kraft eines Titanen in seinem Reich baute (...); *ibid.*, str. 89.

41 Die Kleine wollte damit ausdrücken, daß es ihr allein schon die größte Freude war, so vor dem Führer zu stehen; *ibid.*

42 Du sollst es wissen: Niemand auf der Welt / wird von Millionen Herzen so geliebt, / wie du, mein Führer! / Wir blicken auf zu dir. Du bist der Held, / der unserm Volk die höchste Weihe gibst, / du bist der Führer.

Du sollst empfinden: Wo ein Deutscher lebt, / da lebt in ihm inbrünstig heiß der Dank / für deine Treue, / und jeder, der die Hand zu dir erhebt, / fühlt die Gemeinschaft und Verbundenheit / mit dir aufs neue; *ibid.*, str. 311.

43 Mama, nicht weinen, ich weiß, daß ich für Hitler sterben muß; *ibid.*, str. 315.

44 Vor dem großen goldenen Pult stehend, erklärt Adolf Hitler die Absichten seines Kabinetts; *ibid.*, str. 321.

45 Eine Stunde von weltgeschichtlicher Größe ist vorübergerauscht; *ibid.*, str. 322.

Sledi pesem *Mein Führer!*, ki pa ni enaka pesmi z istim naslovom iz berila *Kinderwelt*.

»Ko sem te prvič videl,
sem vedel: ti si zvestoba,
ti si moja volja in zapoved,
ti si tisti, ki nas vodi
naprej iz noči in težav.
Šele zdaj ima to življenje smisel:
spet sem našel pot domov.
Kjer koli stojim,
ob vsaki uri, vsak dan
sem združen z Nemčijo in s tabo.
Zato bom tvoj bojevnik in vojak,
pripravljen na vsako žrtev!«⁴⁶

Pesem izraža zaupanje, zvestobo in predanost Führerju – za vsako ceno. To-vrstna indoktrinacija močno vpliva na bralca mladih let, saj je pisana v prvi osebi. Pot do kulta osebnosti je lahko tlakovana tudi s takimi pesmimi.

O Hitlerju govori še besedilo *Auf Haus Wachenfeld*, ki opisuje dogodek, ko na stotine ljudi prihaja pred Hitlerjevo letno rezidenco z namenom, da bi ga videli, slišali ali se morda z njim celo rokovali. Prihajajo različne skupine ljudi, med njimi tudi Hitlerjeva mladina iz Saške, ki s ponosom nosi Führerjevo ime, pri čemer avtor doda: »(...) najbolj pa Führer ljubi mladino.«⁴⁷ Avtor pravi, da je ta kraj za nemško ljudstvo postal skoraj romarski kraj.⁴⁸ Poglejmo si še ostale dele besedila, ki povzdigujejo Hitlerja. Zgodba pripoveduje, kako si je Hitler brez težav pripravljen odtrgati del prostega časa, da bi se srečal z ljudmi: »Toda vsi z veseljem počakajo. Vedo, da je Führer vesel njihove predanosti in da bo, četudi le za kratek trenutek, prekinil sestanke, s katerimi je zapolnjen njegov tako imenovani prosti čas, in pozdravil številne čakajoče.«⁴⁹ Bučni so pozdravi ljudi, ki so se pri-peljali z vseh koncev Nemčije, da bi se poklonili svojemu Führerju.⁵⁰ Izvemo še,

46 Als ich dich sah zum erstenmal, / da wußt' ich: du bist die Treue, / du bist mir Wille und Gebot, / der eine, der aus Nacht und Not / uns vorwärts führt aufs neue. / Erst jetzt hat dieses Leben Sinn: / Ich habe wieder heimgefunden. / Wo ich auch immer stehen mag, / Zu jeder Stunde, jedem Tag, / Bin ich mit Deutschland und mit dir verbunden. / Und so, bereit zu jeder Opfertat, / Will ich dein Kämpfer sein und dein Soldat!; *ibid.*, str. 359.

47 (...) der Führer die Jugend über alles liebt; *ibid.*, str. 362.

48 Ort, dar dem deutschen Volke fast ein Wallfahrtsort geworden ist; *ibid.*

49 Aber alle warten gerne. Sie wissen, daß der Führer sich über ihre Anhänglichkeit freut und daßer, wenn auch nur einen kurzen Augenblick, die Besprechungen, mit denen seine sogenannte freie Zeit ausgefüllt ist, abbrechen und die vielen Peiniger begrüßen wird; *ibid.*, str. 363.

50 Er geht mitten durch die Menge hindurch und kann sich kaum der stürmischen Begrüßung aller Volksgenossen erwehren, die da bunt zusammengewürfelt aus allen Teilen Deutschlands den Weg emporgestiegen sind, um ihrem Führer zu huldigen; *ibid.*

da nosi veter za Hitlerjem radostne vzklike odrešitve iz navdušene množice.⁵¹ Ta zgodba je, kot smo videli, prepredena z omembami Hitlerja, ki je vedno prikazan kot dobrodušen, vesel in dostopen človek, čeprav gre za voditelja naroda.

Berilo zaključujejo pesmi in kratki zapisi. Med njimi je pesem z naslovom *Der Jungvolkfähnrich*, kjer na koncu prve kitice zasledimo: »Smo nemški fantje, zvesti Führerju,«⁵² ter ob koncu druge: »Prizadeval si bom, da te bom vreden! Dam življenje za zastavo in Führerja.«⁵³ Znova imamo pred sabo pesem, ki poveljuje voditelja, tokrat do te mere, da je zanj vredno dati tudi življenje mladostnika.

Naslednja pesem nosi že znan naslov *Mein Führer*, ki pa prinaša spet novo vsebino oz. bolje rečeno nove besede in še večjo predanost Führerju. Poglejmo si prost prevod pesmi, kjer avtor v prvi kitici izpostavlja svojo predanost Hitlerju, kot junaki romantičnih pesmi z začetka 19. stoletja nagovarjajo svoje izbranke. Drugi dve kitici predstavljata avtorja kot Hitlerjevega dolžnika, ki je dolžan z veseljem opravljati delo za svojega dobrotnika.

»Zdaj sem te videl in v sebi nosim tvojo podobo.
– Ne glede na to, kaj se lahko zgodi, stal ti bom ob strani in ti bom zvest.

Uro mojega življenja si mi danes daroval,
da zdaj vse dni z vsakim utripom srca opravljam dela zate.

Tvojo podobo nosim v srcu, ta zdaj spremlja vsako dejanje,
s katerim se trudim zate in ki ga zate storim kot vojak v službi dela.«⁵⁴

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Dritter Band [Nemško berilo za ljudske šole, tretji del], 1944

Pregled nadaljujemo z istim berilom, z izdajo iz leta 1944. Prvo omembo Hitlerja najdemo v kratki dramski zgodbi z naslovom *Kinder zünden die Sonnenwendkerzen an*, kjer nastopajo oče in štirje otroci. Pri prižiganju svečk vsak od otrok izrazi svojo željo, pri čemer drugi otrok po vrsti pravi: »Svojo željo

51 Während er an uns vorbeifährt, hent er die Hand zum Grüß. Frohe Heilrufe der begeisterten Menge trägt ihm der Wind nach; *ibid.*

52 Wir deutsche Jungens sind, dem Führer in Treue ergeben; *ibid.*, str. 383.

53 Ihrer würdig zu sein, will ich streben! Geb' für Fahne und Führer mein Leben; *ibid.*

54 Nun hab' ich dich gesehen und trag' dein Bild in mir. / Was immer mag geschehen, ich werde zu dir stehen, ich halt' die Treue dir! Die Stunde meines Lebens hast du mir heut geschenkt, / die nunmehr alle Tage bei jedem Herzensschlage mein Handeln für dich lenkt. Ich trag' dein Bild im Herzen, es sieht nun jede Tat, / die ich für dich vollbringe, die ich für dich erzwingen als Arbeitsdienstsoldat. *Ibid.*

podarim Führerju, ki vedno misli na nas in na Nemčijo.«⁵⁵ Ta je postavljen kot zgled fanta, ki ima Führerja tako zelo rad, da je pripravljen svojo željo odstopiti njemu.

Nadalje zasledimo pesem slavlne narave, ki nosi naslov *Gelöbnis an den Führer* ter postavlja Adolfa Hitlerja na piedestal. Zaradi ilustrativnosti primera si jo pogledajmo v celoti:

»Kot zidovi stojimo okoli tebe v zvestobi in potrpežljivosti.
Nobena žrtev ni prevelika in pretežka, saj smo tvoji dolžniki.
Tiho se borimo v sveti vojni, ki nam jo je določila tvoja beseda.
Vemo le eno: zmaga in večnost Nemčije.
Prepričani smo, da bo tvoje delo uspešno, ker Bog razsvetljuje tvoje srce.
Od tvoje zmage miru bo svoboda prodrla čez ves svet.«⁵⁶

Pesem, ki povzdiguje voditelja, ne vzgaja bralca z besedami, kakšen mora biti, temveč mu sporoča, kakšen je⁵⁷ po svojem značaju (zvest in potrpežljiv) in v kakšnem odnosu je oz. se mora čutiti do Führerja (dolžnik). Na njegovo besedo gre v vojno in zaupa v njegovo zmago, z idealizirano podobo svobode vsega sveta.

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Vierter Band [Nemško berilo za ljudske šole, četrti del], 1939

Serijo učbenikov *Deutsches Lesebuch für Volksschulen* sklepamo z berilom za četrti razred, ki se začne s fotografijo, na kateri je portret Adolfa Hitlerja, kiparsko delo Arna Brekerja. Knjiga, ki je pisana v gotici, na 320 straneh prinaša razmeroma malo vsebin o Hitlerju, veliko pa je besedil, ki jih je spisal Hitler sam. Večinoma gre za vsebine njegovih govorov, pomembnejših izrekov ali delov besedila iz njegove knjige *Moj boj*. Knjiga je opremljena s fotografskim gradivom, ki prikazuje nacistične spomenike, simbole ter pomembnejša mesta in stavbe v Tretjem rajhu.

55 Mein Wunschelicht sei dem Führer geschenkt, der immer an uns und Deutschland denkt; *Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Dritter Band*, Deutscher Schulverlag, Berlin, 1944, str. 49.

56 Wir stehn wie Mauern um dich her in Treue und Geduld.
Kein Opfer ist so groß und schwer, wir sind in deiner Schuld.
Wir kämpfen stumm den heiligen Krieg, den uns dein Wort geweiht.
Wir kennen nur das eine: Sieg und Deutschlands Ewigkeit.
Wir wissen, daß dein Werk gelingt, weil Gott dein Herz erhellt.
Aus deinem Sieg des Friedens dringt die Freiheit aller Welt. Ibid., str. 338.

57 Gre za posameznika znotraj kolektivne zavesti – vsi so taki, tudi jaz sem tak.

Prva vsebina, ki govori o voditelju, je osemvrstična pesem z naslovom *Hitler*. Pesem nakazuje poenotenje in stapljanje ljudstva s Hitlerjem, njegovih misli in dejanj z mislimi naroda. Vse skupaj pa povezuje vera v Nemčijo.⁵⁸

Berilo je prepleteno s Hitlerjevimi citati, tu in tam se pojavi tudi posredna omemba njegovega imena in priimka.

Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Vierter Band [Nemško berilo za ljudske šole, četrti del], 1943

Pregled nemških osnovnošolskih čitank zaključujemo z istim berilom, z izdajo iz leta 1943, napis na prednji strani nas opomni, da se je berilo uporabljalo na Pragerskem. Ko ga odpremo, zagledamo mrko podobo Adolfa Hitlerja v vojaški opravi. Neposredno zatem je poglavje *Deutsche Art und deutsches Wesen*, naslov *Sippe und Volk* pa prinaša pomembnejše misli oz. izreke, štirje od šestih so Hitlerjevi.

Prvo besedilo v berilu, ki se vsebinsko dotika voditelja, ima naslov *Die Kraft der Heimat*. Pripoveduje o Karlu Steinbeilu, potomcu izseljencev, ki so najprej živeli v Rusiji, nato v Braziliji in nazadnje v Kanadi, kjer živi tudi sam. Pripovedovalec v prvi osebi govori o obisku pri Hitlerju. Izvemo, da je Karl zelo ljubil domovino svojih prednikov, se učil nemščine ter doma hranil več predmetov, ki so ga spominjali na Nemčijo. Nekega večera, ko sta s pripovedovalcem zgodbe sedela pri Karlu doma, je Karl prižgal radio in poslušal Hitlerjev govor. Med poslušanjem so mu po razbrzdanih licih tekale solze. Po koncu je v polomljeni nemščini spregovoril: »Obvlada stvar in jezik in ... svoje ljudi ... To je en velik človek.«⁵⁹

Tudi v tem berilu najdemo precej zapisov oz. misli Adolfa Hitlerja. Prvi zapis nosi naslov *Kein Volk kann ohne Bauern leben*⁶⁰ in – kot je že iz naslova razvidno – poudarja pomen kmečkega prebivalstva, v katerem ima vse ljudstvo zaslombo. Njegovo naslednje besedilo je *Achtung vor dem Arbeiter*⁶¹ in poveljuje delo, ki prispeva k ohranjanju naroda. O pomenu dela govori tudi *Sinn der Arbeit*,⁶² v katerem je delo opredeljeno kot služenje ljudem, kot pôrok za blaginjo naroda ter zagotovilo za brezskrbno starost. Naslednje Hitlerjeve besed so postavljene kot uvod v poglavje o nemških izumiteljih (*Von deutschen Erfindern*)⁶³ in marksizmu

58 Ihr seid viel tausend hinter mir, / und ihr seid ich, und ich bin ihr. / Ich habe keinen Gedanken gelebt, / Der nicht in euren Herzen gebebt. / Und forme ich Worte, so weiß ich keins, / Das nicht mit eurem Wollen eins. / Denn ich bin ihr, und ihr seid ich, / Und wir alle glauben, Deutschland, an dich!; *Deutsches Lesebuch für Volksschulen, vierter Band*, Union Deutsche Verlags-gesellschaft Berlin, 1939, str. 276.

59 Der meistert die Sach un die Sprak und ... sin Volk ... det is ein großer Mann; *ibid.*

60 *Ibid.*, str. 180.

61 *Ibid.*, str. 199.

62 *Ibid.*, str. 220.

63 *Ibid.*, str. 221.

(Deutsches Lesebuch, Vierter Band, 1943, prednja stran).

očitajo uničevanje človeške osebnosti, kulture, znanja, talenta in oviranje višjega razvoja človeštva. Pri pregledu dalje pod sliko delavca naletimo na citat, ki se nanaša na delo: »V prihodnosti bo obstajala le ena plemenitost – plemenitost dela. Adolf Hitler.«⁶⁴ Kot prejšnje poglavje tudi poglavje *Von deutschen Kunst*,⁶⁵ ki je pisano v gotici, začenjajo Hitlerjeve besede. Tokrat govorijo o umetnosti oz. čutu za umetnost, ki je bil dan nemškemu ljudstvu in je obenem dokaz višje narodove usode. Prav tako se poglavje *Vom werden des Reiches*⁶⁶ začinja s Hitlerjevo mislijo, da imperij, ki traja tisočletja, lahko nastane in raste le od znotraj. Naslednji Hitlerjev zapis ima naslov *Den Soldaten des ersten Weltkrieges*⁶⁷ in govori o junaških Nemcih v prvi svetovni vojni in o spominu nanje. Dve besedili pa je poleg drugih avtorjev prispeval Hitler pod naslovom *Der Jude, unser Erzfeind*.⁶⁸ Po pričakovanjih prikazujeta Jude kot sovražnike nemškega naroda, sleparje, grabežljivce in kradljivce. V protijudovskem besedilu, ki ga je pod istim poglavjem spisal Alfred Rosenberg, pa lahko zasledimo Hitlerjevo ime, kjer je omenjen kot rešitelj nemškega naroda pred Judi. »Z nacionalsocialističnim gibanjem je bilo v Nemčiji strmoglavljeno judovstvo, ki je bilo blizu svetovne nadvlade (...) in se ne sme nikoli več dvigniti na zemlji Hermana Osvoboditelja, Friderika Velikega in Adolfa Hitlerja!«⁶⁹ Naslednje besedilo Adolfa Hitlerja je vzeto iz njegove knjige *Moj boj* in nosi naslov *Die Bewegung nahm Ihren Lauf*.⁷⁰ Objavljen je tudi del Hitlerjeva govora *Adolf Hitlers Rede vor dem Volksgericht am 24. März 1924*.⁷¹ Pod naslovom *Das Gebet der Deutschen*⁷² pa je Hitler spisal molitev k Bogu, ki ga prosi blagoslova v boju in se zagovarja s spreobrnitvijo nemškega naroda. Za molitvijo stoji brez naslova pasus, ki je Hitlerjev nagovor slehernemu fantu, naj si svojo srečo sam izbori in naj se ne zanaša na nikogar drugega kot le nase.⁷³ Na mladino se nanaša tudi besedilo *Der Führer an die Hitler-Jugend auf dem Reichsparteitag in Nürnberg 1934*,⁷⁴ kjer Hitler polaga upe v nemško mladino in ji obenem nalaga dolžnosti in odgovornosti, da bi Nemčija postala in ostala velika ter se znebila razslojevanja na podlagi izobrazbe ali imetja. Poglavje *Führerworte*⁷⁵ združuje kratke Hitlerjeve izreke, ki se dotikajo različnih tem, povezuje pa jih poveličevanje lastnega naroda. Hitlerjeve misli so objavljene še v poglavju *Des deutschen*

64 Es wird künftig nur einen Adel geben – den Adel der Arbeit; *ibid.*, str. 261.

65 *Ibid.*, str. 265.

66 *Ibid.*, str. 282.

67 *Ibid.*, str. 398.

68 *Ibid.*, str. 404.

69 Mit der nationalsozialistischen Bewegung hat des Judentum, nahe an der Weltherrschaft (...) in Deutschland niedergeworfen und darf auf der Erde Hermanns des Befreiers, Friedrichs des Großen und Adolf Hitlers niemals mehr auferstehen!; *ibid.*, str. 405.

70 *Ibid.*, str. 408.

71 *Ibid.*, str. 416–417.

72 *Ibid.*, str. 428.

73 *Ibid.*, str. 429.

74 *Ibid.*, str. 429–432.

75 *Ibid.*, str. 432.

*Volkes Schicksalkampf*⁷⁶ in obravnavajo rasno čistost in odgovornost vsakega posameznika pred narodom. Hitler se v svojem nagovoru *Der Führer spricht zu seinen Danzigern am 19. 9. 1939*⁷⁷ obrača na nemške prebivalce baltskega mesta Gdansk,⁷⁸ ki je bilo od tega leta že pod nacističnim nadzorom. V govoru ne skriva zadovoljstva nad dejstvom, da je mesto, ki že dolgo pripada nemškemu narodu, končno priključeno Tretjemu rajhu.

Adolf Hitler je v berilu omenjen v zgodbi *Vom Getto zum Kurfürstendamm*, ki govori o prevari in sleparskem dejanju judovske družine Rubens, nato pa njihova ravnanja posplošeno predstavlja kot lastnosti vseh Judov. Teh *judovskih goljufij* ne bi bilo konec, če ne bi 30. januarja 1933 prevzel oblasti Adolf Hitler.⁷⁹

Besedilo *Der 9. November 1923* govori o neuspelem t. i. pivniškem puču, s katerim je Adolf Hitler dosegel širšo nacionalno prepoznavnost. Hitlerja prikazuje kot odločnega organizatorja dogodka, ki ga skrbi, da bi ne bilo nepotrebnih žrtev. »Kmalu zatem vidim Hitlerja, ki dvigne roko in zakriči: 'Ne streljajte!' Streljanje je kmalu ponehalo; ljudje so se dvignili.«⁸⁰

Nadaljujemo z zgodbo *Dr. Goebbels erobert Berlin*, ki pripoveduje o dogodku, ko imajo nacionalsocialisti zborovanje v dvorani, kjer sicer potekajo shodi komunistov. Pripoved opisuje krvav spopad med na eni strani komunisti in na drugi strani rjavosrajčniki ter enotami SS. Po spopadu, ki se je dobro izšel za nacionalsocialiste, pride do besede Jospeh Goebbels, ki v svojem nagovoru zbranim pove, da bo iz vrst rjavosrajčnikov prišel neznan človek, iz čigar krvi bo vstala Nemčija.⁸¹

Sledi Zapis *Eine Erinnerung an den Reichsparteitag in Nürnberg 1929*,⁸² ki je bil objavljen že v tretjem zvezku iste serije in ostaja v tem berilu nespremenjen.

Vom 29. Zum 30. Januar 1933 pa je besedilo, ki govori o nacističnem prevzemu oblasti. Prvi dan opisuje prijateljstvo med Goebbelsom, Goeringom in Hitlerjem ter navdušeno čakanje na naslednji dan, ko naj bi Hitler postal kancler. Opis drugega dne se začne z besedami navdušenja, ko naj bi prišlo na stotisoče ljudi pozdravit novega kanclerja.⁸³ Avtor popisuje tudi svoje navdušenje in govori o zgodovinski prelomnici. »Führer prihaja! (...) Ne govori niti nihče od nas ne govori. Toda v njegovih očeh so solze ganjenosti. Pripravljen je! Führer je imeno-

⁷⁶ Ibid., str. 447.

⁷⁷ Ibid., str. 447–448.

⁷⁸ Nemško Danzig.

⁷⁹ Hätte nicht der Führer am 30. Januar 1933 das deutsche Schicksal gewendet ind (...) Judenspuk ein für allemal ein Ende gemacht; *ibid.*, str. 404.

⁸⁰ Kurz darauf sehe ich, wie Hitler einen Arm erhebt und zurückruft: 'Nicht schießen!' Bald flaute dann auch die Schießerei ab; die Menschen richteten sich auf; *ibid.*, 415.

⁸¹ Am Schluß seiner Rede aber spricht er das große Wort von dem unbekannten SA.-Mann, aus dessen Blut einst Deutschland auferstehen wird; *ibid.*, str. 421.

⁸² Ibid., str. 422.

⁸³ Wir stehen oben am Fenster, und Unterttausende un Hunderttausende von Menschen ziehen im lodernnden Schein der Fackeln am greisen Reichspräsidenten und jungen Kanzler vorbei und rufen ihnen ihre Dankbarkeit und ihren Jubel zu; *ibid.*, str. 427.

van za kanclerja. Svojo prisego je že prevzel v roke od predsednika rajha. Velika odločitev je padla. Nemčija je pred zgodovinsko prelomnico.«⁸⁴ Zapis se zaključi s hvaljenjem Hitlerja. »Vsi stisnejo Führerju roko (...) Čudovito je, kako preprost je Führer v svoji veličini in kako velik je v svoji preprostosti.«⁸⁵

O veselju nad rezultati referenduma v Posarju leta 1935, ko je 90 odstotkov prebivalstva glasovalo za priključitev k Nemčiji, govori besedilo *Gauleiter Bürckel meldet dem Führer das Abstimmungsergebnis*. Gre za zgodbe ljudi, ki so vložili ogromno truda, da so lahko prišli do volišča in glasovali za Nemčijo. Pripoved se sklene kot slavospev Nemčiji in predstavlja Adolfa Hitlerja kot njenega zavetnika. »To so, moj Führer, ljudje iz Posarja. Njihovo hrepenenje je Nemčija, njihova vera je Nemčija, njihova zvestoba je Nemčija! Adolf Hitler, bodi njihov zaščitnik, saj si ti Nemčija, naša Nemčija.«⁸⁶

Temu besedilu sledi že znana zgodba *Der Kurier*,⁸⁷ ki smo jo omenili v tretjem zvezku iste izdaje.

Zadnje besedilo, ki v tem berilu omenja Führerja, je *Fahnen über befreitem Land* in pripoveduje o dogajanju v Prusiji po prihodu nacizma na oblast. Ko domačini nekega dne na cestah opazijo Führerjev avto, z vriščem in vzklikanjem tečejo iz hiš, da bi mu prišli naproti. »Toda nenadoma nekaj ljudi prepozna Führerjev avto in zdaj jih ni več mogoče ustaviti. Navdušeno kličejo drug drugega: 'Führer, Führer je tu!' Prihitijo iz hiš.«⁸⁸ Na drugem mestu je opisano veselje otrok ob Hitlerjevem prihodu: »Otroci pa korakajo ob Führerjevem avtomobilu in nas s svojim živahnim, visokim glasom: 'Heil Hitler!' vodijo in ostanejo za nami kot zadnji pozdrav na koncu vasi, ko avtomobili spet pospešijo.«⁸⁹ Zgodba dalje govori o prečkanju nekdanje poljsko-nemške meje, ki je brez potrebe dvajset let ločevala Nemce na zemlji, ki je bila prej tisoč let nemška. Ko Hitler s spremstvom prispe v deželo Sudetov, avtor besedila vznemirjenje domačinov opisuje z začudenjem, da ljudje vnaprej čutijo in vedo, po katerih cestah se bo Führer peljal. »Govorice, da prihaja Führer, so se nekako razširile kot požar, in čeprav ne vemo natančno,

84 Der Führer kommt! (...) Er sagt nicht, und wir alle sagen auch nicht. Aber seine Augen stehen voll Wasser. Er ist soweit! Der Führer ist zum Kanzler berufen. Er hat bereits in die Hand des Reichspräsidenten seinen Eid abgelegt. Die große Entscheidung ist gefallen. Deutschland steht vor seiner historischen Wende; *ibid.*, str. 428.

85 Jeder drückt dem Führer die Hand (...) Wunderbar, wie einfach der Führer in seiner Größe und wie groß er in seiner Einfachheit ist; *ibid.*

86 Das, mein Führer, sind die von der Saar. Ihre Sehnsucht ist Deutschland; ihr Glaube ist Deutschland; ihre Treue ist Deutschland! Adolf Hitler, sei du ihr Schirmherr; denn du bist ja Deutschland, unser Deutschland!; *ibid.*, str. 435.

87 *Ibid.*, str. 438.

88 Aber dann plötzlich erkennen ein paar Menschen den Wagen des Führers, und nun ist kein Halten mehr. Jubelnd rufen sie es sich gegenseitig zu: "Der Führer, der Führer ist da!" Aus den Häusern kommen sie herausgelaufen; *ibid.*, str. 449.

89 Die Kinder aber traben neben dem Wagen des Führers, und ihr helles, hohes "Heil Hitler!" geleitet uns und bleibt am Dorfausgang, als die Wagen wieder ein schnelleres Tempo einschlagen, als letzter Gruß zurück; *ibid.*

po katerih poteh bo Führer prišel, prebivalstvo očitno ve še toliko natančneje.«⁹⁰ Veselje in hvaležnost med domačimi prebivalci, 'osvobojenimi' Poljakov, kot pravi avtor, je izraženo v rožah, ki so padale Hitlerju v pozdrav.⁹¹ Ta daljša pripoved opisuje tudi Nemce ob Visli, ki so zadnje dni pred prihodom nacistov preživeli skrivaje po svojih kletah, zdaj pa s solzami sreče stiskajo roko Führerju. »Zdaj stojijo tukaj, globoko pretreseni, držijo roko svojega Führerja in je ne želijo izpustiti. S solzami v očeh opisujejo, kako srečni so v tem trenutku. 'Tako dolgo smo te čakali, moj Führer,' iz srca pove ena od žensk.«⁹² Ko pa Führer zaključi svoj obisk v vzhodni Prusiji, se ljudstvo od njega poslovilo z rožami in drugimi izrazi hvaležnosti. »Ko Führer vstopa v svoj avto, se odrešeni nemški tovariši spet zgrnejo okoli njega. Podajo mu na hitro zvit šopek aster, zadnjih rož z njihovih vrtov, in ko se avto odpelje, izrečejo iste besede, ki jih poznamo iz Ostmarka⁹³ in Sudetov, iz Prage in Brna in Memela:⁹⁴ 'Führer, zahvaljujemo se vam!'⁹⁵ To besedilo, ki na mestih, ki jih sicer nismo izpostavili, ker niso prvi predmet raziskave, govori tudi o nasilju Poljakov nad Nemci v vzhodni Prusiji, je nastalo pred novoletnim pokolom Poljakov v mestu Bydgoszcz konec leta 1939. Zgodba prikazuje razumljivo le eno stran, sicer pa je ta učbenik izšel tri leta po tem krvavem dogodku, ki je v številkah močno prekašal poboje Nemcev.

Skupni imenovalec in njegovi odtenki

Po podrobnem pregledu beril, ki so se uporabljala v osnovnih šolah med nacistično okupacijo Gorenjske, slovenske Štajerske in slovenske Koroške, smo pridobili nekaj pomembnih ugotovitev, ki odražajo ideološko naravnost izobraževalnega sistema tistega časa. V vseh desetih analiziranih učbenikih se voditelj Adolf Hitler pojavlja na različne načine – bodisi v besedilih, kjer ga naslavljajo kot *Führer*, bodisi v slikovni predstavitvi. V štirih primerih je v učbenikih

90 Auf irgendeine Weise hat sich mit Windeseile das Gerücht verbreitet, daß der Führer kommt, und während sogar wir nicht genau wissen, welche Straßen der Führer fahren wird, so weiß es die Bevölkerung offenbar desto genauer; *ibid.*, str. 450.

91 Sträuße von Astern und Dahlien reichen sie dem Führer hin als schlichtes Zeichen ihrer tiefen Dankbarkeit; *ibid.*, str. 451.

92 Nun stehen sie hier und halten tief erschüttert die Hand des Führers und wollen sie gar nichts wieder loslassen. Mit Tränen in den Augen schildern sie, wie glücklich sie in diesem Augenblick sind. »Solange haben wir auf Sie gewartet, mein Führer« sagt eine der Frauen aus tiefstem Herzen; *ibid.*, str. 452.

93 Nacistična oznaka za zasedeno Avstrijo.

94 Del današnjega mesta Klajpeda v Litvi.

95 Als der Führer seinen Wagen besteigt, da umdrängen ihn noch einmal die erlösten deutschen Volksgenossen. Sie reichen ihm einen rasch gewundenen Strauß Astern, die letzten Blumen ihrer Gärten, und während der Wagen anfährt, sagen sie die gleichen Worte, die wir aus der Ostmark kennen und vom Sudetenland, aus Prag un Brünn und Memel: "Führer, wir danken!"; *ibid.*, str. 453.

potrjeno, da se je pojavljal tako v besedilu kot v vizualnem gradivu. Zanimivo je, da ni bilo primerov, v katerih bi bil voditelj predstavljen izključno slikovno, kar kaže tudi na pomembnost verbalnega sporočanja. Poleg tega smo opazili, da se z naraščanjem starosti učencev v učbenikih vse bolj povečuje število ideoloških vsebin, ki slavijo voditelja, kar nakazuje usmeritev takratnega izobraževalnega sistema, da bi mlade usmerjali k pozitivnemu dojemanju nacistične ideologije. Hermenevtična analiza razkriva, da je voditelj, kjerkoli je omenjen, vedno predstavljen v izjemno pozitivni luči. Njegove značajske lastnosti so idealizirane: prikazan je kot požrtvovalen voditelj, ki se ne boji izzivov, s trdno voljo in jasno vizijo za prihodnost, hkrati pa tudi prijazen in dostopen, kar naj bi spodbujalo občutek povezanosti z njim. Večkrat je njegov značaj orisan tudi s posebnim čutom za otroke.

Povedno je dejstvo, da besedila, ki se dotikajo Hitlerja, ne le vzbujajo pozitivna čustva, ampak jih izražajo na kolektiven način. Bralec, ki se prepoznava kot del te skupnosti, se ujame v čustveno dinamiko hvaležnosti in poveličevanja voditelja. Ta kolektivna dimenzija deluje izjemno močno in je zanimiva zato, ker na globinski ravni oblikuje identiteto otrok, tako da se počutijo dolžni ljubiti voditelja in mu biti hvaležni za njegove *pridobitve* in zasluge za narod, ki si jih lasti sam ali pa mu jih pripisujejo drugi.

Pod slikovnim gradivom, bogatim z nacistično ikonografijo, pogosto zasledimo tudi citate voditelja, ki so opremljeni z njegovim imenom in priimkom. To dodatno utrjuje njegovo vlogo, je avtoriteta in vzornik v očeh mladih ter kaže na sistematičen pristop k oblikovanju ideologije skozi izobraževalne vsebine. Ugotovitve lahko sklenemo s spoznanjem, da so učbeniki, natančneje berila, postali orodje propagande, ki je stremela k daljnosežnim posledicam na psihološko in ideološko oblikovanje prejšnjih generacij.

Viri in literatura

Viri

- Brauner, Franz: *Lesefibel Kinderwelt*, Graz, Leykam – Schulbuchverlag, 1941.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Erster Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1942.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Zweiter Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1941.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Drititer Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1942.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Drititer Band, Ostmärkischer Landesverlag, Wien, 1944.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Vierter Band, Union Deutsche Verlagsgesellschaft Berlin, 1939.
Deutsches Lesebuch für Volksschulen, Vierter Band, Union Deutsche Verlagsgesellschaft Berlin, 1943.

- Hinteregger, Hans et al.: *Deutsches Sprachübungsbuch für Volksschulen*, Wien, Christoph Reisser's Söhne, 1943.
- Linder, Gotfried; Kaufmann, Gustav: *Für kleine Leute*, Graz, Leykam – Schulbuchverlag, 1943.
- Miklitsch, Karl: *Wir Lernen Deutsch*, Groblje bei Domschale, 1941.

Literatura

- 50.000 šolskih knjig za Südkärnten, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 11. 10. 1941.
- Ciperle, Jože; Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Hančič, Damjan: Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Trobevšek, Marko: Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022.

Avtorji prispevkov Šolske kronike št. 1, 34/LVIII, 2025

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Matic Batič, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Milena Černe, prof. zgodovine in nemščine, arhivistka, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

Robert Devetak, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; doc., Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici.

László Göncz, dr. zgodovinskih znanosti, raziskovalec manjšinskega (narodnostnega) vprašanja, v pokoju.

Danijel Grafenauer, dr. zgodovinskih znanosti, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Damjan Hančič, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Simon Malmenvall, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM; izr. prof., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Marjetka Balkovec Debevec, mag. znanosti s področja etnologije in prof. zgod., muzejska svétnica, SŠM, Ljubljana.

Andreja Cigale, prof. slovenskega jezika, služba za odnose z javnostjo, SŠM, Ljubljana.

Teodor Domej, mag. dr., strokovni nadzornik za slovenščino na Deželnem šolskem svetu v p., Celovec, Avstrija.

Darko Friš, dr. zgodovinskih znanosti, red. prof., dekan Filozofske fakultete, Univerza v Mariboru.

Gregor Gartner, mag. zgodovine, kustos, SŠM, Ljubljana.

Boris Golec, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svétnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana.

Ksenija Guzej, prof. likovne umetnosti, poslovna sekretarka, SŠM, Ljubljana.

Matic Intihar, mag. prof. zgodovine in geografije, kustos, SŠM, Ljubljana.

Marjan Javoršek, oblikovalec, zunanji sodelavec SŠM, Ljubljana.

Matjaž Kavar, računalniško oblikovanje, Brezovica, Kropa.

Klara Marija Keršič, mag. prof. grščine in latinščine, služba za projekte SŠM, Ljubljana.

Polona Koželj, prof. likovne umetnosti, višja bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, Ljubljana.

Marija Lesjak Reichenberg, mag. socioloških znanosti, svétnica, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana.

Marko Ljubič, prof. zgodovine in univ. dipl. pedagog, muzejski svetovalec, SŠM, Ljubljana.

Simon Malmenvall, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM; izr. prof., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Zdenko Medveš, dr. pedagoških znanosti, zaslužni prof. v p., Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, muzejski svetovalec, direktor SŠM, Ljubljana.

Mojca Peček-Čuk, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Andrej Peunik, fotograf, fotografske storitve Andrej Peunik s.p., Ljubljana.

Leopoldina Plut-Pregelj, dr. pedagoških znanosti, Research Associate, College of Education, University of Maryland, College Park, MD, Washington, ZDA.

Edvard Protner, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Mateja Pušnik, univ. dipl. umet. zgod., koordinatorka in organizatorka kulturnih programov SŠM, Ljubljana.

Mateja Ribarič, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svétnica, SŠM, Ljubljana.

Paul Steed, lektoriranje angleškega jezika, Paul Steed, Logatec.

Alenka Ropret, univ. dipl. anglistka, prevajalka leposlovja in humanistike, Ljubljana.

Marjeta Žebovec, prof. slovenskega jezika s književnostjo, samozaposlena v kulturi, Smlednik.

Navodila avtorjem in avtoricam / Instructions to contributors

Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje, ki jo izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani, objavlja **znanstvene članke (izvirne in pregledne)** s področja zgodovine šolstva in pedagogike pa tudi knjižne ocene, poročila o posvetovanjih in razstavah s to tematiko. Geografski domet revije zajema tako nacionalni kakor tudi mednarodni vidik, pokriva zlasti območje današnje Slovenije, Srednje in Jugovzhodne Evrope. Jezika objavljanja sta slovenski ali angleški.

Članki so predmet dvojnega slepega recenzentskega pregleda, ki ga opravi uredniški odbor in presodi primernost objave. Po potrebi se prispevek s pripombami vrne avtorju v dopolnitev. Za trditve v prispevku odgovarjajo avtorji. Priporočeno je, da avtorji uporabljajo/citirajo članke iz prejšnjih števil *Šolske kronike*, zlasti zadnjih petih let.

Oblika prispevka

Vsa za objavo oddana besedila naj bodo v elektronski obliki, napisana v programu Word. Velikost pisave naj bo 12 z 1,5 razmikom med vrsticami. Prispevke pošljite glavnemu uredniku po elektronski pošti na naslov: anton.arko@solskimuzej.si

Znanstveni članki naj bodo v obsegu od 30 do 90 tisoč znakov s presledki. Avtorji morajo svoje v objavo oddane prispevke posredovati jezikovno ustrezne. Članek mora vsebovati tudi:

- **izvleček** (v obsegu do 20 vrstic) s predstavitvijo glavnih dognanj prispevka in
- **ključne besede** (3 do 6 besed).

Izvleček in ključne besede so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku.

Slikovne priloge (do 4 na članek, neobvezno)

Fotografije, skice in risbe naj bodo skenirane (ločljivost vsaj 300 dpi) in dodane z besedilom prispevkov v elektronski obliki, označene z zaporedno številko. V besedilu mora biti jasno razvidno, kam slikovne priloge sodijo. Slik ne vstavljajte v besedilo.

Podnapisi slik naj bodo s točno navedenim virom dodani na koncu besedila, le-žee.

Podnapis za slikovno gradivo iz publikacij:

Opis (Ime Priimek avtorja: Naslov, letnica, str., številka strani).

Primer: Šolarji na vasi (Ferdinand Bobič: Preljubo Veselje, o kje si doma, 1939, str. 1).

Podnapis za ostalo slikovno gradivo:

Opis (hrani ustanova/oseba, foto Ime Priimek).

Primer: Delavnica lepopisja (hrani SŠM, fototeka, foto Marjan Javoršek).

Primer: Učitelj matematike (hrani Janez Novak).

Navajanje opomb

Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani, velikost pisave 10.

Navajanje virov

arhivski viri

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva, sicer pa:

Arhiv/ustanova, oddelek, številka fascikla/škatle: Vsebina.

SŠM, arhivska zbirka, fasc. 9: Spisi trivialke v Trnovem v Ljubljani (1831–1870).

spletni viri

Če gre za knjižno delo v digitalni različici, potem navedemo tako, kot bi navedli ustrezno delo v tiskani obliki in za piko dodamo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Za vsak drug spletni vir zapišemo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Primer: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=9> (pridobljeno: 12. 3. 2015)

Navajanje literature

monografije

Ime Priimek, *Naslov dela*, kraj: Založba, leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 123.

serijske publikacije

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov revije*, številka letnika, leto izdaje, št. številka zvezka, str. številka strani.

Primer: Tatjana Hojan, Nekaj stoletnih šol v letu 2013, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 23, 2013, št. 3, str. 542.

zborniki in katalogi

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov zbornika* (ur. Ime Priimek urednika), kraj (brez vejice) leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Mateja Ribarič, Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006, str. 15.

ponovne opombe

Če se ponovna opomba sklicuje na isto delo kot opomba pred njo, se zapiše: Prav tam ali Ibid., številka strani. Če gre za isto stran: Prav tam ali Ibid.

Če se ponovna opomba sklicuje na delo, ki ni bilo omenjeno neposredno pred njo: Priimek avtorja (brez vejice) leto izida, str. številka strani.

Primer: Ciperle, Vovko 1987, str. 125.

Viri in literatura

V tem sklepnem poglavju morajo biti po abecednem vrstnem redu navedeni najprej vsi viri in nato vsa literatura, ki so v prispevku citirani v opombah.

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva (kot v opombah).

Literaturo navajamo tako, da najprej zapišemo: Priimek, Ime: – od tod naprej pišemo enako kot v opombah, le da ne navajamo strani.

Podatki o avtorju

Vsak pisec naj izpolni priložen obrazec s podatki o avtorju. Ob oddaji besedila prispevka naj **avtor posreduje izjavo**, da pošilja svoj izviren, še neobjavljen prispevek, ki ga ni poslal v objavo še kakšni drugi publikaciji. Poleg tiskane objave v Šolski kroniki se avtor strinja tudi s spletno objavo članka v odprtem dostopu (licenca Creative Commons BY 4.0) ter z objavo določenih podatkov o avtorju.